

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1989 **1** letnik 43

ZČ, Ljubljana, 43, 1989, številka 1, strani 5–154 in I–VI

YU ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 43
LETO 1989

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: Bojan Balkovec (tehnični urednik)
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 4. 1989.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Cvetka Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 80.000 din, za društvene člane 52.000 din, za društvene člane-upokoјence 39.000 din, za društvene člane-študente 26.000 din (vse cene za letnik 43/1989, veljavne do 31. 8. 1989)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **20.000 din**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, junij 1989

Naklada: 1800 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

JUBILEJI – ANNIVERSARIES – ЮБИЛЕИ

Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan – sedemdesetletnik	5–9
Sergij Vilfan – Septuagenerian Сергею Вильфану семьдесят лет	
Bibliografija dr. Sergija Vilfana	9–15
Bibliography of Dr. Sergij Vilfan Библиография доктора Сергея Вильфана	

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

Draško Josipović, Paleolitska in mezolitska najdišča na prostem v Sloveniji	17–24
Paleolithic and Mesolithic Open Sites in Slovenia Пелеолитические и мезолитические открытые местонахождения в Словении	
Iva Mikl-Curk, Novejša arheološka odkritja na Ptuju	25–35
Recent Archaeological Discoveries in Ptuj Новые археологические находки на Птуе	
Branko Reisp, O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani	37–47
About the Former Library of the Auersperg Princes (Turjaški) in Ljubljana О бывшей библиотеке князей Ауэрспергов (Турьяцких) в Любляне	
Stibor Nečas, Na pragu češko-slovenskih finančnih stikov	49–57
At the Doorstep of the Czech-Slovene Financial Relations На пороге чешско-словенских финансовых контактов	
Janko Pleterški, Zunanji odmevi deklaracijskega gibanja	59–64
Outer Echos of Declarational Movement Внешние отзвуки декларационного движения	
Janez J. Švajncer, Vojaška organiziranost Slovencev v srbski vojski in nastanek slovenske vojske	65–75
Military Organization of Slovenes in the Serbian Army and Formation of the Slovene army Военная организованность словенцев в сербской армии и возникновение словенской армии	
Igor Grdina, Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana	77–95
A Short History of the Slovene Agricultural and Republican Party of A. Novačan Краткая история Словенской земледельческой и Словенской республиканской партии Антона Новачана	
Aleš Gabrič, Slovenski umetniški klub	97–106
Slovene Art Club Словенский художественный клуб	

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

Janez Cvirn, Marko Vincenc Lipold in leto 1848	107–110
Marko Vincenc Lipold and the Year 1848 Марко Винценц Липолд и 1848-ый год	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION –
ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

Peter Štih, K polemiki o vprašanju časa prihoda Hrvatov	111–117
To the Polemics on Question of Settlement of Croats К полемике по вопросу поселения хорватов	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES – ЮБИЛЕИ

Marija Verbič – petinsemdesetletnica (Stane Granda)	119–120
Marija Verbič – Seventy-five Years of her Life Мариин Вербиц семьдесят пять лет	

Marjan Britovšek – petinšestdesetletnik (Vasilij Melik)	120–121
Marjan Britovšek – 65 Years of his Life Марьяну Бритовшек шестьдесят лет	
Bibliografija prof. dr. Marjana Britovška (Alojz Cindrič)	121–124
Bibliography of prof. Dr. Marjan Britovšek Библиография профессора д-р Марьяна Бритовшека	
Ema Umek – šestdesetnica (Jože Žontar)	125–126
Ema Umek – Sexagenarian Эме Умек шестьдесят лет	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA,
SOCIETY EVENTS – СЪЕЗДЫ, СИМПОЗИУМЫ, ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

Etnogeneza Hrvatov v zgodnjem srednjem veku. Zagreb 17., 18. januar 1989 (Peter Štih)	127–129
Ethnogenesis of Croats in the Early Middle Ages. Zagreb, 17th, 18th January 1989 Этногенезис хорватов в ранние средние века. Загреб 17, 18 января 1989	
Mednarodno strokovno srečanje »Italija in Avstrija: Novo poglavje zgodovine«. Gorica, 23. in 24. oktober 1988 (Branko Marušič)	129
International expert Meeting "Italy and Austria: A New Chapter of History". Gorizia, 23rd, 24th October 1988 Международная встреча „Италия и Австрия: Новая глава истории“. Горица, 23 и 24 октября 1988.	
Mednarodni Buharinov simpozij. Wuppertal, 10.–13. oktober 1988. (Avgust Lešnik)	129–131
International Buharin's Symposium. Wuppertal, 10th–13th Oct. 1988 Международный симпозиум, посвященный Бухарину. Вупперталь, 10–13 октября 1988 г.	
Okrogla miza »Žrtve druge svetovne vojne pri nas«. Ljubljana 3. marca 1989 (Zdenko Čepič)	132–133
Round Table "Victims of the Second World War in our Contry". Ljubljana, 3rd March 1989 Круглый стол „Жертвы второй мировой войны у нас“. Любляна, 3 марта 1989 г.	
XII. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru od 25. do 27. avgusta 1988 (Janez Marolt)	134–135
Yugoslav Symposium on History Lecturing at the Faculty of Pedagogics of the Univer- sity of Maribor from 25th to 27th of August 1988 XII-ый югославский симпозиум о обучении истории на Педагогическом факультете университета в Мариборе с 25 по 27 августа 1988 г.	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS – КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Ruža Čuk, Srbija i Venecija u XIII i XIV veku (Ignacij Voje)	137–139
Julij Tittl, Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri (Darko Darovec)	139–141
Lexikon des Mittelalters (Peter Štih)	141–142
Sedejev simpozij v Rimu (France M. Dolinar)	142–145
Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od za- četkov strokovnega gibanja do enotnih sindikatov Slovenije (1868–1945) (France Kresal)	145–148
Ljubomir Antić, Naše iseljenišтво u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918 (Andrej Vovko)	148–149
Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Franc Kuzmič)	149–150
Dragan Veselinov, Sumrak seljaštva, Ekonomika (Žarko Lazarević)	150–151
Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije (Branko Šuštar)	152–154

OBVESTILA – INFORMATIONS – ИНФОРМАЦИЯ

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	154
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review) Извещение о выходе в свет Исторического журнала	

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 4 in 43, 1989, 1	I–VI
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 42, 1988, 4 and 43, 1989, 1 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 42, 1988, 4 и 43, 1989, 1	

SERGIJ VILFAN — SEDEMDESETLETNIK

Letos, dne 5. aprila je dosegel sedemdeset let življenja (rojen je bil 1919 v Trstu) in 45 let znanstvenega dela (prve stvari je objavil sredi leta 1943) profesor Sergij Vilfan, ki se je s svojim znanstvenim in organizacijskim delom v domačih in mednarodnih znanstvenih organizacijah uveljavil kot doslej najvidnejši slovenski pravni zgodovinar, posebej pri preučevanju slovenske pravne zgodovine z njenim širokim pravnozgodovinskim okvirom, pa tudi v številnih drugih smereh zgodovinskega raziskovanja, s katerim je bil pravni razvoj vselej najtesneje povezan. Seveda še danes drži sodba Janka Polca o Vladimirju Levcu, da je bil »po svojih študijah za svojo stroko doslej najboljše pripravljeni slovenski pravni zgodovinar« (SBL I, 1932, str. 647), vendar ga je zadel smrt že sredi 28. leta. Gotovo pa ni naključno, da je Vilfan rasel že zgodaj in pozneje vse širše iz problematike, ki jo je v slovenski znanosti odprl prav Vladimir Levec v kratkih letih svojega znanstvenega dela. Seveda je reševal marsikaj precej drugače, vendar se zdi, da prav ta poteza Vilfanovega dela predstavlja najvidnejšo kontinuitetno povezanost razvoja slovenske pravne zgodovine. Gotovo je ob tem potrebno misliti tudi na prof. Janka Polca, ki je prvi že na univerzi uvajal Sergija Vilfana na področje njegovega poznejšega znanstvenega dela.

Ker je bil oče Fran Vilfan od 1919 visok jugoslovanski konzularni uradnik (1925—1931 v položaju generalnega konzula) pri Mednarodni donavski komisiji, je seveda to do očetove smrti (1931) določalo tudi mesto življenja mladega fanta, tako da je obiskoval osnovno šolo in dva razreda gimnazije v Bratislavi, na Dunaju in v Dubrovniku, šele od 1931 naprej pa v Ljubljani, kjer je 1937 do 1941 dokončal študij prava in bil po opravljenih rigorozih 1942 promoviran za doktorja. Čeprav se je (razen pol leta internacije v Gonarsu od junija do novembra 1942) po koncu študija pripravljal s sodno prakso na okrajnem in okrožnem sodišču za pot praktičnega pravnika (do 1944) in nato res to pot tudi nastopil (do 1945 pri Zvezi industrijcev v Ljubljani, 1946 do 1950 pa kot pravni referent pri okraju Grosuplje), ga je vendar že med študijem in prav tako po njegovem koncu usmerjal prof. Polec v pravno zgodovino in posebej v izpi-

sovanje za te naloge pomembnih fondov stanovskega in vicedomskega arhiva, tedaj nameščenih še v Narodnem muzeju. V takratnih začetkih znanstvenega dela se z ene strani že kaže Polčevo usmerjanje v arhiv in zlasti v Levčevo dediščino (študij deželnih ročinov, ki se je pozneje še večkrat nadaljeval in poglobljajal), na drugi strani pa se čutijo tudi pobude dela Metoda Dolenca — tedaj že pokojnega — k povezovanju študija pravne zgodovine z etnografskimi viri: prvi Vilfanov sintetični poskus je bil prav »Očrt slovenskega pravnega narodopisja« (1944). Sam je sicer trdil, da mu je tudi delo na okraju v Grosupljem koristilo pri spoznavanju kmečkega življenja in za terensko raziskovanje pravnih in gospodarskih, z narodopisjem zvezanih sestavin življenja tedaj in pozneje. Težave in pravni spori tedanjega življenja na podeželju so bili posebej poučni. Ne glede na to pa se v teh letih občuti nekak premor v intenzivnosti znanstvenega dela dotlej, ko je konec 1950 postal upravnik oziroma ravnatelj Mestnega arhiva v Ljubljani in to delo opravljal še do začetka 1972, čeprav je že 1970 dosegel na pravni fakulteti Univerze v Ljubljani vnaprejšnjo habilitacijo za rednega profesorja za narodno in občno pravno zgodovino in 1. maja 1971 res postal redni profesor pravne fakultete za pravno zgodovino od začetka srednjega veka dalje. To nalogo opravlja vse doslej, hkrati pa je imel naložene še različne druge pomembne funkcije na fakulteti. Med posebej pomembnimi obrati v tem življenju je vendarle treba omeniti še izpopolnjevanje leta 1961 na École pratique des Hautes Études, VI. sekcija, pri F. Braudelu v gospodarski zgodovini.

To je le življenjski okvir najpomembnejšega: raznovrstnega in zelo obsežnega znanstvenega dela, o katerem najlepše priča temu pregledu življenja pridružena bibliografija: 18 knjig (k navedenim šestnajstim namreč prištevam tudi obe knjigi Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, Zgodovina agrarnih panog 1-2, 1970 in 1980, ki ju navaja pozneje med razpravami, pa je v obeh ne le sodeloval s svojimi besedili, marveč kot član ožje redakcije tudi pri predelovanju marsikaterega drugega, pri drugi knjigi pa je avtor kar štirih petin temeljnega besedila), 187 razprav in člankov (okrog 80 večjih in pomembnejših) ter nekaj desetih ocen in krajših prispevkov, ki jih bibliografija ne navaja. Tega je gotovo preveč za podrobno jubilejno analizo. Zadovoljiti se bomo morali s pregledom pogloblitnih smeri dela in njihovega prepletanja, pa seveda s poskusom ocene pomena doseženih rezultatov zlasti za spoznavanje slovenske preteklosti. Seveda pa je to le pogloblitna komponenta tega dela, značilna predvsem za prvo obdobje Vilfanovega raziskovanja, kajti danes je že dolgo to delo zelo trdno povezano z okvirnim razvojem Evrope od pozne antike pa do preloma med 19. in 20. stoletjem.

Dvajset let trajajoče delo v Mestnem arhivu Ljubljane je vplivalo na Vilfanovo znanstveno delo v dveh pomembnih smereh. Najbolj neposredno se izraža v publikacijah s področja arhivistike, najprej v zvezi z opisom zgodovine in gradiva Mestnega arhiva ljubljanskega (1959 in 1970), nato z obravnavanjem in predstavitvijo pomena arhivov za zgodovino (1967) in končno z vrsto razprav iz arhivistike — pogosto v zvezi z jugoslovanskimi in svetovnimi arhivarskimi zborovanji. V to področje spadata poleg številnih posameznih problem-skih razprav o arhivistiki tudi oba pomembna pregleda v mednarodnem časopisu *Archivum*, ki ju je pripravil z B. Otorepcem o »notarialnih arhivih v Jugoslaviji« (1962) in o »mestnih arhivih v Sloveniji« (1963). Z druge strani in manj neposredno pa je bilo zvezano to delo z večjo usmerjenostjo v krajevno zgodovino, vendar »iz nelokalne perspektive«, kot je nekoč sam označil smer tega svojega dela (1971). To je bilo zvezano z dejstvom, da je pod njegovim vodstvom prerasel Mestni arhiv Ljubljane v pomembno znanstveno ustanovo, usmerjeno res najbolj v pripravo velike zgodovine Ljubljane, pa tudi — v zvezi s tem — v širša vprašanja zgodovine mest. Poleg tega je ta arhiv kmalu po Vilfanovem prihodu postal organizacijsko središče za izdajanje *Kronike*, »ča-

sopisa za slovensko krajevno zgodovino«, ki naj bi izpopolnil Zgodovinski časopis s tradicionalnim delom naših starih zgodovinarških publikacij. Vilfan je bil od vsega začetka (in vse do danes) član uredništva Kronike, pa tudi eden izmed njenih pomembnih sodelavcev. Seveda je začel z zgodovino Ljubljane — najprej s kritičnim pretresom dotedanjih teorij o razvoju mesta, ki ga je s pomočjo novih virov za srednji vek v bistvenih potezah drugače razrešil (Kronika 1956), in nato z monografijo o zgodovini ljubljanske mestne hiše (1958), pozneje pa še z marsikaterimi prispevki, ki pa segajo že tudi v širša pravnozgodovinska ali gospodarskozgodovinska vprašanja. Z lokalno zgodovino »iz neločalne perspektive« je zvezana še dolga vrsta njegovih prispevkov, npr. s pravom posameznih mest (Novo mesto, Ptuj večkrat), poljedelstvom in živinorejo na Krasu (posebej v Brkinih), pri kmečki trgovini s soljo na Krasu (ključnega pomena za izhodišča obsega kmečkega trgovanja na Kranjskem!), preiskavi razvoja prebivalstva v Beli krajini (na gospostvu Gradac) v začetku 16. stoletja v zvezi z vplivi turških vpadov na podlagi davčnih popisov 1523 in 1527 in še vrsta podobnih stvari. Če upoštevamo pri tem tudi njegovo organizacijsko delo, bi morali našteti dolgo vrsto prispevkov k zgodovini Ljubljane, ki jih ni samo »uredil«, marveč je ob redigiranju marsikdaj tudi spreminjal ali dopolnjeval njihovo končno obliko. To nazorno pokaže primerjava »podob iz zgodovine Ljubljane« (1965) s predlogama B. Grafenauerja in F. Gestrina, objavljenima v Kroniki. Povezovanje metod pravne zgodovine z etnografskimi vprašanji (npr. glede noše po oblačilnih redih, prisege ipd.) ter še posebej pri za Vilfanovo delo pogosto značilnem povezovanju podatkov arhivskih virov s terenskim delom (v njegovem delu, pomembnem že od časov uradnikovanja v grosupeljskem okraju) ga je nagnilo tudi k zavzetju stališča glede razmerja »pravne folkloristike, etnografije in etnologije« (1959), kjer je poudaril zgodovinski značaj etnografske problematike, kar se izraža tudi v njegovem vprašalniku glede »pravne etnografije« (1978). Pozneje je podobno z zgodovinskim poudarkom obravnaval razmerje med obema strokama, v katera se je vse močneje obračalo njegovo znanstveno delo, med gospodarsko in pravno zgodovino (Wirtschaftsgeschichte und Rechtsgeschichte, 1985). V njegovem delu sta se vse bolj neločljivo povezovali.

Najvidnejše rezultate je — vsaj s stališča javnosti — dosegel Sergij Vilfan na področju pravne zgodovine. Seveda je bila namerjena v to središče vrsta pomembnih razprav, ki so bile še tesno povezane s pravnim narodopisjem, gospodarskim razvojem (npr. raziskovanje bajtarstva in gostaštva v dolenskem vinogradništvu, 1952, kar je bilo petnajst let poprej predmet ostrih kontroverz med slovenskima pravnima zgodovinarjema Polcem in Dolencem) ali celo z izrazito gospodarsko zgodovinsko problematiko, kot njegova doslej za obravnavano problematiko pri nas temeljna razprava o »zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero« (1954). Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije (1961), doslej najboljše in najpopolnejša obravnava zgodovine prava na slovenskem ozemlju, je za nepoznavalce dolgotrajnega Vilfanovega sistematičnega študija na tem področju gotovo pomenila presenečenje, hkrati pa je poslej kazala na nespametno kadrovsko politiko pravne fakultete — saj je šele deset let pozneje Vilfan prevzel svojemu znanstvenemu delu primerno mesto v univerzitetnem študiju prava kljub večkratnemu opozorilu zgodovinarjev na ta položaj. Še bolj očitno je postalo dejstvo osrednjega pomena zgodovine prava na Slovenskem, ko je izšla obravnava tega v zelo prenovljeni obliki v nemščini (Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, 1968), saj tudi dotlej pravnozgodovinska problematika ni še do kraja jasno prevladala med drugim Vilfanovim delom. Konceptualna podlaga obeh del je seveda ista: predmet Vilfanove obravnave je pravo, ki je — ne glede na svoj izvor — veljalo na slovenskem ozemlju, ne pa v romantičnem smislu neko posebno »slovensko« pravo. Iste pravne oblike mo-

rejo biti seveda posledica sorodne dediščine ali izraz podobnih vzrokov (gospodarskih in družbenih razmer), pa tudi medsebojnih vplivov. To je gotovo pomenilo dokončno zmago Levčeve in Polčeve smeri v obravnavanju zgodovine prava na Slovenskem, vendar z bistveno večjim smislom in sposobnostjo za sintezo vsega znanja o pravu na Slovenskem, kot so ga kazali Vilfanovi predniki na tem področju. Pri obeh navedenih delih gre poleg tega za knjigi, ki se v mnogočem razlikujeta. Slovensko zajema marsikaj informacij, potrebnih povprečnemu izobražencu, in obravnava vire in literaturo v posebnem dodatku, nemško delo pa je namenjeno specialistom in je zaradi tega krajše, brez splošnih informativnih izvajanj, zato pa so avtorjeva stališča dokumentirana neposredno z opombami k besedilu. Težišče samostojnega dela je bilo na razvoju vseh vrst prava v fevdalni dobi od nastanka teritorialnih zemljiških gospoств, ki jih glede njihovega pomena po pravici zelo poudarja, preko recepcije rimskega prava do zloma fevdalizma ob kodifikaciji prava konec 18. in v začetku 19. stoletja s sklepom ob marčni revoluciji. Tako problem nastajanja fevdalizma kot obdobje pravne zgodovine v kapitalistični dobi 1848—1941 sta bili obdelani krajše in bolj s povzemanjem stališč drugih zgodovinarjev, čeprav včasih tudi z lastnimi poudarki (npr. glede dediščine klasičnega rimskega prava, vloge župe in županov, kozojev in ustoličevanja itd.). V teh pogledih pomeni bistveno nadaljevanje Vilfanovega dela zlasti vse, kar je objavil — seveda delno tudi kot izraz kolektivnega dela zlasti ožje redakcije — v drugi knjigi *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev (Zgodovina agrarnih panog, 2. zv. Družbena razmerja in gibanja)*. Tu so pomembne novosti glede nastanka fevdalnega reda na Slovenskem, organizacije zemljiškega gospodarstva in oblikovanja podložništva ter njegovih sprememb vse do konca fevdalizma. Po prehodu na Pravno fakulteto je poleg pravkar omenjenega dela spreminjal in delno dopolnjeval svoj sistematični pregled pravne zgodovine (ali zgodovine države in prava) največ v obliki »skript« za študente (1972, 1974, 1976, 1977, 1985), bistveno dopolnilo vsega tega dela pa pomeni pregled virov in literature za novejšo zgodovino privatnega prava na jugoslovanskem ozemlju (v *Handbuch der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte III/5, Südosteuropa*, 1988). Ob vsem tem dozorevanju Vilfanovega dela na sintezi pravne zgodovine na Slovenskem se seveda res kaže kot pomemben deziderat naše pravne znanosti ponovljena in dopolnjena sinteza njegovega vedenja o teh vprašanjih, ki jo je že pred desetimi leti obljubil Slovenski matici.

Prav iz pravne zgodovine sta ob Vilfanovi vlogi v mednarodni znanstveni organizaciji (članstvu v mednarodnem komiteju za predstavnikiške zbere in najprej članstvu in podpredsedstvu, že dolga leta pa predsedniškem mestu v mednarodnem komiteju za zgodovino mest) zrasli dve skupini razprav, ki se — z različnimi variantami — ponavljata v njegovi bibliografiji: problematika zgodovine deželnih zborov (seveda tudi s posebnimi naglasi za notranjeavstrijske dežele, zlasti od 15. do začetka 17. stoletja, tudi v zvezi z reformacijo in našim kulturnim razvojem) in zgodovina mest (na Slovenskem zlasti s sistematično analizo tipologije od severnega Jadrana do Panonije, tudi v zvezi z analizo jezikovne /etnične/ strukture mestnih prebivalcev).

Končno velja ob pregledu znanstvenega dela opozoriti še na Vilfanove rezultate v zvezi z gospodarsko in družbeno zgodovino. Pri prvi moram posebej opozoriti na njegove obravnave zgodovine mer in denarja (prav tu nadaljuje svoje delo za poseben zvezek *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev*), pri čemer so izjemnega pomena njegove obravnave sorazmerja vrednosti denarja in cen od 15. do srede 17. stoletja (zvezane tudi s sorazmernim dviganjem deželnih neposrednih davkov v istem času), odkritja glede različnega razvoja davčnega sistema v notranjeavstrijskih deželah (do njegovih del se tega sploh nismo zavedali), pa še v razkroju fevdalizma v Avstriji od Marije Terezije do 1848 /do Kudliča/ (1973). V drugi smeri bi rad podčrtal le obravnavanje vpra-

šanj v zvezi z nastajanjem fevdalne družbe na Slovenskem (kosezi — 1966; kontinuiteta 1969; vaška in širša samouprava — 1974, 1978 in v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog 2, 1980) in o posebnih oblikah, ki so se ohranile v dobo fevdalizma pri Slovencih (župa, župani, ženitno pravo in še kaj).

Končno naj poudarim še stvari, v katere je mednarodno sodelovanje zapeljalo Vilfana prav na področju najožje zgodovine (čeprav tudi tu z razvidnim posebnim upoštevanjem pravne problematike: npr. v zvezi z vprašanji razširjenja krščanstva pri Slovencih, pri vprašanjih mestnega oskrbovanja z živili, vlogi cesti in razmerja grajskih utrd ob njih, razmerja upravnih in jezikovnih meja v 19. stoletju, še posebej pa pravnih okvirov in njihovem vplivu na srednjeveško kolonizacijo nekdanjega (in sedanjega) slovenskega ozemlja (1975).

Tako opisani lastni znanstveni rezultati, ki sem jih mogel le kratko in nepopolno povzemati in nakazovati, kot tudi Vilfanova vloga v mednarodni znanstveni organizaciji mu je prinesla izreden ugled v znanstvenem življenju. Članstvo v SAZU od 1978 in položaj akademika od 1983 je kar hitro razumljivo in ob njegovem delu kvečjemu pozno; toda poleg članstva v različnih mednarodnih odborih (za zgodovino mest od 1969, od 1981 predsednik; za zgodovino parlamentov od 1970; za historično metrologijo od 1974), članstvo v različnih drugih znanstvenih družbah (Société Jean Bodin in Evropske akademije za zgodovino v Bruslju od 1981), pa tudi dopisno članstvo Poljske akademije znanosti (1985) in Dunajske akademije znanosti (1988) kažejo upoštevanje njegovega dela še močnejše kot nekatera domača odlikovanja in častna članstva.

Resnično želim — gotovo v imenu vse slovenske zgodovinarske srenje, da bi Sergij Vilfan še dolgo delal tako bistro, natančno in uspešno, kot je delal od konca svojih študentskih let do danes.

Bogo Grafenauer

BIBLIOGRAFIJA DR. SERGIJA VILFANA

Samostojne publikacije

- Zgodovina ljubljanske mestne hiše s poročilom o delih in perspektivnim programom asanacije in rekonstrukcije.** Ljubljana, Kronika 1958, 127 str. (Skupaj z J. Černivcem, lastni prisppek: 1—119. Knjižnica Kronike 4.)
- 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega.** Ljubljana, Mestni arhiv 1959, 219 str. (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Poročila in pregledi gradiva 1.) — (S sodelavci.)
- Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije.** Ljubljana, SM 1961, 567 str.
- Arhivi. Od pisarne do zakladnice zgodovine.** Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije 1967, 56 str. (Skupaj z J. Zontarjem ml.)
- Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941.** Graz, Leykam 1968, 242 str. (Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21.)
- Arhivi v Sloveniji.** Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije 1970, 64 str. (Skupaj z J. Zontarjem ml.)
- Die Österreichische Zivilprozessordnung von 1895 und der Gebrauch der**

der slowenischen Sprache vor Gericht. Graz, Universität 1970, 24 str. (Kleine Arbeitsreihe des Instituts für Europäische und vergleichende Rechtsgeschichte Graz 2.)

Nekaj pravnih spomenikov iz zgodovine jugoslovanskih narodov. Skripta. Ljubljana, Pravna fakulteta 1972, 56 str.

Arhivistika. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije 1973, 170 str. (Lastni prispevki, 1—31, 48—128, 148—167. Arhivski priročniki, zv. 2. Skupaj z J. Zontarjem ml.)

Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1974, 114 str. (Odlomki izdani za študente 1. letnika Pravne fakultete, Ljubljana. Prepisano in razmnoženo tudi v Mariboru 1976.)

Poglavja iz pravne zgodovine (Skripta), Ljubljana 1977, 258 str.

Poglavja iz pravne zgodovine. Druga, predelana izdaja, Pravna fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1985, IV + 260 str. (skripta).

Wirtschaftsgeschichte und Rechtsgeschichte. — Der Grazer Beitrag zur Theorie (Kleine Arbeitsreihe zur Europäi-

- schen und Vergleichenden Rechtsgeschichte, 17), Graz 1985, str. 21.
- Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja** — *Zwei Handlungsbücher aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 8), Ljubljana 1986, 233 str. (sodel. B. Otorepec/Vlado Valenčič).
- Jugoslavien**, v: Helmut Coing (Hrsg.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, III/5 Südosteuropa, München 1988, S. 323—470.
- Razprave in članki**
- Dva pojava ljudskega prava med Slovenci v 16. stoletju.** — SP 57, 1943, 219—235.
- Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih.** — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 24, 1943, 84—89.
- Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih.** Et 16, 1943, 3 do 29.
- Očrt slovenskega pravnega narodopisja.** — Narodopisje Slovencev I. Ljubljana, 1944, 217 do 262.
- Zegnanja v slovenski pravni zgodovini.** — Et 17, 1944, 16—25.
- Deželni ročini kot viri naše ustavne zgodovine.** — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 24-25, 1944/45, 65—84.
- Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja.** — SE 2, 1949, 26—48.
- Nova slovenska etnografija.** — Tovariš 8. 10. 1951.
- Od vinskega hrama do bajte.** — SE 5, 1952, 107—142.
- Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani.** — ZČ 6-7, 1952/53, 417—442.
- Novo gradivo iz Brownovega potopisa.** — Kron 1, 1953, 57—60.
- Arhivi pripovedujejo.** — Kron 1, 1953, 65-68, 205.
- Zgodovinske slike iz Brkinov.** — Kron 1, 1953, 120—130.
- Slovenska pravna zgodovina in njene zveze s prakso.** — Pravnik 9, 1954, 15 do 29.
- Ob nekaterih ženitnih običajih obsoških in beneških Slovencev.** — SE 6-7, 1953/54, 157—195.
- O cenah in življenjski ravni v stari Ljubljani.** — SPor 1. 1. 1954.
- Skrita bogastva.** — Lj. Dnevnik 6. 10.; 12. 10.; 19. 10.; 26. 10.; 3. 11. 1954.
- Koprski glavar Slovanov.** — Kron 2, 1954, 24 do 29.
- Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero.** — ZČ 8, 1954, 27—86.
- Kako so v Podgorju rezali na palice župana.** — Koled. Kmečke knj. 1955, 115 do 120.
- Pes Marko.** — SE 3, 1955, 145—151.
- Vprašanje opasila.** — SE 9, 1956, 253—260.
- Decimalna klasifikacija u arhivistici.** — Arhivist 6, 1956, 2, 3—14.
- Anton Aškerc — mestni arhivar ljubljanski.** — Kron 4, 1956, 99—107.
- Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane.** — Kron 4, 1956, 132—148.
- Treči mednarodni kongres arhiva u Firenci.** — Arhivist 6, 1956, 3/4, 20—27.
- Škartiranje.** Povodom referata J. H. Collingridgea na Trećem mednarodnom kongresu arhiva u Firenci. — Arhivist 7, 1957, 1/2, 31—46.
- K obdelavi polja v Slovenski Istri.** — SE 10, 1957, 61—70.
- Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom.** — Kron 5, 1957, 69—87.
- Janko Polec.** — ZČ 10-11, 1956/57, 315 do 324.
- Anton Urbanc.** — ZČ 10-11, 1956/57, 325—326.
- Šesti kongres francuskih arhivista.** — Arhivist 8, 1958, 88—92. (Skupaj s F. Biljanom.)
- Kancelarisko poslovanje i arhivska služba.** — Arhivist 8, 1958, 1/2, 39—40. (Prevod: Office work and the archive service in Yugoslavia. — The Indian archives 13, 1959, 60, 12—28.)
- Položaj i uloga arhiva u socijalističkoj Jugoslaviji.** — Arhivist 8, 1959, 3/4, 32—61.
- Pravna folkloristika — etnografija — etnologija?** — V: Rad kongresa folklorista Jugoslavije, Varaždin 1957. Zagreb 1959, 275—279.
- Arhivi u Sloveniji. Registratura i arhiv.** — V: Iz arhivistike. Beograd, Državni arhiv NR Srbije 1959, 38—41, 67—85.
- Prešernov Ponočnjak kot spoznavni vir ljudskega pravnega običaja.** — V: Rad kongresa folklorista Jugoslavije 6, Bled 1959, 33—35.
- Adaptacija zgrada za arhive.** — Arhivist 9, 1960, 2, 5—16.
- Ljubljana — historija.** — V: Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb 1962.
- Les archives notariales en Yougoslavie.** — Archivum 12, 1962, 105—120. (Skupaj z B. Otorepcem.)
- K zgodovini kmečkega kupčevanja s ljo.** (Gospodarsko-pravne podlage povesi o Martinu Krpanu.) — Kron 10, 1962, 129—144; 11, 1963, 1 do 12.
- Les archives des villes en Slovénie.** — Archivum 13, 1963, 133—144. (Skupaj z B. Otorepcem.)
- Blaznik in krajevna zgodovina.** — Kron 11, 1963, 122—123.
- Poljedelstvo na Slovenskem v luči nekaterih desetinskih predpisov.** — SE 16-17, 1963/64, 391 do 404.
- Moderne metode urejanja arhivov.** — Arhivist 14, 1964, 1/2, 154—155.

- Les méthodes modernes de classement d'archives.** Procès-verbal... — Archivum 14, 1964, 71 do 73.
- Mere, slovensko področje.** — V: Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965, 75—76.
- Pravna nauka, Slovenija (do 1918 in lit.).** — V: Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965, 586 do 588.
- Splošni pregled razvoja in stanja arhivske službe v Sloveniji.** — V: Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana, Društvo arhivarjev Slovenije 1965, 11—28. (Skupaj z J. Žontarjem ml. in J. Mačkom.)
- Vlaška rota.** — Narodno stvaralaštvo i folklor 15-16; 1965, 1223—1227.
- Razdobja ljubljanske zgodovine.** — V: Generalni plan urbanističnega razvoja Ljubljane, LUZ 1965, str. 12-13.
- Kosečina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane.** — V: Hauptmannov zbornik. Ljubljana, SAZU 1966, 179—216, 2 zemljevida. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave V.)
- Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospodstva Gradac iz teh let.** — ZČ 19-20, 1965-66, 219—233.
- Staroselci in njihovo izročilo. Kontinuitetno vprašanje v luči etnografije na posvetovanju Alpes Orientales v Sloveniji Gradcu.** — NRazgl 16, 1967, 440.
- Sedemdeset let Mestnega arhiva ljubljanskega.** — Kron 16, 1968, 161—164.
- Vanredni kongres arhiva u Vašingtonu (9.—14. maj 1966).** — Arhivist 18, 1968, 1/2, 60—67.
- Franjo Baš kot etnograf.** — SE 21-22, 1968-69, 129—140.
- Slovinci, Etnografija.** — V: Enciklopedija Jugoslavije 7, Zagreb 1968, 263—267.
- Slovinci, Nauka, Razvoj.** — V: Enciklopedija Jugoslavije 7, Zagreb 1968, 312 do 313.
- Odvetništvo na Slovenskem in ljubljanska odvetniška zbornica do razširitve zborničnega območja na jugoslovansko Slovenijo.** — Pravnik 23, 1968, 373—448.
- Diskus.: Troisième Conférence internationale d'histoire économique...** Munich 1965; Paris—La Haye 1968, II, str. 92—94, 190—192, 258—260.
- Nekateri rezultati novejših raziskav o meščanskih kapitalih v zgodnjem kapitalizmu.** — Kron 17, 1969, 15—19.
- Novomeški mestni privilegij iz leta 1365.** — V: Novo mesto 1365—1965. Prispevki za zgodovino mesta. Maribor, Obzorja; Novo mesto, Dolenjska založba 1969, 88—110.
- France Goršič.** — ZČ 23, 1969, 137—151.
- In memoriam — Etienne Sabbe.** — Arhivist 19, 1969, 1, 93.
- Le problème de continuité sous trois aspects: habitat, communications, droit.** — V: Alpes orientales 5. Ljubljana, SAZU 1969, 87—102.
- Usputne zabeleške o nekim zanimljivim tehničkim uređajima.** — Arhivist 19, 1969, 1, 89—91.
- Arhivi lokalnih zajednica (komunalni arhivi) u Jugoslaviji.** — Arhivist 19, 1969, 2, 3—20, povzetek 83—84.
- Medunarodna konferencija Okruglog stola arhiva u Bukureštu.** — Arhivist 19, 1969, 2, 47 do 50.
- Pristojnost ptujskega deželskega sodnika po urbarju iz leta 1322 in po ptujskem statutu.** — ČZN 40, 1969, 173—180.
- Arhivski viri za zgodovino Slovencev 1848 do 1918.** — V: PZDG 10, 1970, 1/2, 237—257.
- Kmečka hiša.** — V: Zgodovina agrarnih panog. 1. zv. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, DZS 1970, 559—593 in odstavki o literaturi k članku F. Baša Gospodarska poslopja, prav tam str. 597, 599, 607—610.
- Trinajsti mednarodni kongres historičnih ved v Moskvi.** Zgodovina mest. — NRazgl 19, 1970, 505—506.
- Koordinacija rada na proučevanju jugoslovenskih gradova.** — Komuna 17, 1970, 11, 34—35.
- Tipologija upravnih registratura.** — Arhivist 20, 1970, 95—99.
- Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen der Steuern und der Preisbewegung.** — V: Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd 1. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Graz, Universität 1971, 177—199.
- Sorn Jože, Statenberk, Tabori, Urbarji v Sloveniji, Zupan.** — V: Enciklopedija Jugoslavije 8, Zagreb 1971.
- Namesto predgovora: Stanje in perspektive sintetičnih prikazov zgodovine Ljubljane.** — V: Iz starejše gospodarke in družbene zgodovine Ljubljane. Ljubljana, Mestni arhiv ljubljanski 1971, 3—8. (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave 2.)
- Lokalna zgodovina iz nelokalne perspektive.** — V: Iz starejše gospodarke in družbene zgodovine Ljubljane. Ljubljana, Mestni arhiv ljubljanski 1971, 9—25. (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave 2.)
- Razstava v Slovenskem etnografskem muzeju Kmečka hiša v slovenskem panonskem svetu.** — Glasnik SED 12, 1971, 32—33.
- Die deutsche Kolonisation nordöstlich der Adria und ihre sozialhistorischen Grundlagen.** Protokoll über die Arbeitsagung vom 5.—8. Okt. 1971 auf der Insel Reichenau, Nr. 169. Konstanz, Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte e. V., 29—42. (Razmn. 1972, tiskan izpopolnjen)

- tekst v.) Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Vorträge und Forschungen 18. Sigmaringen, Thorbecke 1975, 567—604.)
- Komun v Črnotičah.** — Traditiones 1, 1972, 155—172.
- Opremljanje in postavljanje gradiva.** — V: Arhivska tehnika. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije 1972, 83—110, 218—222. (Arhivski priročniki 1.)
- Die Agrarsozialpolitik von Maria Theresia bis Kudlich.** — V: Der Bauer in Mittel- und Osteuropa im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts... Köln-Wien, Böhlau 1973, 1 do 52.
- Kako je nastal časopis za slovensko krajevno zgodovino Kronika.** — Kron 21, 1973, 41—42.
- Die Archivbehelfe im Dienste der Wissenschaft. Referat.** — V: 7. internationaler Archivkongress, Moskau 21.—25. August 1972. (Moskva, Vneštorgizdat 1972, 48 str. (Skupaj s F. Biljanom in M. Miloševićem. Izšlo tudi v angleščini, francoščini, ruščini in španščini. Srbohrvaški prevod: Obavešajna sredstva arhiva u službi nauke. — Arhivist 23, 1973, 1/2, 21—56.)
- Etnografski pojavi ob stikališču raznorodnih jezikovnih skupin.** — V: Zbornik 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov, Bovec 1971. Ljubljana 1973, 66—71.
- Samouprave i običajno pravo kod Slovenaca do početka XX. veka.** — V: Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU, knj. 1. Beograd 1974, 72 do 89.
- A középkori város Pannónia és Észak-Adria Között (Belső és parti városok a szlovén térségben).** — V: Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozium Mengersdorf 1972, Kőszegen, Szombathely 1974, 109—123.
- Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria (Binnen- und Küstenstädte im slowenischen Raum).** — V: Internationales kulturhistorisches Symposion Mengersdorf, Bd. 4. Szombathely 1974, 125—141.
- Stadt und Adel. Ein Vergleich zwischen Küsten- und Binnenstädten zwischen der Oberen Adria und Pannonien.** — V: Die Stadt am Ausgang des Mittelalters. Linz, Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung 1974, 63—74, 77—78, 92.
- La cartographie des institutions ecclésiastiques en Slovénie. Inventaire.** — V: Miscellanea historiae ecclesiasticae 5. Colloque de Varsovie 27.—29. oct. 1971. Louvain 1975, 443—444. (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 61.)
- Les chartes de Libertés des Etats provinciaux de Styrie, de Carinthie et de Carniole et leur importance pratique.** — V: Album Elemér Mályusz. Bruxelles 1976, 199—209.
- Tipologija srednjovekovnih gradova Slovenije i etnička struktura njihovog stanovništva.** — V: Jugoslovanski istorijski časopis 14/1-2/ 1975, str. 19—27.
- Yugoslavie.** — V: Guide international d'histoire urbaine I, Europe, Paris/Klincksieck 1977, str. 506—528.
- Sredivanje.** — V: Priručnik iz arhivistike, Zagreb/Savez društava arhivskih radnika 1977, str. 107—127.
- Grazer Zehrungen und Ehrungen (Kleine Szenen aus der Geschichte des älteren Beamtenwesens, 1581—1619).** — V: Festschrift Hermann Balti, Innsbruck/Wagner 1978, str. 515—526.
- Zgodovina mest med krajevnim in primerjalnim zgodovinopisjem.** — V: Kronika 25/1977, str. 157—159.
- Sredniowieczne miasta Słowenii, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej/ Warszawa, nr. 1/1978, sep. str. 1—13.**
- Le mutamenti locali e le influenze ecclesiastiche nel matrimonio in Slovenia e nelle regioni vicine.** — V: Il matrimonio nella società altomedievale 22—28 aprile 1976, Tomo primo, Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo XXIV, In Spoleto 1977, str. 347—393 in diskusija str. 346, 396 (Tomo secondo) 699—700.
- L'autonomia della Slavia Italiana nel periodo patriarcale e veneto.** — V: La Storia della Slavia Italiana, Quaderni Nediža 3, San Pietro al Natisone-Trieste 1978 (Centro di Studi Nediža, str. 57—84.
- Pravna etnologija.** — V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnik VII, Ljubljana 1978 (vprašalnica št.) 28, str. 65—82.
- Transportni stroški okrog leta 1600.** — V: Acta historico-oeconomica Jugoslaviae, Zagreb V/1978, str. 79—88.
- Poročni običaji — viri pravne zgodovine?** — V: Traditiones 5-6/1976—1977, Ljubljana SAZU 1979, str. 361—368.
- O Ptujskem statutu iz leta 1376.** — V: 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuja, Katalog razstave Zgodovinskega arhiva v Ptuj, Ptuj 1979, str. 7—10.
- Les Etats particuliers et leurs réunions.** — V: Comité international des Sciences Historiques, XVe Congrès international des Sciences Historiques, Rapports III, Bucarest 1980, str. 193—203.
- Pravno življenje.** — V: Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 145—154.
- Trgovina.** Prav tam, str. 79—82.
- Soseske in druge podeželske skupnosti.** — V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, str. 9—74.

- Zemljiška gospodstva.** Prav tam, str. 75—240.
- Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju.** Prav tam, str. 279—354.
- Delavci v agrarnem gospodarstvu.** Prav tam, str. 355—402.
- Agrarna premoženjska razmerja.** Prav tam, str. 403—480.
- Histoire économique et sociale slovène.** L'histoire rurale, Résumé. Prav tam, str. 545—554.
- Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Slowenen...** Geschichte der Land- und Forstwirtschaft. Zusammenfassung. Prav tam, str. 555—655.
- Enciklopedija Jugoslavije I,** Zagreb 1980: Advokatura/Slovenija, str. 11—12; Arhivi, Slovenija SR, str. 269—271; Baš, Angelos, str. 518.
- Strade e castelli tra l'Adriatico settentrionale e la Pannonia nel medio evo.** — Castelli e strade, II Congresso internazionale, Studi e ricerche 3—4, Udine 1981, 91—100.
- Zur Begriffsbestimmung der Miet- und Kaufrechtsgründe.** Siedlung, Macht und Wirtschaft — Festschrift Fritz Posch (Veröff. d. steiermärk. Landesarchives 12), Graz 1981, 497—508.
- Božji sudovi/Slovenija.** — V: Enciklopedija Jugoslavije II, Zagreb 1982, str. 391.
- Vilfan (Wilfan) Fran in Josip st.** — V: Slovenski biografski leksikon 13, Ljubljana 1982, str. 465—467.
- La cristianizzazione delle campagne presso gli Slavi del sud occidentali: organizzazione, resistenze, fondo sociale.** — V: Settimane di Studio del Centro Italiano di studi sull'alto medioevo XXVIII, Spoleto 1982 (izšlo januarja 1983), Tom. II, str. 889—918, diskusije, str. 920—923, 1235—1236.
- Človek v poznosrednjeveški centralizirani in partikularni državni strukturi (Srbija—Slovenija).** — V: Zbornik znanstvenih razprav, 42, Ljubljana 1982, str. 288—299.
- Die Klausel des allgemeinen Landschaftsbundes als rechthistorisches Problem.** — V: Festschrift Berthold Sutter, Graz 1983, str. 445—458.
- Andreas Baumkircher in Krain.** — V: Andreas Baumkircher und seine Zeit (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 67), Eisenstadt 1983, str. 258—289 (2 zemljevida).
- Die thesesianischen Reformen der agrarrechtlichen Verhältnisse auf jugoslawischem Boden.** — V: Österreichische Osthefte, 25, 1983, str. 308—323.
- Pojmovanje oblasti v izjavah kranjskih deželnih stanov v dobi reformacije.** — 1983, str. 169—176.
V: Zbornik znanstvenih razprav 43,
- Les conceptions du pouvoir déclarées par les Etats de Carniole à l'Époque de la Réformation.** — V: Assemblée di Stati e istituzioni rappresentative nella storia del pensiero politico moderno (secoli XV—XX). Atti del Convegno internazionale tenuto a Perugia dal 16 al 18 settembre 1982, I, Rimini 1983, str. 57—64.
- Glose k zgodovini srednjeveškega Celja.** — V: Kronika 32, 1984, št. 1, str. 15—19.
- Prometni položaj slovenskih dežel in preskrba zahodnih mest (od 14. do 17. stol.).** — V: Zgodovinski časopis 37, 1983, št. 1—2, str. 5—20.
- Evoluzione statale degli Sloveni e Croati.** — V: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXX; Gli Slavi Occidentali e Meridionali nell'alto Medioevo, Spoleto 15—21 aprile 1982, Spoleto 1983, str. 103—140, disk. 141—156.
- Dvorske službe — Slovenija SR.** — V: Enciklopedija Jugoslavije 3, Zagreb 1984, str. 712.
- Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja.** — V: Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Kronika, Ljubljana 1984 (izšlo 1985), str. 75—95.
- Pomen zgodovinske perspektive.** — V: Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu, Gozdarski študijski dnevi 1985, VTOZD za gozdarstvo, Ljubljana 1985, str. 11—21.
- 16e Congrès International des Sciences Historiques Stuttgart 25 Août — 1er Septembre 1985.** — V: Nouvelles de la Commission Internationale pour l'Histoire des Villes, No 4, str. 2—11.
- L'approvisionnement des villes dans les confins germano-italo-slaves, du XIVe au XVIIe siècle.** — V: L'approvisionnement des villes de l'Europe occidentale au Moyen âge et aux Temps modernes, Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran, Cinquièmes Journées internationales d'histoire, 16.—18. septembre 1983, Auch 1985, str. 53—74.
- Srednjeveški rokopis ptujskega statuta — ohranitev, nahajališče in pot do prve objave.** — V: 5. Ptujski zbornik, Ptuj 1985 (izšlo maja 1986), str. 371—375.
- 16. mednarodni kongres zgodovinskih znanosti v Stuttgartu 25. 8.—1. 9. 1985.** — V: Zgodovinski časopis 39/1985 (št. 4), str. 402—405.
- Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo.** — V: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije. — SAZU, Ljubljana 1986, str. 7—16, 193.
- Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika.** — V: Kronika 33/1985, str. 99—105.
- /Avant-propos/.** — V: Atlante storico delle città italiane, Emilia-Romagna I Carpi. Bologna 1986, str. 5. (Predgovor predsednika komisije.) Ponatis prav tam. Lazio 1. Caprarola, Roma 1986, 5.

- Die fahrenden Mendikanten und ihre Struktur am Ende des 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jhs (Nach den Rechnungsbüchern von Ljubljana).** — Aspects of Poverty in Early Modern Europe II. Odense 1986, str. 159—175, 48, 87/88, 116, 176—178, 203, 212/213, 215.
- Les communautés rurales entre l'Occident et les Balkans: Formes slovènes jusqu'au début du XXe siècle.** — Les Communautés rurales VI Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions XLV). — Paris 1986, str. 87—106.
- Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju — Primeri iz teorije, zakonodaje in prakse na avstrijskem ozemlju s posebnim pogledom na Slovenijo.** — V: Zbornik znanstvenih razprav 46/1986, str. 141—160.
- Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja.** — V: Zgodovinski časopis 40/1987, str. 397—412. Odtis v: Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem, Ljubljana 1987, str. 19—32.
- Raziskovalni projekt Evropske znanstvene fundacije (European Science Foundation — ESF) — Primerjalne raziskave o vladah in neprevladujočih (prav: nevladajočih) etničnih skupinah v Evropi (1850—1940).** — V: Raziskovalec 17/1987, št. 1—2, str. 6—8.
- Preface.** — V: Irish Towns Atlas N° 1 Kildare, Royal Irish Academy, Dublin 1986 (ovitek); tudi v: N° 2 Carrickfergus, Dublin 1986.
- Die Hexenprozesse in Krain — Zur Frage ihrer Häufigkeit.** — V: Hexen und Zauberer (Hrsg. Helfried Valentinitzsch), Graz—Wien 1987, str. 689—695.
- Građansko pravo, Slovenija (do kodifikacije).** — V: Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1986, str. 533—534.
- Pouvoir et autorité au Moyen Âge, discussion.** — V: Comité international des Sciences historiques, XVIe Congrès international des sciences historiques III Actes, Stuttgart 1986, str. 164.
- Commission internationale pour l'histoire des villes, discussion prav tam, str. 373.**
- Commission internationale pour l'histoire des villes (1987).** — V: Bulletin d'information No 14 (du) Comité international des Sciences historiques, Paris 1987, str. 124—127.
- Enciklopedija Slovenije 1, 1987, članki:** Agrarne operacije; Agrarno razmerje; Avtonomija; Babnik, Janko; Baš, Angelos; Baš, Franjo (s. v.).
- Die Kosten des Transportes mit Saumpferden (1516—1615).** — V: Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag, Graz—Wien 1987, str. 689—695.
- Sprachgrenzen und Kreisgrenzen nach 1848, besonders in der Steiermark.** — V: Recht und Geschichte, Festschrift Hermann Baltl zum 70. Geburtstag, Graz 1988, str. 593—609.
- Typen von Herrschaftsstrukturen in Kärnten im Frühmittelalter.** — V: Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten; Verein Stiftsmuseum Millstatt 1987, str. 70—82 (apr. 1988).
- The Archives of the President of the Congresses of European Nationalities (A Brief Information).** — V: Ethnic Groups Studies, SAZU, Ljubljana 1988, str. 59—62.
- Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem).** — V: Zgodovinski časopis 42/1988 (št. 2), str. 165—188.
- Društvo Pravnih in njegovo glasilo v boju za slovensko uradovanje.** — V: Pravniki 43 (105) (št. 8—10), 1988, str. 449—457.
- O starejših dimnicah na Slovenskem.** — V: Traditiones 17/1988, str. 111—120 (skupaj z A. Bašem).
- Mestne računske knjige kot zgodovinski vir.** — V: Zbornik ob devetdesetletnici arhiva (Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana 9), Ljubljana 1988, str. 14—36.
- Članki v Enciklopediji Slovenije 2, Ljubljana 1988:** Cena — Gibanje cen od 13. do 19. st., str. 26—27. — Civilno pravo (do 18. st.), str. 74—75. — Čižman, Josip, str. 141. — Dajatve, str. 167—168. — Davčna in urbarialna regulacija, str. 176. — Davek (do 18. st.), str. 176—177. — Dedno pravo (do 18. st.), str. 183. — Delegirano gospodarstvo, str. 212. — Denar (zgodovina), str. 232. — Denarič, str. 233. — Desetina, str. 239. — Dežela, str. 246—247. — Deželna avtonomija (do 1848), str. 248. — Deželna deska, str. 250. — Deželni ročin, str. 251. — Deželni stanovi, str. 251—252. — Deželni zbor (do 1848), str. 252. — Deželno pravo, str. 254. — Dimnica, str. 260—261. — Dninar, str. 272. — Dolinar, Tomaž, str. 300. — Dominikalna posest, str. 307. — Dominikalni podložnik, str. 307. — Dopsch, Alfons, str. 312. — Družina (Zgodovina...), str. 382—383. — Družinik, str. 383.
- Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji).** — V: Zbornik znanstvenih razprav, 48/1988, str. 207—219.
- Dr. Anton Svetina.** — V: Zgodovinski časopis 42/1988 (št. 3), str. 458—460.
- Poročilo o kontroli krčmarskih meril iz leta 1579.** — V: Kronika 36/1988, str. 240—242.
- Foreword.** — V: Elechus fontium historiae urbanae, Vol. secundum, pars secunda, Leiden — New York — Köben-

havn—Köln (E. J. Brill), 1988, str. V do VI.

Recenzije:

- Anton Svetina, Metlika, Ljubljana 1944.** — SP 58, 1944, 106—110.
- Svetozar Ilesič, Sistem poljske razdelitve na Slovenskem, Ljubljana 1950.** — SE 4, 1951, 434—438.
- Mirko R. Barjaktarović, O zemljišnim medama u Srba, Beograd 1952.** — SE 6—7, 1953/54, 337—339.
- Istrski zgodovinski zbornik, Koper 1953.** — Kron 2, 1954, 71.
- Ferdinand Tremel, Der Frühkapitalismus in Innerösterreich, Graz 1954.** — Kron 2, 1954, 142.
- Pavle Blaznik, Kolonizacija in kmetško podložništvo na Sorškem polju; Zemljiška gospostva na Besniškem ozemlju, Ljubljana 1953.** — ZČ 8, 1954, 269 do 276.
- Josip Zontar, Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugoslawiens, Graz—Köln 1956.** — SE 10, 1957, 239—240.
- Walther Fresacher, Der Bauer in Kärnten 3. Teil: Das Kaufrecht, Klagenfurt 1955.** — ZČ 10—11, 1956/57, 354 do 367.
- Volkskunde im Ostalpenraum, Alpes Orientales II, Ljubljana 1962.** — SE 15, 1962, 267—270.
- Etnografija Pomurja I, Ljubljana 1967.** — Glasnik SED 8, 1967, 4, 4.
- O. Riedl, Die Hirtenzunft in Burgenland, Eisenstadt 1962.** — SE 20, 1967, 203—204.
- Ivo Zupanič, Zgodovina vinogradništva Slovenskih gor, Maribor 1969.** — Kron 18, 1970, 61—62.
- Robert-Henri Bautier, Les Archives, u knjizi: L'Histoire et ses méthodes, Encyclopédie de la Pléiade, Paris 1961.** — Arhivist 19, 1969, 1, 94—96.
- Slavko Kremenšek, Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem, Ljubljana 1970.** — Traditiones 2, 1973, 276—277.
- Angelos Baš, Gozdni in žagarski delavci na Južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov, Maribor 1967.** — Traditiones 2, 1973, 277—278.
- Leopold Kretzenbacher, Rechtslegenden abendländischer Volksüberlieferung, Graz 1970.** — Traditiones 2, 1973, 304.
- Andreas Moritsch, Das nahe Triester Hinterland, Wien 1969.** — Kron 24, 1976, 131—132.
- (Rotondi, Red.) La science du droit au cours du dernier siècle, Pravniki 33/1978, str. 103—105.**

Der Bau des Donau-Theiss-Kanals (1793—1802) und Projekte zur Verbindung des mittleren Donauraumes mit der Adria. — Nikola Petrović: Plovidba i privreda srednjeg Podunavlja u doba merkantilizma, Beograd 1978. Österreichische Osthefte 22, 1980, H. 2, str. 176—178.

Geschichte Salzburgs — Stadt und Land. Band I, 1.—3. Teil, 1981—1984. — Kronika 33/1985, str. 131—133.

Franjo Baš, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Izbrani etnološki spisi, Ljubljana 1984. — V: Traditiones 16/1987, str. 249—251.

*

Nekaj nadaljnjih krajših člankov v enciklopedijah, SBL, Lexikon des Mittelalters itd. (okrog 40 enot).

Urednik ali sourednik (izbor):

- Zgodovina Ljubljane, Prva knjiga: Geologija in arheologija, Ljubljana 1955. Les Archives de Yougoslavie, Beograd 1956.**
- Ljubljana, podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962.**
- Enciklopedija Jugoslavije (red. za Slovenijo), Zagreb VI—VIII.**
- Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana 1965.**
- Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine; Aspetti di storia cittadina, Bilder aus der Geschichte der Stadt, Ljubljana 1965.**
- Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970. Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave zv. 2: Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane, Ljubljana 1971.**
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I—II, Ljubljana 1970—1980.**
- Der Bauer in Mittel- und Osteuropa im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts... Köln—Wien 1973.**
- Nouvelles de la Commission internationale pour l'histoire des villes, Trier/Trèves od 1983.**
- Enciklopedija Slovenije**
- Ethnic Groups Studies, Ljubljana, SAZU 1988.**
- Reviji Kronika od 1953, Arhivist 1954—1958.**
- Za nerazrešene kratice gl. Slovenski biografski leksikon.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Draško Josipović

PALEOLITSKA IN MEZOLITSKA NAJDIŠČA
- NA PROSTEM V SLOVENIJI

V manj kot desetletju se je v Sloveniji število paleolitskih in mezolitskih najdišč zvišalo za dvajset novih, bolj ali manj opredeljenih postaj. Tako je na prostoru današnje Slovenije znanih okoli 50 najdišč iz obeh obdobj. Medtem ko je gostota postaj največja v zahodnih in osrednjih predelih republike, s področja severovzhodne in vzhodne Slovenije najdišč skoraj ne poznamo. Vzrokov za tako stanje je seveda več. Eden poglobitnih je vsekakor izostanek terenskih raziskav. Kraških jam, v katerih se najlaže dobe pleistocenski sedimenti (in s tem tudi možni ostanki delovanja takratnega človeka), pa tudi ni ravno v izobilju. Slovensko paleolitsko arheologijo¹ lahko z gotovostjo opredelimo kot jamsko arheologijo, t. j. speleoarheologijo. To pa zato, ker je raziskovanje v kraških jamah lažje in bolj načrtno že zaradi ostro omejenega prostora, ki je na razpolago za delo. Na planem so namreč sedimenti bolj izpostavljeni destruktivnim naravnim silam in so zato najdbe večinoma povsem naključne.² V Sloveniji so pravzaprav skoraj vsa paleolitska in mezolitska najdišča na planem odkrita zgolj slučajno in le v redkih primerih (!) je naključnemu odkritju kasneje sledilo sistematično raziskovanje. Ker se je število najdišč na prostem v zadnjem času povzpelo do zavirljive množine,³ zaslužijo ta najdišča vso pozornost in brez dvoma bolj resen pristop do raziskovanja.⁴

Prispevek, ki je nastal iz potrebe po sumiranju znanih podatkov in predvsem zaradi aktualnosti stanja v stroki, je v prvi vrsti zamišljen kot kratek topografski oris in kot prikaz dejanskega stanja postaj na prostem do leta 1987. Problematika, ki se odpira pri iskanju novih najdišč⁵ in predvsem pri raziskovanju, je prav na kratko obravnavana na koncu. Najdišča podajam po abecednem redu ledinskih imen (če tega ni, navajam kot ime najbližje naselje), v oklepaju dodajam ime najbližjega naselja, sledi rimska številka arheološke regije in arabska številka nekdanje občine (= arheološki sektor), sledi ime današnje občine po načinu, kot je zapisan v Arheoloških najdiščih Slovenije (1975) in še enkrat predstavljen v Varstvu spomenikov 22, 1979, 258 zgoraj.

1. **Belško polje** (Koroška Bela, VI, 7, Jesenice). Martin Noč s Koroške Bele je v sedemdesetih letih po njivah Belškega polja pobral več »obdelanih artefaktov«. Na najdišču so zato izkopali nekaj topografskih sond, ki pa niso dale zaželenih rezultatov.⁶ Med gradivom, ki ga trenutno hranijo na Inštitutu za arheologijo pri ZRC — SAZU, je precej kosov, ki sem jih že pred leti opredelil kot kresilnike.⁷ Med ostalimi najdbami je tipološko približno desetina takih artefaktov (geometrijska orodja, nekaj praskal in dve klinici s hrbtom), ki se le izjemoma pojavljajo v néo — eneolitskih inventarjih kamenih orodij. Zato

¹ Morda bi bilo boljše poimenovanje pleistocenska arheologija, oziroma arheologija ledene dobe.

² F. Osole, Oris poselitve Slovenije v pleistocenu. Arheološki vestnik 18, 1967, 245; idem, Poselitve Slovenije v pleistocenu. Arheološka najdišča Slovenije (1975), 43.

³ Deloma zaradi širšega kroga ljudi, ki so za stvar zainteresirani, kot ugotavlja M. Brodar (Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971—1982, Arheološki vestnik 36, 1985, 34).

⁴ Kljub mnenju nekaterih raziskovalcev (npr. M. Brodar, o. c.), ki brez pojasnila trdijo, da sistematično iskanje paleolitskih najdišč na planem vendarle ni mogoče.

⁵ Mimogrede: M. Brodar (50 Years of Paleolithic Research in Slovenia. Arheološki vestnik 30, 1979, 28) trdi, da je in bo še dolgo časa osnovna naloga raziskovalcev paleolitika v Sloveniji le iskanje (ne raziskovanje?) novih najdišč.

⁶ A. Valič, Koroška Bela. Varstvo spomenikov 21, 1977, 191.

⁷ A. Valič, Jesenice — Belško polje. Varstvo spomenikov 23, 1981, 225.

⁸ D. Josipović, Kamena industrija z Luž pri Senčurju in neoneolitska naselbina na Štefanji gori. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 12, 1984, 77.

je bila že takrat izražena domneva, da so artefakti z Belškega polja predneolitske starosti.⁹ Omenjeno najdišče je obravnaval tudi M. Brodar in ga datiral v postglacialno obdobje,¹⁰ kar metodološko ni pravilno.¹¹

2. Blatni vrh pri Jurkloštru (Jurklošter, XVI, 8, Laško). Leta 1960 so pri rigolanju na njivi našli v globini 1,50 m moustériensko konico iz rdečega kremenovega skriljavca.¹² Zaščitnih sondiranj, oziroma sistematičnih izkopavanj kljub dejstvu, da je bilo najdenega tudi precej lesenega oglja, ni bilo. Odkriti artefakt se dobro vklaplja v srednjepaleolitski kompleks (dobo neandertalcev) v Sloveniji.¹³

3. Bohinjska Bela (Bohinjska Bela, VI, 2, Radovljica). Kraj omenjajo kot potencialno najdišče in to zaradi osamljenega, pri arheološki topografiji najdenega artefakta, ki ga pripisujejo »neki postglacialni kulturi«.¹⁴

4. Breg pri Škofljici (Škofljica, VIII, 35, Ljubljana Vič-Rudnik). Breg pri Škofljici je ledinsko ime za majhen osamelec premera okoli 30 m z relativno višino od 2 do 3 m nad ostalim površjem. Leži približno 1 km vzhodno od Babne gorice in 500 m jugozahodno od železniške postaje Škofljica, ob levem bregu prekopa Škofeljščica. Najdišče smo odkrili novembra 1981 pri arheološki topografiji Ljubljanskega barja.¹⁵ Zaradi bogatih površinskih najdb je jeseni 1983 in spomladi 1984 na najdišču sondirala ekipa Geološkega odseka FNT pod vodstvom F. Osolca.¹⁶ Izkopavanja na 8 m² površine so dala presenetljive rezultate, tako favnistične¹⁷ kot arheološke.¹⁸ Odkrita je bila številna kamena industrija, ki kaže mezolitski habitus, nadalje velja omeniti koščene konice lečastega in okroglega preseka, še posebej pa nekaj skrilastih plošč in kose peščenjaka, ki so bili na najdišče brez dvoma prinešeni in ki verjetno predstavljajo ostanke neke vrste arhitekture. Radiometrična datacija v kulturnem horizontu odkritega lesnega oglja znaša 6830 ± 150 let (Z — 1421) pred sedanostjo. Najdišče je po našem trenutnem vedenju pripisano kulturi mlajšega castelnoviens; najbližje paralele zanj najdemo v mezolitskih najdiščih severovzhodne Italije.

5. Dedkov trebež (Prestranek, V, 12, Postojna). Dedkov trebež je ledinsko ime za njive na terasah ob sotočju Pivke in potoka Slavinšček (desni breg Slavinščka in levi breg Pivke). Na tem terenu so deset let pobirali površinske najdbe. Število sileksov obsega nekaj tisoč kosov, med katerimi so redka orodja geometrijskih oblik. Najdišče je opredeljeno kot mezolitik tardenoisienke vrste.¹⁹

6. Dobravlje na Krasu (Dobravlje, II, 11, Sežana). Najdišče danes izgubljenega moustérienskega artefakta iz okolice Dobravelj²⁰ uvrščam med plana

⁹ D. Josipović, o. c., 77 s.

¹⁰ M. Brodar, Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971—1982. Arheološki vestnik 36, 1985, 35 s.

¹¹ Postglacial (za razliko od poznega glaciala) pomeni obdobje po ledeni dobi — torej lahko tudi mlajšo prazgodovino ali celo današnji čas.

¹² M. Brodar, Slučajna paleolitska najdba. Arheološki vestnik 11—12 (1960—1961), 1962, 46 ss.

¹³ F. Osolc, Srednji paleolitik. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 165.

¹⁴ M. Brodar, Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971—1982. Arheološki vestnik 36, 1985, 36.

¹⁵ D. Josipović, Škofljica. Varstvo spomenikov 25, 1983, 187; za zgodovino raziskav na Bregu in na ostalih najdiščih na Barju cf. D. Josipović, Ob odkritju najdišč sileksov na Ljubljanskem barju. Kronika 33, 1985, 1 ss.

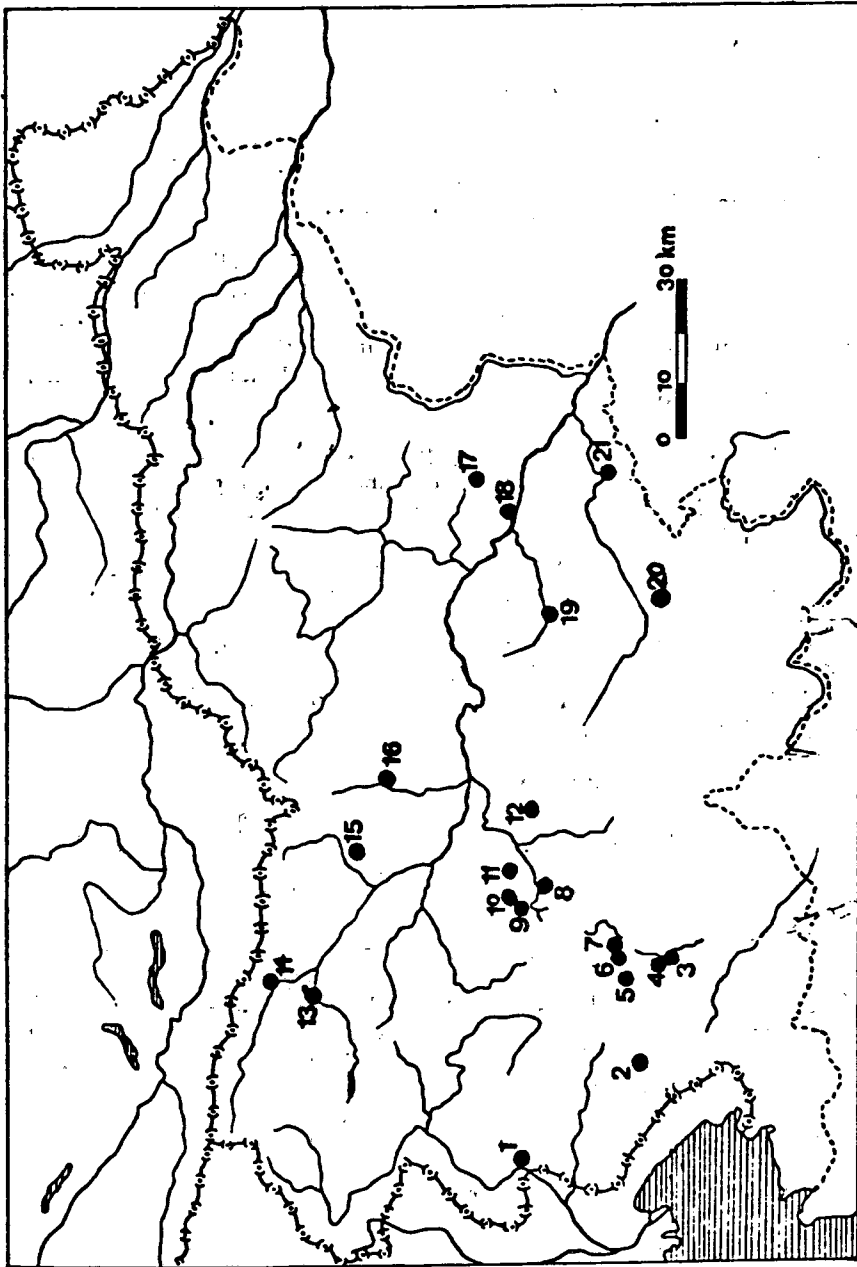
¹⁶ M. Frelj, Škofljica. Varstvo spomenikov 27, 1985, 192 s.

¹⁷ V. Pohar, Favniški ostanke mezolitske postaje na prostem Breg — Škofljica pri Ljubljani. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 12, 1984, 7 ss.

¹⁸ M. Frelj, Breg pri Škofljici — mezolitsko najdišče na Ljubljanskem barju. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 14, 1986, 21 ss.

¹⁹ M. Brodar, F. Osolc, Nalazišta paleolitskega in mezolitskega doba u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 140; M. Brodar, Mezolitik. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 192 ss.

²⁰ R. Battaglia, L'uomo fossile nel Veneto. Atti del real Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti 98, 1939, 437; kljub vsemu Dobravlje uvrščajo v moustérien (F. Osolc, Srednji paleolitik. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 164).

1. Meriševo (epigravettien)	12. Breg (mezolitik)
2. Dobravlje (moustérien)	13. Bohinjska Bela (neopredeljeno)
3. Dedkov trebež (mezolitik)	14. Belško polje (neopredeljeno)
4. Kambrce (mezolitik)	15. Stefanja gora (neopredeljeno)
5. Strane (neopredeljeno)	16. Nevlje (tardigravettien)
6. Stara vas/Otoško polje (neopredeljeno)	17. Blatni vrh (moustérien)
7. Podrisovec (epigravettien)	18. Knežica (neopredeljeno)
8. Ljubljaniča (neopredeljeno)	19. Roje (neopredeljeno)
9. Vrhnika (tardigravettien)	20. Ruperč vrh (aurignacien)
10. Hruševca (moustérien)	21. Kostanjevica (moustérien)
11. Vrbičev hribec (epigravettien)	

najdišča le pogojno, ker bi prav lahko izviral iz kakšne kraške jame v bližnji okolici.

7. **Hruševca pri Vrhniku** (Vrhnika, VIII, 43, —). Novembra 1986 so na osamelcu Hruševca, nad nekdanjo železniško postajo Vrhnika, na njivi našli kombinirano vbočeno — ravno strgalo moustérienskega tipa.²¹ Na tem najdišču so že pred leti v okviru akcije Mednarodnega mladinskega raziskovalnega tabora izkopali nekaj sond, ki so bile v smislu paleolitske arheologije negativne.²²

8. **Kambrce pri Prestranku** (Prestranek, V, 12, Postojna). Kambrce je ledinsko ime za njive na terasi v neposredni bližini Dedkovega trebeža. To je ostanek večje fluvialne terase nad levim bregom Slavinščka, neposredno pred njegovim sotočjem s Pivko. Prve silekse so slučajno našli v začetku šestdesetih let, oktobra 1962 je bila na najdišču izkopana manjša sonda, ki je dala le pičle rezultate: 130 sileksov, med katerimi je nekaj tipološko opredeljivih orodij. Najdišče je prav lahko v zvezi z bližnjim Dedkovim trebežem in verjetno pripada mezolitiku.²³

9. **Kostanjevica na Krki** (Kostanjevica, XII, 12, Krško). Ob severnem obzidju nekdanjega cistercijskega samostana je pred drugo svetovno vojno S. Brodar izkopal štiri sonde, kjer so v pleistocenskih sedimentih v globini 2,90 m odkrili kosti nekega fosilnega proboscida, skupaj z ogljem in artefaktom iz sivega roženca.²⁴ Najdišče kulturno pripada moustérienu, časovno pa sodi v glacialno obdobje (würm, morda celo pozni riss).²⁵

10. **Knežica pri Blanci** (Blanca, XII, 4, Sevnica). Pri reševanju bakrenodobnih ostalin, zaradi zemeljskih pripravljalnih del za separacijo kremenčevega rudnika, so na ledini Knežica odkrili okoli tisoč sileksov, med katerimi je le 30 zanesljivih artefaktov.²⁶

11. **Meriševo v Solkanu** (Solkan, II, 12, Nova Gorica). Spomladi 1977 so v Solkanu na ledini Meriševo odkrili odbitek in praskalo na klini iz rumenorjavega sileksa. Sondiranja, ki so sledila, niso dala novih najdb, so pa najdišče dobro časovno opredelila.²⁷ Palinološka in antrakotomska analiza je sedimente uvrstila v čas po zadnjem višku glaciala in pred allerödski interstadial.²⁸ To je čas pozne ledene dobe, kjer v Sloveniji kulturno nastopa epigravettien, ki je kronostratigrafsko ekvivalenten magdalénienu v zahodni in srednji Evropi.²⁹

12. **Nevlje** (Nevlje, VIII, 12, Kamnik). Pri regulacijskih delih Nevljice so ob današnjem mostu čez strugo leta 1938 odkrili skoraj popoln skelet mamuta (danes razstavljen v Prirodoslovnem muzeju Slovenije v Ljubljani) ter še nekaj druge favne. V plasti s favnističnimi in florističnimi ostanki so našli še sileks iz liditu podobnega, roženca.³⁰ Najdišče časovno sodi v višek tretjega würmskega stadia in je kulturno opredeljeno kot tardigravettien.³¹

²¹ D. Snoj, Vrhnika. Varstvo spomenikov 29, 1987, 233 s.

²² R. Pavlovec, Brskanje po zgodovini. 3. Mednarodni mladinski raziskovalni tabor, 1969, 113.

²³ Neobjavljeno, gradivo hrani Geološki odsek FNT v Ljubljani; za podatke se zahvaljujem prof. dr. F. Osoletu.

²⁴ S. Brodar, Kostanjevica ob Krki, paleolitska postaja na planem. Razprave 4. razreda SAZU 3, 1955, 431 ss.

²⁵ F. Osole, Srednji paleolitik. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 165.

²⁶ M. Guštin, Blanca. Varstvo spomenikov 24, 1982, 138 s. Po mnenju M. Brodarja (Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971—1982. Arheološki vestnik 36, 1985, 37) artefakti zagotovo ne pripadajo eneolitiku; kulturno najdišče ni opredeljeno.

²⁷ M. Brodar, Nova Gorica. Varstvo spomenikov 23, 1981, 196 s.

²⁸ A. Serceelj, M. Culiberg, Rastlinski ostanki v paleolitskih postajah v Sloveniji. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 13, 1985, 58.

²⁹ F. Osole, Gravettienki kulturni kompleks u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 177 ss.

³⁰ F. Kos, Neveljski paleolitik. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 25 ss.; idem. Paleolitske najdbe ob Nevljici. Etnolog 11, 1939, 417 ss.

³¹ F. Osole, o. c., 185 s.; D. Josipović, Pol stoletja neveljskega paleolitika. Proteus 50, 1987—1988, 310 ss.

13. **Otoško polje** — »Stara vas« (Zagon, V, 12, Postojna). Med inventarjem Betalovega spodmola je pod številko 3008 (v škatli »brez koordinat«) opisan kot »mezolitsko praskalo« artefakt iz temno sivega kresilnika. V terenskem dnevniku izkopavanj³² med drugim piše: »... Neki kmet iz Velikega Otoka je prinesel artefakt iz temno sivega kresilnika, okroglo (polkrožno) praskalo s prirejeno konico (mezolitik). Nasel ga je na najvišji točki Otoškega polja, na njivi pri globokem oranju. Ljudje pravijo, da je bila tam 'Stara vas'...« Najdišče je podrobneje nepreiskano in neopredeljeno.³³

14. **Podrisovec** (Veliki Otok, V, 12, Postojna). Leta 1974 so pri zaščitnih izkopavanjih, zaradi gradnje nove hiše Ivana Vilharja, odkrili paleolitsko postajo na planem, zaradi novogradnje žal že delno uničeno.³⁴ Najdišče, ki monograscko še ni objavljeno, sodi po vsej verjetnosti v epigravettienski kulturni kompleks.³⁵

15. **Roje pri Mirni na Dolenjskem** (Mirna, IX, 6, Trebnje). Leta 1985 je biolog Franc Potočnik na Mirni našel več sileksov, med katerimi je nekaj tipološko opredeljivih orodij (predvsem praskala). Neobjavljeno, gradivo hrani Geološki odsek FNT v Ljubljani.³⁶

16. **Ruperč vrh** (Ruperč vrh, IX, 5, Novo mesto). Leta 1962 so v peskokopu pri Ruperč vrhu, ob cesti Novo mesto—Uršna sela, na površini slučajno našli osamelo, lepo obdelano rezilo. Kulturno naj bi pripadalo že koncu aurignacijskega. Habitus in retuša sta namreč še aurignacijska, toda material, iz katerega je izdelana, je svetlo siv kresilnik, ki se pri nas pojavi šele v gravettienu in ga v inventarjih starejših kultur ni.³⁷

17. **Strane** (Strane, V, 4, Postojna). Na zahodnem obrobju Pivške kotline pri Stranah pod Nanosom so leta 1986 na terasi našli več sileksov zaenkrat podrobneje neopredeljene kamene industrije. Neobjavljeno, najdbe hrani Geološki odsek FNT v Ljubljani.³⁸

18. **Štefanja gora** (Štefanja gora, VII, 2, Kranj). Štefanja gora pod Krvavcem je bila kot arheološko najdišče odkrita leta 1981. Med naključnimi najdbami je bilo najdenih nekaj podrobneje nedoločljivih fosilnih kosti in več sileksov.³⁹ Podrobnejša kulturna in časovna interpretacija je zaradi izostanka raziskav še nejasna.⁴⁰

19. **Vrbičev hribec** (Plešivica, VIII, 3, Ljubljana Vič-Rudnik). Vrbičev hribec je eden večjih osamelcev na Ljubljanskem barju. Nahaja se zahodno od Plešivice in južno od Bluš. Številno kameno industrijo so leta 1976 odkrili na terasi ob severnem vznožju osamelca. Maja 1983 so sodelavci Inštituta za arheologijo ZRC — SAZU na najdišču sondirali v zelo omejenem obsegu. V treh plasteh izkopana orodja se med seboj bistveno ne razlikujejo. Našli so tudi ne-

³² S. Brodar, Betalov spodmol 1949—1953, 215 (hrani Geološki odsek FNT v Ljubljani).

³³ Za podatke se zahvaljujem prof. dr. F. Osoletu.

³⁴ M. Brodar, F. Osole, Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 148 s.; M. Brodar, Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971—1982. Arheološki vestnik 36, 1985, 27.

³⁵ F. Osole, Gravettienski kulturni kompleks u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 188 s.

³⁶ Za podatke se zahvaljujem najditelju in mag. Vidi Pohar; Narodni muzej iz Ljubljane naj bi pred drugo svetovno vojno z Mirne prejel artefakte — glej Dnevnik akcesij 40/-1940, 6. 7., cf. ANSI, 215.

³⁷ M. Brodar, Površinska paleolitska najdba iz Ruperč vrha na Dolenjskem. Arheološki vestnik 17, 1966, 437 ss.; idem, 50 Years of Paleolithic Research in Slovenia. Arheološki vestnik 30, 1979, 27; idem, Aurignacien. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1, 1979, 173.

³⁸ Neobjavljeno, za podatke se zahvaljujem mag. Vidi Pohar.

³⁹ M. Horvat, D. Josipović, Štefanja gora. Varstvo spomenikov 24, 1982, 146 ss.

⁴⁰ D. Josipović, Sledovi paleolitika na Štefanji gori. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita 9—10, 1981—1982, 7 ss.; idem, Štefanja gora. Varstvo spomenikov 25, 1983, 187 s.

kaj difuzno razpršenega oglja in precej fosiliziranih kosti. Kljub temu, da je kronološka situacija jasna, saj je na osnovi *pelodnih analiz* najgloblja plast datirana v konec kasnega glaciala⁴¹ — kulturno bi torej gradivo te plasti v smislu raziskav F. Osولة lahko pripisali epigravettienu,⁴² pa je M. Brodar do najdišča precej skeptičen. Tako kot še nekaterim drugim na Barju odkritim najdiščem mu pripisuje predneolitski karakter, oziroma domneva, da spadajo vsa v prehodno obdobje med klasičnim mezolitikom in neolitikom.⁴³ Podobnega mnenja je tudi M. Frelj, ki najdišče brez pravih argumentov pripisuje mezolitiku.⁴⁴

20. **Vrhnika** (Vrhnika, VIII, 43, —). Leta 1905 je bila v nekdanji Petričevi opekarni na Vrhniki v globini 2 m izkopana odlomljena leva rogovila rogovja severnega jelena, ki je imela na zunanji strani vreze in zareze, ki so jih že takrat pripisali paleolitskemu človeku.⁴⁵ Najdba, ki je danes žal izgubljena, spada časovno v višek würma III, kulturno pa je pripisana tardigravettienu.⁴⁶

21. **Ljubljanska — izliv Bistre** (Blažna Brezovica, VIII, 43, Vrhnika). Pri potapljaških raziskavah Ljubljanske je bila leta 1984 pri izlivu Bistre najdena odlično ohranjena ploščata harpuna z enorednimi zalustmi.⁴⁷ Izdelana je iz jelenjega roga in je verjetno mezolitska, čeprav je ne moremo primerjati s harpunama iz Špehovke. Na prvi pogled je podobna harpunam srednjega magdalénien v Franciji,⁴⁸ ki pa imajo večinoma okrogel prerez.

Izredno važnost pripisujem še ostalim površinskim najdiščem sileksov na Ljubljanskem barju, ki še niso vsa kulturno in časovno ovrednotena. To so: **Bluše** pri Plešivici, **Dobčenica** med Vnanjimi in Notranjimi goricami, **Gmajna** in **Kanale** pri Igu, **Goričica** pri Mali Ligojni, **Pod njivo** pri Blažni Brezovici, **Sv. Lovrenc** pri Jezeru, **Za hribom** pri Goričici pod Krimom in **Zamedvedica** pri Plešivici. Kratek topografski oris ter zgodovina odkritij teh najdišč sta že objavljeni.⁴⁹ Tem najdiščem je nekaj obrobne pozornosti posvetil tudi eminentni raziskovalec slovenskega paleolitika in jim iz nerazumljivega vzroka »popravit« (!) ledinska imena.⁵⁰ Več o njegovem pristopu do terenskega dela na teh in drugih planih najdiščih si lahko prebere vsak sám, saj njegovih anahronističnih naziranj na tem mestu ne mislim ponavljati. Omenim naj le to, da najdišča sploh ne pripadajo isti kulturni stopnji (mlajša eneolitska faza se po arheološkem gradivu jasno loči od starejše, predneolitske), pa tudi dejstvo, da so bila odkrita na razmeroma majhnem prostoru, sploh ni dovolj, da bi jih obravnavali kot enoten fenomen. Gmajno in Kanale pri Igu⁵¹ lahko po sondažnih raziskavah zanesljivo uvrstimo v eneolitik oziroma eventuelno še v zgodnjo bronasto dobo.⁵² Eneolitiku pripadata tudi Zamedvedica⁵³ in najdišče

⁴¹ M. Culiberg, I. Turk, D. Vuga, Plešivica. Varstvo spomenikov 26, 1984, 189 ss.

⁴² F. Osولة, Gravettienki kulturni kompleks u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemlja 1, 1979, 177 ss.

⁴³ M. Brodar, Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971–1982. Arheološki vestnik 36, 1985, 35.

⁴⁴ M. Frelj, Breg pri Škofljici — mezolitsko najdišče na Ljubljanskem barju. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 14, 1986, 33.

⁴⁵ V. Hilber, Ein Rengeweih aus Ober-Laibach in Krain. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 36, 1906, 163 ss.

⁴⁶ F. Osولة, o. c., 185 s.

⁴⁷ N. Logar, M. Blažon, Ljubljanska. Varstvo spomenikov 28, 1986, 252 s.; M. Potočnik, Ljubljanska — reknosciranje rečnega dna. Arheološki pregled 27, 1986, 170 ss., sl. 2.

⁴⁸ M. Allard, M. Gruet, Les civilisations du Paléolithique supérieur des Pays de la Loire. La préhistoire Française 1/2, 1976, 1305 ss.

⁴⁹ D. Josipovič, Ob odkritju najdišč sileksov na Ljubljanskem barju. Kronika 33, 1985, 1 ss.

⁵⁰ M. Brodar, o. c., (op. 43), 34 s. Glede ledinskih imen mimogrede le to: že četrto stoletja med slovenskimi arheologi velja pravilo, da je ledinsko ime *glavni* in *edini* nosilec poimenovanja posameznega najdišča (navodilo za izdelavo topografskih zapisnikov in s tem tudi pisanje v strokovno literaturo je »uzakonil« prav Inštitut za arheologijo pri ZRC SAZU!); zato ne vidim prav nobenega vzroka popravljati sklon posameznega najdišča kot to počne Brodar (npr. »Za hribom« v »Hrib« in »Pod njivo« v »Njivo«!).

⁵¹ To je verjetno eno najdišče, ki ga današnja cesta Ljubljana—Ig deli na dvoje (D. Josipovič, o. c., 3).

⁵² I. Turk, D. Vuga, Ig. Varstvo spomenikov 29, 1987, 231 s.

⁵³ I. Turk, D. Vuga, Zamedvedica pri Plešivici — novo eneolitsko naselje na Ljubljanskem barju. Arheološki vestnik 35, 1984, 76 ss.

Pod njivo pri Blatni Brezovici.⁵⁴ Do novih podatkov, ki bodo bolj ali manj spremenila oziroma dopolnila naše vedenje o Barju kot edinstvenem arheo-geografskem kompleksu v Sloveniji, bomo prišli seveda le z novimi (predvsem interdisciplinarnimi!) raziskavami in z marljivim terenskim delom.

Po tem kratkem pregledu lahko sklenemo naslednje. Najdišča na planem obsegajo trenutno vsa paleolitska obdobja, ki jih do danes poznamo v Sloveniji. Srednjemu paleolitiku — moustérienu, dobi neandertalcev, pripadajo štiri najdišča (Blatni vrh, Dobravlje, Hruševca in Kostanjevica). Vsem je skupno to, da imajo le po en artefakt in zaenkrat je bila le v Kostanjevici odkrita sprem-ljajoča favna. Najdbe so kljub temu tipične in njihov moustérienski karakter je povsem zanesljiv. Slabše je z zgodnjim mlajšim paleolitikom (aurignaci-enom). Koncu tega obdobja (oziroma kulture) pripisujejo že omenjeno retuširano rezilo iz Ruperč vrha pri Novem mestu. Najdišč pravega gravettiena iz časov W II/W III interstadiala na prostem zaenkrat še ne poznamo, zato pa tardigravettieniu iz viška W III stadiala prisojamo Vrhniko in Nevlje. Epigra-vettieniu iz časov pozne ledene dobe pripadajo Meriševo v Solkanu, Podrisovec in Vrbičev hribec. V najstarejša holocenska obdobja sodijo Breg, Dedkov tre-bež in Kambrce, ki so kulturno zanesljivo mezolitski. Tako časovno kot kulturno bolj ali manj neopredeljive so trenutno najdbe z Belškega polja, Bohinj-ske Bele, Knežice, Roj pri Mirni, Otoškega polja, Stran, Štefanje gore in iz Ljubljane.

Za konec še nekaj sklepnih misli, ki naj bi veljale bolj kot smernice za nadaljnje delo v zvezi z odkritji in raziskovanjem planih paleolitskih najdišč. Več pozornosti bi v prihodnosti veljalo posvetiti vsem paleontološkim najdbam, pa naj so odkrita v glinokopih, gramoznicah ali peskokopih na terasah. Pri dveh najdbah fosilnih slonov (Nevlje, Kostanjevica) so namreč odkrili tudi ostanke materialne kulture pračloveka — torej bi te živali prav lahko bile lov-ski plen. Pri tem bi opozoril še na ostanke, žal, delno uničenega skeleta ma-muta iz glinokopa opekarne v Bobovku pri Kranju, ki je časovno riške sta-rosti.⁵⁵ Na nekaterih ohranjenih kosteh so že ob odkritju opazovali poškodbe, ki bi bile prav lahko povzročene z ostrim predmetom (sileksom?) in s tem sklepali na možnost obstoja paleolitske postaje.⁵⁶ Da so omenjene poškodbe na kosteh posledica krioturbacije, ki je bila v profilu tega najdišča lepo opazna,⁵⁷ ali pa, da so nastale pri izkopu z bagrom, skoraj ne pride v poštev. Žal, kot je pri nas že običaj, pri izkopu kosti niso bili prisotni usposobljeni ljudje, ki bi lahko beležili arheološke podatke. Tako bo vprašanje Bobovka kot paleolit-skega najdišča ostalo še naprej nerešeno. Podoben primer je bil tudi pri od-kritju pleistocenskih proboscidnih ostankov pri Ormožu;⁵⁸ neznanih in uničenih najdišč je seveda še veliko več. Vzrokov za tako stanje je več. Delno je temu kriv vsesplošni položaj, v katerem smo, še bolj pa pomanjkanje strokovnjakov. V Sloveniji je trenutno manj kot desetina ljudi, ki se na tak ali drugačen način ukvarjajo z arheologijo in paleontologijo ledene dobe.⁵⁹ Nad tem številom in nad razmerjem števila arheologov, ki delujejo v časovno krajših obdobjih pre-ostalih arheoloških dob, se lahko samo zamislimo. Zato je do neke mere razum-ljiv strah M. Brodarja,⁶⁰ ki meni, da bi v primeru odkritja prave naselbine (ob dejstvu, da so vsa do danes odkrita najdišča le prehodne postojanke) bilo edino

⁵⁴ B. Dirjec, Blatna Brezovica. Varstvo spomenikov 29, 1987, 236.

⁵⁵ I. Rakovec, Razvoj kvartarne sesalske favne v Sloveniji. Arheološki vestnik 24 (1973), 1975, 229 s.

⁵⁶ M. Aljančič, Mamut v Bobovku žrtev pračloveka? Glas Gorenjske, let. 6, št. 27 (4. 8. 1953), 1.

⁵⁷ S. Brodar, Periglacialni pojavi v sedimentih slovenskih jam. Geografski vestnik 32, 1960, 35.

⁵⁸ B. Jevremov, Lahonci pri Ormožu. Varstvo spomenikov 21, 1977, 159.

⁵⁹ Vodilno vlogo pri preučevanju ima trenutno Inštitut za arheologijo ZRC SAZU v Ljub-ljani. Nekdaj je bila na tem področju v Sloveniji vodilna Univerza; po ukinitvi Katedre za kvartarologijo pri FNT pred nekaj leti in po odhodu prof. dr. Franca Osoleta v pokoj študij in raziskovanje paleolitika kar nekako ugašata. Mar tozadevnim raziskavam v Sloveniji res že bje plat zvoná?

⁶⁰ M. Brodar, 50 Years of Paleolithic Research in Slovenia. Arheološki vestnik 30, 1979, 28.

modro, da raziskav sploh ne bi začeli. Trenutno tudi ni nikogar, ki bi sistematično obšel vse glinokope in številne gramoznice po Sloveniji in predvsem prosvetiteljsko deloval med tamkajšnjimi delavci, ki bi lahko naleteli na zanimive najdbe.⁶¹ Pri vsem tem pa celotna, v paleolitskem smislu izredno perspektivna vzhodna Slovenija (bližina znamenitih najdišč v zahodni Hrvatski!), sploh ni deležna kakršnihkoli raziskav, niti skromnih terenskih ogledov ne. Dokler se tako stanje ne bo izboljšalo in predvsem, dokler ne bo zadovoljive kvantitete raziskovalcev (mimogrede: le kvantiteta do neke mere namreč pogojuje tudi kvaliteto!), kljub največjemu optimizmu skoraj ne moremo pričakovati boljših časov.

Zusammenfassung

PALEOLITHISCHE UND MESOLITHISCHE FREILANDSTATIONEN IN SLOWENIEN

Draško Josipović

In weniger als einem Jahrzehnt ist in Slowenien die Zahl paläolithischer und mesolithischer Fundstellen um zwanzig neue, mehr oder weniger eingeordnete Fundstellen gestiegen. So sind uns auf dem Gebiet des heutigen Sloweniens etwa 50 Fundstätten aus beiden Epochen bekannt, darunter 21 Freilandstationen. Kulturmäßig erfassen sie alle bis heute in Slowenien bekannten Stufen des Paläolithikums. Vier Fundorte (Blatni vrh bei Jurkloster, Dobravlje auf dem Karst, Hruševca bei Vrhnika und Kostanjevica ob Krki) gehören in das mittlere Paläolithikum — das Mousterien, in die Zeit des Neandertalers. Ein gemeinsamer Zug dieser Stationen ist, daß sie alle je ein Artefakt aufweisen und daß vorläufig nur in Kostanjevica Fauna aus der gleichen Zeit entdeckt wurde. Die Funde sind dennoch typisch und ihre auf das Mousterien hinweisenden Kennzeichen zuverlässig. Etwas schlechter ist es um das frühe Jungpaläolithikum bestellt (das Aurignacien). Dem Ende dieser Epoche wird eine retuschierte Klinge aus Ruperč vrh bei Novo mesto zugeschrieben. Vorläufig sind uns noch keine Freilandstationen aus dem wahren Gravettien der Zeit des Interstadials Würm II/III bekannt, dafür aber werden Vrhnika und Nevlje bei Kamnik dem Tardigravettien aus der Hochzeit des Stadials Würm III zugeordnet. In das Epigravettien aus der Zeit der späten Eiszeit gehören Meriševo-Solkan, Podrisovec bei Postojna und der Vrbičev hribec auf dem Ljubljanaer Moor. In die ältesten Abschnitte des Holozän gehören Breg-Škofljica bei Ljubljana, Dedkov trebež und Kambrce bei Prestranek, die mit Sicherheit mesolithisch sind. Sowohl zeitlich als auch kulturell mehr oder weniger unbestimmbar sind zur Zeit die Funde von Belško polje, Bohinjska Bela, Knežica, Roje, bei Mirna, Otoško polje, Strane, Štefanja gora und vom Flußbett der Ljubljana.

⁶¹ Kot to delajo npr. v Nemčiji in na Nizozemskem, cf. D. Stapert, Middle Paleolithic Finds from the Wijchense Meer (Province of Gelderland) and several other Finds from Pleistocene Fluvial Deposits in the Surrounding Region. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 31. 1981. 273 ss.

Iva Mikl-Curk

NOVEJŠA ARHEOLOŠKA ODKRITJA NA PTUJU

Referat s 24. zborovanja zgodovinarjev v Ptuju od 28. do 30. septembra 1988.

Moja naloga je prikazati arheološko raziskovanje Ptuja približno v minulem desetletju. To je prav primeren okvir. Ta čas so arheološke najdbe spet večkrat potrdile, da je Ptuj res izredno obsežno in hkrati vsebinsko eno najbolj kompleksnih, če že ne kar najbolj kompleksno arheološko najdišče na Slovenskem. Hkrati pa se je prav na Ptuju v tem minulem desetletju v okviru varstva kulturne dediščine večkrat širša javnost prav živahno soočala s stroko. Ker sem konservator, naj se najprej pomudim pri teh prizadevanjih, pri uspehih in neuspehih. Ključni problem faze, ko se je sodobni Ptuj začel velikopotezno širiti proti vzhodu, je bilo vprašanje možnosti zavarovalnih izkopavanj, denarja in časa zanje. Kljub raznim pretresom, kljub buldozerju v temeljih, mislim da danes lahko zatrdimo, da smo vsi ta izpit ustrezno opravili. Ptuj je bil sposoben razmeroma hitro dati na voljo dovolj velike vsote finančnih sredstev, stroka pa je bila tudi koš sestaviti dovolj učinkovite raziskovalske ekipe. Zlasti na eni, tisti, ki jo je postavil Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor na teren, je potem več let slonela teža terenskih del.

Manj uspešni smo bili v načrtovalski dimenziji varstva arheološke dediščine. To moram poudariti; ta dimenzija konservatorstva ni rešena tudi drugje in bo vselej aktualna. Zgolj omejiti domnevno arheološko zemljišče in predvideti zavarovalno izkopavanje za oblikovanje sodobnega naselja, ki ima bogato, tudi staroveško stavbno zgodovino, namreč še zdaleč ni dovolj. Vnaprej bi morali poznati mnogo več potankosti, kot jih navadno poznamo. Tega »vnaprej« pa ne more biti, če tekmujemo z gradbenimi stroji. Na projekt novih stavb ali zazidavo cele četrti ni moč prav nič več vplivati, ko je gradbišče že odprto. Tako na Ptuju danes stoji cela mestna četrt v Rabeljčji vasi (in mnogo drugih tudi drugod po Sloveniji), ki je povsem drugače oblikovana, kot bi jo bilo mogoče oblikovati z logičnim nadaljevanjem prastarega prostorsko-oblikovanega izročila, da smo potankosti le dovolj zgodaj poznali...

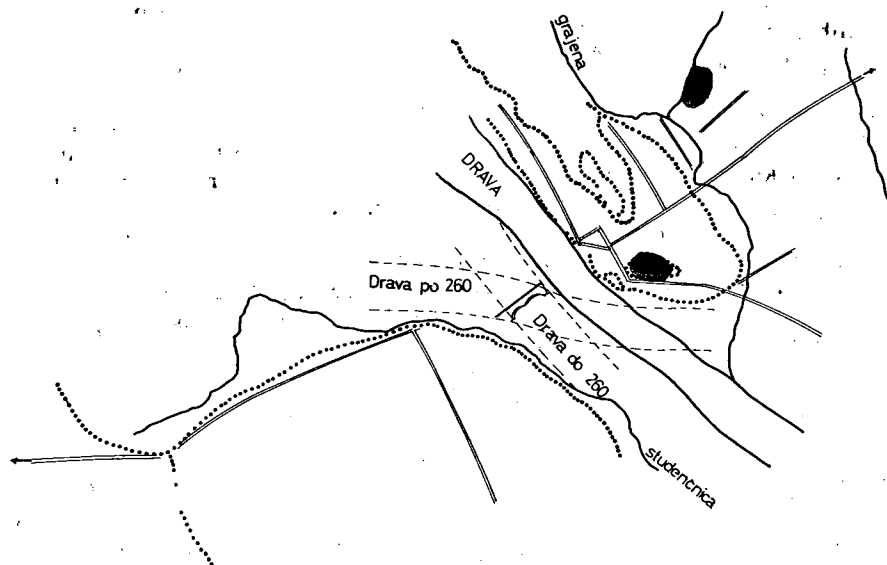
V okviru varstva ptujske arheološke dediščine moramo nadalje govoriti o obsegu sprememb in o njihovi hitrosti. Gradbena dela in z njimi povezana zavarovalna izkopavanja so v zadnjem desetletju posegla malone na vse sestavne dele ptujskega arheološkega območja. Arheološke plasti so spremenjene kar nekako v petini svojega obsega, če štejemo obseg ostankov v začetku tega stoletja za celoto. To je dokaj, če se zavedamo, da bodo v prihodnosti znali boljše izkopavati in raziskovati, boljše vsekakor kot to znamo danes. Po drugi strani je pa tako zmanjševanje arheoloških plasti nujno, kadar želimo izvedeti kar največ o malone štirih tisočletjih stare zgodovine ptujskega okoliša, tja do zgodnjega srednjega veka. Rast starinoslovskih spoznanj more torej edina opravičiti odstranjevanje arheoloških plasti, pa naj že to odstranjevanje zahteva rast mesta ali dolgo načrtovan raziskovalni projekt, vseeno. Mislim, da smem zatrditi, da potek arheoloških analiz in objav v zadnjem desetletju obljublja, da bo to dogajanje ostalo v pravem ravnotežju, da bo naša stroka izpolnila tudi to obveznost, povrnila tudi ta dolg, ki ga še ima do dediščine iz preteklosti. Na rezultate nekaterih izkopavanj čakamo že dokaj dolgo, predolgo tudi v skladu z mednarodnimi normami in še prav posebej predolgo za našo vedoželjnost. saj prve objavljene omembe obljublajo resnično vznemir-

ljive podatke. Toda dejstvo, da so se vsi, ki so na Ptujju v zadnjem desetletju kopali, redno oglašali vsaj z letnimi poročili, opravičuje našo trditev, da bo stroka izpolnila obveznosti, ki jih še ima v zvezi z opravljenimi zavarovalnimi izkopavanji. Pri tem moramo seveda ponovno opozoriti na dejstvo, da letno poročilo v Varstvu spomenikov ne more nadomestiti celostne in analitične objave.

Ko govorimo o obsegu v zadnjem času prekopanih arheoloških plasti na Ptujju, misli ne morem skleniti, ne da bi se ne dotaknila še enkrat načrtovalske dimenzije varstva arheološke dediščine. Kakorkoli danes vestno raziskujemo, moramo stremeti vendarle tudi za tem, da vsaj nekaj originalne arheološke plasti ohranimo neprekopane kot trajen dokument in to na kritičnih in najdalj poseljenih strženih naselbine. Konservatorji take dele imenujemo kontrolni blok in reči moram, da smo na Gradu v zadnjem času odpovedali. Zaradi sanacije žitnice, ki je brez dvoma pomembna in uporabna stavba, je bilo treba odstraniti ogromno zemeljske plasti. To se je seveda zgodilo s pomočjo arheološkega izkopavanja. Žal pa ob njem nismo znali sproti organizirati delovnih razprav o podatkih stratigrafije za pozno antiko in zgodnji srednji vek. Ob komisijskih srečanjih je bilo več govora predvsem o stratigrafsko dobro spoznavnih prazgodovinskih sledovih. Z dobrim preudarkom bi bilo pa moč žitnico prav gotovo sanirati tudi drugače. Na nadaljno sanacijo grajskih stavb, pa tudi na stavbnozgodovinske raziskave gradu, dominikanskega samostana ali na preureditve v jedru Spodnje Hajdine in vojašnice na Vičavi se je v prihodnje treba še vse drugače pripraviti. Arheološka dediščina se ne obnavlja sama po sebi in v raziskovalskem delu prihodnjih desetletij se ne bodo zadovoljili z našimi današnjimi, še tako lucidnimi spoznanji. Dokument ohranja trajno veljavo.

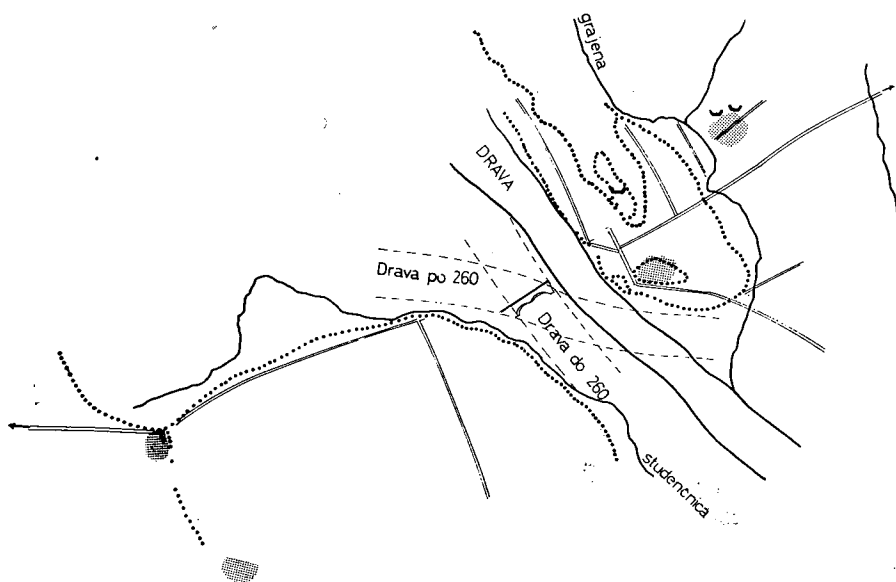
V času, ki o njem govorimo, so bila mesta izkopavanja, če sledimo najdiščem od zahoda proti vzhodu, daleč ob koncu velikega zahodnega grobišča pri gramoznicah na Zgornji Hajdini (JEVREMOV 1974 b), v osrednjem delu tega zahodnega grobišča (ŠUBIC 1974, JEVREMOV 1977), »Vicus Fortunae« na Spodnji Hajdini (ŠUBIC 1974, TOMANIČ - JEVREMOV 1974, JEVREMOV 1977, TUŠEK 1986 d), v rezidenčni četrti med sedanjo Hajdino in Ptujem (ŠUBIC 1974, STRMČNIK - GULIČ 1977, JEVREMOV 1977, 1979, 1981 in 1983, TUŠEK 1982, 1985 d, 1987 in 1988), začetek in zgodnji del južnega grobišča na sedanjem Zgornjem Bregu (ŠUBIC 1974, STRMČNIK - GULIČ 1977, MIKL - CURK 1979, TUŠEK 1985 d, 1987 in 1988) ter južni del tega grobišča (TUŠEK 1987). Na severnem dravskem bregu so večja dela potekala na Vičavi (ŠUBIC 1974, JEVREMOV 1977, TUŠEK 1997 in 1982) v proštiji cerkvi (TOMANIČ - JEVREMOV 1974), v Prešernovi ulici v starem mestnem jedru (TUŠEK 1985 d), na gradu in njegovem vzhodnem vznožju (TUŠEK 1981, 1987 in 1988), na Panorami, gradu sosedni vzpetini (TUŠEK 1985 d, 1986 b in 1988) ter v poslovni in stanovanjski rimski četrti z grobišči ob glavni cesti na vzhod v sedanji Rabeljci vasi (TOMANIČ - JEVREMOV 1977, JEVREMOV 1977, 1979 in 1981, STRMČNIK - GULIČ 1977, 1983 in 1984, TUŠEK 1982, 1983, 1984, 1985 d in a, 1986 a, b, d, 1987 in 1988, KUJUNDŽIČ 1981 in 1982, GABRIČEVIČ 1979, KOROŠEC 1979, CURK - GULIČ - TUŠEK 1982). Ta izkopavanja so se s presledki širila prav do vzhodnega in južnega roba grobišča (JEVREMOV 1979, 1981, TUŠEK 1988), posegla pa tudi po dolini Grajene pod obronke Mestnega vrha (TUŠEK 1982, 1984, 1988) in k cerkvi sv. Ožbalta (TOMANIČ - JEVREMOV 1974). Na mestnem prostoru velja omeniti še starejša izkopavanja v Turnišču (JEVREMOV 1974) in izkopavanje srednjeveškega mestnega obzidja ob Grajeni in sedanji Trstenjakovi ulici (TUŠEK 1979).

Na osnovi teh del se danes arheološki Ptuj kaže v primeri z vedenjem pred desetletji precej drugače. Že v poznem neolitiku in eneolitiku je bil prostor ob

Sl. 1 — eneolitik.

Slike od 1—7 prikazujejo razvoj naselbine v stari zgodovini (senčene so strnjeno pozidane površine, z dvojno črto pa označene glavne rimske ceste in ulice, posebni znaki označujejo grobove in grobišča, x pa posebno značilne objekte).

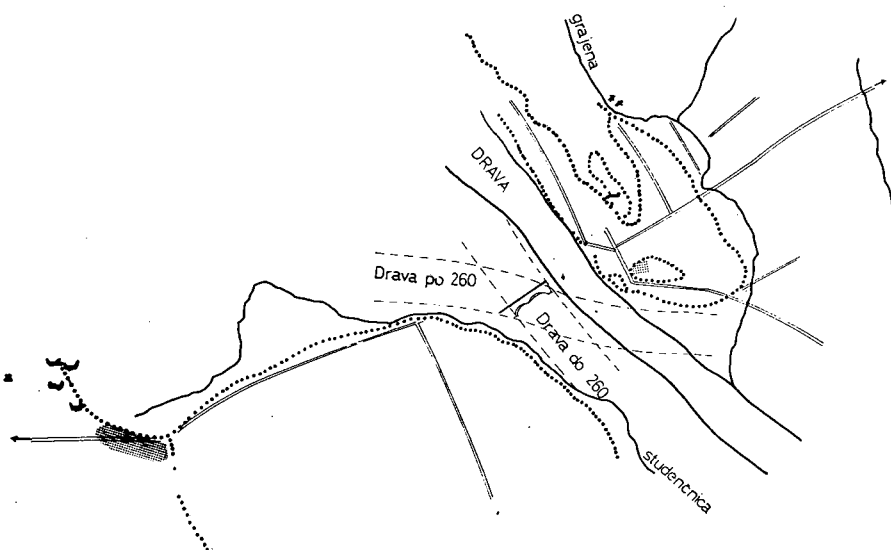

Sl. 2 — obdobje kulture žarnih grobišč.

izlivu Grajene v Dravo izrazito naseljen. Omenjajo (STRMČNIK - GULIČ 1985), da materialna kultura kaže nekaj izjemnosti napram vsem ostalim najdbam na Slovenskem. Meni pa se zdi zelo pomembno dejstvo, da so naselbinski sledovi razporejeni po vzhodnem bregu Grajene. To kaže, da je bil stržen naselitve ptujskega prostora poleg Drave in zavarovanega broda čeznjo tudi spodnji tok Grajene in njen izliv v Dravo. Ta voda odpira pot na sever, ki smo jo pod vplivom rimske itinerarske ceste in poznejše železnice kar spregledali. Pa

vendar je moral biti teritorij Slovenskih goric za Ptuj vedno spet nadvse pomemben.

Novo vrednotenje bronastodobnih in železnodobnih najdb je še v teku, a že zdaj nosilci tega dela zatrjujejo (tudi TERŽAN 1988), da gre za vrsto posebnosti, ki bodo pojasnile nastanek in razvoj železnodobnih kultur pri nas še vse boljše kot dosedaj. Vsekakor pa moremo ugotoviti, da je bil neposredni ptujski prostor ob koncu bronaste dobe v času kulture žarnih grobišč gosto poseljen. Skupine stavb so sledile vodotokom in rečnim terasam ali izrazitim terenskim grebenom v aluvijalnih naplavinah, in to na severnem in južnem dravskem bregu. Nova izkopavanja tudi niso ovrgla stare ugotovitve (KOROŠEC J. 1951), da je bila na Gradu že tedaj osrednja aglomeracija. Razprava A. in J. Šašel Deserta regna pastorum (ŠAŠEL 1980) pa bi nam mogla pomagati, ko skušamo razumeti nenadni upad tega živahnega življenjskega utripa v starejši železni dobi,

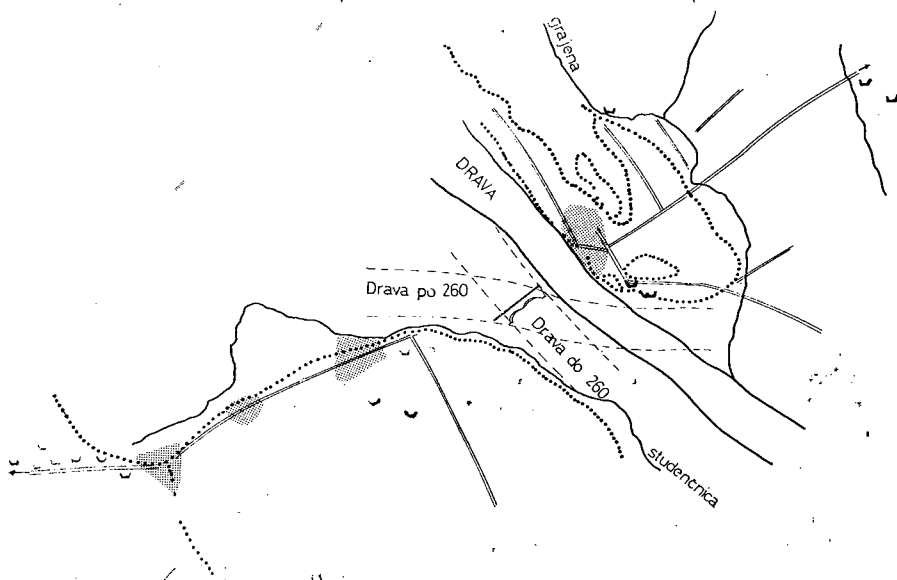
3 — mlajša železna doba.

Zdi pa se, da se je v precejšnji meri poznobronastodobna struktura poselitve v mlajši železni dobi spet obnovila. Latenske elemente namreč srečujemo vedno spet na krajih, kjer so tudi poznobronastodobni. Analiza napisov (ŠAŠEL 1980) kaže, da med rimskimi imeni mimo keltske ni druge prazgodovinske tradicije. Vprašanja kontinuitete na ta način spet vznemirljivo stopajo v ospredje. Naselbina na ožjem ptujskem prostoru (ali skupina naselbin, vseeno) je bila dolga obdobja obsežna, pomembna, povezana na dalcč. Dolga pa so bila tudi obdobja zamiranja, zatišja. Vedno nas spet zanimajo vzroki takega zamiranja, pa tudi dolžina obdobja zatišja. Zlasti v prazgodovinskih časih gre očitno za stoletja, stoletja, ki jih v nestrokovnih razlagah tako zlahka preskočijo, kakor da se mi danes še spominjamo Primoža Trubarja iz živega ljudskega izročila ... Po drugi strani pa je duhovno izročilo in tvorno izročilo nekaterih življenju potrebnih dejavnosti izredno trdoživo (tudi PETRU 1978). Prepričana sem, da bodo nadaljnja raziskovanja razvozlala uganko o Ptujju v časih med pozno bronasto in mlajšo železno dobo.

S pomočjo nekaj novih najdb na južnem dravskem bregu smo se prepričali, da poznamo nekaj arheološke plasti tudi iz najbolj zgodnjega rimskega časa ob začetku principata (MIKL - CURK 1987 c). Verjetno pa še vedno ne

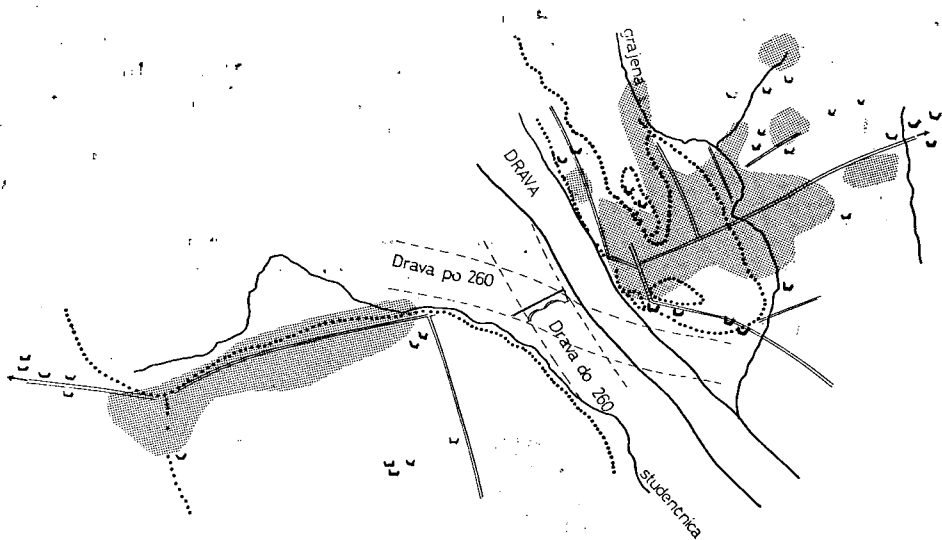
moremo spremeniti prepričanja, da je dravski tok sledove tabora uničil. Kar vem, neobjavljeni, le omenjeni leseni sledovi v dravskih prodovih iz bližine sodobnega termalnega kopališča niso datirani (JEVREMOV 1978 b). Prva desetletja rimske dominacije nam za zdaj označujejo predvsem izdelki manufaktur srednje in severne Italije, ki so se kot v sodobnih kolonialnih imperijih (prim. GROENWALD V. WATERINGE W. 1980) razvile zelo hitro, preplavile s svojimi izdelki (tudi) srednjo Evropo, nato pa ob koncu prvega stoletja prav tako hitro usahnile.

Razprostranjenost grobov, ki so nedvomno iz 1. stoletja pa tudi iz zgodnjega 1. stoletja, priča, da je bila stavbna struktura zgodnjerickega mesta že

Sl. 4 — zgodnje 1. stoletje n. št.

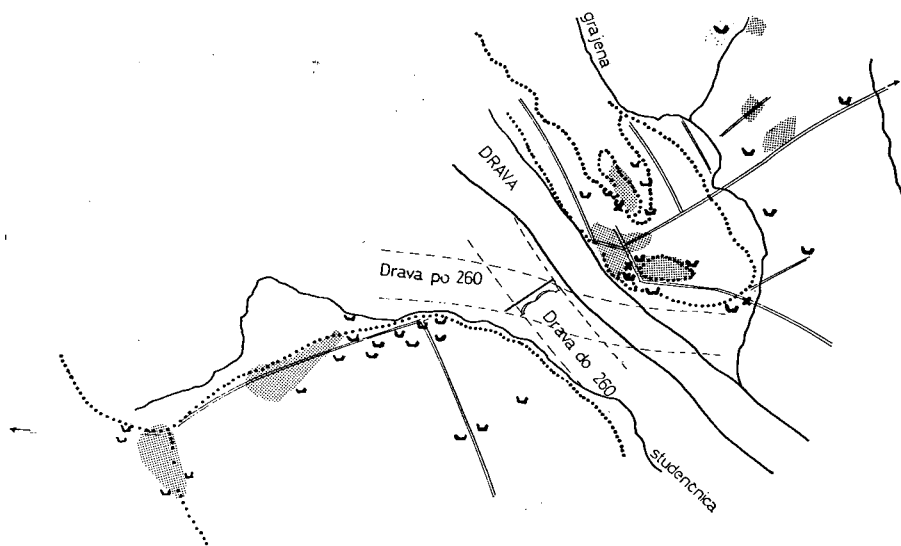
kaj kmalu dokaj razprostranjena, razčlenjena pa tudi po pomenu: en del celine sta bila tabor in canabae, drugi del pa civilna naselbina z bogato tradicijo (prim. tudi MIKL - CURK, TUŠEK 1988 ter MIKL - CURK 1989). Namembnost teh posameznih delov nam omogočajo razlagati napisi in uporabni predmeti, grobni pridatki pa moč staroselskega elementa (prim. MIKL - CURK 1984). Posamični deli mesta so potem rasli, kot kažejo smeri zidov, po svoji logiki: prej občestne strukture so se razširile pozneje v prostor po ne povsem enotni insulni zasnovi. V flavijskem času ob koncu 1. stoletja se je mesto razširilo tudi ob cesti na vzhod (tudi KUJUNDŽIČ 1982) in tedaj se je začela verjetno večati tudi njegova vloga v neposrednem gospodarskem življenju province. Novo raziskovanje ni primaknilo kaj bistvenega k razumevanju sprememb v življenju mesta v zgodnjem 2. stoletju, ko je legija zapustila Poetoviono. Poseben preobrat v mestnem življenju pa so brez dvoma pomenile markomanske vojske. Materialna kultura druge polovice drugega stoletja kaže izredno mnogo severozahodnih vplivov. Zdi se, da je vojaščina pomenila pri vsej škodi, ki jo vojska povzroči, tudi velik izziv za gospodarstvo mesta in okolice (MIKL - CURK 1987 a). Mogoče je ta razvoj privedel do vrhunca vpliva tudi družino Valerijev, po Alföldyju (ALFÖLDY 1965) ekonomskih veljakov po rodu iz širšega panonskega prostora; ti pa bi se mogli, če sodimo po legi grobišča na Panorami in Vurbergu, uspešno sorodstveno povezati s staro, domačo poetovijsko nobiliteto (MIKL - CURK 1989). Zavirljiv obseg in kapaciteto trgovine ali vsaj transporta na velike razdalje kažejo datelji in fige v grobovih (KUJUNDŽIČ 1982).

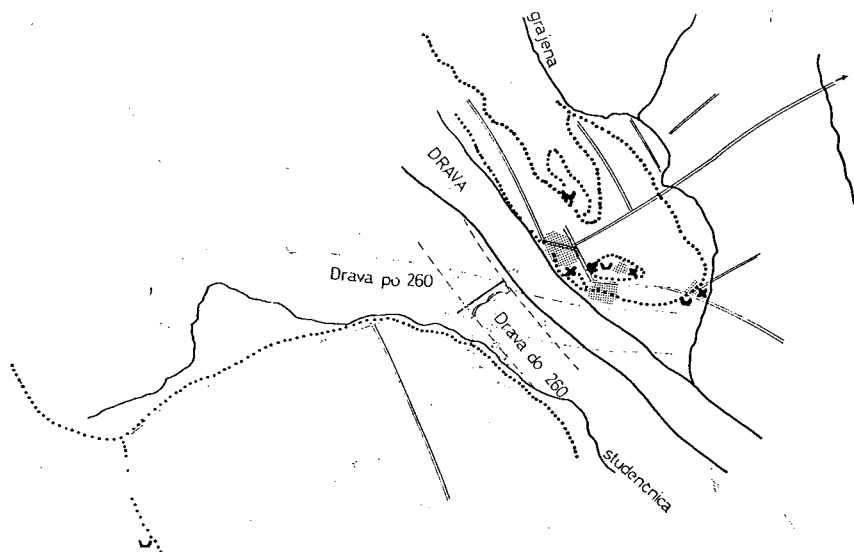
Sl. 5 — 2. in 3. stoletje.

Sredina tretjega stoletja je bila za mesto zelo usodna. Stavbni tlorisi na južnem bregu in tudi ulična mreža so bili povsem na novo orientirani po (spremenjenem) dravskem bregu. Podoba te gradbene faze dopušča že bolj zanesljivo rekonstrukcijo videza nekaterih stavb, drobne najdbe z novih izkopavanj pa nam poleg napisov v tretjem mitreju kažejo insule na sedanjem Zgornjem Bregu kot sedež cesarskih uradnikov in štab večjih ali manjših vojaških enot, ki jih je mesto potrebovalo ali gostilo (MIKL - CURK 1979). Dva površno analizirana lončarska obrata iz vzhodnega dela mesta in iz tega časa omogočata nekaj domnev o gospodarskem življenju v mestu (CURK - GULIČ - TUŠEK 1982), isto pa tudi analiza novčnega obtoka (KOS 1986). Podrobnejša analiza za zdaj le omenjenega (TUŠEK 1986 d) reliefa z orientalskimi motivi (kamela!), ki je bil najden v južnem grobišču, bo brez dvoma zanimivo dopolnila vedenje o pisanosti likovnega izraza prebivalcev Poetovione.

Mesto je, sodič po stavbnih ostalinah, cvetelo še daleč v 4. stoletje, česar prej zaradi skromnosti maloštevilnih ohranjenih marmornih elementov iz časa prve tetrarhije in zaradi grobov iz istega časa na robu enega od starih mestnih strženov pri dominikanskem samostanu ni bilo mogoče zagovarjati. Zdaj pa vidimo, da je bilo takó prepletanje stavb in grobov ob robovih pozidanih prostorov nekaj običajnega tudi v drugih časih in nikakor ni nujno, da označuje takoj kritične ali katastrofalne čase. Najdbe nam še vedno izrazito profilirajo predvsem kulturno podobo mesta v širše razumljeni pozni antiki. Mitrični spomeniki se množe (TUŠEK 1988) in uvrščajo Ptuj med provincialna mesta, ki so imela največ tovrstnih svetišč, hkrati pa našo deželo med regije, kjer se je ta kult zelo dolgo zadržal, saj so npr. mesta ob germanskem limesu barbarski vdori v tretjem stoletju že močno prizadeli in spremenili mitreje v ruševine, v Ptuj pa so tretjeja na Zgornjem Bregu in četrtega pod Gradom tedaj šele zgradili. Silno pomembno odkritje zadnjih let je arheološka potrditev dolgo domnevane, v petdesetih letih močno poškodovane mestne starokrščanske bazilike na Panorami (TUŠEK 1985 d). Tako vidimo tudi to plat delovanja učencev Viktorina iz Poetovione (o Viktorinu prim. BRATOŽ 1984). Sicer pa se nam zdi arhitektura pozne antike tudi v Poetovioni tesno povezana s filozofskimi strujanji svojega časa in mnogih kriznih obdobij: po eni strani velikopoteznost in bogata pompoznost skušata doseči hitre, prav zastrašujoče učinke

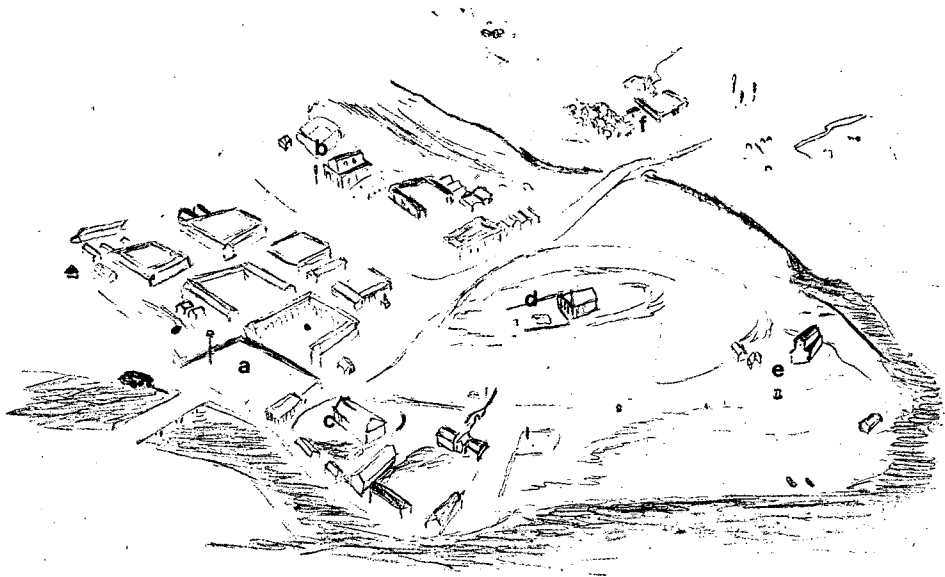

Sl. 6 — poznorimski čas.

Sl. 7 — zgodnji srednji vek

na gledalca, po drugi strani pa neambiciozna priprava prostora in materialov kaže, da je vsako dejanje le kratkega veka in nestalno (prim. tudi CURK, TUŠEK 1987). Nekropole oziroma grobovi poznega 4. stoletja in zgodnjih let 5. stoletja so po mestu tako številni in tako razporejeni po celotnem teritoriju, da je Poetovio res še tja do Atilovih časov ostajala tudi kot naselbinska aglomeracija dovolj obsežna, pa četudi morda že spet kot v zgodnji antiki razdeljena na skupino enot, ki je od njih vsaka spet živela bolj ali manj svoje življenje. Ta naša domneva se ne ujema povsem z videnjem S. Ciglenceškega (CIGLENEČKI 1987), da sta že v 4. stoletju vzpetini v mestu prevzeli izključno vlogo pribežališča v nevarnosti in utrdbe. Pač sta bili tudi to, a mnogo več:

Sl. 8 — Poskus analize prostorskih razmerij stavb iz srede 4. stoletja na severnem dravskem bregu (idealiziran pogled iz zraka); a — območje foruma, b — stavbe na vrhu Panorame, c — sedaj Muzejski trg, d — stavbe na zahodnem grajskem vrhu, e — sedaj Slovenski trg, f — delavnice onstran Grajene

prav gotovo sta morali biti kulturna in socialna duša mesta, in to prav zaradi tega, ker sta vzpetini.

Na prvi pogled se zdi, da je najdb iz časa po koncu rimskega imperija in iz zgodnjega srednjega veka novo raziskovanje malo prispevalo. Toda detajli, ki so na voljo, so zato toliko bolj pomembni, saj so segli na nevrogične točke v mestu (KOROŠEC P. 1981, TUŠEK 1981, 1988, TOMANIČ - JEVREMOV 1974) ali pa so s svojo tipološko podobo, kot npr. železna fibula v Rabeljčji vasi (KOROŠEC P. 1980), odprli nove kronološke in kulturno zgodovinske povezave. Predmadžarsko obdobje se tudi z novimi raziskovanji stavbne zgodovine ključnih srednjeveških arhitekturnih spomenikov v mestu ali parcelne mreže poznejšega mesta vse bolj kaže kot prostorsko logično nadaljevanje stare naselbinske tradicije (CURK 1974), čeprav seveda neposredno ohranjenega stavbnega izročila ne smemo pričakovati.

BIBLIOGRAFIJA UPORABLJENIH SESTAVKOV

- ALFÖLDY G., 1965, Valerii von Poetovio, *Arheološki vestnik* 15-16, 137 ss.
 BRATOŽ R., 1984, Viktorin iz Ptuja in njegova doba, *Živa antika*, 34119 ss.; 1987, Razvoj zgodnjekrščanskih raziskav, 1976—1986, *Zgodovinski časopis* 41, 681 ss.
 CIGLENEČKI S., 1987, Višinske utrdbe iz časa med 3. in 6. stoletjem, *Dela* 21, Ljubljana.
 CURK J., 1974, Poročilo o kulturnem zgodovinskem delu in raziskavah v PM Ptuj, *Casopis za zgod. narodop.* NV 10, 227 ss.
 Curk - Gulič - Tušek — glej MIKL - CURK.
 Curk - Tušek — glej MIKL - CURK.
 EMERŠIČ J., 1985, *Gradivo za bibliografijo Ptuja*, Ptuj.
 GABRIČEVIČ M., 1981, Natpis na opeki iz Ptuja, *Arheološki vestnik* 32, 52 ss.; 1978 skupno z Z. Kujundič preliminarnega poročila *Varstvo spomenikov* 22, 307.
 GABLER D., 1986, TS im Töpferviertel v. Poetovio, *Arheološki vestnik* 37, 129 s.
 GROENMAN V. WATERINGE W., 1983, The Disastrous Effect of the Roman Occupation, *Roman and the Natives in Low-Countries BAR Internat. Series* 184, s. 147 ss.

- JEVREMOV B., 1974 a, Neuentdeckte Gräber in der Nekropole in Turnišče, *Balcanoslavica* 2, 81 ss.;
- 1974 b prelim. poročila, *Varstvo spomenikov 17-19*, 167;
- 1977 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 21*, 247, 251, 265, 278;
- 1978 a Poetovio, *Arheološki pregled 20*, 59 ss.;
- 1978 b prelim. poročila *Varstvo spomenikov 22*, 292, 294, 313;
- 1981 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 23*, 247, 248, 249, 257 s.;
- 1983 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 25*, 222, 232;
- 1985, Novosti v obrtnih dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj 1970—1980, *Ptujski zbornik 5*, 419 ss.
- KOROŠEC J., 1951, Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, *Dela 6*, Ljubljana.
- KOROŠEC J. ml. — glej Korošec P.
- KOROŠEC P., 1975, Prispevek k reševanju problema zgodnj srednjeveškega objekta z nekropolo na ptujskem gradu, *Ptujski zbornik 4*, 119 ss.;
- 1978 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 22*, 300 s.;
- 1980, Skeletni grob z Bloka B III in materialna kultura tega obdobja, *Arheološki vestnik 31*, 38 ss.;
- 1981, Sistematske raziskave na turnirskem prostoru leta 1979, *Arheološki vestnik 32*, 25 ss.;
- 1985, Orožje iz slovanskih grobov na ptujskem gradu, *Ptujski zbornik 5*, 431 s.;
- 1986 skupno z J. Korošec ml., Kameni torzo iz Poetovia, *Zbornik B. Babić, Prilep*, 271 ss.
- KOS P., 1986, Denarni obtok na prostoru JV Alp, *Situla 24*, Ljubljana.
- KUJUNDŽIČ Z., 1978 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 22*, 303, skupno z M. Gabričević, 307;
- 1981 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 23*, 254 s.;
- 1982, *Poetovijske nekropole, Katalogi in monografije 20*, Ljubljana.
- MIKL - CURK I., 1984, Pridatki v rimskih nekropolah Slovenije kot vir za spoznanje antičnega človeka, *Živa antika 34*, 245 ss.;
- 1984 b, Sledovi rimskega zemljemerstva na Dravskem polju?, *Arheološki vestnik 34*, 353 ss.;
- 1983, Several Novelties from Roman Ptuj, *Archaeol. Jugoslavica 20-21*, 108 ss.;
- 1979, Poetovio v 3. stoletju, *Časopis za zgod. narodop. NV 15*, 37 ss.;
- 1985 a, Arheologija zadnjih desetletij o posebnostih r. Ptuja, *Ptujski zbornik 5*, 399 ss.;
- 1985 b, Pridatki v grobovih zahodne nekropole v Ptuj kot morebitni odraz socialne strukture, *Materiali SADJ 20*, 169 ss.;
- 1987 c, Rimska lončena posoda na Slovenskem, Ljubljana;
- 1986, Arheološki drobec in polharstvo na Slovenskem, *Zbornik B. Babić, Prilep*, 277 ss.;
- 1987 a, Les guerres contre les Marcomanns et les trouvailles céramiques, *Revue archéologique de l'est et du centre est 38 (147-148)*, 241 ss.;
- 1987 b, Bying and Selling Pottery, *Acta RCRF 25-26*, 403 ss.;
- 1989, Prostorska ureditev poet. grobišč, *Arheološki vestnik (tisk)*;
- 1982 skupno z M. Strmčnik - Gulič in I. Tuškom, Zur TS Produktion in Poetovio, *Studien zur r. Keramik, Kataloge Präh. Staats. München BH 1*, 61 ss.;
- 1985 skupno z I. Tuškom, O središču Poetovione, *Arheološki vestnik 36*, 285 ss.;
- 1987 skupno z I. Tuškom, Stavbna podoba p. a. Poet. simpozij, Ohrid.
- PETRU P., 1978, Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnih obdobjih iz kasne antike v zgodnji srednji vek, *Zgodovinski časopis 32*, 222 ss.
- SLABE M., 1985, Naselbinska kultura 5. in 6. stoletja v jv. predalpskem prostoru, *Zgodovinski časopis 39*, 185 ss.
- STRMČNIK - GULIČ, 1980, Žarno grobišče iz Rabeljnje vasi, *Situla 20/21*, 61 ss.;
- 1985, Raziskovanje prazgodovinskih obdobij v Ptuj, *Ptujski zbornik 5*, 377 ss.;
- 1977 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 21*, 217, 247;
- 1983 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 25*, 193;
- 1984 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 26*, 199;
- 1974 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 17-19*, 208;
- 1982 skupno z I. Tuškom in I. Curk — glej MIKL - CURK.
- ŠAŠEL A. in J., 1980, Deserta regna pastorum, *Situla 20-21*, 421 ss.
- ŠUBIČ Z., 1974 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 17-19*, 142, 143, 155, 208, 211, 216.
- TERŽAN L. B., 1988, Železna doba na Štajerskem, doktorska disertacija.
- TOMANIČ - JEVRMOV M., 1976, Die Beziehungen zu der Köttlacher und Bijelo Brdo Kultur auf der Burg v. Ptuj, *Balcanoslavica 4*;
- 1985, Poselitve Ptuja in okolice v prazgodovini, *Ptujski zbornik 5*, 387 ss.;
- 1974 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 17-19*, 164, 109 s, 184;
- 1977 prelim. poročila *Varstvo spomenikov 21*, 247.
- TUŠEK I., 1981, Zaščitno izkopavanje na tur. prostoru, *Arheološki vestnik 31*, 13 ss.;
- 1985 a, Rimska apnenica v Rabeljčji vasi v Ptuj, *Arheološki vestnik 35*, 225 ss.;

- 1986 a, Fornace per calce *Technologia* 6, *Rivista di archeologia* 10, 86 s.;
 1985 b, Zlati nakitni predmeti v r. grobovih na Ptuj, *Ptujski zbornik* 5, 405 ss.;
 1986 b, Novi rimski reliefni kamni in napisi iz Ptuja, *Arheološki vestnik* 37, 343 ss.;
 1985 c, Spodnja Hajdina, *Arheološki pregled* 26, 113;
 1986 c, Zgornji Breg, *Arheološki pregled* 27, 91 ss.;
 1979 prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 22, 332 ss.;
 1982 prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 24, 175, 177;
 1983 prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 25, 222;
 1984 prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 26, 238, 240, 241, 247—251;
 1985 d prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 27, 239 ss.;
 1986 d prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 28, 269—275;
 1987 prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 29, 262—267;
 1988 prelim. poročila *Varstvo spomenikov* 30, 245 ss., 272;
 1982 skupno z I. Curk in M. Gulič — glej MIKL - CURK;
 1986 in 1987 skupno z I. Curk — glej MIKL - CURK.

Zusammenfassung

NEUERE ARCHÄOLOGISCHE ENTDECKUNGEN IN PTUJ

Iva Mikl - Curk

Ptuj hat sich in der Zeit, der mein Bericht gewidmet ist, merklich vergrößert. Angesichts dessen wurden präventive archäologische Ausgrabungen nötig. Die Stadt hatte dafür genügend finanzielle Mittel zur Verfügung gestellt, dem Fach war es aber auch, trotz gewisser Hindernisse, gelungen, wirksame Forschungsteams zusammenzustellen. Natürlich genügt es in einer Siedlung mit so reicher Bautradition nicht, das vermutete archäologische Gelände abzustecken und Ausgrabungen vorzunehmen. In Ptuj und auch anderswo in Slowenien stehen noch allzu viele Gebäude, die man hätte anders gestalten können, wäre die archäologische Struktur auf ihrem Baugelände genug bekannt gewesen. Man muß sich zunehmend darum bemühen, in Zukunft auch diesen Mangel auf archäologischen Fundorten zu beheben. Ausgrabungen der letzten zehn bis fünfzehn Jahre sind auch noch nicht in genügendem Maße veröffentlicht worden. Abhilfe schaffen die aktuellen Jahresberichte, und auch einige Veröffentlichungen weisen darauf hin, daß sich das Fach seiner Verantwortung gegenüber den abgeschlossenen Forschungsarbeiten bewußt ist. Der Bericht macht noch auf ein ungelöstes Problem aufmerksam: Infolge des außergewöhnlichen dokumentarischen Wertes einiger stratigraphischer Gebilde der am längsten besiedelten Stadtkerne müßten wenigstens einige dieser archäologischen Komplexe von Umgrabungen verschont bleiben, um in der Zukunft Kontrollen zu ermöglichen. Doch aus Forschungseifer und anderen Gründen wird das nur zu oft außer Acht gelassen. Deshalb verweist der folgende Beitrag darauf, daß sowohl die weitere Erforschung der Bauten auf dem Schloßberg und deren Sanierung, als auch die Umgestaltung im Ortskern von Sp. Hajdina oder auf dem Gebiet der Kaserne in Vičava eine überaus sorgfältige Vorbereitung erfordern.

Aufgrund einer Übersicht der Fundorte folgt im Beitrag die Feststellung, in Ptuj habe es im unteren Teil des Grajenatals bereits im späteren Neolithikum und Äneolithikum eine größere Siedlung gegeben, und diese Tatsache habe auf die Bedeutung dieses Tals in lokalem Verkehr hingewiesen. Als jene Zeitabschnitte, in denen die Siedlung oder Siedlungsgruppe im engeren Raum von Ptuj Fortschritte machte, können die Zeit der Urnenfelder in der späten Bronzezeit und die jüngere Eisenzeit genannt werden. Als Ursache für den Stillstand und Rückgang in der Zwischenzeit können auch Veränderungen in der natürlichen Umgebung oder Krankheiten von Menschen und Tieren angenommen werden.

Eine Analyse der Gräber aus der ältesten römischen Zeit zeigt, daß Poetovio schon damals ein beträchtlich gegliedertes Gebilde war. Später breitete sich die zunächst eher nur die Straße säumende Struktur im Raum, nach einem nicht völlig einheitlichen Insulennetz, aus. Ende des 1. Jahrhunderts wird die Stadt wohl begonnen haben, einen sehr starken Einfluß auf das wirtschaftliche Leben der Umgebung auszuüben, in der früher wenigstens ihr italisches Militärelement einen Fremdkörper darstellte. Sehr umfangreiches Material aus den nördlichen, an Donau und Rhein liegenden Produktionsgebieten im späten zweiten Jahrhundert weist auf die große Bedeutung der Abwanderungen anlässlich der Markomannenkriege hin. Die Mitte des dritten Jahrhunderts war für die Stadt verhängnisvoll, müssen doch Naturkatastro-

phen sie öfter heimgesucht haben. Die Bauten auf dem südlichen Flußufer wurden nach dem veränderten Draufer neu ausgerichtet. Die Stadt war, wie einzelnen Gräbern und Gräberfeldern zu entnehmen ist, bis mindestens ans Ende des 4. Jahrhunderts über eine große Fläche ausgebreitet. Einsicht in das spätantike Kulturleben in Poetovio gewährt die Entdeckung noch eines, insgesamt also des fünften Mithräums und die archäologische Bestätigung der Lage einer schon lange vermuteten altchristlichen Basilika auf der heutigen Panoramahöhe.

Zum Schluß stellen wir fest, daß auch die vormagyarische altslawische Zeit durch neue Entdeckungen als eine logische Fortsetzung der alten Bautradition erscheint, obwohl man heutzutage nicht mehr mit der Existenz eines unmittelbar erhaltenen Bauorganismus aus jener Zeit rechnen kann.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZC:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. — 6000 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca, 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786). Ljubljana 1982, 24 strani. — 4000 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 18.000 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. — 12.000 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstvo, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907. Ljubljana 1988, 88 strani. — 12.000 din

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

Za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente veljajo običajni popusti.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevine zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, **SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA**, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, **RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE** (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, **SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI** (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, **ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE** (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, **LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE** (1971), 104 strani.

Branko Reisp

O NEKDANJI KNJIŽNICI KNEZOV
AUERSPERGOV (TURJAŠKIH) V LJUBLJANI

V delih, ki še ukvarjajo posebej z zgodovino knjige in knjižnic v Sloveniji, in tudi v literarnih in kulturnih zgodovinah, ki zajemajo snov širše, je med historičnimi knjižnicami navadno s poudarkom omenjena knjižnica knezov Auerspergov (Turjaških) v knežjem dvorcu v Ljubljani. Mnogo pred sodobnimi deli z bibliotekarskega oziroma zgodovinskega področja, skoraj v istem času kot se je knjižnica najbolj bogatila, je o njej poročal že polihistor Janez Vajkard Valvasor v svojem znamenitem delu: Die Ehre deß Hertzogthums Crain, Nürnberg 1689. Na koncu XI. knjige omenjenega dela opisuje kranjsko glavno mesto Ljubljano. V prikazu, ki obsega 67 strani in ga moremo zaradi obsega in izčrpnosti proglasiti za prvo, kompleksno zgodovino mesta, je v prvem oddelku o legi, gradnji, rasti, utrdbah, gradu, stavbah in hišah zapisal naslednje:

Nun kehren wir wieder in die Stadt zurück / und besichtigen die darinn befindliche weltliche Gebäude. Unter welchen absonderlich zu melden ist der Pallast Herrn Grafens Wolff Engelbrechts von Aursberg / Land-Hauptmanns in Crain / sein einem Viereck erbauet / und mit einem weiten Hof versehen: Derselbe ist zwar nur dreygädig / doch so weitläufftig und nützlich angelegt / daß er füglich drey Fürstliche Hofhaltungen behausen kann.

Sobald man hineingeht / muß man den / in der Höhe aufgeführten / Garten von Pomerantzen und Citronen bewundern.

Überdas ist auch eine treffliche Bibliothec hier anzutreffen: welche / weil sie so überhäuffig mit Büchern versehen / vergrößert / und noch ein Angebäu dazu müssen gemacht werden.

Nächst dabey / ist eine schöne Kammer / mit Seltenheiten / kostbarlichen Kunststücken / und köstlichen Gefäßen angefüllt: Unter denen eines / so ziemlich groß / und aus lauter alten Mützen Römischer Fürsten / zusammengesetzt / nicht sowol wegen der Kostbarkeit / als Alterthums / verehrlcht war: welches aber eine Diebs-Faust entwendet / und dieser Kunst-Kammer, entzogen hat.¹

Iz citiranega se vidi, da je ob knjižnici nastala po okusu in navadi tedanjega časa nekakšna zbirka raritet in kuriozitet, torej neke vrste muzej, značilen za tedanjo stopnjo zbirateljstva.

Na vprašanje, ali je Valvasor pri nastajanju svojega dela to najbolj izbrano knjižnico v deželi tudi uporabljal, moremo odgovoriti pritrdilno. Med viri v Slavi navaja pod črto tudi MS. Aursberg., Chron. Aursperg., Genealog. Aursperg., kar sicer še ni popoln dokaz, eksplicitno pa omenja, da je rokopisni primerek spisa Jurija Khisla o življenju in smrti barona Herbarda Turjaškega, ki ga je napisal Janez Mandelc v Ljubljani leta 1577 /recte 1575/, shranjen v knežji turjaški knjižnici.²

Sto let za Valvasorjem je v zvezi z delom Bibliotheca Carnioliae, končan leta 1799, iz knežje turjaške knjižnice črpal nekatere podatke začetnik slovenskega književnega preroda diskalceat o Marko Pohlin. Po Valvasorjevem dodatku k VI. knjigi Slave, ki obsega prikaz »učenih pisateljev, doma s Kranjskega« in po Janeza Gregorja Dolničarja (Thalnitscher) rokopisni bibliografiji naših starih znanstvenikov in umetnikov (Ectypon Bibliothecae publicae Labacensis, 1715) je to tretja literarna zgodovina Kranjske, s katero je hotel Pohlin zlasti tujcem pokazati, kaj so ustvarili Kranjci in drugi Slovenci na literarnem področju, domači študirajoči mladini predstaviti vzore in jih navdušiti, da bi

¹ Johann Weichard Valvasor, Die Ehre deß Hertzogthums Crain, Nürnberg 1689, XI, p. 671.

² Johann Weichard Valvasor, Die Ehre deß Hertzogthums Crain, Nürnberg 1689, IX, p. 22; XI, p. 717; XV, p. 402, 449, 533; VI, p. 348.

jim sledila, in, kar je novo, zbuditi smisel za zbiranje in čuvanje predmetov književne produkcije, dokumentov ustvarjalne literarne preteklosti. V oporo pri sestavljanju sta mu bila za starejše obdobje zlasti omenjena predhodnika, novi in bolj njegovi so prispevki o sodobnikih. Največ gradiva je dobil v dunajski in ljubljanski diskalceatski knjižnici, za vrsto v glavnem rokopisnih del pa navaja hranilišče »Labaci in Bibliotheca Principis ab Auersperg« ali »Bibliotheca Auerspergiana Lâbaci«, kakor sledi: *Arbor genealogica... familiae Auersperg; Bellargius (Ambros.): Contra Anabaptistas; Cithardi (Henr.): Metaphysica; Coraldi (Joan. Jac.): Historia Veneta; Genealogia Turriana; Khisel et Kisel (Georg. a): Gloria et gesta Herbaridi Baronis ab Auersperg; Moscovitarum (Rerum) brevis relatio; Ordo Psalterii secundum morem et consuetudinem almae Ecclesiae Aquilejensis. Venet. per Franc. de Hailbrun 1481. in 8. caractere vetusto super pergamena impressus; Pettanzi, sive Paetazius (Felix): Genealogias Turcicas; Polnische Klag wider den teutschen Orden; Schoenleben (Joan. Ludovici): Tragoedia honori Engelberti Comititis ab Auersperg dicata et producta; Sciopi (Gaspari): Fatum Augustae Domus Austriae, seu Consilium Propheticum.*³

Nekaj desetletij po Pohlinovi po abecednem redu piscev sestavljeni literarni zgodovini Kranjske je nastalo še eno rokopisno delo podobne vsebine. Zbiralec starin in umetnin baron Jožef Kalasanc Erberg iz Dola pri Ljubljani je sestavil »za lastno uporabo v zimskih večerih« na dvanajst »vprašanj« razdeljeno literarno in kulturno zgodovino Kranjske ali po lastni sodbi zbirko literarnih podatkov s posebnim ozirom na zgodovino tiskarstva, šolstva, biografije znamenitih Kranjcev. Že iz naslova: *Versuch eines Entwurfes zu einer Literar-Geschichte für Crain, nach den Quellen der Lustaller Bibliothek und Archive bearbeitet zu meinem blos eigenen Gebrauche, 1825 in Winter Abenden*, pa izhaja, da je avtor gradil predvsem na zakladih že prej bogatega in po njegovem prizadevanju v deželi najboljše urejenega dojskega arhiva in knjižnice. Ob arhivu in knjižnici je Erberg napravil na gradu v Dolu pravi muzej naravoslovnih, tehnoloških, etnografskih in zlasti umetniških predmetov. Velika škoda je, da so izmed njegovih zbirk ostali ohranjeni prvotnemu namenu, pač prikazu in študiju materialne in duševne kulture na Kranjskem, samo oni deli, ki so prišli po zaslugi kuštosa Karla Dežmana leta 1880 v tedanji Deželni, današnji Narodni muzej v Ljubljani in od tod delno v novo nastale oziroma osamosvojene specializirane institucije. Vse, kar se je ohranilo, je nacionalnim znanostim Slovencev v veliko korist. Med knjižnicami Erberg v tem svojem delu našteva tudi turjaško knjižnico v Ljubljani, posredno omenja še nekatere rokopise, ki naj bi jih hranila, in dostavlja, da ima knjižnični katalog baron Buset (mišljen je Janez Nep. Buset, predsednik Kmetijske družbe za Kranjsko), toda drugih podatkov o njej ali njenem gradivu ne najdemo.⁴

V naslednjem času o knjižnici knezov Auerspergov v Ljubljani ne slišimo dosti, ali, drugače rečeno, ni bila v območju znanstvenega interesa. Prvo poročilo o njej pa sega vendar prav v začetek zgodovinpisja o naših knjižnicah, ki se je začelo razvijati v 50-ih in 60-ih letih 19. stoletja. Osrednja slovenska knjižnična ustanova in matica našega bibliotekarstva, Narodna in univerzitetna knjižnica, takratna licejska knjižnica, je v tovrstni literaturi najprej omenjena. Njen skriptor Juriy Kosmač je očrtal zgodovino in orisal stanje »c. k. licealne bukvarnice v Ljubljani« leta 1850 v Novicah. Kasneje je o knjižnici predaval še v nemščini na mesečnem sestanku Zgodovinskega društva za Kranjsko in publiciral predavanje: *Die k. k. Lycealbibliothek in Laibach (1857) v društvenem glasilu Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain in v*

³ Marko Pohlin, *Bibliotheca Carnioliae (Beilage zum Jahrgange 1862 der Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain)*, Laibach 1862, p. 7, 9, 14, 15, 21, 30, 37, 38, 41, 43, 49, 50.

⁴ V objavi rokopisa: Milena Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske, Ljubljana 1975 (SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 28)*, p. 44, 45, 48, 133.

samostojni knjižici. Vendar so prispevki s to tematiko v zgodovinskih publikacijah, ki so izhajale v Ljubljani ali tudi drugod še do konca 19. stoletja, redka izjema.⁵ Med take izjeme sodijo nekatere objave Petra v. Radicsa. Leta 1861 se je v članku: *Wo befindet sich gegenwärtig die Bibliothek Valvasor's ?!*, objavljenem v *Blätter aus Krain*, spraševal o Valvasorjevi knjižnici.⁶ Naslednjega leta 1862. leta je na sestanku Zgodovinskega društva v predavanju opozoril na drugo pomembno plemiško - knežjo turjaško knjižnico v Ljubljani. Z objavo predavanja v *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain* istega leta, in zlasti s člankom: *Die Fürst Carlos Auersperg'sche Hausbibliothek im Laibacher Fürstenhofe* (v *Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben*) leta 1863 pa jo je spravil v znanstveno evidenco.⁷

Navedena Radicseva objava iz leta 1863 je prva in pri nas doslej edina znana informacija o knežji turjaški knjižnici, ki presega obseg in naravo le kratke omembe. Od tod je povzeto tisto, kar je bilo o knjižnici in njenem fondu znano in objavljeno kasneje. V letih 1862 do 1866 je Peter Radics deloval kot publicist in urednik brez stalne službe na Dunaju. Peterzupesno se je potegoval za državno službo in med drugim po nalogu kneza Karla Auersperga zbiral topografsko-etnografsko in historično-lingvistično gradivo o Kočevski. V povezavi s temi raziskavami je pregledoval, kakor pravi, žal prav nič omejnano hišno knjižnico v knežji palači v Gosposki ulici v Ljubljani.

Preden povzamemo Radicsevo informacijo o tedanjem stanju knjižnice, še kratko o njenih lastnikih. Auerspergi — Turjačani ali Turjaški so spadali med najstarejše kranjske plemiške rodbine. Trditve, da so prišli v deželo iz Švabske (ali Bavarske) med 9. in 11. stoletjem oziroma kmalu po zmagi cesarja Otona I. nad Madžari leta 955 pri Augsburgu, z zgodovinskimi viri sicer ni mogoče dokazati, vendar se da to z veliko verjetnostjo sklepati iz vsega, kar je znano o naseljevanju nemškega plemstva med Slovenci po augsburški bitki in o novičnem vključevanju odtrganih pokrajin v okvir nemške države. V ohranjenih zgodovinskih virih se omenja prvi Turjačan Engelberus de Vrsberch kot priča v neki listini, izdani leta 1162 v Št. Vidu na Koroškem. Rodbinski sedež, grad Turjak južno Ljubljane, pa se omenja izrecno šele leta 1220, ko je Engelbertus de Owersperch »in castro meo Owersperch« izdal neko listino. Engelbert Turjaški se je poleg mnogih odličnih vitezov iz naših krajev z avstrijskim vojvodo Leopoldom VI. Babenberškim leta 1217 odpravil na križarsko vojno. Turjačan se je udeležil tudi velikih viteških iger in turnirja leta 1224 v Brežah na Koroškem. Igre je priredil vojvoda Leopold Babenberški, da bi zgladil spor med koroškim vojvodo Bernardom Spanheimskim in istrskim mejnim grofom Henrikom IV. Andeškim. V tem času je bil turjaški grad del obsežne posesti, ki so jo imeli koroški vojvode Spanheimi na Kranjskem in katere središče je bil grad Ljubljana. Že sredi 13. stoletja pa je stari visoko plemeniti rod turjaških gospodov izumrl in tisti, ki se kasneje imenujejo Turjaški, izhajajo najbrž iz njihovih ministerialov.

Leta 1360 so Turjačani postali fevdniki Habsburžanov. V naslednjih stoletjih je šla njihova pot navzgor in začeli so se prištevati med najveljavnejše plemiške rodbine. Dosegli so čast dednih komornikov in maršalov Kranjske, leta 1550 so postali baroni, 1630 grofje in 1653 knezi, lastniki kočevskega gospostva pa so dobili leta 1791 tudi vojvodski naslov. Rodbina se je razdelila v več vej. Zaradi visokih položajev v vojaških, upravnih in političnih službah

⁵ Branko Reisp, *Pregled zgodovinskega knjižničarstva na Slovenskem*; Knjižnica (Ljubljana) 18, 1974, p. 161 s.

⁶ Peter Radics, *Wo befindet sich gegenwärtig die Bibliothek Valvasor's?!*, *Blätter aus Krain* (Laibach) 5, 1861, p. 180.

⁷ *Monats-Versammlung; Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain* (Laibach) 17, 1862, p. 95 s. — Peter Radics, *Die Fürst Carlos Auersperg'sche Hausbibliothek im Laibacher Fürstenhofe*; *Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben*. *Beilage zur k. Wiener Zeitung* (Wien) 1863 (2. Bd., Nr. 46), p. 624 s.

ter velikanskih posesti so Turjačani odločilno posegali ne le v usodo naših dežel, ampak tudi širše v avstrijsko diplomacijo in politiko.

Predvsem v 15. in 16. stoletju so imeli številni člani rodbine v slovenski in južnoslovanski zgodovini pomembno vlogo zaradi zaslug v obrambi slovenskih dežel pred Turki, zaradi podpore slovenski protestantski cerkvi in književnosti in kot poveljniki v Vojni krajini. Posebno slavo sta si pridobila Herbard VIII. (1528—1575), kranjski deželni glavar, vrhovni poveljnik Vojne krajine in podpornik protestantskega gibanja, ki se je odlikoval v vrsti važnih vojaških akcij in padel pri Budačkem, ko je z majhnim spremstvom skušal razbiti koncentracijo turških sil, in Andrej (1557—1594), poveljnik Karlovskega generalata, ki je v zgodovinsko prelomni bitki pri Sisku leta 1593 odločilno pripomogel k zmagi nad bosanskim beglerbegom Hasan pašo Predojevičem.

V 17. stoletju je bil pomemben deželni glavar grof Volfgang Engelbert (1610—1673). Leta 1642 je zgradil v Ljubljani sijajen »knežji dvorec«, najlepšo palačo predpotresne Ljubljane, kjer je prirejal gledališke in operne predstave in kjer je bilo središče družabnega in kulturnega življenja najvišje družbe. Znamenita je bila tudi njegova knjižnica, predmet naše obravnave. Njegov brat Janez Vajkard (1615—1677), knez v Münsterbergu v Sileziji, je bil slovit diplomat in nekaj časa vsemogočen svetovalec cesarja Léopolda I. Zaradi spornih političnih načrtov pa je moral zapustiti dvor in je zadnja leta svojega življenja preživel na Kranjskem. Tudi kasneje so Turjačani kot predstavniki visokega avstrijskega plemstva svoj interes in delovanje usmerjali širše, zunaj dežele. V tesnejši stik s Slovenci in dogajanji doma je prišel politik in pesnik grof Anton Aleksander (1806—1876), s pesniškim imenom Anastasius Grün. Leta 1849 je objavil posmrtnico največjemu slovenskemu pesniku Francetu Prešernu (Nachruf an Preschern), leta 1850 pa »Volkslieder aus Krain«, odlične prevode slovenskih narodnih pesmi v nemščino, ki so našo narodno pesem prvič predstavili širšemu evropskemu krogu.⁸

Zaradi okoliščine, da so bili Turjačani najmočnejša plemiška rodbina v osrednji slovenski pokrajini Kranjski (v lasti so imeli velika gospodstva Turjak, Šumberk, Ribnica, Čušperk, Hmeljnik, Kočevje, Žužemberk, Višnja gora, Poljane, Šrajbarski turn itd. ali skoraj tretjino dežele) in da so mogli zato usmerjati tudi raven kulturnega življenja v deželi, je v generacijah zbrano bibliotечно gradivo zanimivo kot odsev vsakokratnih duhovnih tokov. Začetek knjižnice je segal v 14. in 15. stoletje, v čas prvega vzpona rodbine; tu je bilo tudi gradivo iz 16. stoletja, ko je bila rodbina med najvplivnejšimi pristaši in podporniki reformacije; toda v končni obliki in obsegu je bila knjižnica rezultat baročnega obdobja in osebna tvorba enega najodličnejših članov rodbine, ljubitelja in pospeševalca umetnosti, kot rečeno, deželnega glavarja grofa Volfganga Engelberta (tudi Volka Engelbrehta) Auersperga. Ker Volfgang Engelbert ni bil poročen, je po njegovi smrti (1673) podedoval knežji dvorec in seveda knjižnico njegov leta 1653 pokneženi brat Janez Vajkard. Od njegovega časa dalje je ostala knjižnica brez omembe vrednega prirastka. Leta 1677, malo pred smrtjo, je Janez Vajkard ustanovil primogeniturni fidejkomis, obsegajoč gospodstva Belaj (v Istri), Kočevje, Poljane, Višnjo goro, Žužemberk in knežji dvorec v Ljubljani. Njegovi nasledniki so vedno bolj gravitirali na Dunaj in Češko. V sijajni, z vsem razkošjem opremljeni palači, čudovitih vrtovih in

⁸ Nekaj literature o Auerspergih: Joannes Ludovicus Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum, et baronum ab Aursperg, Labaci 1681*. — Franz Xaver Richter, *Die Krainischen Aursberge; Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* (Wien) 12, 1821, p. 157 s., 161 s., 181 s., 205 s., 221 s. — Franz Xaver Richter, *Die Fürsten und Grafen von Aursperg; Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst* (Wien) 2, 1830, p. 597 s., 618 s., 630 s., 637 s., 649 s., 656 s., 665 s., 674 s., 688 s., 696 s., 706 s., 712 s., 720 s., 743 s., 777 s., 784 s., 792 s., 807 s., 815 s., 821 s. — Peter Radics, *Herbard VIII. Freiherr zu Aursperg (1528—1575) ein krainischer Held und Staatsmann*, Wien 1862. — Franc Kos, *O najstarejših Turjačanih; Carniola (Ljubljana) n. v.* 3, 1912, p. 93 s. — Božo Otorepec, *Iz zgodovine turjaškega gradu; Kronika (Ljubljana) 21*, 1973, p. 147 s. — Branko Reisp, *Turjak, Maribor 1979* (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 94). — Vasilij Melik, *A. A. Auersperg in slovenski narod; Zgodovinski časopis (Ljubljana) 41*, 1987, p. 285 s.

parkih je bilo manj pomembnih dogajanj. Tudi knjižnica je prišla nekoliko v nered.⁷

Kakor poroča Radics v citirani objavi, je bila knjižnica okoli leta 1655 prvič urejevana in popisana. Katalog je sestavil teološki pisatelj, historiograf in visok cerkveni dostojanstvenik Janez Ludvik Schönleben. Knjige je razdelil v 9 razredov ali skupin: teologija, pravo, politika-etika, zgodovina, filozofija, medicina, matematika (z mehaniko), humaniora (retorika in poezija), filologija. Latinsko pisani katalog je razdelil v 4 dele, iz prvega je bil razviden format in število zvezkov, dodan je bil kraj tiska in letnica, drugi del kataloga je vseboval po abecednem redu priimkov piscev vpisana dela, tretji enako po naslovih del, četrti je bil neke vrste seznam privezanih del (adligatov).

Zaradi močno pomnožene knjižnice, prav v letih po Schönlebnovi ureditvi, je bilo potrebno knjižnico drugič urediti. Urejevalec, ki po imenu ni znan, se je odločil za podvojeno število skupin, katalogizacija pa je bila enostavnejša. Po formatih razdeljene knjige je, kakor sicer že njegov predhodnik, uredil po abecednem redu avtorjev, dela, pri katerih na naslovni strani avtor ni bil naveden, je obravnaval kot anonimna, kar je veljalo zlasti za starejše rokopise, ki sta jih spet oba urejevalca pomešala med tiske.

Drugi urejevalec je imel v obdelavi, kakor je razvidno iz njegovega kataloga, 3257 del, domnevno v 6000 ali 7000 zvezkih. Navedeno število del je razdelil v 18 razredov takole: 1) teologija, št. 1—462; 2) pravo, št. 463—967; 3) politika, št. 968—1619; 4) zgodovina (spiritualia vel sacra), št. 1620—1765; 5) zgodovina (mundana vel prophana), št. 1766—2426; 6) medicina, št. 2427—2518; 7) matematika, št. 2519—2604; 8) filozofija, št. 2605—2689; 9) humanistika, št. 2690—2800; 10) poezija, št. 2801—2882; 11) filologija, št. 2883—3048; 12) arhitektura, št. 3049—3096; 13) ekonomija, št. 3097—3116; 14) lovstvo, št. 3117—3123; 15) glasba, št. 3124—3132; 16) »Romancinos«, št. 3133—3206; 17) konjenišstvo, št. 3207—3215; 18) slikarstvo in kiparstvo, št. 3216—3257. (Razdelitev najbrž ni bila najbolj posrečena, predvsem pa je opazno, da so posamezne strokovne skupine zelo neenakomerno zastopane.)

V drugem delu članka opozarja Radics na rokopise in inkunabule s pripombo, da je Pohlin nekaj manjkajočih še navajal, in tudi na druge, po njegovi sodbi zanimive avtorje in dela. Tako Peter Radics leta 1863. Pri nas neznan pa je ostala 15 let mlajša objava istega avtorja: Die Hausbibliothek der Auersperge, ki je izšla v Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft, Dresden 1878, kakor tudi dejstvo, da je Radics knjižnico tudi urejal.⁹

Dve leti pred to objavo se je Radics z Dunaja definitivno vrnil v Ljubljano in tu delal kot urednik in publicist do svoje smrti 1912. Najprej je bil po prihodu v Ljubljano brez stalnih dohodkov in v tem položaju je dobil naročilo kneza Karla Auersperga, da uredi in popiše njegovo hišno in fidejkomisno knjižnico v knežji palači. Rezultat prve faze urejanja je Radicseva druga informacija o knjižnici. V glavnem povzema podatke iz prvega članka, vendar je nekaj tudi novega. O številu knjig in zvezkov ostaja pri starem, bolj pa poudarja, da je knjižnico zbral v razmeroma kratkem času dvajsetih let »hier in dem äussersten Grenzlande Deutscher Cultur und Gesittung« grof Volk Engelbert. Glede provenience knjig pravi, da so številni beneški tiski nabavljeni neposredno, drugi s posredovanjem knjigotržcev v Salzburgu in Frankfurtu. Mnoge knjige so bile tudi iz domačih privatnih zbirk, tako precej juridičnih del iz knjižnice dr. Burchardta Hitzinga, odvetnika ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, kakor iz priročnih knjižnic duhovnikov. Poimensko navaja beneficiata fare v Dolenjskih Toplicah Sigismunda Galla, ki naj bi se ukvarjal s slovansko lingvistiko v času, ko je bila ta še zanemarjena. Dr. Schönleben je na naslovnih

⁹ Peter Radics, Die Hausbibliothek der Auersperge; Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft (Dresden) 1878, HAB: Ba 30, p. 10 s., 50 s.

listih pridobljenih knjig napisal zgoraj: »Wolfgangus Engelbertus Comes ab Auersperg Capitanus Carn.«, spodaj pa: »Catalogo inscriptus (letnica)«. Po letu 1673 in dokončno po 1677, ko je umrl knez Janez Vajkard in so dediči knežje linije zapustili Kranjsko, so se zaprla tudi vrata knežje knjižnice. Kot v predhodnem članku, Radics tudi v nadaljevanju tega spet opozarja na nekatere rokopise, inkunabule in druga interesantna dela.

Obstoječa poročila pričajo, da je bila knjižnica knezov Auerspergov resnično unikum, vsebinsko zaključena, urejena in izbrana zbirka kavalirja 17. stoletja iz vrst najvišjega avstrijskega plemstva, zato bi se do neke mere mogla primerjati celo s podobnim edinim primerkom svoje vrste, s popolnoma ohranjeno znamenito stanovsko orožarno (Landeszeughaus) v sosednjem Gradcu, ki jo štejejo danes med največje zgodovinske znamenitosti Avstrije.

Iz zgodovinskih ozirov je Radics pustil ta knjižnični unikum v prvotni, po njegovem podatku leta 1668 narejeni drugi ureditvi, le primerke, ki so bili v zvezi z rodbino, rokopise in inkunabule je postavil separatno v novo skupino: Auerspergiaca. Knjižnica je bila postavljena v dveh dvoranah knežjega dvorca v petnajstih do obokov segajočih omarah. Knjige so bile na svojih starih mestih na novo urejene, kar naj bi kazalo na čas, ki spet ve ceniti njihovo vrednost in jih je zato razkril iz dolge pozabe. V načrtu je bil celo morebitni objavljeni katalog. Po končani ureditvi knjižnice in arhiva naj bi v prvi dvorani pokazali v vitrinah najdragocenejše rokopise in najredkejše tiske, portrete, arhivalije in pečate Auerspergov od najstarejših časov dalje. V okrilju baročne knjižnice naj bi torej nastal nekak rodbinski muzej.

Načrte v tej smeri so prekrizali osebni razlogi in elementarna nesreča. Najprej je Radics za nekaj let dobil stalno službo urednika in nato odgovornega urednika uradne Laibacher Zeitung, ki ga je močno zaposlila. Kot tak se je leta 1883 udeležil tudi tedanjega cesarjevega potovanja po Štajerskem in Kranjskem ob 600-letnici habsburške vlade.¹⁰ 14. aprila 1895 pa je rušilni potres, ki je posebej prizadel Ljubljano, spremenil usodo knjižnice. Med stavbami, ki so jih morali podreti zaradi poškodb, je bil tudi knežji dvorec. Knjižnico in arhiv so lastniki prenesli na grad Losensteinleithen v Zgornji Avstriji. Na prostoru knežjega dvorca, ki je bil nato skoraj 45 let nezazidan in urejen kot park, so zgradili in leta 1941 odprli sedanjo stavbo Narodne in univerzitetne knjižnice, kar je svojevrstna koincidenca.

Knjižnica je šla iz dežele. Če sta jo v 17. in 18. stoletju Valvasor in Pohlin še poznala in uporabljala, je bila v 19. stoletju javnosti manj znana in dostopna, njenih zakladov se je mogel poslužiti le ta ali oni rodbini priporočeni znanstvenik, v celoti pa knjižnica v razvoju kulture in znanosti ni imela svojemu fondu ustrezne vloge. Nato je postala tudi njena nadaljnja zgodovina nekoliko nejasna. Losensteinleithen, grad v istoimenskem kraju v današnji občini Wolfertn pri mestu Steyr, je bil po vpisu v deželni deski leta 1892 v lasti kneza Karla Auersperga, leta 1931 pa je vpisan kot lastnik takrat mladoletni Karel Adolf. Med leti 1892 in 1931 v deželno desko ni vpisan noben drug posestnik gradu. Kasneje je bil grad prodan avstrijskemu provincialatu reda kamilliancev. Arhiv je bil prenesen na rodbinsko posestvo in grad Wald v istoimenskem kraju pri St. Pöltenu v Spodnji Avstriji.¹¹ Večji del arhiva je sedaj deponiran v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju.¹²

Ko je leta 1940 takratni vodilni slovenski strokovnjak bibliotekarske teorije in prakse Avgust Pirjevec izdal naš prvi strokovni priročnik: Knjižnice in knjižničarsko delo, je v njem podal tudi zgodovinski razvoj naših knjižnic. Med plemiškimi in drugimi zasebnimi knjižnicami 17. in 18. stoletja omenja na

¹⁰ O P. Radicsu gl.: Silvo Kranjec, Radics Peter (Pavel), Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1960–1971, p. 4 s.

¹¹ Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz: alter Landtafel EZ.: A I 497; neuer Landtafel EZ.: 283.

¹² Božo Otorepec, Auersperg, Enciklopedija Slovenije 1, Ljubljana 1987, p. 130.

prvem mestu knjižnico v turjaškem knežjem dvorcu in obžaluje, da nam je zdaj v gradu Losensteinleithen še težje dostopna in da nimamo v evidenci niti vseh njenih karniolik.¹³ Nato pa se pojavlja v literaturi podatek, da je knjižnica deloma inkorporirana Kongresni knjižnici v Washingtonu. Navajajo ga v stroki pomembna dela kakor: Zgodovina slovenskega slovstva I (avtorja Lino Legiša in France Tomšič v poglavju Pismenstvo) leta 1956; Alfonz Gspan in Josip Badalić, Inkunabule v Sloveniji, leta 1957; Melitta Pivec-Stelè v razpravi Srednjeveške knjižnice v Sloveniji (v reviji Knjižnica leta 1971).¹⁴ Podatek so prevzela iz specialnih nato tudi sodobna enciklopedična dela kakor Branko Berčič v geslu Biblioteke (knjižnice), Slovenija, SR, v Enciklopediji Jugoslavije, leta 1980.¹⁵

Vendar knjižnice knezov Auerspergov v celoti ali deloma v Kongresni knjižnici v Washingtonu nikdar ni bilo. O tem se je prepričal na kraju samem nekdanji ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani prof. Jaro Dolar leta 1986.¹⁶ Sam pa sem dobil že leta 1983 sporočilo, da je bila neka knjiga (tabulatur za lutnjo) iz turjaške knjižnice kupljena v Londonu na dražbi.¹⁷ Knjižnica je namreč ostala v rodbini do leta 1982 in deloma 1983, ko je kot lastnina »of Senhor German Mailhos and Senhora Johana Auersperg de Mailhos, of Montevideo, Uruguay« prišla na dražbo v znani in znameniti firmi Sotheby Parke Bernet & Co v Londonu. O zadnjih lastnikih starodavne knjižnice moremo iz zadnje izdaje Genealogisches Handbuch des Adels, Fürstliche Häuser, Band XIII, izvedeti naslednje: Princessa Johanna, rojena na Dunaju 22. 10. 1942, poročena v St. Pöltenu 8. 9. 1962 z Germanom Mailhosom iz Montevidea, je 4. otrok sedanjega šefa rodbine Karla Adolfa, 10. kneza Auersperga, vojvode Kočevskega itd., iz zakona z grofico Margit Batthyány v. Német-Ujvár. Pripada 1. veji knežje linije in živi v Montevideu v Urugvaju.¹⁸

Avkcije knjig so bile v Grosvenor Saleroom oziroma Grosvenor Gallery, Bloomfield Place, New Bond Street, v Londonu 14. in 15. junija 1982 in 27. maja 1983. Predhodno sta izšla dva obsežna tiskana in ilustrirana kataloga. Prvi z naslovom: Catalogue of valuable printed books and atlases of the fifteenth to the seventeenth century, in dodanim pojasnilom: A collection of valuable printed books and atlases formed in the seventeenth century by a continental nobleman, ima referenco »Montevideo«. Na 105 straneh je 440 avkcijskih, razmeroma obsežnih po abecedi avtorjev ali naslovov urejenih vpisov, z bistvenimi podatki iz impresuma, posebej poudarjeno, če gre za prvo izdajo, z bibliografsko opombo o ilustracijah in prilogah, ohranjenosti, izjemoma o pisni podlagi, če je to pergament, vezavi, formatu, številu zvezkov idr., včasih tudi z opozorili o redkosti ali z navedbo drugih značilnosti, zlasti z vidika zbiralca in knjige, kot predmeta zbiranja.

V drugem katalogu iz leta 1983 z naslovom: Music and continental printed books, bindings, autograph letters and manuscripts, with sections relating to Russia, Spain and South America and also including four medieval manuscripts, z referenco »Hedgehog«, so navedena dela iz knežje knjižnice v poglavju: Continental and early printed books and bindings, od strani 133 do 171, ki vsebujejo vpise od števil 270 do 380, se pravi 110 avkcijskih enot. Zlasti v tej avkciji so pogosto združevali več podobnih del v eno izklicno enoto.¹⁹

¹³ Avgust Pirjevec, Knjižnice in knjižničarsko delo, Celje 1940, p. 82.

¹⁴ Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1956, p. 179. — Alfonz Gspan — Josip Badalić, Inkunabule v Sloveniji, Ljubljana 1957 (SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 10), p. 37. — Melitta Pivec-Stelè, Srednjeveške knjižnice v Sloveniji; Knjižnica (Ljubljana) 15, 1971, p. 94, 97.

¹⁵ Branko Berčič, Biblioteke (knjižnice) Slovenija, SR, Enciklopedija Jugoslavije 1, 2. izd., Zagreb 1980, p. 666.

¹⁶ Ustna izjava prof. Jara Dolarja avtorju.

¹⁷ Pismo docenta Muzičke akademije v Zagrebu Darka Petrinjaka z dne 8. 6. 1983 avtorju.

¹⁸ Genealogisches Handbuch des Adels, Band 90 der Gesamtreihe (Fürstliche Häuser Band XIII), Limburg an der Lahn 1987, p. 128 s.

¹⁹ Kopije avkcijskih katalogov mi je posredoval prof. dr. Martin Bircher, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

Kataloga vsebujeta 550 avkcijskih enot. Zaradi načina vpisov ni mogoče podati absolutnega števila del in zvezkov. Vsekakor pa moremo ugotoviti, da vsebuje teh 550 enot nad 1300 del v približno enakem številu zvezkov. Število posameznih del, ki so obsegali več zvezkov, se namreč nekako izravnava s skupaj vezanimi deli.

Rokopisov avkcija ni zajemala, z izjemo enega, ki je bil privezan k dvema tiskanima deloma.²⁰ Najstarejši tisk je bil: Petrus de Abano, *Conciliator differentiatum philosophorum et medicorum*, Mantova 1472, in najmlajši: Irwin E., *Voyage à la Mer Rouge*, Paris 1792.²¹

Inkunabul je bilo na obeh avkcijah 50 primerkov. Največ je bilo beneških. Njihovi tiskarji so bili poleg drugih zlasti Andreas Torresanus, sicer povezan tudi s prvimi hrvaškimi tiskarji in tiski, znameniti Aldus Manutius in v enem primeru celo Andreas de Paltasich (Paltašić), po rodu Hrvat iz Kotora. Nekaj nürnberških izdaj je natisnil pomembni tiskar in knjigotržec tistega časa Anton Koberger. Od najznamenitejših tiskarjev je zastopan tudi augsburški in nürnberški tiskar Johann Schönsperger. Drugo najstarejšo inkunabulo na avkciji sta natisnila leta 1473 prva nürnberška tiskarja Johann Sensenschmidt in nekdanji Gutenbergov sodelavec v Mainzu Heinrich Keffer.²² Ze Peter Radics je v obeh navedenih člankih opozoril na elegijo o kralju Matiji Korvinu, vpisano na naslovnem listu v Strasbourgu leta 1489 tiskanega dela: *Angelus de Clavasio, Summa angelica de casibus conscientiae*. Na ta rokopisni dodatek opozarja tudi sedaj opomba v avkcijskem katalogu.²³ Z eno naših osebnosti je povezan v Benetkah leta 1481 na pergament tiskani: *Breviarium Aquileiense, z iluminacijami, portretnimi inicialkami »and scene of the Trinity crowning Sigismund von Lamborg, Bishop of Saalbach /recte Laybach/ (1461—1488), with his chaplain looking on his arms in lower right-hand corner, a wreath encircling 'IHS' above»*.²⁴

V nadaljnjem je od celotnega obsega prodaje nad 300 del, to je približno četrtnina, iz 16. stoletja, tri četrtine ali nad 900 del je iz 17. stoletja, medtem ko so maloštevilni že tiski iz konca 17. stoletja, pa so iz 18. stoletja vsega le štirje.

Z vidika kvalitete gre za izjemno zbirko tiskov kontinentalne Evrope od Španije do Poljske, Češke in Ogrske, za dela vodilnih avtorjev in izdaje znamenitih tiskarjev in založnikov, o čemer pričajo med drugim imena Froben in Oporinus iz Basla, Froschauer iz Züricha, Plantin iz Antwerpna, Giunta iz Benetk, Feyerabend in Merian iz Frankfurta, Elzevier iz Leidna, Fürst in Endter iz Nürnberga, Jansson iz Amsterdama. Med tiskarji pa so tudi imena iz naše zgodovine, kot Johann Singriener z Dunaja, verjetno tiskar letaka s pesmijo o bitki pri Celju 1515, kjer so prvič natisnjene slovenske besede, Ulrich Morhart iz Tübingena, kjer je bila natisnjena prva slovenska knjiga, in dediči Hansa Kraffta iz Wittenberga, kjer so poleg drugega natisnili prvo slovensko biblijo.

Že v naslovu avkcijskega kataloga 1982 so posebej opozorili na inkunabule: *Biblia Italica*, Benetke 1484; *Breviarium Aquileiense*, Benetke 1481; *Burtius, Musices opusculum*, Bologna 1487; Ernst, vojvoda Bavarske in Avstrije, *Historie*, Augsburg o. 1485; Petrus de Abano, *Conciliator*, Mantova 1472; Schedel, *Das Buch der Chroniken und Geschichten*, Nürnberg 1493 in Augsburg 1496; na atlase in topografije: Blaeu, *Novum ac magnum theatrum urbium Belgicae foederatae*, Amsterdam 1649; Blaeu, *Theatrum civitatum et admirandorum Italiae*, Amsterdam 1663; Braun in Hogenberg, *Beschreibung und Contrafactur der vornembsten Stät der Welt*, Köln 1575—1600; Braun in Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, Köln 1612—1618; Camocio, *Isole famose*, Be-

²⁰ avkcija 1983, št. 348.

²¹ avkcija 1982, št. 295 in 63.

²² avkcija 1982, št. 323.

²³ avkcija 1982, št. 13.

²⁴ avkcija 1982, št. 70.

netke 1575—1580; Dudley, Dell'arcano del mare, Firenze 1646—1648; Jansson, Novus atlas, Amsterdam 1644; Mercator, Atlas, Amsterdam 1619; Merian, Theatrum Europaeum, Frankfurt a. M. 1635—1667; Münster, Cosmographia, Basel 1552 in 1628; na nekatera dela iz naravoslovja in drugih strok: Besler, Hortus Eystettensis, Eichstätt 1640; Gesner, Vögelbuch, Thierbuch, Fischbuch, Zürich 1557—1563; Imperato, Dell'istoria naturale, Napoli 1599; Leon Pinelo, Epitome de la biblioteca oriental i occidental, Madrid 1629; Les ordonnances de l'Ordre de la Thoyson d'Or, Antwerpen o. 1566; Pfintzing, Teuerdank, Nürnberg 1517; Valla, Opera, Benetke 1501; Winter, Bellerophon, Nürnberg 1678; na številne knjige o lovu, kuharstvu, arhitekturi, vojaški stroki, medicini in tudi na obsežno zbirko Kircherjevih del.

Ob evropski naravnosti knjižnice pa pogrešamo domače tiske in avtorje. Karniolik, to je Mandelčevih ljubljanskih tiskov iz 16. stoletja in za časovni razpon knjižnice že poznih Mayrjevih ljubljanskih tiskov iz konca 17. stoletja sploh ni. Skromno, s po nekaj primerki, so zastopani celo tiskarji iz najbližjega sosedstva, Widmanstetter iz Gradca in Schiratti iz Vidma. Zato je nenavadno, da sta bila v knjižnici dva tiska Antonia Turrinija iz Trsta iz 1626 in 1629, saj je ta deloval le sporadično in se je tiskarska tradicija v Trstu za njim prekinila za dobrih sto let.²⁵ Z izjemo Dalmatinove Biblije, Wittenberg 1584, ki je bila na avkciji edina knjiga v slovenščini, pa tudi ni bilo nobene druge zunaj dežele tiskane slovenske protestantike.²⁶ Od domačih avtorjev je navedeno le dvoje v Salzburgu tiskanih del Janeza Ludvika Schönlebna in nekaj del zdravnikov iz ljubljanske rodbine Verbcev, Davida in Janeza Krstnika.²⁷ Z razmerami in ljudmi doma sta povezani, kolikor je seveda iz opisov knjig v katalogih mogoče razbrati, le še dve deli »Ex Bibliotheca Joannis Francisci Papler de Altenlag«, zadnje od teh z grbom lavantinskega škofa in protireformatorja Jurija Stobeja (Stobäus von Palmburg).²⁸ Ker je bilo doslej zabeleženih že nekaj del iz knjižnice jurista Janeza Franciška Paplerja iz Stare Loke, ki so prišla iz Federalnega zbirnega centra po drugi svetovni vojni v Knjižnico Narodnega muzeja v Ljubljani, prihaja v evidenco še ena naša večja knjižna zbirka iz 17. stoletja.²⁹

Rokopisi niso bili predmet te avkcijske prodaje. Nekateri so vsebovali literarne vpise — zlasti se omenjata nemška pesnitev briksenškega kanonika in župnika v Zgornji Beli (Obervellach) na Koroškem Ota Raspa iz 14. stoletja in fragment slovenske ljubezenske pesmi iz 15. stoletja.³⁰

Knjižnica knezov Auerspergov, ki je začela nastajati pred šestimi stoletji na gradu Turjak (Auersperg) na tedanjem Kranjskem, bila dvesto petdeset let v knežji palači v Ljubljani in nato ne dosti manj kot sto let v Zgornji Avstriji, je bila torej razprodana na vse vetrove. Ostala sta le avkcijska kataloga, ki omogočata na ta način vpogled v znaten del nekdanjega knjižnega fonda.

²⁵ avkcija 1982, št. 22 in 1983, št. 351.

²⁶ avkcija 1982, št. 46.

²⁷ avkcija 1982, št. 365 in 1983, št. 347 in avkcija 1982, št. 409, 410 in 1983, št. 322.

²⁸ avkcija 1982, št. 334 in 1983, št. 349.

²⁹ Maja Zvanut, Knjige iz 16. stoletja v Knjižnici Narodnega muzeja, Ljubljana 1988 (Situla, 27), p. 22.

³⁰ O omenjenih literarnih vpisih gl.: Monats-Versammlung; Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain (Laiabach) 17, 1862, p. 95. — Peter Radics, Slovenščina v besedi in pismu po šolah in uradih; Letopis Matice slovenske 1879 (Ljubljana), p. 10 s. — Franz G. Hann, Otto der Rasp, Pfarrer von Obervellach; Carinthia I (Klagenfurt) 90, 1900, p. 63 s. — Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1956, p. 179. — Janez Stanonik, Ostanke srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem, Ljubljana 1957, p. 10.

Zusammenfassung

ÜBER DIE EHEMALIGE BIBLIOTHEK DER FÜRSTEN AUERSPERG IN LJUBLJANA

Branko Reisp

In den Werken, die sich mit der Geschichte des Buches und der Bibliotheken in Slowenien befassen, wird unter den slowenischen Bibliotheken diejenige der Fürsten Auersperg im Fürstenhof in Ljubljana gewöhnlich mit besonderem Nachdruck hervorgehoben. Beinahe zur gleichen Zeit, wo die Bibliothek am stärksten erweitert wurde, erwähnt J. W. Valvasor sie in seinem Werk *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, Nürnberg 1689*. Hundert Jahre nach ihm schöpfte M. Pohlin, ein Initiator der slowenischen literarischen Wiedererweckung, in dieser Bibliothek einige Angaben in Zusammenhang mit seinem Werk *Bibliotheca Carnioliae*. Im Jahre 1825 verfaßte Baron J. K. Erberg aus Dol bei Ljubljana den Versuch eines Entwurfes zu einer Literaturgeschichte für Crain. In dieser Arbeit führt er auch die Auersperger Bibliothek an und erwähnt einige Handschriften daraus. Dann wurde erst wieder 1862 auf sie hingewiesen in einem Vortrag, den P. Radics bei einem Treffen des historischen Vereins hielt. Durch seinen Artikel *Die Fürst Carlos Auersperg'sche Hausbibliothek im Ljubacher Fürstenhofe, Österreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben, 1863*, ist sie so auch wissenschaftlich erfaßt worden.

Die erwähnte Veröffentlichung von Radics ist die erste und bei uns bisher auch die einzige Kunde von der fürstlichen Bibliothek, die über den Rahmen einer nur kurzen Erwähnung hinausgeht. Von hier stammt auch alles, was über die Bibliothek und ihren Fonds später bekannt und veröffentlicht wurde. Wie Radics berichtet, wurde die Bibliothek um das Jahr 1655 zum erstenmal geordnet. Der Katalog wurde vom Schriftsteller und kirchlichen Würdenträger J. L. Schönleben eingerichtet, der die Bücher in 9 Gruppen aufgliederte. Da die Bibliothek gerade in den Jahren nach der Aufstellung durch Schönleben stark erweitert wurde, erübrigte sich wiederholtes Ordnen. Ein dem Namen nach nicht bekannter Bibliothekar entschloß sich für eine Verdoppelung der Gruppenzahl. Wie seinem Katalog zu entnehmen war, bearbeitete er 3257 Werke. Unbekannt bei uns blieb eine jüngere Veröffentlichung von P. Radics, *Die Hausbibliothek der Auersperge, Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft, Dresden 1878*, ebenso wie die Tatsache, daß Radics diese Bibliothek auch selbst ordnete.

Die zur Verfügung stehenden Berichte zeugen davon, daß die Bibliothek in diesem Raum ein wahres Unikum war, eine inhaltlich geschlossene erlesene Sammlung eines aus den Reihen des österreichischen Hochadels stammenden Kavaliere des 17. Jahrhunderts. Das zerstörerische Erdbeben von 1895, das Ljubljana noch besonders heimsuchte, war auch für das Los der Bibliothek entscheidend. Unter den Bauten, die infolge Beschädigungen abgerissen werden mußten, befand sich auch der Fürstenhof. Die Besitzer siedelten die Bibliothek samt dem Archiv auf das Schloß Losensteinleithen in Oberösterreich um. Fortan herrscht eine gewisse Unklarheit in ihrer Geschichte. Werke und Autoren, die im Fach einen Namen haben, führen an, daß sie zum Teil der Kongreßbibliothek in Washington eingegliedert wurde. Doch diese Angabe entspricht nicht dem wahren Tatbestand. Sie war nämlich in der Familie verblieben bis zum Jahre 1982, teilweise noch 1983, wo sie schließlich als Eigentum »of Senhor German Mailhos and Senhora Johana Auersperg de Mailhos, of Montevideo, Uruguay« auf einer Auktion der Firma Sotheby Parke Bernet & Co. in London versteigert wurde. Die Auktionen wurden am 14. und 15. Juni 1982 und am 27. Mai 1983 abgehalten. Zur Vorinformation wurden zwei gedruckte und illustrierte Kataloge mit 550 Auktionseinheiten herausgegeben worden. Anhand der Art der Eintragungen ist es nicht möglich, die absolute Zahl der Werke und Hefte anzugeben, allerdings läßt sich feststellen, daß diese Einheiten über 1300 Werke in einer etwa gleichen Zahl von Bänden enthalten. Auf beiden Auktionen gab es etwa 50 Wiegendrucke. Weiterhin gibt es über 300 Werke, das heißt ungefähr ein Viertel, aus dem 16. Jahrhundert, drei Viertel oder über 900 Werke stammen aus dem 17. Jahrhundert, während es aus dem 18. Jahrhundert insgesamt nur vier gibt. Der Qualität nach handelt es sich um eine ausnehmende Sammlung von Drucken Kontinentaleuropas, um Werke führender Autoren und Ausgaben namhafter Verleger.

Anläßlich der europäischen Orientierung der Bibliothek vermißt man einheimische Drucke und Autoren. Es gibt überhaupt keine *Carniolica*. Nur bescheiden sind Drucke aus der nahen Nachbarschaft vertreten. Mit Ausnahme von *Dalmatins Bibel, Wittenberg 1584*, die das einzige slowenische Buch auf der Auktion war, waren keine außer Landes gedruckten slowenischen *Protestantica* vertreten. Auf Verhältnisse und Bewohner des Landes beziehen sich nur noch einige vereinzelte Werke. Handschriften,

von denen einige literarische Eintragungen enthielten, waren nicht Gegenstand dieses Auktionsverkaufs.

Die Bibliothek der Fürsten Auersperg, die vor sechs Jahrhunderten auf dem Schloß Auersperg (Turjak) im damaligen Krain zu entstehen begann, zweihundertfünfzig Jahre aufbewahrt im Fürstenhof in Ljubljana und darauf beinahe hundert Jahre lang in Oberösterreich, wurde in alle Winde verstreut. Übriggeblieben sind nur zwei Auktionskataloge, die Einsicht in einen beträchtlichen Teil des ehemaligen Fonds gewähren.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 2000 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 2000 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 3000 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 20.000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 3000 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 6000 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 16.000 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 3000 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 4000 dinarjev.

Clani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla; cene veljajo do 31. 6. 1989):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)	29.100 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964	25.000 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	25.000 din
Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)	52.400 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	26.700 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	24.700 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	25.200 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	23.300 din
Francè Koblar: Moj obračun	32.000 din
Franc Petek - Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	32.000 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	26.200 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	57.300 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	44.200 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	24.000 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	48.200 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	26.200 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	45.500 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	49.100 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	46.500 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	25.200 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	37.600 din
Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	49.100 din
Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945	49.000 din
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta	29.600 din
Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj	56.400 din
Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih	39.500 din
Fran Šuklje: Iz mojih spominov	36.400 din
Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem	56.500 din
Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)	60.000 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

Ctibor Nečas

NA PRAGU ČEŠKO-SLOVENSKIH FINANČNIH STIKOV

Od začetkov zadnje tretjine 19. stoletja do razpada Avstro-Ogrske je v čeških deželah naraščal bančni in industrijski kapital in ustvarjali so se pogoji za nastanek finančnega kapitala. Češka narodnostna sestavina je v tem procesu presegla na predvečer prve svetovne vojne na praškem denarnem trgu nemško narodnostno sestavino in se uspešno uveljavljala ne le znotraj domačih mej, ampak tudi zunaj Češke, Moravske in Šlezije.¹

Cilj enega od tokov v ekspanziji češkega kapitala je postala Šlezija in v perspektivi tudi ruski del Poljske, medtem ko je drugi in glavni tok v tem prodiranju bil usmerjen skozi metropolo monarhije do južnih dežel Cislajtanijske in Ogrske, dalje v Bosno in Hercegovino, pa tudi v samostojne slovanske države na Balkanu.²

V južni smeri je češki kapital privlačeval slovenski prostor, ki je imel dve vzporedno rastoči finančni središči: velika prometna, rudarska in industrijska podjetja so si kredite pridobivala pri nemških bankah v Gradcu in še posebej na Dunaju, preko njih pa tudi na tujem, zlasti v Franciji, medtem ko so kmetje, obrtniki in ostali drobni proizvajalci varčevali prihranke in z njimi krili kreditne potrebe pri manjših domačih denarnih ustanovah in kasneje tudi pri domačih bankah.³

Prva moderna hranilnica je na Kranjskem nastala leta 1820 kot Verein der Laibacher Sparkasse, kasneje preimenovana v Verein der Krainischen Sparkassen. Po regulativu iz leta 1844 so podobne ustanove nastajale tudi v Mariboru, Ptujju, Radgoni ter drugih mestih in občinah, so pa zvečine imele nemški značaj. Slovenščina se je kot uradovalni jezik uveljavila v denarnih ustanovah kot so bile Ljubljanska mestna hranilnica, Južnoštajerska hranilnica v Celju, Novomeška hranilnica v Novem mestu in druge.⁴

Pri zibelki slovenske ustanoviteljske podjetnosti je bil moravski rokavičar J. N. Horák, na čigar iniciativo je leta 1856 bilo osnovano prvo slovensko podporno društvo Družba v denarno pomoč obrtnikom in rokodelcom v Ljubljani, še zlasti pa dr. J. Vošnjak, ki je z bratom Mihaelom bil med prvimi na Slovenskem pri ustanavljanju denarnih zavodov po češkem vzoru. Prvi uspeh njunega agitiranja je bila leta 1872 Okrajna posojilnica v Ljutomeru, podobna ustanova v Šentjakobu v Rožu in druge.⁵

Izraza hranilnica in posojilnica sta se na začetku ločevala pomensko, kasneje pa sta bila uporabljena kot sinonima kar v samih firmah, npr. Tržaška posojilnica in hranilnica.

¹ Benedikt, H.: Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit. Wien 1958. — Die Frage des Finanzkapitals in der österreichischen Monarchie 1900—1918. Bucuresti 1965. — Gratz, A.: Die österreichische Finanzpolitik 1848—1948, v delu Mayer, H.: Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848—1948. Wien 1949. — Krížek, J.: Die wirtschaftliche Grundzüge des österreichisch-ungarischen Imperialismus in der Vorkriegszeit 1900—1914. Prag 1963. — März, E.: Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josefs I. Wien 1968. — Michel, B.: Banques et banquiers en Autriche au début du 20e siècle. Paris 1976. — Rudolph, R.: Banking and Industrialization in Austria-Hungary. Cambridge 1976. — Weber, W.: Österreichs Wirtschaftsstruktur gestern — heute — morgen. 1—2, Berlin 1962.

² Horák, J.: Přehled vývoje českých obchodních bank. Praha 1913. — Jindra, Z.: K rozvoji českého bankovního kapitálu před první světovou válkou. Československý časopis historický 5, 1957. — Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR. I. Praha 1958. — Pimper, R.: České obchodní banky za války a po válce. Praha 1929.

³ Brezigar, M.: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Celje 1918. — Grafenauer, B.: Zgodovina slovenskega naroda, 5. Ljubljana 1962. — Hočevar, T.: The Structure of the Slovenian Economy 1848—1963. New York 1965. — Krulej, E.: Privreda u Slovenačkoj. Genève 1917. — Lakatoš, J.: Industrija Slovenije. Zagreb 1922. — Spominski zbornik Slovenije; ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939. — Uratnik, F.: Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije. Ljubljana 1933.

⁴ Mal, J.: Slovenci v desetletju 1918—1928. Ljubljana 1928. — Schauer, D.: Prva doba našega združništva, od nastanka do leta 1898. Ljubljana 1939.

⁵ Vošnjak, J.: Spomini, 2. Ljubljana 1906, str. 21, 178.

Nastajanje malih denarnih zavodov za kreditiranje komunalnega gospodarstva ter drobnih obrtniških in trgovskih podjetij je leta 1856 omogočilo otvoritev podružnice Avstrijske narodne banke (Österreichische Nationalbank) v Ljubljani, ki je seveda bila pomembna pri dodeljevanju državnih posojil. Pri financiranju industrije so prehodno skušale pomagati tudi nekatere neslovenske poslovne banke. Od nemških bank je kot najstarejšo treba omeniti Laidacher Gewerbebank, ki je bila ustanovljena leta 1867, in spremenjena 1870 v ljubljansko podružnico graške Steyerische Escomptebank, pa Krainische Escomptegesellschaft, delujočo v Ljubljani od 1876 do 1884. Med italijanskimi bankami je bila tu le manj pomembna Banca commerciale triestina, ki pa je leta 1904 prešla pod kontrolo Wiener Bankvereina.⁶

Pri nastajanju slovenskih poslovnih bank je bilo udeleženih nekaj čeških ustanov, od katerih je Slavia posredovala prenos zavarovanja, Živnostenská banka, ki so ji sledile mlajše praške banke, pa je uresničevala izvoz kapitala. Posamezni češki denarni zavodi so prej ali slej začeli odpirati v Ljubljani in Trstu tudi svoja zastopstva in podružnice.⁷

Začetke češko-slovenskih finančnih stikov lahko rekonstruiramo na osnovi tiskanih virov in aktov, hranjenih v Centralnem arhivu Češke državne zavarovalnice v Pragi (Ústřední archiv České státní pojišťovny v Praze), v arhivu Državne českoslovaške banke v Pragi (Podnikový archiv Státní banky československé v Praze) in v arhivu Investicijske banke v Pragi (Podnikový archiv Investiční banky v Praze).

Na pragu obravnavanega procesa je pridobivanje klientele na Kranjskem, ki ga je od vsega začetka v svoji aktivnosti vzajemnega zavarovanja izvajala banka Slavia (slovenska oblika: Slavija). Ustanovljena je bila 6. junija 1869 in je svojo dejavnost omejevala najprej na zagotavljanje življenjskega zavarovanja v čeških deželah, hitro nato pa je svoje delovanje dopolnila z vsemi drugimi vrstami zavarovanja in sicer na vse večjem poslovnem območju, ki so ga sestavljale posamezne kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, kasneje tudi Hrvaška-Slavonija, Ogrska, Bosna in Hercegovina ter še tujina.⁸

Slavija je svojo ozemelsko ekspanzijo utemeljevala z idejo o slovanski vzajemnosti, ki je bila simpatično sprejeta najprej med Slovenci. Med udeleženci ustanovitve denarnega zavoda je bilo vsega skupaj 141 oseb in 11 institucij. Večino so sestavljali podpisniki češke narodnosti z »očetom naroda« F. Palackim na častnem mestu, skoraj četrtina pa je bila iz vrst drugih slovanskih narodov, na čelu pa je bil slovenski buditelj in politik dr. J. Bleiweis.⁹

Udeležnost Slovencev pri ustanovitvi Slavije je njenim akviziterjem zagotovila zaupne podatke o položaju na Kranjskem in je privedla do tega, da je najstarejša izvenčeška podružnica v Cislajtaniji postala 31. oktobra 1869 generalno zastopstvo v Ljubljani. Prvi tajnik je bil nekdanji olumuški uradnik F. L. Černý. Pod njim je poslovalnica Slavija posredovala prijave za zavarovanje kapitala in pristop k društvu za vzajemno dedovanje, kasneje pa zastopala poleg življenjskega tudi druge vrste zavarovanja.¹⁰

Ob podpori periodičnih časopisov, od katerih sta češko zavarovalnico priporočala zlasti ljubljanske Novice in mariborski Slovenski narod z geslom »Svoji k svojim!«, pa tudi ob pomoči duhovščine, ki je zavarovala cerkvene stavbe pred požari in se tudi sama vpisovala med življenjske zavarovance, je

⁶ Murko, V.: Naše občinske finance in njihovi problemi. Ljubljana 1941. — Potočnik, D.: Monnaie et banques en Yougoslavie. Ljubljana 1951.

⁷ Radič, Š.: Češi a hospodářská organizace jižních Slovanů. Obzor narodohospodářský 6, 1901. — B. W.: Wirtschaftliche Beziehungen zwischen Cechen und Slowenen. Cechische Revue 3, 1910.

⁸ Padesát let pojišťovací banky Slavie. Praha 1919. — Compass 1869, s. 396 a 1870, s. 467. — Všeobecné stanovny Slavie, vzájemne pojišťovací banky v Praze. Praha b. d.

⁹ Jednatelské zprávy valných hromad Svatojanských Slavie, vzájemne pojišťovací banky v Praze za r. 1869. Praha 1870, nepag.

¹⁰ Smlouva vzájemne pojišťovací banky Slavie s F. L. Černým (31. 10. 1869), Ústřední archiv České státní pojišťovny v Praze (naprej: ÚA ČSP), sing. 100-06-03.

Slavija prvo leto svojega delovanja dosegla med slovensko klientelo zadovoljive uspehe. Presenetljivo je to bilo zlasti pri življenjskem zavarovanju, ki je bilo na Kranjskem na splošno malo znano in mu je družba pristopala z določeno stopnjo zadržanosti. Zadostno število zavarovalnih pogodb je bilo doseženo tudi z zavarovanjem pred požari, kjer je zavarovalnina za tekoče leto 1870 znašala 5274,18 gld, od čistega dobička iz te vrste zavarovanja pa je bilo 500 gld dodeljenih kot premija slovenski občini Osp v Istri.¹¹

Potrebe po zavarovanju je med Slovenci krila Slavija razmeroma samostojno, dokler se ni pojavila italijanska, nemška in na koncu v obliki zavarovalnice Slovenija tudi domača konkurenca. Proti slovenski ustanovi je bilo nemogoče zagovarjati ozemeljsko ekspanzijo z idejo o slovanski vzajemnosti. Položaj so zapletle še neprijetne okoliščine, ko se je za ustanovitev Slovenije zavzel advokat in politik dr. E. H. Costa, ki je bil vse dotlej pravni zastopnik Slavije, in ko je v službo slovenskega zavoda prešel celo sam prvi tajnik Slavijinega ljubljanskega generalnega zastopstva.¹²

Dosedanja rast slovenskih poslov je tako zastala, stagnacije ni mogel zadržati nekdanji akviziter, ki mu je bilo začasno zaupano vodstvo v generalnem zastopstvu. Praška centrala je zato poslala v Ljubljano svojega direktorja »za orientacijo, kako in kaj ukrepati.«¹³ Ob reviziji je prišlo do predloga, da se sedež generalnega zastopstva premesti v Trst. S tem v zvezi pa so bili tudi personalni ukrepi, na osnovi katerih je začasni prvi tajnik ostal v Ljubljani le kot glavni zastopnik, medtem ko je bil na novem sedežu imenovan za prvega tajnika tamkajšnji veletrgovec F. A. Plešé.

Tržaško generalno zastopstvo je začelo poslovati s 1. januarjem 1874, toda prvi semester je padla dejavnost pod raven, kakršna je bila v enakem obdobju prejšnjega leta v Ljubljani. Medli uspehi v bilanci so naznačevali, da spremembe v zvezi s sedežem in vodstvom generalnega zastopstva niso bile izpejlane s srečno roko. V Pragi so zato začeli misliti ne samo na prestavitev generalnega zastopstva v lastno režijo, marveč tudi na morebitno vrnitev sedeža v prejšnje mesto.¹⁴ Razmišljanje je pospešila resnica ob sklepnem računu in nered v knjigovodstvu, kar je na koncu pospešilo definitivno odločitev.

Med kandidati za funkcijo prvega tajnika je bil najsprejemljivejši ambiciozni I. Hribar, ki se je potegoval za to mesto z besedami: »Iz večletnega v naši ustanovi opravljenega dela Vam je moja oseba zagotovo povsem znana, da v tem pogledu ne bom niti trafil besed, ne glede na to, da ni bolj občutljivih stvari kot izraziti objektivno mnenje o subjektu samem.«¹⁵

Čeprav prijavljenec v tem času še ni dosegel štiriindvajsetih let, je kljub temu imel že dovolj praktičnih izkušenj. Opustil je v šestem razredu šolanje na gimnaziji in opravljal potem prakso pri ljubljanskem generalnem zastopstvu, od koder so ga hitro poslali na centralo v Prago, nato pa ga dodelili brnskemu in kasneje novo urejenemu dunajskemu generalnem zastopstvu.¹⁶

Drugi dan po sprejemu njegove prijave je upravni odbor 29. januarja 1876 ponujeno prošnjo načeloma sprejel, povabil I. Hribarja še na pogovore v Prago in ga potem poslal na jug, »da bi tam poravnal račune.«¹⁷

Generalno zastopstvo mu je bilo poverjeno v začasno vodenje 6. maja 1876, provizorij pa se je potem še nekajkrat podaljšal, kajti za odpis bančno dvomljivih tržaških terjatev, kakor tudi za izpolnitev pogojev predpisane kavnice je bilo potrebnega več časa, kot so ga prvotno načrtovali.

¹¹ Roční zpráva Slavie, vzájemné pojišťovací banky v Praze za správní rok 1870. Praha 1871, s. 18—19.

¹² Hribar, I.: Moji spomini. 1. Ljubljana 1983, s. 70—71.

¹³ Protokoly ředitelství (27. 5. 1873), ÚA ČSP, sign. 100-Ř.

¹⁴ Výroční zpráva Slavie, vzájemné pojišťovací banky v Praze za správní rok 1873 s výta-
hem protokolu o 6. valné hromadě odbyvané 17. 5. 1874. Praha 1874, nepag.

¹⁵ I. Hribar generálnímu ředitelství (28. 1. 1876), ÚA ČSP, sign. 100-09-01.

¹⁶ Melik, V.: I. Hribar in njegovi spomini. Hribar, I.: o. c., 2. Ljubljana 1984, s. 619—661.

¹⁷ Generální ředitelství I. Hribarovi (3. 2. 1876), ÚA ČSP, sign. 100-09-01.

Po dokončni predstavniki pogodbi se je 27. decembra 1880 prvi tajnik zavezal, da v vsakoletnem delu sklene posle za najmanj 60.000 gld zavarovalnega in vpisanega kapitala na področju življenjskega zavarovanja. V primeru, da predpisani zneski ne bi bili doseženi, bi izgubil pravico do izposlovanje provizije. Njegovo generalno zastopstvo naj bi izvajalo akvizicijsko aktivnost na Kranjskem, v Primorju in Dalmaciji, na Koroškem in v območju celjskega sodnega okrožja na Štajerskem.¹⁸

I. Hribarju je uspelo v zavarovalnici urediti manipulacijske in računске spodrsrljaje predhodnikov in skleniti nove pogodbe ne le na začetnem ozemlju, ampak tudi v Hrvaški-Slavoniji, Bosni in celo v Srbiji in Bolgariji. Kot rezultat njegovih podjetnostnih poti po omenjenih deželah je bilo Hribarjevo sodelovanje pri osnovanju generalnega zastopstva v Zagrebu in kasneje tudi v Sarajevu, prehodno pa še v Novem Sadu. Pri tej svoji organizacijski dejavnosti je znal izrabiti ne le svoje bogate izkušnje, ampak v dobršni meri tudi poznavanje razmer, kar je bilo povezano tudi z njegovo kasnejšo dejavnostjo župana mesta Ljubljane in poslanca v dunajskem državnem zboru.

Ni bilo zato nič čudnega, če je pod njegovim vodstvom postalo generalno zastopstvo največja ljubljanska zasebna pisarna in največja podružnica Slavije zunaj čeških meja. Zanj je veljala naslednja pohvalna karakteristika: »Nesporno je, da je banka v znatni meri pripomogla, da se je slovenski narod emancipiral od tujega kapitala in vpliva, da bi na narodnogospodarskem polju stopil v stik z bratskimi slovanskimi narodi.«¹⁹

Izvoz češkega zavarovanja je bila edinstvena poteza vzajemno zavarovalne banke Slavija. Nobena druga med češkimi zavarovalnicami, pa naj je bila to istočasno ustanovljena Praha ali kasneje osnovana Koruna, Gasilska vzajemna zavarovalnica (Hasičská vzájemná pojišťovna), Patria ali Moldavia, ni našla poguma za posnemanje in nadaljevanje. Program ozemeljske ekspanzije, ki ga je s takim uspehom razvila Slavija, pa je naznačil možnosti praškim poslovnim bankam, izmed katerih je kot prva začela z izvozom svojega kapitala na slovenski denarni trg Obrtniška banka (Živnostenská banka).

Živnostenská banka je imela ustanovni občni zbor 8. decembra 1868 in začela delati s polovično vplačanim akcijskim kapitalom, ki se je zvišal v času prvega triletja od enega na 10 milijonov gld. Težišče njenega poslovnega programa je bilo na začetku v eskontu menic, ki so ga dopolnjevali ne le z novimi bančnimi posli, ampak tudi z ustanoviteljsko dejavnostjo, ki jo je vzpodbujala dunajska podružnica.²⁰

Nastala gospodarska kriza pa je leta 1873 odkrila precejšnjo drznost takih podvigov, tako da so komaj začete operacije na tujem morale biti hitro razveljavljene. Poleg udeležnosti pri ustanovitvi delniške družbe za gradnjo tramvajске proge v Petrogradu in pogodbe za najem premogovnih jaškov v Varaždinskih Toplicah je šlo tu še za nekatere druge neuresničene posle, med njimi tudi za poskus prevzema predilnice bombaža v Ajdovščini na Goriškem.²¹

Prvotno zasnovano poslovno aktivnost je Živnostenská banka lahko obnovila šele po dolgotrajni depresiji, spričo katere je morala ne le poenostaviti svojo notranjo organizacijo, ampak izpeljati tudi dvojno redukcijo akcijskega kapitala. Preobrat na bolje je nastal šele na prelomu 80. in 90. let 19. stoletja, ko se je ustanova konsolidirala in postopoma širila svoje finančne operacije, nekatere tudi med slovensko klientelo.

¹⁸ Protokoly správní rady (11. 8. 1880), ÚA ČSP, sign. 100-SR.

¹⁹ Padesát let pojišťovací banky Slavie. Praha 1919, s. 157.

²⁰ Živnostenská banka v Praze 1869—1918. Praha b. d. — Compass 1870, s. 237—239. — Stanovy Živnostenské banky pro Čechy a Moravu v Praze. Praha 1869.

²¹ Protokoly správní rady (23. 1. in 13. 9. 1872), Podnikový archiv Státní banky československé v Praze, Živnostenská banka (naprej: PA SBCS, 2B). — Drobež, M.: 10 let textilne tovarne v Ajdovščini. Ajdovščina 1959.

V začetku leta 1893 sta bila direktor in predsednik upravnega odbora poslana na študijsko pot v Ljubljano in Trst. Oba delegata sta prinesla dragocene informacije o tamkajšnjih denarnih razmerah. Njun obsežni referat, prebran na to témo v izvršnem odboru, se je končal z besedami: »Uspehi tega obiska kažejo, da ima naša ustanova tam precejšnje simpatije, samo mesto nima industrije in ne razsežnejšega poslovnega življenja. Sklenjeno, poskusiti povezati se s slovenskimi denarnimi zavodi na Kranjskem, Stajerskem in v sosednjih deželah, gojiti z njimi poslovne stike in čakati novega razvoja.«²²

Za tako določen načrt je bil pridobljen predstavnik v osebi I. Hribarja, ki je odtlej izvrševal na jugu Cislajtanije veljavne posle ne le pri izvozu češkega zavarovalstva, marveč tudi pri izvozu češkega kapitala. Njegovo priporočilo je prvič zahtevala Živnostenská banka pri odobritvi meničnega kredita Podgradski posojilnici in hranilnici (Podgrad v Istri) aprila 1895.²³ Zaupljivostna dejavnost te vrste se je precej uveljavljala in privedla do otvoritve pomembne trgovske banke.

Po neuspešnih poskusih za ustanovitev lastnih denarnih zavodov so Slovenci na Kranjskem bili dolgo odvisni v svojih finančnih vprašanjih od kapitala bančnih ustanov J. Luckmanna in I. C. Mayerja ali pa od prihrankov drobnih varčevalcev, vloženi v krajevnih hranilnicah in posojilnicah. Šele leta 1900 je ljubljanski zasebni bančnik M. Vršec izdelal osnutek pravilnika za ustanovitev samostojne slovenske banke. Domači krogi so bili do tega načrta precej zadržani, tako da so ustanovitelji lahko vpisali le 125.000 kron akcijskega kapitala. Na pobudo I. Hribarja so se zato obrnili na Živnostensko banko z vprašanjem o možnem soustanoviteljstvu.²⁴

Generalno ravnanje je pogajanje o celotni transakciji prenesel na svojo dunajsko podružnico, katere direktor je določil naslednje pogoje: »V upravnem odboru si pridržati svoj vpliv, nekaj naših uradnikov kot zaupnikov namestiti za vodenje in vse dunajske bančne posle izvajati samo z našo podružnico.«²⁵ Po odobritvi predhodnega sklepa v upravnem odboru je njegov podpredsednik odpotoval v Ljubljano in posređoval tam stališče svojega organa. Organizacijski odbor se je strinjal, da vpiše dunajska filiala najmanj dve petini akcijskega kapitala in dobi dve mesti v upravnem odboru, kar je kazalo odvisnost ustanovljene poslovalnice od vpliva Živnostenske banke.

O obravnavanih podrobnostih so vesti prišle tudi v javnost, kar je pohvalno komentirala finančna rubrika praškega časnika *Národní listy*: »Ta dogodek pomeni velik korak do cilja, kakršen je v naši gospodarski javnosti bil naložen podružnici Živnostenske banke, da bi namreč postala finančno središče avstrijskih Slovanov.« Avtor, po vsej verjetnosti je to bil dr. J. Preiss, je menil, da bo ustanovljena banka izvila slovensko ekonomijo izpod tujega varuštva in domači kapital oplodila ravno na Kranjskem. V tem duhu je zaključil komentar z gorečim klicem: »Naj cveti češka ustvarjalnost na slovanskih tleh!«²⁶

Ljubljanska kreditna banka, kakor jo je imenoval I. Hribar, je bila ustanovljena 24. avgusta 1900. Akcijski kapital v višini pol milijona kron je bil na začetku razdeljen na 1250 delnic po 400 kron, od tega je bila polovica v lasti domačih podpisnikov, druga polovica pa v čeških rokah. To osnovno imetje se je polagoma množilo vse do 5 milijonov kron in Živnostenská banka je pri emisijah v letih 1901, 1905, 1907 in 1910 uveljavljala kot ustanoviteljica opcij-sko pravico do izdanih delnic, od katerih je polovico prepustila zagrebški Prvi hrvatski štedionici. Skladno s povečevanjem akcijskega kapitala je novo usta-

²² Protokoly výkonného výboru (18. 4. 1893), PA SBČS, ZB.

²³ Ibidem (9. 4. 1895).

²⁴ Hribar, I.: o. c., 1. Ljubljana 1983, s. 311–312.

²⁵ Protokoly výkonného výboru (6. 4. in 20. 4. 1900), PA SBČS, ZB.

²⁶ Z domácího trhu peněžního. *Národní listy* 20. 5. 1900.

novljena banka razširjala tudi svojo notranjo organizacijo in postopoma odpirala filiale v Splitu, Celovcu, Trstu, Sarajevu, Gorici in Celju.²⁷

Interese Živnostenske banke sta v tej njeni odvisni ustanovi zastopala vodja dunajske podružnice J. Špitálský in praški podjetnik in knjigotržec J. Otto kot upravna svétnika ter nekdanji višji uradnik podružnice v Moravski Ostravi L. Pečánka, ki je bil imenovan za prokurista in hitro nato za direktorja. Praška centrala si je dala pošiljati bilančna poročila, dunajska filiala pa je v ljubljanski banki od časa do časa izvajala revizijo.

Živnostenská banka je Ljubljansko kreditno banko porabljalá pri soustanavljanju nekaterih svojih podjetij na jugu Cislajtanije in v letih 1907—1911 je celo načrtovala njeno združitvev z Jadransko banko. Združitvev se ni uresničila, gre pa za zanimivo pričevanje o češkem kapitalu pri njegovih poskusih reorganiziranja jugoslovanskega denarstva.²⁸

Sele z delno odprodajo delnic se je medsebojna odvisnost nekolikanj sprostila, po ustanovitvi podružnice Živnostenske banke v Trstu pa je prišlo celo med obema ustanovama do določene konkurenčne napetosti.²⁹ Med prvo svetovno vojno so bile iz imovine Živnostenske banke sproščene zadnje delnice Ljubljanske kreditne banke, nekdanja matična ustanova pa je tako postala le pooblaščenec svoje bivše afiliacije.

Ljubljanska kreditna banka je zrasla v najpomembnejšega reprezentanta slovenskih narodnogospodarskih interesov pred letom 1918. Z njenim nastankom se povezuje emancipacija slovenske ekonomije izpod nemške odvisnosti in obstajanje lastnega denarnega trga v Ljubljani.³⁰

Ne glede na večino slovenskega in hrvaškega prebivalstva je ostalo avstrijsko Primorje še dalj časa v pristojnosti podružnic velikih dunajskih bank — Österreichische Credit-Anstalt, Anglo-Österreichische Bank in Unionbank, bile so še drugorazredne italijanske banke, slovanska klientela pa je imela samo dva majhna denarna zavoda; to sta bili Tržaška posojilnica in hranilnica in Trgovska obrtna zadruga.

Na pobudo advokata dr. G. Gregorina je v Trstu leta 1905 nastal predlog za ustanovitev banke, toda od njenega akcijskega kapitala so lahko tamkajšnji interesenti podpisali znesek 375.000 kron; sindikalna skupina jugoslovanskih denarnih zavodov, ki so jo sestavljale Ljubljanska kreditna banka, Banka i štedionica za Primorje (Sušak) in zagrebška Prva hrvatska štedionica, pa samo vsoto 125.000 kron. Preostale delnice v vrednosti pol milijona kron so ostale proste, po predhodnem opozorilu pa se je zanje začela zanimati Živnostenská banka, pod pogojem, da bi ji rezervirali dve mesti v upravnem odboru in da bi načrtovani banki lahko postavila direktorja in nekaj svojih uradnikov.³¹

Na osnovi ohranjene dokumentacije ni mogoče ugotoviti, v kolikšni meri so bili ustanovitelji pripravljeni sprejeti te pogoje. Zdi pa se, da udeležnost češkega kapitala na koncu ni bila tako velika, kot so prvotno računali. Jadranska banka v Trstu je začela s svojo dejavnostjo 29. oktobra 1905 z akcijskim kapitalom 1 milijona kron in za njenega direktorja je bil imenovan Čeh F. Skorkovský. V glavnem mestu monarhije je delala izključno prek dunajske filiale Živnostenske banke, vodjo katere je zaman skušala kooptirati v svoj upravni odbor.³² V emisijah je pri večanju akcijskega kapitala bila udeležena Živnostenská banka, zlasti pa Centralna banka čeških hranilnic (Ústřední ban-

²⁷ Lublaňská úvěrní banka. Finanční listy 1, 1904, č. 17, s. 5, 4, 1907, č. 11, s. 7 a 7, 1910, č. 20, s. 3. — Hribar, I.: o. c., 1. Ljubljana 1983, s. 313—314.

²⁸ Protokoly výkonného výboru (19. 9. 1907 in 27. 6. 1911), PA SBČS, ŽB. — Compass 1901, s. 1433.

²⁹ Protokoly výkonného výboru (30. 4. 1912), PA SBČS, ŽB. — Živnostenská banka pro Čechy a Moravu v Praze. 1912. Praha 1913, nepag.

³⁰ Hočevár, T.: o. c., s. 58—59.

³¹ Protokoly výkonného výboru (21. 3. 1905), PA SBČS, ŽB. — Jadranská banka v Terstu. Finanční listy 2, 1905, č. 11, s. 4.

³² Živnostenská banka pro Čechy a Moravu v Praze. 1907. Praha 1908, nepag. a 1910. Praha 1911, nepag.

ka českých spořitelén), ki so služile tudi kot vpisna mesta za prodajo nepokupljenih delnic Jadranske banke.

Centralna banka českých hranilnic je nastala po iniciativi českých hranilnic na ustanovnem občnem zboru 7. maja 1903 in na njegovem nadaljevanju 7. junija 1903. Zmanjšana podjetnost na praškem denarnem trgu je bila vzrok za razmeroma nizke obrestne mere, kar je onemogočalo izkupičke ob vsakdanjih bančnih poslih in sililo osrednji finančni zavod českých hranilnic v paradoksalno iskanje poslovnih stikov izven meja domače ekonomije.³³

V protokolih o eskontu menic so bile zato zapisane skoraj istočasno s českými hranilnicami tudi manjše denarne ustanove in banke iz raznih dežel monarhije, med drugim tudi iz Kranjske. Posebej donosna je bila povezanost z Ljubljansko kreditno banko, ki so ji bile eskontirane menice že septembra 1903 v vrednosti pol milijona kron, njeni filiali v Splitu pa poverjena januarja 1904 hranilna vloga v znesku 200.000 kron. Ta banka pa je nudila komunalna posojila in marca 1906 celo kredit Centralne banke českých hranilnic deželnemu odboru na Kranjskem v višini 720.000 kron, kar je bil prvo deželno posojilo češke denarne ustanove v nečeškem okolju.³⁴

Istočasno so bile eskontirane menice tudi najrazličnejšim slovenskim hranilnicam in posojilnicam. Mnogi teh malih denarnih zavodov so pri tem postali komitenti, pa tudi delničarji Centralne banke českých hranilnic. Za subskripcije njenih delnic so pridobili npr. Glavno slovensko hranilnico in posojilnico, Goriško ljudsko posojilnico, Ljubljansko mestno hranilnico, Mestno hranilnico v Novem mestu, Prvo dolensko posojilnico v Metliki, Istrsko posojilnico v Pulju, Mestno posojilnico v Ribnici, Tržaško posojilnico in hranilnico in zlasti Jadransko banko. Pri drugem povečanju akcijskega kapitala le-te je bila udeležena Centralna banka českých hranilnic v večji meri kot pa Živnostenská banka.³⁵

Kreditni stiki s slovensko klientelo so centralnemu denarnemu zavodu českých hranilnic narekovali otvoritev podružnice v Trstu, kar je vzpodbudil tamkajšnji trgovski časopis Trščanski Lloyd.³⁶

Praška centrala pa s končno odločitvijo v tej zadevi ni preveč hitela, posvetovala se je nekajkrat pri centralnem inšpektorju Avstroogrške banke in po več kot enoletnem premisleku sklenila celotno vprašanje povezati z istočasnim dogovarjanjem o ustanovitvi filiale v Galiciji, da bi namreč bile »že prej načrtovane podružnice oziroma poslovne enote, na začetku v zgolj ozkem okviru zaupništva, v začasni poizkušnji, vpeljane v življenje, ena v Trstu, druga v Lvovu.«³⁷

Tržaška filiala Centralne banke českých hranilnic je začela delovati s 1. junijem 1907, za njenega vodjo pa je bil imenovan J. Pokorný. Na začetku je bila v podrejenem odnosu do dunajske filiale in je bila samostojna šele od 1. januarja 1908, ko je prišlo do vzajemne rajonizacije poslov. Praška centrala je filiali dodelila avstrijsko Primorje, pa tudi Hrvaško in Slavonijo v županijah Zagreb, Varaždin in Rijeka.³⁸ Filiala v Trstu se je razmeroma hitro udomačila in na omenjenem ozemlju dosegla v prvih treh letih naslednji bilančni obračun.³⁹

Centralni banki českých hranilnic je sledila v Trst Živnostenská banka, ki je tam odprla filialo 1. junija 1908. Za vodjo je bil imenovan B. Novák, povišan

³³ Weinzetti, A., Kadeřávek, A.: *Dejiny Ústřední banky českých spořitelén od jejího založení*. Praha 1928. — *Compass* 1904, 2, s. 205–204. — *Stanovy Ústřední banky českých spořitelén*. Praha 1902.

³⁴ *Protokoly výkonného výboru* (26. 9. 1903, 23. 1. 1904, 17. 3. 1906), *Protokoly správní rady* (7. 12. 1903, 8. 2. 1904, 22. 4. 1906), *Podnikový archiv Investiční banky v Praze, Ústřední banka českých spořitelén* (naprej: PA IB, ÚBČS). — *Ústřední banka českých spořitelén*. Národní listy 9. 11. 1905.

³⁵ *Protokoly valných hromad* (5. 11. 1905). PA IB, ÚBČS.

³⁶ *Protokoly výkonného výboru* (20. 11. 1903), *ibidem*. — Z pražského trhu penežního. Národní listy 28. 1. 1906.

³⁷ *Protokoly správní rady* 31. 10. 1906, PA IB, ÚBČS.

³⁸ *Protokoly výkonného výboru* (4. 1. 1908), *Protokoly správní rady* (12. 1. 1908), *ibidem*.

³⁹ *Cechische Revue* 3, 1910, s. 340.

Plačilni promet v filiali Centralne banke čeških hranilnic
v Trstu v letih 1907—1909 (v 100.000 kron)

	1907	1908	1909
Blagajniški	15,6	53,3	85,1
Kontokorentni	50,5	283,4	374,0
Menični	11,0	67,6	88,5
Celotni	102,7	465,6	643,0

po dveh letih v direktorja. Filiala je postala organizacijsko dopolnilo dunajske filiale, kar se je kazalo tako pri rajonizaciji poslovnega ozemlja v Trstu, Primorju in v Hrvaški in Slavoniji, kakor še posebej pri inšpekcijah, ki so bile na tem ozemlju vedno poverjene direktorju dunajske filiale.⁴⁰

To dejstvo se ni v ničemer spremenilo tudi potem, ko je tržaška filiala povečala v prvem triletju število uradnikov od 8 na 30 oseb obseg bančnih poslov, carinskih in rembursnih kreditov, lombardnega blaga in akreditivov v istem obdobju od 150 na 540 milijonov kron.⁴¹

V sezoni 1912—1913 sta bili pri tržaški filiali zdraviliški ekspozičuri v Gračevo in Opatiji, ki pa sta po izbruhu prve svetovne vojne prenehali uradovati. V tem obdobju je filiala poslovala z delnimi izgubami zaradi soustanavljanja delniške družbe Dalmatinska mramorna industrija v Splitu in zaradi prekoračitve kreditov pri firmi R. Dussich v Trstu in firmi E. Caló v Rovinju. Ista negospodarnost je bila vzrok za suspendiranje direktorja B. Nováka, na čigar mesto je bil poklican V. Hrabánek.⁴²

Dve praški trgovski banki, ki sta stike s slovensko klientelo imeli od vsega začetka, sta svoji podružnici odprli v Ljubljani.

Česka industrijska banka (Česká průmyslová banka), načrtovana kot posebna ustanova za nudenje dolgoročnih kreditov v industrijske namene, je bila ustanovljena 25. septembra 1898 z akcijskim kapitalom 1 milijona kron. Glede na tedanji gospodarski položaj je opustila prvotni ozko usmerjeni program in postala banka univerzalnega tipa. Zunaj meja čeških dežel je eskontirala menice in financirala pridobivanje lesa in drugih surovin.⁴³

Marca leta 1911 je za Kranjsko angažirala zastopnika za loterijo in spričo njegove trgovske aktivnosti mu je oktobra 1912 odobrila otvoritev poslovalnice v Ljubljani. Naložbe v zvezi z vzdrževanjem te agencije so vodile v odločitev, povišati jo v podružnico. Ljubljanska filiala je bila ustanovljena marca 1914 in za njenega vodjo imenovan C. Balcar.⁴⁴

Zemljiška banka (Pozemková banka) se je skonstituirala 1. junija 1909 z akcijskim kapitalom 3 milijonov kron. Usmerila se je na realitetne posle in na posredovanje nepremičnin; te posle je v času prve svetovne vojne širila iz domačega med drugim tudi v slovensko okolje.⁴⁵

Prva njena operacija tam je bila v parcelaciji posestva v Krupi, od katerega je leta 1916 prodala večji del zemljišč, naslednje leto pa s prodajo zaključila. Pri tem bančnem poslu se je med drugim poudarjala tudi slovanska motivacija. Vzpodbujena veliko bolj z izkupičkom kot pa z drugotnimi nacionalnimi posledicami je hitro nato leta 1917 kupila podobno graščinsko posestvo

⁴⁰ Protokoly výkonného výboru (20. 6., 31. 7., 4. 8., 17. 8. 1908), Protokoly správní rady (26. 6., 16. 7., 20. 8. 1908), PA SBCS, ŽB. — Filialka Živnostenské banky v Terstu. Penežní obzor 1, 1907—1908, č. 11, s. 350.

⁴¹ Cechische Revue 3, 1910, s. 339.

⁴² Protokoly výkonného výboru (28. 11. 1911), Protokoly správní rady (25. 1. 1912), PA SBCS, ŽB.

⁴³ Lošták, J.: O projektu České průmyslové banky v Praze. Obzor národohospodářský 3, 1898, s. 33—40. — Compass 1900, s. 162. — Stanovy České průmyslové banky v Praze. Praha 1898.

⁴⁴ Protokoly výkonného výboru (26. 3. 1911, 8. 10. 1912 a 16. 12. 1913), Protokoly správní rady (11. 2. a 4. 3. 1914), PA SBCS, Česká průmyslová banka.

⁴⁵ Compass 1910, 1, s. 410. — Stanovy Pozemkové banky v Praze. Praha 1905.

v občini Vitanje; zemljišča je zvečine prodala kmetom, preostali manjši del pa prepustila tamkajšnjemu češkemu kolonistu.⁴⁶

Uspehi pri obeh realitetnih poslih so vodili Zemljiško banko v odločitev, da razširi svojo notranjo organizacijo še s podružnico v Ljubljani. Po nakupu lastne poslovne stavbe je začela ljubljanska filiala s 1. majem 1918 javno delovati in publicistika ji je napovedovala uspešno prihodnost. »Banka se lahko upravičeno vdaja upom, da se bo nova filialka znala potrjevati z ugodnimi rezultati.«⁴⁷ Politična situacija pa je nudila le malo časa za to, da bi bilo v nastajajočih razmerah lahko preveriti veljavnost napovedi.

Zusammenfassung

AN DER SCHWELLE DER TSCHJECHISCH-SLOWENISCHEN FINANZBEZIEHUNGEN

Ctibor Nečas

Die tschechisch-slowenischen Finanzbeziehungen knüpften am ehesten die gegenseitig Versicherungsbank Slavia an. Diese Anstalt öffnete bald nach seiner Gründung die Generalvertretung in Laibach und dank seinem Sekretär verwirklichte sie die erfolgreiche Aquisition der slowenischen Klientel in Krain und in weiteren nahen und fernen Ländern Cisleithaniens und Ungarns. Die Bilanzergebnisse, die die Bank Slavia durch den Ausfuhr ihrer Versicherung erreichte, regten zum Nachfolgen auch einige tschechische Handelsbanken an: Die Gewerbebank verwirklichte den großzügigen Kapitalausfuhr auf den slowenischen Geldmarkt, die an der Gründung der Laibacher Kreditbank teilnahm und zu ihrer Anstalt wurde. Aber die Zentralbank der böhmischen Sparkassen hielt die Kreditverbindung vor allem mit den kleinen slowenischen Geldanstalten. Die Böhmisches Industriebank und Bodenbank hatten keine solche Finanzkraft und besonders Zeit, um ähnliche Auswege zur Verankerung auf dem slowenischen Territorium bilden zu können.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1987 je izšel že njen 58. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

CZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

⁴⁶ Obchod nemovitostmi r. 1917. Zprávy Pozemkové banky 9, 1918, č. 1, s. 1–2. — Osmá výroční zpráva Pozemkové banky v Praze za r. 1917. Praha 1919, nepag. — Krnel-Umek, D. in Z. Smiték: Kruh in politika, Ljubljana 1987, str. 163.

⁴⁷ Pozemková banka na slovanském jihu. Zprávy Pozemkové banky 9, 1918, č. 6, s. 3. — Devátá výroční zpráva Pozemkové banky v Praze za r. 1918. Praha 1919, nepag.

V zbirki »Iz antičnega sveta« je izšla dolgo pričakovana knjiga Pavel Diakon: ZGODOVINA LANGOBARDOV

Opombe h knjigi sta napisala dr. Bogo Grafenauer in dr. Kajetan Gantar, spremna besedila pa so delo dr. B. Grafenauerja. Knjiga je dragocen in zanesljiv dokument tudi za najstarejša stoletja slovenske zgodovine. Izdana je v latinskem izvirniku in slovenskem prevodu, je bogato ilustrirana in opremljena z zemljevidi in drugim gradivom.

Obseg knjige 422 strani.

Člani zgodovinskega društva imajo **20 % popust**, naročila oddajte društvu.

Iz bogatega knjižnega programa Založbe Obzorja vam ponujamo še:

Janko Pleterski: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju

Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem

Mómčilo Zečevič: Na zgodovinski prelomnici I

Tone Ferenc: Fašisti brez krinke

Jože Koropec: Mi smo tu

Pavle Blaznik: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovankega dela Koroške do leta 1500 od A do M

Pavle Blaznik: Historična topografija od N do Ž

Luka Sienčnik: Koroški plebiscit 1920

Več avtorjev: Študentski in dijaški narodnoobrambni tabori na Slovenskem 1936—1940

Milan Ževart: Lackov odred 1/2

Ured. J. J. Švajncer: Boj za Maribor 1918—1919

Janez Kopač: Zgodovinski arhiv Ljubljana (1898—1988), kulturni in naravni spomeniki

Miroslav Stiplovšek: Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem

Darja Mihelič in Pavle Blaznik: Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih.

Posamezne naslove lahko dobite v vseh knjigarnah oziroma jih lahko naročite pri Založbi Obzorja Maribor, Gosposka 3. Cene veljajo do 1. 4. 1989.

Janko Pleterski

ZUNANJI ODMEVI DEKLARACIJSKEGA GIBANJA

Referat s 24. zborovanja zgodovinarjev v Ptuju od 28. do 30. septembra 1988.

Z zunanjimi odmevi deklaracijskega gibanja so mišljeni odmevi tako zunanaj habsburške monarhije, torej meddržavni, kot tudi odmevi pri drugih narodnih gibanjih znotraj habsburške monarhije. Konkretno gre za gibanje Čehov. Razume se, da med zunanje odmeve ne štejem tistih, ki jih lahko zaznavamo na drugih južnoslovanskih ozemljih habsburške monarhije, zunanaj Slovenije. Pač pa med take zunanje odmeve štejem tiste, ki jih zapažamo v politiki Kraljevine Srbije kot samostojne države. Ugotavljanje odmevov je pomemben kriterij za presojanje deklaracijskega gibanja samega, njegove zgodovinske moči in pomena. Deklaracijsko gibanje ni bilo omejeno samo na Slovence in zato v njegovih odmevih nastopa tudi določen delež drugih južnoslovanskih dežel habsburške monarhije, vendar je treba upoštevati, da se je to gibanje kot tip razvilo predvsem pri Slovencih in da je pri njih tudi ostalo najmočnejše izraženo. Na nek način dokumentira to tudi tekoča politična oznaka, ki jo je deklaracijsko gibanje dobilo v avstrijskih in ogrskih vladnih krogih pa tudi v politiki nemških in madžarskih strank, ki so gibanju nasprotovale. V mnogih dokumentih srečamo omembo deklaracijskega gibanja z izrazom »Koroščevo gibanje« (»die Korošec-Bewegung«). Ti politični krogi so kot njegovo značilnost poudarjali, da se razvija pod vodstvom politične osebnosti, katere narodna pripadnost je bila splošno znana. Dejstvo, da je pozneje tudi Narodni svet v Zagrebu v naštevanju treh njegovih narodnih sestavnih elementov na prvem mestu imenoval Slovence in da je za predsednika izvolil dr. Antona Korošca, potrjuje oceno, da moremo v deklaracijskem gibanju videti specifičen izraz dinamike slovenskega narodnega gibanja.

Konec novembra in v začetku decembra 1917 so v dunajskem državnem zboru predstavniki Jugoslovanskega kluba, v sodelovanju s Češkim svazom in Ukrajinskim klubom, skušali primorati avstrijsko vlado k jasni opredelitvi v vprašanju priznanja pravic narodov do samoodločbe. Pri tem so izkoristili sovjetsko mirovno ponudbo, ki je govorila o tem načelu kot o temelju za dosego miru in ki jo je avstroogrška vlada, obenem z nemško, sprejela kot primerno podlago za pogajanja o splošnem miru. Ob tem pa je predsednik avstrijske vlade Seidler izrecno odklanjal, da bi to lahko pomenilo tudi priznanje samoodločbe narodom znotraj Avstroogrške. Predstavniki Jugoslovancev, Čehov in Ukrajincev so ob različnih priložnostih ponovno poudarjali zahtevo po pravici vseh narodov do samoodločbe. Ob začetku pogajanj v Brestu Litovsku pa so zahtevali, naj bi se pogajanj udeležili tudi avstroogrški narodi neposredno. Ob vsej tej parlamentarni aktivnosti, ki je seveda širše narave kot deklaracijsko gibanje v ožjem smislu, se že lahko vprašamo, ali je vplivala na stališča sovjetske vlade. Le-ta je namreč 30. decembra, v noti Antanti in Združenim državam Amerike opozorila na razliko med njenim tolmačenjem pravice narodov do samoodločbe in pa med tolmačenjem v izjavah centralnih držav. Sovjetska vlada je v tej zvezi izrecno zahtevala priznanje pravice do samoodločbe tudi Čehom in južnim Slovanom in pozvala Antanto, naj se o tem izreče.¹

Prvi neposredni odmev ali argument, izrečen v zvezi z deklaracijskim gibanjem v mednarodnih odnosih, najdemo v noti srbskega poslanika v Londonu

¹ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Slovenska matica, Ljubljana, 1971, 156—160. (Kratko: Prva odločitev.)

Jovana M. Jovanovića, ki jo je v imenu svoje vlade izročil 23. januarja 1918 britanski vladi. Ta nota je evidentirana šele v najnovejšem času, omenja pa se v knjigi Andreja Mitrovića.² Priloga note se sklicuje na majniško deklaracijo, posebno pa še na deklaracijsko gibanje kot na dokaz, da se južni Slovani habsburške monarhije žele osamosvojiti in zediniti s Srbijo po zgledu Italije in da zavračajo 'avtonomijo avstrijske' vrste. Takšen neposredni dokaz volje južnih Slovanov Avstroogrške za ločitev od monarhije in za zedinjenje s Srbijo je bil srbski vladi v tistih tednih še posebno potreben zaradi možnosti, da bi prišlo do posebnega miru z Avstroogrsko, kar bi seveda pomenilo, da ta državni sklop še ostane ohranjen. To je tisti položaj, ki je nastal po izjavi britanskega premierja Lloyd Georgea 5. januarja in predsednika ZDA W. Wilsona 8. januarja 1918. Obe izjavi sta potrdili, da zavezniki Avstroogrške ne nameravajo razbiti, da podpirajo samo idejo avtonomije narodov v njej, ne pa tudi njihove samoodločbe. Znano je, da je predsednik Pašić tedaj zelo pesimistično ocenjeval možnosti za uresničenje jugoslovanskega državnega programa, in razumljivo je, da je v takšnem trenutku srbska vlada videla v dejstvu deklaracijskega gibanja pravi dokaz, ki ga je potrebovala. (Ta dokument srbske diplomacije, ki še čaka svoje objave v celoti, je posebej pomemben za zgodovinospisno razpravo o političnem pomenu in naravi tako majniške deklaracije kot tudi deklaracijskega gibanja, kar oboje del jugoslovanskega zgodovinospisja apriorno podcenjuje.)

Posebno vprašanje je, kakšen odmev je imel znani memorandum Jugoslovanskega kluba z dne 31. januarja 1918, namenjen avstrijski vladi oziroma cesarju in pa predstavništvom vseh štirih delegacij na mirovni konferenci v Brestu Litovsku (nemški, avstroogrski, ruski in ukrajinski).³

Jugoslovanski, češki in ukrajinski klub so 18. januarja, ob podpori socialdemokratskih predstavnikov, ponovno zahtevali od vlade, naj omogoči udeležbo predstavnikov vseh avstrijskih narodov pri pogajanjih v Brestu Litovsku. Dejansko se je bil že 11. januarja 1918 pojavil predlog Trockega, naj bi v Brest povabili predstavnike narodov, toda šlo je vedno samo za predstavnike Kuronske gubernije, Litve in Poljske. Omenjeni memorandum Jugoslovanskega kluba to okoliščino omenja in ob njej posebej zahteva, naj se k pogajanjem pripustijo predstavniki, izvoljeni od avstroogrskih narodov, med njimi tudi Jugoslovani, in to z namenom, skleniti pogodbo o neomejeni samoodločbi narodov v habsburški monarhiji, ki naj se izvede popolnoma svobodno ob ustreznih jamstvih. O samem memorandumu je bilo že marsikaj napisanega. Avtorji se v glavnem strinjajo v oceni njegove izrečne radikalnosti, ki jo je še stopnjevala interpelacija Jugoslovanskega kluba dne 6. februarja 1918, ko je avstrijska vlada objavo memorandumu preprečila. O memorandumu in interpelaciji izraža Lojze Ude mnenje, da ju »moremo imeti v jugoslovanskem gibanju na tleh habsburške monarhije med prvo svetovno vojno za najbolj odkrito, naravnost za avstrijsko vlado in svetovno javnost od izvoljenih zastopnikov jugoslovanskih narodov izrečeno revolucionarno besedo«.⁴

Čeprav memorandum ni neposreden sestavni del deklaracijskega gibanja, se moramo vprašati o njegovih zunanjih odmevih. Za to se je prvi zanimal Dragovan Šepić, ki pa je prišel le do sklepa, da se sovjetska delegacija ni mogla zavzeti za uresničitev zahteve memorandumu, ker je sama bila v težavnem položaju.⁵ Vprašanje pa je, ali je Šepić našel kak podatek o tem, da je sovjetska delegacija na takšno možnost sploh pomislila. Zanimiv odmev najdemo v

² Andrej Mitrović, Srbija u prvom svetskom ratu, Srpska književna zadruga, Beograd, 1984, 536—537.

³ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb, 1920, 117—122.

⁴ Milada Paulova, Tajny vybor (Maffie) a spoluprace s Jihoslovany v letech 1916—1918, Praha 1968, 415. (Kratko: Tajny vybor.) — Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor, 1972, 98. (Kratko: Ude.)

⁵ Dragovan Šepić, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918, Zagreb, 1970, 276.

izjavi cesarja Karla, češkim poslancem, ko jih je sprejel v avdienco 27. februarja 1918. Tedaj je cesar dejal, da k mirovnim pogajanjem v Brestu Litovsku niso povabili zastopnikov avstrijskih narodov zato, ker bi to bilo nemogoče zaradi Madžarov; le-ti ne bi bili iz ogrske državne polovice pustili nikogar razen sebe samih.⁶ Knjiga avstrijskega avtorja W. Bihla o Avstroogrski in mirovnih sklepih iz Bresta Litovska, se tega vprašanja ne dotika.⁷ Vsekakor se je treba vprašati, zakaj memorandum v zvezi s konferenco v Brestu Litovsku ni imel odmevov v zavezniški politiki, in še zlasti, zakaj ne v politiki Kraljevine Srbije.

Bilten Jugoslovanskega odbora je memorandum seveda zabeležil. Označil ga je kot skrajno radikalnega in pripomnil: »Pomislimo na to, da Jugoslovanski klub na Dunaju predstavlja mnenje vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev Avstrije. Ta memorandum bo torej omogočil vladam Antante, da se še enkrat prepričajo o čustvih in prizadevanjih naših rojakov, ki so enaka kot čustva in prizadevanja Jugoslovanskega odbora.« Gregor Žerjav, ki je avtor njegovega besedila, se je leta 1924 spominjal, da je bil glavni namen memoranduma razširjanje v tujini, da je za to skrbela češka »mafija« in da je povzročil dosti odmevov v tisku antantnih držav.⁸ Ti odmevi pa do zdaj še niso evidentirani! Zanimivo je, da se nihče od uradnih predstavnikov jugoslovanskega gibanja v tujini na memorandum tudi pozneje ni skliceval. Ne omenjajo ga na rimski konferenci, na »kongresu zatiranih narodov Avstroogrške«, ki se je začela 8. aprila 1918 v Italiji.

Kadar se govori o radikalnosti narodnih gibanj v Avstriji v času prve svetovne vojne, se praviloma kot najradikalnejše ocenjuje češko gibanje. In kdor primerja vzporedni razvoj češkega in slovenskega narodnega gibanja v tem času, najde veliko trenutkov, ko češko gibanje spodbuja podobna prizadevanja po samostojnosti v Sloveniji. Pa vendar pomeni deklaracijsko gibanje na Slovenskem pojav, kakršnega Čehi niso poznali in ki je pomenil v določenem trenutku tudi za njihove politične nastope pomembno spodbudo. Konkretno gre za znamenito »češko narodno prisego«, uprizorjeno dne 13. aprila 1918 v Pragi. Avstroogrski zunanji minister grof Czernin, zmagovalen po sklenitvi mirovnih pogodb z Rusijo in Romunijo, je namreč 2. aprila 1918 ostro napadel češko gibanje, Masaryka v tujini imenoval veleizdajalca, češke politike doma pa napadel kot Masaryke znotraj cesarstva. Dokazoval je, da je češki narod drugačnega mnenja in da je vse omejeno le na agitacijo inteligence. Czerninov napad ni čeških politikov samo ogorčil. S svojo argumentacijo je ta napad pokazal tudi na šibkost češkega gibanja, ki se je preveč omejevalo na izjave v državnem zboru in vodstev političnih organizacij. Že 3. aprila se je v češkem tajnem odboru pojavila misel, da bi kot protiakcijo uprizorili »narodno prisego«, to je, da bi »češki narod prisegel, da bo v boju vztrajal« in da bi to storil »v formi nekakšnega ljudskega plebiscita«. Rudolf Giunio, jugoslovanski narodnjak, ki je bil član tega odbora, je izrecno predlagal, naj bi napravili »nekaj podobnega, kot je to bil plebiscit po majski deklaraciji v slovenskih deželah«.⁹ V naslednjih dneh so češki politiki to misel v zaupnem krogu razvijali v smislu, da bi priredili »plebiscit v obliki podpisovanja prisege« in ustanovitve Narodnega odbora, ki bi avtoritativno razglasil, »da prevzema politično vladanje nad narodom«. V nadaljnjih posvetih pa se češki odbor vendarle ni odločil, da bi sprejel slovenski model množičnega zbiranja podpisov in uprizarjanja plebiscita, pač pa se je odločil za zamisel manifestacijske prisege, javne zaobljube narodnih aktivistov vseh vrst: politikov, znanstvenikov, pisateljev, umetnikov in gospodarstvenikov. Značilna je izključitev iz tega kroga kmečkih in delavskih plasti,

⁶ Tajny vybor, 571.

⁷ Wolfdieter Bihl, Osterreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk, Wien-Köln-Graz, 1970.

⁸ Prva odločitev, 298.

⁹ Tajny vybor, 424 in 429.

izrecno pa tudi duhovščine. Določili so tekst prisege in človeka, ki naj prvi povzdigne roko k prisegi. Za to vlogo so izbrali pisatelja Aloisa Jiraseka, ker so menili, da je to edina nepolitična osebnost v narodu, na katero ves narod gleda z ljubeznijo. Dne 13. aprila je, kot omenjeno, prisega v resnici bila tudi uprizorjena v zaprtem prostoru, v Smetanovi dvorani v Pragi. Ob tem ni odveč opozoriti, da je deklaracijsko gibanje na Slovenskem do tistih dni že prišlo v fazo sklicevanja velikih javnih shodov ali taborov: 10. marca so bili štirje, v Krškem, v Škofji Loki, v Šempetru na Krasu in v Kamniku, 17. marca trije in sicer v Žalcu, v Šentilju pri Velenju in v Logatcu, le malo pred praško prisego, 7. aprila 1918 pa je bil znameniti tabor v štajerskem Šentjanžu pri Dravogradu, na katerem je prišlo tudi do spopada z nemškimi nacionalisti in o katerem se je v javnosti govorilo kot o krvavem taboru.¹⁰ Tudi pozneje Čehi takih taborov niso prirejali. O pomenu češke narodne prisege, ki je nastala neposredno pod vtisom deklaracijskega gibanja na Slovenskem, pa piše Milada Paulova: »S češko narodno prisego je bil v Avstroogrski na področju notranje politike izpeljan odločilni boj med vladno oblastjo in pa zatiranimi narodi, kateremu so bili na čelu Čehi, od tega trenutka naprej pa tudi Jugoslovani. Poznejše češke manifestacije pri slavnostih »Narodnega divadla« so bile sicer večje in mogočnejše, niso pa imele več tistega odločilnega pomena.«¹¹

Metoda deklaracijskega gibanja kot neposrednega stopanja najširših ljudskih plasti v politiko, kot način njihove trajne aktivne navzočnosti v javnem življenju (deklaracijsko gibanje se je začelo spontano že v prvih dneh junija 1917, uradno pa z znano ljubljansko izjavo 15. septembra in je trajalo vse tja do konca junija 1918, ko preide neposredno v priprave za državno osamosvojitve) je imela v tujini večji odmev in učinek kot uradne deklaracije političnih forumov. To lahko rečemo že na temelju tega, kar vemo o odmevih v Italiji. Mladi angleški zgodovinar Mark Cornwall je prav letos napisal doktorsko disertacijo o zavezniški propagandi proti Avstroogrski in letu 1918 v Italiji. O vsebini disertacije piše med drugim, da obravnava izvore in organizacije te propagande, obenem pa tudi njene učinke tako na fronti kot tudi znotraj Avstroogrske. S posebno pozornostjo pregleduje jugoslovansko plat te propagandne akcije, tako z vidika njene organizacije v Italiji, kot tudi z vidika vsebine propagandnih materialov in pa učinka te propagande v jugoslovanskih deželah. Zelo velik del je posvečen slovenskim propagandnim materialom in pa narodnemu gibanju v slovenskih deželah v letih 1917 in 1918. V zvezi s tem Cornwall izredno ugotavlja: »V teku 1918. leta narašča količina zavezniškega propagandnega gradiva v slovenskem jeziku, posebno zato, ker so slovenske dežele bile najbolj radikalne med jugoslovanskimi deželami.«¹² V zvezi s to splošno ugotovitvijo je zanimiv podatek o incidentu, ki ga omenja Bogumil Hrabak v knjigi o jugoslovanskih prostovoljcih v Italiji.

Italijanska vladna politika, ki je bila v celoti zelo zadržana do jugoslovanskega gibanja, je zlasti Slovencem odrekala jugoslovanski značaj. Deklaracijsko gibanje je to apriorno politično podobo očitno zmotilo. Ko se je po rimskem kongresu ustanovila v Italiji mednarodna propagandna komisija s posebnim sektorjem za Jugoslavijo, pa je ta vključila v svoje delovanje tudi Slovence. Verjetno se je sklicevala na pojave v zvezi z deklaracijskim gibanjem. Italijanska vlada se je v prvi polovici maja 1918 sicer posebno trudila za populariziranje neuradnega italijansko-jugoslovanskega sporazuma. To za Jugoslovane ugodno prizadevanje pa je 12. maja 1918 zmotil list »Giornale d'Italia«, ki je poskusil jugoslovansko gibanje med Slovenci kompromitirati z opozorilom, da temu gibanju dirigira dr. Anton Korošec. List je podčrtal, da dr. Korošec nikoli ni bil protiavtrijec in da samo zato avstrijska vlada dopušča njegovo agitacijo.

¹⁰ Ude, 104–105.

¹¹ Tajny vybor, 435.

¹² Pismo avtorju z dne 21. marca 1988.

V mednarodni propagandni komisiji v Padovi je nastala določena zmeda. Znani vodja italijanskih propagandistov Ugo Ojetti, ki je bil naklonjen sporazumu z Jugoslovani, je to zmedo skušal odstraniti. Diskretno je predlagal ljudem iz Jugoslovanskega odbora, naj stopijo v polemiko z omenjenim italijanskim listom, očitno prepričan, da imajo dovolj dokazov za radikalni značaj deklaracijskega gibanja, za njegov rušilni pomen za dualistično Avstroogrsko. »Jugoslovani«, piše Hrabak, »pa so iz taktičnih razlogov odlašali in končno odklonili, da bi se zaradi takšnih obtožb podajali v polemiko«. ¹³ Zakaj so tako ravnali? Zaenkrat smo brez odgovora. Pri tem se je treba spomniti na dejstvo, da je deklaracijsko gibanje, zlasti na Primorskem, imelo v veliki meri tudi namen, pokazati pred svetom, da Slovenci in Hrvatje v teh krajih nikakor ne sprejemajo priključitve k Italiji.

In končno še o odmevu, ki ga je deklaracijsko gibanje imelo v zavezniški diplomaciji. Posebno francoska diplomacija je dobro zapazila, da se je z Jugoslovanskim klubom in z deklaracijskim gibanjem oblikoval tretji dejavnik gibanja za ustanovitev jugoslovanske države, poleg Srbije in pa Jugoslovanskega odbora v emigraciji. Takšno svojo ugotovitev je skupina francoskih ekspertov izrecno vključila v podrobno razčlenbo jugoslovanskega vprašanja, v elaborat, ki je 16. septembra 1918 bil temelj za razpravo na zavezniškem Vrhovnem vojaškem svetu v Versaju. ¹⁴ Tisti čas se je, kot vemo, začela ofenziva na solunski fronti, nakar je prišlo do preboja te fronte in do premirja med zavezniki in Bolgarijo 29. septembra 1918. Ta veliki uspeh tudi srbskega orožja je dal še večji zagon predsedniku srbske vlade Nikoli Pašiću, ko se je v svoji diplomatski aktivnosti skušal upreti omenjeni oceni francoskih ekspertov, ki jo je Vrhovni vojaški svet sprejel. Že 17. septembra 1918 je Pašić svaril francoskega poslanika Fontenaya pred tem, da bi zavezniki poleg Srbije upoštevali še drugo jugoslovansko državnost. Izrecno je opozoril na nevarnost, da bi se v tem primeru, če bi se takšna državnost uresničila, »nemudoma razplemenela vstaja med dvema milijonoma Srbov, ki žive severno od Save, na Hrvaškem, v Slavoniji, Dalmaciji...«. ¹⁵ Pač svojevrstno reagiranje na veliki politični odmev, ki ga je deklaracijsko gibanje zapustilo v francoskih in sploh zavezniških ocenah notranjega razvoja v Avstroogrski! Zavezniška diplomacija je spričo tega vtisa le še z večjimi pridržki gledala na prizadevanja srbske vlade, da bi v medzavezniških odnosih uveljavila svojo tezo, da ima le Srbija pravico, oziroma, da je le ona državna nosilka »osvoboditve in zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev«, na temelju svojega programa iz 1914. leta. To je bila znana teza, da predvsem ne gre priznati Jugoslovanski odbor kot meddržavni subjekt. Zdaj se je to stališče razširilo tudi na medtem izoblikovani državopolitični subjekt Jugoslovanov v Avstroogrski. Kljub sijajnim zmagam na solunski fronti je Pašić še 15. oktobra naletel na odklonilno mnenje pri britanskemu premieru Lloyd Georgeu. Ko se je namreč pri njem oglasil s tezo, da bi bilo treba izvršiti jugoslovansko državno zedinjenje neposredno, to je brez vmesnega državnopravnega konstituiranja Jugoslovanov habsburške monarhije, se je britanski premier držal omenjenih medzavezniških ugotovitev o položaju v slovenskih in hrvaških deželah ter v Bosni in Hercegovini. Pašiću je odvrnil, da je uresničenje želja Srbije uresničljivo le, če bo srbska vojska te kraje zasedla še pred koncem vojne. Če pa se bo vojna končala prej kot se to zgodi, bo vse odvisno od želje teh narodov, treba se bo z njimi pogajati. ¹⁶

Že v prihodnjih tednih so se stvari razvile prav v smislu ocen in predvidevanj britanskega premiera. Takšne ocene in takšna predvidevanja pa bi ne

¹³ Bogumil Hrabak, Jugoslovanski zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915—1918, Novi Sad 1980, 196—198.

¹⁴ Đorđe Đ. Stanković, Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije, Beograd 1984, 231. (Kratko: Stanković.)

¹⁵ Stanković, 232.

¹⁶ Stanković, 239.

bile mogoče, če se ne bi gibanje južnih Slovanov v habsburški monarhiji, v katerem je deklaracijsko gibanje v svojem času bilo osrednje, medtem že vsililo mednarodni zavezniški diplomaciji kot novo zgodovinsko dejstvo. V tej zvezi nam postane še bolj razumljivo, zakaj so v letu 1918 diplomatje velikih držav, Združenih držav Amerike, Anglije in Francije, tako vztrajno Srbiji priporočali federativno ureditev kot osnovno politično načelo nove jugoslovanske države.

Zusammenfassung

DAS AUSLÄNDISCHE ECHO DER DEKLARATIONSBEWEGUNG

Janko Pleterški

Die breite politische Bewegung für eine nationale Selbstbestimmung, die sich in den slowenischen Ländern vom Sommer 1917 bis zum Verbot durch die Regierung im Mai 1918 auf der legalen Grundlage einer Deklaration des Jugoslawischen Klubs im österreichischen Parlament (30. 5. 1917) entfaltete, fand auch bei den anderen Völkern Österreichs und Außerhalb des Staates ein politisches Echo. Auf diese Bewegung berief sich die Diplomatie Serbiens (in ihrer Note an die britische Regierung am 23. Januar 1918) als Beweis dafür, daß die Südslawen Österreich-Ungarns mit Serbien eine staatliche Vereinigung anstrebten. Die Bewegung trug bei zur Radikalisierung der Politik des Jugoslawischen Klubs, der am 30. Januar 1918 von der Friedenskonferenz in Brest-Litowsk forderte, zu den Verhandlungen auch Vertreter der österreich-ungarischen Völker zuzulassen. Unter dem Einfluß der Deklarationsbewegung wurde am 13. April 1918 in Prag der berühmte »Tschechische Nationaleid« abgenommen. Ein Widerhall dieser Bewegung läßt sich auch in der Tätigkeit der Alliierten-Propaganda in Italien sehen, was einen Teil der italienischen Politik in Unruhe versetzte. Die Bewegung wird außerdem in einem Elaborat der französischen Experten für die Sitzung des Obersten Militärrats der Alliierten am 16. September 1918 berücksichtigt. Es stellt fest, daß mit dem Jugoslawischen Klub und der Deklarationsbewegung ein dritter Faktor der jugoslawischen staatlichen Vereinigung gebildet wurde, neben der Regierung Serbiens und dem Jugoslawischen Ausschuß in London.

Janez J. Švajncer

VOJAŠKA ORGANIZIRANOST SLOVENCEV V SRBSKI VOJSKI IN NASTANEK SLOVENSKE VOJSKE

Referat s 24. zborovanja zgodovinarjev v
Ptuju od 28. do 30. septembra 1988.

Leta 1918 smo Slovenci dobili prvo državo v svoji sodobni zgodovini, prvo vlado in ob drugem postavili novembra 1918 tudi svojo prvo vojsko, čeprav pod formalnim imenom II. vojno okrožje v Ljubljani. Slovenski polki so nastali iz slovenskih jeder domačih avstro-ogrskih polkov, prvo polovico novembra so ohranili celo svoja stara imena, proti koncu novembra 1918 pa je slovenska vojska dobila podobo, ki je v glavnem ostala do poletja 1919. Ljubljana z zaledjem je dala Ljubljanski polk in Slovenski planinski polk, Celje Celjski polk, v Mariboru sta bila Mariborski in Tržaški polk. V navedenih treh mestih so bila topniška poveljstva s topniškimi in havbičnimi baterijami, v Mariboru in Ljubljani sta bili letalski stotniji, v Mariboru konjeniški polk. Slovenska vojska je imela dejansko vse, kar je pri tedanjih razmerah lahko imela manjša sodobna armada. Slovenskim enotam je poveljeval generalštab s sedežem v Ljubljani, čeprav so bile dejansko v neposredni pristojnosti poverjenišтва za narodno obrambo pri Narodni vladi za Slovenijo. Konec novembra 1918 je imela slovenska vojska okoli 12.000 mož, med njimi več sto oficirjev in dva generala; januarja 1919 je Narodna vlada za Slovenijo razpolagala z okoli 15.000 možmi.¹ Skušal bom predstaviti povezavo, ali bolje rečeno, nepovezavo te slovenske vojske z vojaško organiziranostjo slovenskih in drugih prostovoljcev v srbski vojski med prvo svetovno vojno.

Novembra 1914 je srbski poslanik v Petrógradu sporočil² svoji vladi, da žele mnogi Srbi iz Bosne in drugih krajev Avstro-Ogrske, vojni ujetniki v Rusiji, v Srbijo. Svojo vlado je prosil za navodila, značilno pa je, da je pisal samo o Srbih, ničesar o Hrvatih in Slovencih. Dober mesec kasneje³ je svoji vladi že sporočal o pripravljenosti Rusije, da izpusti ujetnike iz »srpskih zemalja Austro-Ugarske«. Zraven je spet spraševal, če jih Srbija želi za boj in kaj naj stori. Spet je šlo samo za Srbe, čeprav je bil tedaj pojem »srpskih zemalja u Austro-Ugarskoj« verjetno zelo široko razumljen. Šele junija 1915 je srbski poslanik iz Petrograda svoji vladi pisal naravnost⁴ o ujetnikih Srbih, Hrvatih in Slovencih, ki mu pošiljajo prošnje, da bi radi vstopili v srbsko vojsko. To so bili časi, ko je Srbiji šlo na bojiščih razmeroma dobro, vojska je bila v glavnem še neprizadeta; očitno pa srbski vladi tudi še ni bilo jasno, da bi prostovoljci iz jugoslovanskih delov Avstro-Ogrske lahko imeli tudi velik politični pomen pri povojnih načrtih. Tako je na svoji seji 12. junija 1915 v Nišu odločila⁵ ob brzojavki petrograjskega poslanika, da bo iz ujetnikov v Rusiji oblikovala enote, ki se bodo uporabile v južni Srbiji, in da bodo napoteni na avstrijsko bojišče samo oni, ki bodo to izrecno želeli.

Ob začetkih prostovoljstva je potrebno dodati, da je že leta 1914 prešlo iz obmejnih območij Avstro-Ogrske v srbsko in črnogorsko vojsko od 3000 do 4000 prostovoljcev.⁶ V Srbiji so bili ti dobrovoljci dodeljeni četniškimi odredom.

¹ Več o nastanku, razvoju in koncu slovenske vojske 1918—1919 Janez J. Švajncer: *Slovenska vojska 1918—1919*, zbornik *Boj za Maribor 1918—1919*, Maribor, 1988.

² Nikola Popović: *Jugoslovenski dobrovoljci u Rusiji 1914—1918*, zbornik dokumenata, Beograd, 1977, str. 1.

³ *Jugoslovenski dobrovoljci u Rusiji*, n. d., str. 2.

⁴ *Jugoslovenski dobrovoljci u Rusiji*, n. d., str. 3.

⁵ *Jugoslovenski dobrovoljci u Rusiji*, n. d., str. 3.

⁶ Mlivoje Ailmpić: *Solunski front*, Beograd 1967, str. 253.

Obstajali so Rudnički, Jaderski, Zlatiborski, Gornjački odred. Po umiku srbske vojske iz Srema je bil iz okoli 400 Sremcev formiran Sremski dobrovoljski odred, njegovi vojaki so v glavnem padli pri obrambi Beograda 1915. Najbolj znana prostovoljska enota je bil dobrovoljski odred podpolkovnika Vojina Popovića-Vuka; v njegovih vrstah je bilo tudi nekaj Slovencev. Razformiran je bil 5. januarja 1917, njegovi pripadniki so bili razdeljeni po polkih srbske vojske. V začetku leta 1915 so začeli prihajati tudi prostovoljci iz Amerike,⁷ največ v črnogorsko vojsko. Iz prostovoljcev iz Hercegovine, kotorskega območja in Amerike so bili v črnogorski vojski oblikovani Gatački, Bilečki, Trebinjski in Bokeški bataljon; borili so se na hercegovskem bojišču. Po kapitulaciji Črne gore so bili ti vojaki v Skadru predani srbski vojski; bilo jih je 1544. Del teh črnogorskih prostovoljcev se je res pridružil srbski vojski, odšel z njo na Krf in potem na solunsko bojišče, del je odšel v Italijo in se kasneje vrnil v Ameriko, tisti pa, ki so še dalje zahtevali, da se bore pod črnogorsko zastavo, so bili internirani na Korziki.

Omenjanje teh Črnogorcev ni naključno. Pri črnogorskih prostovoljcih se je torej že v začetku leta 1916 pokazalo, da njihovo vojskovanje ni samo boj za zmago nad sovražnikom, marveč tudi že vprašanje urejanja odnosov med jugoslovanskimi narodi, do česar je prišlo pri Slovincih kasneje. Tisti maloštevilni slovenski prostovoljci, ki so že leta 1914 prebegnili v Srbijo ali pa so ob začetku vojne živeli v Srbiji in so kot prostovoljci vstopili v njeno vojsko, so postali samo srbski vojaki in nič več, čeprav je mogoče govoriti tudi o tem, da so z bojem proti sovražnikom Srbije objektivno koristili tudi osvobajanju svoje slovenske domovine izpod avstro-ogrskega jarma. Toda, da tudi v slovenskih prostovoljcih vidi samo svoje vojake, je srbska vojska pokazala maja 1915, ko jih je brez zveze s kakršnimkoli jugoslovanskimi cilji poslala v kazensko ekspedicijo proti Albancem. Z njo je varovala svoje velikosrbske kornisti, zato je zasedla celo Elbasan in Tirano. Tako je tisti pohod razumel tudi svet in lord Kitchener, ki je z bogatimi angleškimi imperialističnimi izkušnjami gotovo vedel, za kaj gre pri takšnih pohodih, je Srbiji očital, da se spušča v osvajalne pohode, namesto da bi vse svoje sile usmerila proti sovražniku na glavnem bojišču.⁸ Tako je tudi v slovenskem zgodovinskem spominu ostalo zapisano, kako so naši idealisti-prostovoljci v srbski vojski postali orodje imperialistične politike srbske vlade in pri tem šli tako daleč, da so sodelovali pri požiganju celih albanskih vasi in pobijanju vsega živga v njih, tudi žena in otrok.⁹

Prvi prostovoljci iz Rusije so prišli po Donavi septembra 1915. Do bolgarskega napada so prišli trije transporti, skupno okoli 3500 mož. Med njimi so bili tudi Slovenci; natančni podatki so gotovo v beograjskih arhivih, če kdo narodne sestave teh prostovoljcev tudi že ni celo objavil. V ukazu komandanta Srbskega dobrovoljskega odreda v Odesi z dne 11. novembra 1915¹⁰ so na primer navedeni priimki 33 postavljenih podoficirjev vse do bolničarjev, toda med njimi ni niti enega slovensko zvenečega priimka.

Po oceni komandanta Srbskega prostovoljskega odreda¹¹ se je januarja 1916 v odred prijavilo okoli 10.000 jugoslovanskih ujetnikov, v glavnem Srbov. Srbski konzul v Odesi Marko Cemović je 1. maja 1916 poročal predsedniku srbske vlade Nikoli Pašiću,¹² da so v prostovoljskem odredu vojaki »gotovo izključivo Srbi sa jednom stotinom Hrvata i Slovenaca«; po istem poročilu je bilo med prostovoljci približno 50 slovenskih rezervnih oficirjev in 90 hrvaških. Ti oficirji so morali podpisati ukaz o nevmešavanju v politiko, kar so

⁷ Milivoje Alimpić, n. d., str. 253.

⁸ Petar Tomac: Prvi svetski rat 1914—1918, Beograd 1973, str. 279.

⁹ Vitomir F. Jelenc: 1914—1918, Ljubljana, 1922.

¹⁰ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 6.

¹¹ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 15.

¹² Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 43.

Hrvati sprejeli kot nekaj, kar je uperjeno proti njim, zato so bili nekateri najbolj vidni vrtnjeni med ujetnike. K temu je mogoče dodati komentar, da so hrvaški oficirji-prostovoljci že takrat razumeli, da gre pri prostovoljstvu predvsem za politično vprašanje, medtem ko so Slovenci očitno ostajali zgolj pri vojaški plati in so se bili pripravljani ukvarjanju s politiko odredi, čeprav je bil že njihov korak v prostovoljstvo izrazito politično dejanje. Da ta ocena drži, potrjujejo tudi tedanji pogledi komandanta 1. srbske prostovoljske divizije Stevana Hadžića, kot jih je sporočil predsedniku srbske vlade Nikoli Pašiću iz Odeše 2. maja 1916.¹³ Sporočil je, da je prišlo do takrat med oficirji samo do treh primerov odrekanja pokorščine — dva oficirja sta bila Hrvata, eden je bil Srb. »Što se tiče oficira Slovenaca pa i Čeha, oni su — naročito Slovenci — veoma oduševljeni, pouzdani i poslušni. Na njih treba obratiti samo pažnju, da se dobro vojnički obuče...«

Lepše ocene slovenski oficirji-prostovoljci ne bi mogli dobiti. Ker gre za interno oceno, namenjeno predsedniku srbske vlade, ji je mogoče tudi verjeti. Torej se je moralo zgoditi nekaj pomembnega, da so po približno letu dni mnogi slovenski oficirji nenadoma nehali biti navdušeni, zanesljivi in poslušni in da so srbski vojski obrnili hrbet.

V istem času, ko so prostovoljci-oficirji podpisovali ukaz, da se ne bodo mešali v politiko, so tisti, ki so jim tak ukaz vsilili, delali nekaj povsem drugega. Aprila 1916 je sprejel Nikolo Pašića v Petrogradu ruski car Nikolaj II. in »srbski predsednik je bil silno zadovoljen, ker se imperatorjevo mišljenje o prihodnosti Srbije ni v ničemer razlikovalo od njegovega. Car je Pašiću tudi svetoval, naj obišče prostovoljce v Odesi, rekoč, da bi imel tak obisk velik moralen pomen za prostovoljce, ki bodo kasneje služili kot političen argument za jugoslovansko združenje.«¹⁴

Tako vse navedeno pove, da je srbska vlada zavestno izrabljala pošteni idealizem jugoslovanskih prostovoljcev za svoje politične cilje s tem, da je tem istim prostovoljcem odvzemala možnost vplivanja na te cilje.

V tem je poleti 1916 prišlo do odhoda 1. srbske prostovoljske divizije na romunsko bojišče, do bojev in izgub, ki so bile že večkrat popisane. Kljub temu ni odveč omeniti, da je imela divizija v času od 25. avgusta do 16. oktobra skupno 9227 izgub, od tega padlih 35 oficirjev in 684 mož. Na bojišče je odšla slabo opremljena in s slabimi zaplenjenimi avstrijskimi puškami in strojnimi, ¹⁵ mnogi vojaki niti niso prisegli.¹⁶ Kakšna je bila kmalu morala na bojišču, pove med drugim podatek, da vsi vojaki niso padli od sovražnih krogel. V 1. prostovoljskem polku je bilo na primer 6. septembra ustreljenih 7 vojakov, ker je polkovni zdravnik ocenil, da so se sami ranili. To je bilo razglašeno po vsej diviziji z dodatkom, »da bo tako z vsakim vojakom, ki se bo sam ranil...«¹⁷

Kljub izgubam na bojišču je imel prostovoljski korpus ob koncu novembra 1916 okoli 31.500 pripadnikov, med njimi okoli 2000 Slovencev. Oktobra 1916 je namreč potekala velika mobilizacija ujetnikov — Jugoslovancev v odeškem vojaškem okraju. Takrat se je rodil izraz silovoljec in je pomenil nasprotje dobrovoljcu, torej vojaka, ki je postal dobrovoljec pod prisilo. Mobiliziranih je bilo okoli 7000 Srbov, 9000 Hrvatov in 4000 Slovencev.¹⁸ Iz mobilizirancev je oblikovana 2. prostovoljska divizija. Kljub visokemu navedenemu številu slovenskih mobilizirancev je imela 2. prostovoljska divizija ob koncu novembra 1916 samo 1446 Slovencev. Kam se jih je porazgubilo okoli 2500, pomaga pojasniti podatek, da je bilo od vseh 20.000 mobilizirancev kar 6000 takih, ki so

¹³ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 46.

¹⁴ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 49.

¹⁵ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 112, 133.

¹⁶ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 115.

¹⁷ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 76.

¹⁸ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 309.

se raje vrnili v ujetniška taborišča, in celo 3000 dezertorjev. Med enim in drugimi so bili torej tudi naši Slovenci.

V začetku leta 1917 je bilo v celotnem korpusu 30.242 mož,¹⁹ med njimi 1727 Slovencev. V štabu korpusa je bilo 12 Slovencev, v 1. diviziji 97, v 2. diviziji 1498, v šolski četi 36 in v dopolnilnem bataljonu 84 Slovencev. V tem številu so bili zajeti tudi oficirji; vseh slovenskih oficirjev je bilo 74. V štabu korpusa ni bilo niti enega slovenskega oficirja, v 1. diviziji jih je bilo 39, v 2. diviziji 23, v šolski četi 5 in v dopolnilnem bataljonu 7.²⁰ Mobiliziranci oziroma silovoljci iz oktobra 1916 so bili predvsem v 2. diviziji.

Navedene številke so pomembne, saj so s slovenskega vidika najzgovornejši argument pri polemiki, ali je prostovoljski korpus po sidentskem gibanju razpadel ali ne. Turk²¹ je oceno o razpadu zavrnil s številkami o prostovoljcih, ki so ostali, bolje rečeno, s številkami o številčnem stanju korpusa po množičnih izstopih, toda če bi mu bili že v času njegovega razmišljanja znani dokumenti, ki jih poznamo danes, bi verjetno tudi Turk razmišljal in sodil drugače.

Iz korpusa je izstopilo 12.741 njegovih pripadnikov²² in med njimi kar 1283 Slovencev. Če to številko primerjamo s prej navedenimi podatki o številu Slovencev v korpusu, vidimo, da je ostalo samo 32 oficirjev in 486 mož. To je moj izračun glede na prej navedene številke, uradno preštevanje v korpusu pa je pokazalo še bolj žalostno sliko.²³ V korpusu je bilo 30. maja 1917 med vsemi 19.472 pripadniki samo 282 Slovencev. Hrvatov je bilo na primer samo 668, po drugi strani pa je bilo v korpusu kar 1847 Rusov. S slovenskega (pa tudi hrvaškega) vidika je korpus gotovo razpadel, naj nam je to zaradi sicer pozitivne jugoslovanske ideje všeč ali ne, čeprav je verjetno potrebno dodati, da ni razpadel zaradi jugoslovanske ideje, marveč zaradi razočaranja nad uresničevanjem jugoslovanske ideje v srbskih okvirih. Silovoljci niso bili tisti element, ki je vplival ali celo povzročil razpad korpusa, torej mobiliziranci z vsem, kar jih je odvracalo od jugoslovanske ideje in prostovoljstva, naj bo to zvestoba avstro-ogrski monarhiji, strah zase ali za svoje in podobno. Ne spreglejmo, da so v korpusu sprva ostali samo silovoljci, ki so se s svojim novim položajem sprijaznili ali celo sprejeli prostovoljsko idejo. Tisti, ki tega niso hoteli storiti, so tako ali tako odšli nazaj v ujetniška taborišča ali dezertirali — številke so bile že omenjene. Da pa so dandanašnja nasprotovanja oceni o razpadu korpusa odveč, potrjuje ugotovitev same pisarne prostovoljskega odreda iz leta 1917. »Tako se korpus u stvari raspao...« je bilo ugotovljeno že takrat.²⁴

Ob koncu maja 1917 je bilo v korpusu naslednje število Slovencev: korpusni štab — 8, 1. divizija — 23, 2. divizija — 199, dopolnilni bataljon — 13. Slovenskih oficirjev je bilo 39. V štabu korpusa ni bilo nobenega slovenskega oficirja, v 1. diviziji jih je bilo 17, v 2. diviziji 15, v dopolnilnem bataljonu 7. Od januarja do konca julija 1917 je v korpus vstopilo 25 Slovencev-vojakov in 23 oficirjev.²⁵

Julija 1917 se je začela selitev prostovoljskega korpusa na solunsko bojišče, kar je posebna tematika, v tem okviru ostaja samo izhodišče o Slovencih. V opisanem obdobju je prihajalo tudi do organizacijskih sprememb, korpus je dobil novo ime in še kaj, vendar so to že večkrat objavljena dejstva. Tudi s spremembo imena ga je hotela srbska vlada približati nrsrbom in s tem jugoslovanski ideji; storila je še nekaj korakov na materialnem področju oficirjev-prostovoljcev, toda kljub temu ni mogoče govoriti o tem, da je sprejela

¹⁹ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 311.

²⁰ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 312.

²¹ Ernest Turk: Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski, Ljubljana, 1978.

²² Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 315.

²³ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 316.

²⁴ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 317.

²⁵ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 317.

jugoslovansko idejo takšno, kot so si jo zamišljali prostovoljci, kot je znano iz raznih dokumentov, zlasti v disidentskem obdobju.

Kljub razpadu prostovoljskega korpusa v Rusiji je srbska vlada s svojo vrhovno komando ostala pri svojih osnovnih pogledih na jugoslovanske prostovoljce; pod silo razmer je ubirala le taktične korake, da ne bi dobrovoljčev popolnoma odvrnila od sebe in da bi pred svetovno javnostjo lahko ohranjala videz privrženosti jugoslovanski in ne velikosrbski ideji. Z vojaškega vidika so bili ti koraki popuščanja nujni, saj je bila Srbija v začetku leta 1916 vojaško poražena, nastanjena je bila na tujih tleh brez možnosti dotoka novih vojakov iz domačih krajev. Tako so ji ostali jugoslovanski prostovoljci edini pomembni vir za okrepitev in ga je — razumljivo — skušala izkoristiti v čim večji meri. To je razumljivo z vojaškega vidika tako Srbije kot Antante; toda, kar se je dogajalo, ni bilo prav s političnega vidika jugoslovanske ideje. Za dele slovenskega in hrvaškega naroda je bila jugoslovanska ideja predstava o združitvi bratov, srbska vlada pa je ravnala, kot da je jugoslovanstvo zgolj ime za ureničevanje njenih ciljev. Na vojaškem področju je dokaz tako imenovana Jugoslovanska divizija in je oznaka o tako imenovani dodana namenoma.

O podobi tako imenovane Jugoslovanske divizije v srbski vojski v 1. svetovni vojni je malo objavljenih podatkov, čeprav je o njeni bojni poti izšla celo knjiga; pravzaprav je presenetljivo, kako je bilo tako v stari kot tudi v novi Jugoslaviji mogoče zlasti v prigradnih časopisnih člankih pa tudi v resno zasnovanih publikacijah toliko pisati o Jugoslovanski diviziji, o njenem jugoslovanstvu in s tem o jugoslovanskem in seveda tudi slovenskem deležu na solunskem bojišču, ne da bi bili pri tem dani kakršnikoli oprijemljivi natančni podatki, ki bi potrjevali posplošeno pisanje.

Na osnovi nekaterih v zadnjih letih objavljenih dokumentih in literaturi, ki tematiko Jugoslovanske divizije obravnava obrobno, pa si je vendarle mogoče ustvariti naslednjo sliko:

Najprej je mogoče ugotoviti, da tako imenovana Jugoslovanska divizija sploh ni bila jugoslovanska v tem smislu besede. Pri tem ne gre samo za ime, marveč za dejansko stanje. Če bi šlo zgolj za ime, bi prej dano neprizanesljivo oceno dovolj podkrepil že dokument srbskega vojnega ministra ob nastajanju Jugoslovanske divizije.²⁶ V zaupnem pismu z dne 29. decembra 1917 je srbski vojni minister sporočal poveljniku Dobrovoljskega korpusa Srbov, Hrvatov in Slovencev v Odesi, kako je Vrhovna komanda odločila o Jugoslovanski diviziji. Ni pisal, da se je odločila v sestavi svoje vojske na solunskem bojišču ustanoviti Jugoslovansko divizijo, marveč je dobesedno zapisal: »da će se dosadašnja Vardarska divizija zvati privremeno Jugoslovanska divizija«. V tej formulaciji ni mogoče preslišati, da gre samo za novo ime že obstoječe divizije in da je še to ime začasno.

Omenjeno zaupno navodilo je tudi obrazložilo, kako bo Jugoslovanska divizija sestavljena, in njena sestava je potrdila, da bo šlo pri novonastali enoti dejansko za staro divizijo, ki bo sicer dobila novo ime in sprejela precejšen del dobrovoljskega moštva, vendar nič več kot to, še najmanj pa postala enota prostovoljcev iz jugoslovanskih dežel v srbski vojski.

Srbska Vrhovna komanda je odločila, da bo tudi pod novim jugoslovanskim imenom ostal cel divizijski štab Vardarske divizije, vso topništvo, inženjerija, saniteta in drugi podobni deli. 22. in 23. pehotni polk Vardarske divizije bosta sicer razformirana, toda »u interesu borbene gotovosti dobrovoljačkih pukova Jugoslovanske divizije će ostati s ovima sve specializirano ljudstvo rasformiranih pukova Vardarske divizije dokle bude potrebno«. Ta odločitev povsem jasno pove, da je stara Vardarska divizija ostala kljub novemu imenu, dobrovoljci iz Rusije so bili namenjeni le izpopolnitvi njenih razredčenih vrst.

²⁶ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 326.

Tako se je tudi zgodilo. 1. in 2. dobrovoljski polk iz Rusije sta prišla na mesto dveh pehotnih polkov in dobila skupno ime Jugoslovanska brigada, s tem, da sta dobila prej navedeno srbsko moštvo, drugo brigado v diviziji pa sta še naprej sestavljala dva polka Vardarske divizije, zdaj sta se imenovala 21. in 22. pehotni polk Vardarske brigade. Po imenih je imela tako imenovana Jugoslovanska divizija Jugoslovansko brigado in Vardarsko brigado, toda tudi oba polka Jugoslovanske brigade sta dobila del moštva iz prejšnjih polkov Vardarske divizije. Štab te Jugoslovanske brigade in štaba obeh polkov pa so že tako ali tako prej v Rusiji sestavljali srbski kraljevi oficirji.

Tudi naše sedanje zgodovinopisje mirno priznava, da pri tako imenovani Jugoslovanski diviziji na solunskem bojišču ni šlo za nikakršno novo resnično jugoslovansko divizijo. Tudi zgodovinar Milivoje Alimpić je v svoji knjigi *Solunski front*²⁷ brez predsodkov dobesedno zapisal, da so bili po prihodu na solunsko bojišče dobrovoljci razporejeni kot okrepitev po že obstoječih divizijah, 1. brigada 1. dobrovoljske divizije pa se je spojila z Vardarsko divizijo in oblikovala Jugoslovansko divizijo.

Navedeno pove, da je šlo pri oblikovanju Jugoslovanske divizije na solunskem bojišču spet za nov političen manever srbske vlade pri reševanju jugoslovanskega vprašanja na vojaškem področju, šlo je za ime in ne za vsebino. To oceno potrjuje brzojavka, ki jo je Pašić poslal 1. februarja 1918 s Krfa srbskemu poslanstvu v Petrogradu.²⁸ V njej je sporočil, da je bila iz dobrovoljcev Srbov, Hrvatov in Slovencev (kar je seveda sam najbolj vedel, da ni bilo res in da je dejansko šlo samo za preimenovanje Vardarske divizije) oblikovana v sestavi srbske vojske nova enota pod imenom Jugoslovanska divizija, ki se je že začela boriti na solunskem bojišču, in je s tem v zvezi prosil, da bi temu dali v Rusiji »najšire publikovanje sa shodnim komentarom«. Bolj preprosto povedano bi lahko rekli, da je želel v zvezi z Jugoslovansko divizijo, ki to ni bila, čim več propagande o rešitvi jugoslovanskega vprašanja v srbski vojski.

Da so bile tovrstne propagandne želje predsednika srbske vlade tudi uresničene, potrjuje med drugim pisanje angleškega časopisa *The Times*. 25. oktobra 1918 je zaradi Jugoslovanske divizije namenil Jugoslovanom kot vojakom cel majhen slavošpev. Med drugim je dodal oceno nekega francoskega oficirja, da so »Jugoslovani izjemni pri hoji, še bolj sijajni kot borci, in nič ne jedo . . .«. So celo zgled srbskemu delu vojske. Najprej so se bojevali za Avstrijo, toda niti z desetim delom energije, ki jo kažejo, ko uresničujejo svoj narodni ideal.²⁹ Torej je celo angleški časopis pisal, kot da so Jugoslovani v Jugoslovanski diviziji del skupne vojske s Srbi, s srbskimi divizijami, čeprav je bila resnica povsem drugačna.

Pri obrazložitvi vseh navedenih dejstev ni mogoče trditi, da je šlo za slučajnosti, za splet okoliščin, ki lahko pripeljejo do sklepov, kot so že bili dani, in da je srbska vlada res težila k najboljši rešitvi jugoslovanskega vprašanja na vojaškem področju ter da je bila ustanovitev Jugoslovanske divizije dokaz njene dobre volje in dobrih namenov. Tako imenovana Jugoslovanska divizija je bila, meddržavno gledano, politično in propagandno gotovo koristna, svetu je potrjevala pripravljenost jugoslovanskih narodov iz avstro-ogrske monarhije, da se tudi z orožjem borijo proti tej ječi narodov, toda z vidika razvoja jugoslovanskega vprašanja v srbski vojski vse od ustanovitve prve prostovoljske enote v Rusiji pa je bila spet samo eden izmed spretnih manevrov, naj bo Pašića ali kogarkoli drugega, kar je najmanj pomembno.

Kljub jugoslovanskemu imenu divizije so bili prostovoljci iz Rusije samo izpopolnitev prejšnje, zdaj drugače imenovane srbske kraljeve divizije in seveda izpopolnitev razredčenih polkov drugih divizij. Takšen je bil njihov de-

²⁷ Milivoje Alimpić, n. d., str. 254.

²⁸ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 330.

²⁹ Dobrovoljci 1918—1919, Beograd, 1971, str. 347.

janski položaj in takšna je bila tudi njihova bojna naloga. S tem, ko so se v srbski kraljevi vojski borili za zmago nad Avstro-Ogrsko, so se seveda borili za svobodo svoje domovine, toda za ta cilj so se borili zdaj samo kot srbski vojaki. Od oficirjev se je srbsko državljanstvo izrecno terjalo, zato je do značilnega dogodka prišlo ob prihodu prvih jugoslovanskih oficirjev na solunsko bojišče. Nekaj slovenskih in hrvaških oficirjev je odklonilo sprejem srbskega državljanstva. Klonili so šele ob razlagi, da je lahko srbski oficir samo srbski državljan, ob čemer je čudno vlogo odigral tudi predsednik Jugoslovanskega odbora s »slovenskim« članom tega odbora Bogumilom Vošnjakom. Ob njunem prigovarjanju so oficirji sprejeli srbsko državljanstvo.³⁰ Tako je bila slovenskim dobrovoljcem popolnoma odvzeta vsaka vloga pri pripravah na ustanovitev bodoče skupne države, razen tiste, ki je koristila velikosrbskim idejam, da pa so bili res samo srbski in ne tudi jugoslovanski vojaki, se je pokazalo novembra 1918 po zmagi nad centralnimi silami. Jugoslovanski vojaki, ki to dejansko niti niso bili, in bi bilo mogoče govoriti zgolj o vojakih jugoslovanskega porekla v srbski vojski, so bili po zmagi zadržani daleč od domačih krajev, kar velja zlasti za Slovence. Kljub prošnjam Narodne vlade za Slovenijo novembra 1918 niso bili poslani v sestavo tedanje slovenske vojske, formalno gledano II. vojnega okrožja, ali v kakršnikoli drugi obliki postavljeni na položaje proti Avstrijem. To se je deloma zgodilo šele proti koncu prve polovice leta 1919 in to takrat, ko je že potekalo ukinjanje slovenske vojske.

Ob prodiranju francoskih, srbskih in angleških divizij proti Beogradu je bila Jugoslovanska brigada, potem ko je opravila svoje naloge pri preboju sovražnih položajev, poslana proti Albancem in je bila nastanjena kot okupatorska enota na Kosovu.³¹

Ali število jugoslovanskih prostovoljcev ne bi omogočalo posebne vojaške organiziranosti v okviru srbske armade na solunskem bojišču, če bi seveda srbska vlada prostovoljce obravnavala drugače kot zgolj vir za popolnitev svojih vojaških vrst?

Odgovor je preprost. Število prostovoljcev iz jugoslovanskih dežel je bilo tolikšno, da bi vojaško organizirani v jugoslovanskih polkih, brigadah in divizijah, kot na primer češke legije (realno bi bilo mogoče govoriti o dveh divizijah), vidno prispevali k zmagi Antante. Na Balkanu antantne sile niso bile tako močne, da bi bilo število jugoslovanskih prostovoljcev zanemarljivo. Pred ofenzivo septembra 1918 je bilo največ Francozov (ob tem, da je bilo za Francijo solunsko bojišče zgolj pomožno defenzivno bojišče) — 180.000, srbska vojska je imela 140.000 mož (všteti so tudi Jugoslovani), Grkov je bilo 135.000, Angležev 120.000, Italijanov 42.000 in Albancev 2000.³² V samih bojnih črtah je bilo vojakov seveda veliko manj in v njihovem številu bi bil delež Jugoslovancev, ki so bili dejansko vsi na fronti, precej večji.

Po prvi svetovni vojni je bilo izdanih 32.136 dobrovoljskih izkaznic, torej je bilo toliko uradno priznanih prostovoljcev iz jugoslovanskih dežel Avstro-Ogrske in verjetno tudi iz Črne gore, Amerike itd. v srbski vojski, hkrati pa velja število, da je bilo vseh dobrovoljcev od 32.000 do 35.000.³³

Koliko je bilo Slovencev? Po oceni srbskega vojnega ministrstva³⁴ je bilo septembra 1918 v srbski vojski po nepopolnih podatkih 21.000 prostovoljcev, med njimi 141 Slovencev. Po istem pregledu je bilo med temi prostovoljci

³⁰ V razglabljanjih o Jugoslovanskem odboru bi morali biti bolj neprizanesljivi zlasti do članov, ki naj bi v odboru zastopali Slovence. Jasno moramo povedati, koga so zastopali in v čigav interes usmerjali svoje delovanje. Ocena iz preteklosti naj bo tudi nauk za sedanost, da se ne bi spet kdaj zgodilo, da bi kak kustos etnografskega muzeja v Beogradu ali docent na zagrebski univerzi nastopal v imenu slovenskega naroda, hkrati pa brez tega naroda odločal o njegovi usodi, ali pa da na primer ne bi česa podobnega počel kak kustos ali docent v Rimu ali na Dunaju, ne v Moskvi in ne v Washingtonu.

³¹ Natančnejši podatki: Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1918, Beograd, 1939, knjiga 31.

³² Milivoje Alimpić, n. d., str. 324.

³³ Milivoje Alimpić, n. d., str. 255.

³⁴ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 338.

4049 takih, ki so prišli iz Amerike, toda med njimi niti enega Slovenca. Če strnemo nekaj najbolj značilnih številok o slovenskih prostovoljcih v srbski vojski, vidimo, gre za ponavljanje, da jih je bilo po uradnih srbskih dokumentih: aprila 1916 (v Rusiji) — 14, oktobra 1916 mobiliziranih — 4000, ob koncu 1916 (v Rusiji) — 1498, v začetku 1917 (v Rusiji) — 1727, 30. maja 1917 (v Rusiji) — 243, septembra 1918 (v srbski vojski na solunskem bojišču) — 141. Z vojaškega vidika so to seveda majhne številke in po njih ni bilo Slovencev v srbski vojski — razen s silovoljci — nikoli niti za en polk, toda politično gledano dobé tudi te skromne številke drugačno težo. V to smer te vrstice nimajo namena zahajati, mogoče pa je ostati še pri povsem vojaškem vprašanju, ki ga številke narekujejo.

Ne glede na število Slovencev-prostovoljcev v srbski vojski je značilno, da nikoli na nobeni stopnji prostovoljske vojaške organiziranosti niso imeli, pa tudi Hrvati ne, svojih enot. Celó narobe, praviloma so bili porazdeljeni po raznih enotah, tako da so se povsem porazgubili. Nikoli ni bilo na primer slovenskega bataljona, ki bi nosil to ime in ki bi bil tudi zbirna, organizacijska in taktična os slovenskih prostovoljcev v srbski vojski; lahko bi se imenovali, če jih ni bilo dovolj za bataljon, skupina, odred ali kar pač vojaška terminologija v takšnih primerih dovoljuje. Kot je že bilo zapisano, to tudi ni bila tako imenovana Jugoslovanska divizija. Analiza spominskih zapisov v zborniku Dobrovoljci, kladivarji Jugoslavije³⁵ pove, da so bili Slovenci, kakorkoli jih je bilo zelo malo, razporejeni po več polkih srbske vojske. V 8. pehotnem polku je bil vod, ki je bil po sestavi slovenski, toda kljub temu so se tako oficirji kot vojaki Slovenci v srbski vojski porazgubili popolnoma med drugimi, se zaradi tega seveda odpovedali narodno-politični identiteti, svojemu jeziku in vojaško gledano tudi možnosti, da bi jih kot slovensko vojaško enoto ocenjevali na bojišču ter tako njen prispevek k zavezniški zmagi. 1. decembra 1918 je Donavska divizija poročala Vrhovni komandi, da ima v svojih polkih 134 Slovencev, slovenskih oficirjev je imela devet.

Ali je mogoče na ta izziv odgovoriti s trditvijo, da Slovenci-prostovoljci česa podobnega v srbski vojski niso niti hoteli? Seveda bi lahko kdo skušal odgovoriti tudi tako, toda tak odgovor ne bi mogel biti argumentiran, tudi ob upoštevanju tega, da komu iz slovenskih prostovoljskih vrst do posebnih slovenskih enot tudi zares ni bilo. Zakaj ne, tudi takšni so gotovo bili med slovenskimi prostovoljci, zlasti med mlado v Sokolu vzgojeno inteligenco, ki je ob srbskih zmagah v balkanskih vojnah slovansko idejo zamenjala za jugoslovanstvo v ilirskem smislu besede. Njim je Ivan Cankar leta 1913 namenil besede, ko je dejal: »Imenuj se dandanes v Ljubljani Slovenca, pa boš tepen, ne od nemških, temveč od ilirskih šovinistov.« Hkrati pa je tudi dodal, kako malo je teh ilircev, in da med Slovenci nimajo nobene opore.³⁶ Zato lahko do prej omenjenega odgovora pride samo brez poznavanja in razumevanja disidentskega gibanja in ob piemontstvu tiste vrste, ki je tudi dandanašnjemu srbskemu vojaškemu zgodovinopisju precej blizu.³⁷

Za podkrepitev prej postavljene teze samo trije drobci iz zapisnika s sestanka delegatov 1. srbske prostovoljske divizije v Odesi 28. marca 1917:³⁸ Prvi: »... pri polaganju zakletve neki su oficiri najavili, da neće da polože zakletvu srpskoj vojsci i srpskom kralju. Trojica su tada vraćeni u plen...« — Drugi:

³⁵ Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912—1918, Ljubljana, 1936.

³⁶ Ivan Cankar: Slovenci in Jugoslovani, predavanje 12. aprila 1913 v Ljubljani, Bela kranjantema, Ljubljana, 1966, str. 156.

³⁷ Ob tem sem na posvetu v Ptujú dodal, da bi morali, ker že sprejemamo posebno poslanico z zborovanja, v njej nameniti nekaj besed tudi srbskim zgodovinarjem in jih pozvati, da nihče drug kot oni ne more srbskemu narodu povedati resnice o nastajanju skupne jugoslovanske države, zato naj ne izkrivljajo ali naj ne dovolijo izkrivljanja resnice o deležu drugih narodov pri nastanku skupne države, zlasti na vojaškem področju. Ob obravnavanju teh vprašanj prihaja do popolnih neresnic (feljton Opačca v Politiki, Siom centralnih sila na Balkanu, Predrag Matvejević v Ninu), tamkajšnji tisk pa poslanih popravkov sploh ne objavlja.

³⁸ Jugoslovanski dobrovoljci u Rusiji, n. d., str. 191—193.

»... u 2. diviziji vrše se nasilja protiv Slovenaca i Hrvata. Tučeni su batinama i bajonetima. U svakom puku po jedna četa Srbijanaca, jedina naoružana, vrši ta nasilja nad Slovencima i Hrvatima...« — In tretji: »... đaci iz podoficirske škole pobegli su iz škole zbog uvrede svojih nacionalnih osjećanja, komandant škole ih je terorisao, preteći da će ih Srbi pokoriti kao i Arnaute...«

Zaradi vsega navedenega je razumljivo, da prva slovenska vojska v naši sodobni zgodovini leta 1918 ni nastala iz jedra, ki bi ga lahko predstavljali slovenski prostovoljci v srbski vojski, marveč iz slovenskih jeder domačih avstro-ogrskih polkov, torej polkov, ki so imeli naborne okraje na Slovenskem. Ne gre za to, da so bili ob koncu oktobra in novembra 1918, ko je slovenska vojska nastajala, Srbi še zelo daleč in da je bil celo Maribor prej v rokah slovenske vojske kot Beograd v rokah srbske, pač pa za dejstvo, da slovenski prostovoljci v srbski vojski niso mogli biti jedro za nastanek slovenskih vojaških enot, saj niso imeli svojih nacionalnih enot na nobeni ravni niti v srbski vojski.

Ime tako imenovane Jugoslovanske divizije je seveda vzbujalo drugačne predstave. O njeni jugoslovanskosti je bilo prepričano tudi Narodno vijeće v Zagrebu, saj drugače 15. novembra 1918 ne bi prosilo srbsko Vrhovno komando, naj pošlje v Slovenijo in na mejo jugoslovansko divizijo dobrovoljcev, ki so v sestavi srbske vojske. Srbsko vrhovno poveljstvo je odgovorilo, da divizije ne bo poslalo, in obljubilo polk srbske vojske, ki ga pa kljub obljubi ni bilo. Utvara o jugoslovanski organiziranosti prostovoljcev v srbski vojski se je tako vlekla naprej in je bila uporabljena spet ob napovedih o organiziranosti bodoče skupne vojske v kraljevini SHS. Sredi decembra 1918 je bilo slovenski javnosti sporočeno, da je prišla na podlagi dogovora med Narodnim vijećem, vlado in vrhovnim poveljstvom srbske vojske v Zagreb vojna misija, ki bo opravila preosnovo dotedanje stare vojske v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Do tega bo prišlo tako, da bo stara vojska odpušćena domov, namesto nje pa bo ustanovljena nova, mlada narodna armada s pomoćjo jugoslovanskih legij, ki bodo prišle iz Srbije in bodo osnova za kadre novih polkov... Te legije so bile čista izmišljotina, saj jih v srbski vojski nikoli ni bilo. Da je bila slovenska javnost še bolj zavedena, ji je bilo tudi sporočeno, kako bodo polki dobili svoja narodna imena po krajih in mestih, kjer bodo formirani, in potem se bodo ti novi polki združili z dotedanjo srbsko armado v enotno vojsko enotne države.

Ob poudarjanju narodne sestave polkov, kar je bilo celo v Avstro-Ogrski povsem razumljivo (Hrvati so imeli svojo 42. hrvaško-slavonsko domobranksko divizijo z izključno hrvaškim službenim in poveljevalnim jezikom), ni bila slovenska javnost obveščena o tem, da je približno v istem času, 22. decembra 1918, prišlo v Beogradu do podpisa ukaza, s katerim je bila ustanovljena Dravska divizijska oblast, s čimer se je začel proces ukinjanja slovenske vojske. Začetek njenega konca je bila ukinitvev poverjeništvu za narodno obrambo pri Narodni vladi za Slovenijo, prvi korak pa 1. februar 1919, ko je Dravska divizijska oblast tudi zares začela delovati pod poveljstvom srbskega kraljevega generala Smiljanića, vendar še ne prelomni trenutek. Do tega je prišlo šele sredi julija 1919, ko so slovenski polki izgubili svoja imena in bili pod raznimi številkami vključeni v skupno velikosrbsko vojaško organizacijo. Dokončni konec slovenskosti teh polkov je prinesla demobilizacija maja 1920.

To, da je slovenski narod leta 1919 spet ostal brez svoje oborožene sile, je nujno moralo opredeliti tudi vso slovensko politiko v novi skupni jugoslovanski državi, saj je — kar je nesporno — vojna, torej uporaba oborožene sile, samo nadaljevanje politike z drugimi sredstvi, in če te oborožene sile ni, zgolj kot dejstva, niti ni nujno kot pretnje, je s tem omejena tudi politika. Slovenci so bili, čeprav so k temu prispevali tudi slovenski voditelji sami, spet postavljeni v položaj naroda, ki je zgolj upravno organiziran, v večnacionalni državi pa lahko kot manjšinski narod zgolj nekaj pričakuje, želi, prosi, ne more pa

braniti svojega in še manj ničesar zahtevati, tudi takrat ne, ko ima vso pravico. Tovrstna realnost je že v avstro-ogrski državi delala Slovence, enako kot druge narode v podobnem položaju, za podrejene dele države. V Avstro-Ogrski je bila armada v službi nemško-madžarskih ciljev, v jugoslovanski državi velikosrbskih.

Hrvati so že ob »prvi rešitvi« hrvaškega vprašanja 5. decembra 1918 ob zadušitvi velikih demonstracij in vojaškega upora v Zagrebu spoznali, kaj bo pomenila oborožena sila v novi državi. Ob uvedbi diktature januarja 1929 je bila vojska najbolj realna sila kralja kot nosilca diktature. Odločujočo vlogo vojske je spet potrdil vojaški puč marca 1941. Vsa ta dejstva opozarjajo, da so bile normalne poti političnega življenja manj pomembne kot armada, torej je realnost, da je bila vojska predvsem vojska beograjskega dvora in vlade, odločala tudi o položaju v državi povezanih narodov. Na Kosovu, ki ga je srbska vojska imela (oznaka velikega srbskega socialista Dimitrije Tucovića) okupiranega³⁹ od balkanskih vojn, je tudi po prvi svetovni vojni nova velikosrbska armada še vedno opravljala okupatorsko vlogo, dejansko pa je armada v vsej državi pomenila razrednega in nacionalnega okupatorja. Vojniki so bili praviloma razporejeni daleč od svojih domačih krajev in zato vedno lahko uporabljivi kot pretnja ljudem na območjih, kjer so bile garnizije. Čeprav naj vojska ne bi bila politična, do nje naj ne bi segala strankarska, »plemenska« in podobna nasprotja, vojniki niso imeli niti volilne pravice, je ta ista armada vendarle bila jasno opredeljena po svojih dejanjih v službi velikosrbskega dvora in srbske buržoazije ter seveda tudi slovenske in hrvaške buržoazije, kot sta se vezali na dvor, in vladajočih slojev po vsej državi. Po spopadu delavcev z Orjuno v Trbovljah je nastopila vojska, toda ne v korist delavcev. »Red«, ki ga je dajala vojska, je bil uperjen ne samo proti narodom, ki jih je bilo treba držati v pokorščini, marveč tudi proti delavskemu razredu, bolje rečeno množicam, povsod, tudi v Srbiji.

Če bi nova jugoslovanska skupna država ohranila vojaško organiziranost, kot je nastala novembra 1918, pri tem čez čas ustrezno rešila tudi položaj Makedoncev, Albancev in še koga, bi morala biti bistveno drugačna tudi notranja politika nove države. Združeni bi bili enakopravni in tudi približno enako močni narodi, kar bi narekovalo medsebojno spoštovanje, sporazumevanje pri medsebojnem usklajevanju interesov in upoštevanje, nikakor pa ne bi dopuščalo nadvlade vladajočih slojev enega naroda (ob naslanjanju na tako imenovano skupno vojsko) nad drugimi narodi. Jugoslavija bi bila bistveno drugačna, bila bi zveza narodov in narodnosti, ki žele živeti skupaj, saj so se zato po koncu prve svetovne vojne tudi povezali, in zagotovo ne bi prišlo do takšne bratomorne vojne, kot se je to zgodilo v letih 1941—1945 med narodi, ki so dejansko bratje in ki so se združili zaradi pozitivne jugoslovanske ideje. V rešitvi nacionalnega vprašanja z ustanovitvijo nacionalnih glavnih štabov je bila tudi velika moč jugoslovanske partizanske vojske, ki je med drugim tudi na vojaškem področju slovenskemu narodu vrnila, kar je izgubil leta 1919, enako Hrvatom, toda poveljna jugoslovanska armada se je na nacionalnem področju spet vrnila k starojugoslovanski organiziranosti. Vprašanje vojaške organiziranosti združenih jugoslovanskih narodov in narodnosti zato še zdaleč ni bilo samo vojaško vprašanje, tudi ne zgolj slovensko vojaško vprašanje.

³⁹ Dimitrije Tucović: Srbija i Albanija, Beograd, 1914, ponatis v Beogradu 1974.

Zusammenfassung

**MILITÄRISCHE ORGANISATION DER SLOWENEN IN DER SERBISCHEN ARMEE
UND ENTSTEHUNG DER SLOWENISCHEN ARMEE**

Janez J. Švajncer

Die erste slowenische Armee in der neueren Geschichte, formal der II. Wehrbezirk genannt, entstand 1918 aus den slowenischen Kernzellen der einheimischen österreich-ungarischen Regimenter, die Ergänzungsbezirke in Slowenien hatten. Bei der Entstehung der slowenischen Armee und ihrer Regimenter spielten die slowenischen Freiwilligen in der serbischen Armee im I. Weltkrieg keine Rolle. Jene seltenen Slowenen, die bereits 1914 in die serbische Armee eingetreten waren, wurden lediglich serbische Soldaten, doch auch später hat es in der serbischen Armee nie slowenische Einheiten gegeben, die einen militärischen Kern, um den sich slowenische Freiwillige sammelten, bilden und auf einen militärischen Beitrag der Slowenen zum Sieg der Entente hinweisen hätten können. Die serbische Regierung behandelte die Freiwilligen aus Slowenien, Kroatien und anderen jugoslawischen Ländern nur als eine Quelle zum Auffüllen der gelichteten Reihen ihrer eigenen Divisionen. Infolge der großserbischen Orientierung zerfiel im Frühjahr 1917 das Freiwilligen-Korps in Rußland, obwohl im Herbst 1916 die Freiwilligendivision auf dem Kriegsschauplatz der Dobrudscha durch große Opfer ihre entschiedene Orientierung für die Entente bewiesen hatte. Im April 1916 gab es in Rußland unter den Freiwilligen 14 Slowenen, Ende des Jahres 1916 gab es 1.498, obwohl 4000 im Oktober mobilisiert worden waren. Zu Beginn des Jahres 1917 gab es in Rußland unter den Freiwilligen 1.727 Slowenen, am 30. Mai 1917 243, im September 1918 in der serbischen Armee 141. Die Zahl aller jugoslawischen und montenegrinischen Freiwilligen betrug in der serbischen Armee 32.000 bis 35.000, nach dem Krieg wurden 32.136 Freiwilligenausweise ausgestellt.

In ihrer Armee gewährte die serbische Regierung den Freiwilligen keine besonderen nationalen Einheiten, jugoslawisch war auch die sog. Jugoslawische Division an der Salonikifront nicht. In Wirklichkeit handelte es sich nur um die umbenannte Vardar-Division der serbischen königlichen Armee, der der gesamte Stab mit zwei Regimentern, der Artillerie und anderen ähnlichen Truppenteilen erhalten geblieben war. Auch die beiden Freiwilligenregimenter, die aus Rußland gekommen waren, bekamen einen Teil der serbischen Mannschaft zugewiesen, während die Stäbe beider Regimenter bereits in Rußland aus serbischen königlichen Offizieren konstituiert worden waren. Trotzdem präsentierte die serbische Regierung gerade diese Division der Welt als eine Lösung der jugoslawischen Frage in ihrer Armee auf militärischem Gebiet, was nicht der Wirklichkeit entsprach. Die jugoslawischen Freiwilligen wurden auf verschiedene serbische Regimenter verteilt, die Offiziere mußten die serbische Staatsbürgerschaft annehmen, zugleich wurde es ihnen unmöglich gemacht, auf die Bildung des künftigen gemeinsamen Staates Einfluß zu nehmen. Nach der Niederlage Österreich-Ungarns wurden die slowenischen Freiwilligen in der serbischen Armee vom serbischen Oberkommando mehrere Monate lang weit von Slowenien ferngehalten, so daß sie in den entscheidenden Tagen nicht am Kampf um die slowenische Nordgrenze teilnehmen konnten.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Igor Grdina

KRATKA ZGODOVINA SLOVENSKE ZEMLJORADNIŠKE IN SLOVENSKE REPUBLIKANSKE STRANKE ANTONA NOVAČANA

V zgodovino slovenskega naroda 10. november 1921 ni vpisan z mastnimi črkami. Celo nasprotno: komajkomu sta znani pomembnost in znamenitost dne, ko je v Celju, tem tedaj »najlepšem in najperspektivnejšem slovenskem mestu«,¹ prišla na svetlo prva številka Naše Vasi, enega najradikalnejših glasil demokratičnega slovenstva. Ne le za življenje Kraljevine SHS, temveč tudi nasploh. Bil je to duševni otrok dr. Antona Novačana, tedaj pisatelja in politika, pozneje pa še odvetnika in diplomata, ki je pozabljen in prezrt pal na tuji zemlji: zato, ker — vsaj uradna — slovenska domovina zanj ni imela niti pol toliko srca kot on zanj. Poskrbela je celo, da je njegovo tehtno delo zagnil skoraj popoln molk; strastem sovražstva je zapadla bolj, kot bi bilo primerno, saj jih je zasejala tudi v znanost, tako da se je le-ta dolgo časa mogla in morala ukvarjati zgolj z zgodovino enega družbenega razreda, celo samo s preteklostjo ene same njegove (ali pa tudi ne) miselne smeri. Toda kot vse, tudi vsaka babilonska sužnost mine; vrti, spreminja čas se brez prestanka. Tudi dr. Novačan doživlja to razveseljivo usodo. Nekoliko pozno, a vendarle.

Slovenski narod je konec Avstrije dočakal z velikimi upi glede toliko žezene Jugoslavije, ki jo je 29. oktobra 1918 ob desetih dopoldne z balkona ljubljanskega deželnega dvorca proglasil Ivan Hribar s tem, ko je množico pod seboj nagovoril kot »državljane in državljanke svobodne Jugoslavije«.² Le nekaj ur pozneje je hrvaški sabor vključil tudi hrvaško troedino kraljevino v novonastalo državo južnih Slovanov bivše habsburške monarhije, ki pa se je že 1. decembra istega leta združila s Kraljevino Srbijo v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. To naj bi bilo ustavna in demokratična parlamentarna država monarhičnega tipa, kakor je tedaj obljubil in pozneje s prisego na ustavo zajamčil regent Aleksander, pa to prisego kot kralj tudi prelomil. Navdušenje in zanesenost prvih jugoslovanskih dni so kaj kmalu zamenjali treznejši razmisleki o oblasti. Ob prvih volitvah — edinih vsaj formalno docela demokratičnih za jugoslovansko volilno telo — še ne docela (bila je pač Martinova nedelja, ko se je volilo...): relativno večino si je priborila stranka vsejugoslovanske ne le politične, temveč tudi nacionalne koncentracije, Jugoslovanska demokratična stranka. Tesno ji je sledila stranka velikosrbstva, Pašičeva Narodna radikalna stranka. Na četrto mesto se je uvrstila edina stranka zgolj enega razreda, Komunistična partija Jugoslavije, sicer v narodnem vprašanju dvojček demokratov. Na Hrvaškem in v Sloveniji sta zmagali stranki nacionalnega programa in populističnega družbenega koncepta (kakor NRS v Srbiji): Hrvatska republikanska seljačka stranka, ki je bila po moči na tretjem mestu v državi, in Slovenska ljudska stranka. Prva je prisegla na (kon)federalizem, druga na avtonomizem — obe pa sta pozneje tozadevna programa pramatično zavrgli, pri čemer so Hrvatje za to na predvečer II. svetovne vojne dosegli vsaj tisto, kar so terjali Slovenci, ki niso dosegli ničesar. Kljub takšnim volilnim rezultatom centralisti niso mogli kar tako skrbati večine, ki bi skrojila ustavo po njihovi meri: komunisti niso pristajali na nadrazredno usta-

¹ Naša Vas, 5. številka, letnik I, Celje, 8. dec. 1921, 1, 2. V našem pisanju smo pustili mnogo trditev in oznak, ki sta jih dala med ljudi oba Novačanova časnika, ne glede na njihovo spornost — kajti gre nam za zaznanje konkretne miselnosti, ki je v nekem času dejavno vplivala na podobo nekega družbenega prostora in njegovih struktur.

² I. Hribar, Moji spomini II, Ljubljana 1984², 275.

vo, kakršna je bila edina sprejemljiva za nadrazredne »jugoslavenarske« in velikosrbske centraliste. Zato sta obe najmočnejši stranki tipali proti centralizmu ne docela nenaklonjenim strankam. Na pripravljenost za asistenco pri svojem ustavnem projektu sta našleteli pri Jugoslovanski muslimanski organizaciji, Džemijetu in delu zemljičaradniško-samostojnokmetijskega bloka, ki je ravno ob vprašanju ustave razpadel: Samostojna kmetijska stranka je vstopila v vladno koalicijo — njen šef Ivan Pucelj je postal minister za kmetijstvo, poslanec Urek pa še prej podpredsednik Narodne skupščine —, medtem ko so zemljičaradniki spričo neporavnanih računov s Pašičem pretežno ostali v opoziciji. Novopečeni kmetijski minister Pucelj je Novačana, ki se je o volitvah na vso moč ponujal za kandidata SKS, a so ga tovariši zrinili s strankine liste, vzela za tajnika v svoje ministrstvo, da bi tako prilepil obliž na njegovo ranjenost s političnim neuspehom... Toda Novačanu to ni bilo dovolj: z Avramovičem, miselnim in siceršnjim vodjem srbskih zemljičaradnikov, je skoval zaroto zoper samostojneže, ki se je pozneje izkazala za katilinsko, torej docela propalo. Z zadevo se je seveda na koncu koncev okoristil tretji: v Rimu Cezar, na Slovenskem pa njegova lokalna izdaja, Korošec. Neposredna tekmeča, Novačan in Pucelj, sta mu s svojim spopadom samo pomagala, kakor Katilina in Cicero nekdanj vladarju rimskega naroda in njegove svobode... Zgodovina se ponavlja, dasi se nikoli ne ponovi!

Tako je torej prišlo do znamenitosti 10. novembra 1921: z naslonitvijo na Avramoviča je Novačan ustanovil svoje prvo glasilo, ki ga je naslovil enako kot dve knjigi novel, izšlih še za dni rajnje Avstrije. Naš Katilina je rimskemu kot demagog vsaj enakovreden, nima pa za seboj temu primerne gmotne opore. Zatorej je list po volji svojih finančnih botrov prisiljen podnasloviti kot glasilo Zemljičaradniške stranke za Slovenijo. Da pa bi ne bil preveč odvisen od srbskih prijateljev, ki bi kdaj utegnili njemu, samozvanemu potomcu knezov Celjskih (če ne zakonskemu pa vsaj izvenzakonskemu³), narekovati misli — docela nezaslišano, kajti kdor ima v svojem grbu zvezde, mora k zvezdam! —, se je na svojih popotovanjih med izviro in izlivom Save ozrl tudi po Zagrebu, točneje Radiću. Kako je le-ta sodil Novačana pri njegovih prvih podvigih, dobro kaže pismo Karla Häuslerja, dovolj vidnega člana vodstva HRSS, sicer mladostnega prijatelja našega Katiline: »Stojimo pred epohalnim promjenama u Evropi, u kojima treba Slovenci da se snađu, ako im je mila i draga sloboda. Ti /Novačane/ si se stavio na čelo seljačkog pokreta u Sloveniji i na tebi leži teret velike odgovornosti. Imam u tebe potpuno poverenje, da ćeš se snaći u zgodama i nezgodama. Na moje najveće čudo Radić je održao expose o Našoj vasi i Revoluciji na poslednji sjednici (25. 3. /1922/). Kazao je, da Revolucijom, Našoj vasi i Autonomistom pukoše klješte, kojima su Srbi držali Hrvate sa zapada. Za te /Novačane/ lično opazio je, da si »vezan« prema Avramoviću /ki ga Radić ni ravno ljubil, ker je bil ta Srb monarhist — bi pa vseeno utegnil postati hrvaškemu vodji koristen nezadovoljnež z uradno, Pašičevo politiko velike večine svojega naroda/, jer si od njega dobio novac za Našu vas.«⁴ Vodji Hrvatov je med Slovenci tedaj še vedno najljubši krog okoli Avtonomista; zanj se je pri Radiću zlasti potegoval »fiskačič Maček (bedaček)«.⁵ Novačan bo kmalu moral spoznati, da teče Sava z denarjem vred samo na jug; če kane kaj proti severu, bodisi iz Beograda bodisi iz Zagreba, je to le miloščina zvestemu hlapcu. Takšna varianta pa za dediča knezov Celjskih, ki so gospodovali drugim, ne drugi njim, res ne prihaja v poštev: tako se ves čas iz-

³ B. Hartman, Celjski grofje v zgodovini slovenske dramatike, Ljubljana 1977, 87.

⁴ Tako pravi Novačanov najmočnejši literarni lik in v bistvu do neke mere avtorjev alter ego, monumentalni Herman Celjski. Glej Pugelj, Novačan, Golar, Izbrano delo, Ljubljana 1971, 194.

⁵ M. Plank, Doktor Anton Novačan in njegova Slovenska republikanska stranka, Celjski zbornik 1987, 246, 247.

⁶ Isto.

hajanja Naše Vasi in njenega naslednika Republikanca razlegajo po Novačano-vih pisanjih bridke tožbe, ki pričajo o denarnih zagatah svojega avtorja.

Uvodnik prve številke Naše Vasi ne dopušča nobenega dvoma, kakšno smer bo list ubral. Najhuje udari po SKS, ki »diha popolnoma na radikalno-demokratske škrge, se izgublja v vladnih poslih /ter/ zanemarja svoj šibki program in svoje volilce.«⁷ Naprej stoji, »da bo Naša Vas dostojen list, kakor je dostojen naš pravi kmet. Kdor bo iskal v . . . listu šimfanje in surovo blatenje vsega in vsakogar, ki ni z nami, ta seveda ne bo zadovoljen. Mi ne bomo nikogar posebej napadali, ampak se bomo trudili, da zopet obudimo v Slovenstvu spoštovanje osebe, zakaj vsak državljan naše svobodne Jugoslavije ima pravico, da misli po svoje in govori po svoje, kakor mu je Bog glavo ustvaril. Naše orožje je resnica, trda in neizprosna, ki bo s svojim svetlim žarom preganjala laž in hinavstvo v sedanjih političnih razmerah. Predvsem pa bomo pobijali: 1. Avstrijski revmatizem, v kolikor še bolehajo za to boleznijo . . . « naši kraji in ljudje; »2. Rimski klerikalizem kot politično idejo, katere se poslužujejo Italijani, da bi Jugoslavijo ohromili in oslabili, nikoli pa vero kot tako in ne duhovščine; 3. Nedostojno klečepazenje pred Beogradom in Srbi, ker hoče . . . naša slovenska gospoda napraviti iz Beograda drugi Dunaj, Srbe pa gospodarje nad nami, kakor so bili Nemci, medtem ko mi pravimo in hočemo, da je Beograd naša prestolica, Srbi in Hrvati pa nam enakopravni brati, ki jih ljubimo in spoštujemo . . . Vabimo . . . v naš krog kmete in delavce, kakor tudi duševne delavce. Vsi smo prišli iz vasi.«⁸ »Politična smer lista je dana s programom zemljoradniške stranke.«⁹

Prva točka, prioritet je torej narodnostna, druga je precej ostro zašpičena proti SLS, ki ji je edini izmed slovenskih strank mogoče očitati rimski klerikalizem (SLS je po ne predolgem miselnem ovinku razglašena kar za italijansko agenturo: šesta številka Naše Vasi klerikalce naravnost retorično sprašuje, ali ljubijo Jugoslavijo bolj od klerikalizma — očitno se obe ljubezni med seboj izključujeta, saj je rimski klerikalizem hlapčevanje Italijanom!), tretja pa zoper vse ostale naše stranke, ki so pač mogle uspevati samo v ponižujočih zvezah z velikosrbskim (radikalnim) ogrođjem vsakokratne starojugoslovanske vladne koalicije.

Od srbskih zemljoradnikov privzeti program pa je, na kratko, takle:¹⁰ temelj vsega družbenega življenja je kar najširša politična in gospodarska demokracija, zasnovana na državljanskih svoboščinah posameznika (splošna, enaka in tajna volilna pravica za oba spola nad enainvajsetim letom, svoboda govora, zborovanj, tiska, združevanj, gibanja in veroizpovedi, zjamčenost pisemske tajnosti ter nedotakljivost stanovanja). V zunanji politiki se deluje za združitev vsega jugoslovanskega naroda, ki je v krvi ustvaril državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (torej unitarizem — tudi zato Novačanova zveza s srbskimi zemljoradniki ne bo dolgotrajna!), od Primorske in Koroške do Soluna. Na znotraj je potrebno doseči enotno vrhovno narodno predstavništvo (to je z Narodno skupščino Kraljevine SHS že delovalo) in samoupravno ureditev (= popolna nevplivnost višjih oblasti na nižje v opravkih, za katere je zakonjena samouprava) občin ter oblasti v ozemeljskem obsegu, ki ga terja večina prizadetih. To za Slovence pomeni zedinjeno vsaj jugoslovansko Slovenijo, ki ji tedaj grozi nemoralna razdelitev na dve oblasti, za kar je po Novačanu odgovoren predvsem prosluli kmetijski minister Pucelj.¹¹ Vojska mora biti narodna, ne pa militaristična: vsakdo naj brani domovino tudi kot državljan, ne le kot vojak. Gospodarska osnova države je kmet (Novačan: »Zemlja je, ki vse

⁷ Naša Vas, 1. št., letnik I, Celje, 10. nov. 1921, 1.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Naša Vas, 2. št., letnik I, Celje, 17. nov. 1921; 3. št., letnik I, Celje, 24. nov. 1921; 4. št., letnik I, Celje, 1. dec. 1921; temeljne točke programa so dosegljive tudi v: M. Plank, n. d., 248–251.

¹¹ Naša Vas, 3. št., letnik I, Celje, 24. nov. 1921, 3.

živi!«¹²), ki ga je potrebno politično (vaški sveti), gospodarsko (zemljo tistemu, ki jo obdeluje; združništvo — a utemeljeno na privatni lastnini!), izobrazbeno (šolstvo) in sploh (zdravstvo, PTT itd.) dvigniti. Prenehati je treba s favoriziranjem mest, ki pa po mnenju zemljoradnikov tudi ne smejo biti zapostavljena. Temeljna enota strankine organizacije je vaški svet, ki kani postati, ko pridejo zemljoradniki na oblast — po demokratični poti (tudi vaški sveti se morejo vzpostaviti samo z demokratično volitvijo) —, tudi osnova samouprave. Strankina ideologija je vsekakor usmerjena k enemu sloju, kmetstvu, ni pa sovražna drugim, kakor recimo marksistična, na kateri temeljijo razredni (nekoliko pa tudi narodni) socialisti vseh mogočih in nemogočih metod, strategij, taktik, strank, frakcij, ministrstev in tajništev.

Peta številka Naše Vasi nato stavi zelo radikalne zahteve po vzpostavitvi posebnega katoliškega patriarhata za Slovence in Hrvate, ki mu naj patriarha izvoli Narodna skupščina. Stvar naj potrdi kralj (monarhizem!), posveti pa papež.¹³ Hkrati že letijo nove strelice proti SLS — ta ne more postati vsehdržavna stranka in torej nikoli ne bo v parlamentu večinska. Zato je obsojena na večno statiranje v državni politiki, kar je za Slovenijo, kjer je najmočnejša vseh strank, usodno.¹⁴

Sedma, božična številka glasila slovenskih zemljoradnikov pojasnjuje, zakaj se Novačanovo gibanje imenuje zemljoradniško: kmet naj bi pri nas menda pomenil zgolj bogatega kmeta — in stranka tega je SKS, kjer kraljujejo kmetški baroni, mesarji in mešetarji —, okoli Naše Vasi pa se zbirajo in organizirajo vsi, ki delajo na zemlji in sploh, kajti tudi delavstvu so vrata odprta. Le »ko bosta srečna, zdrava in zadovoljna kmet in delavec, bo srečen, zdrav in zadovoljen ves svet.«¹⁵ Delavski ekskluzivizem socialistov, za katere je kmet kmetsko veličanstvo, je škodljiv in protinaraven, kajti v Jugoslaviji vlada 10 odstotkov meščanov kapitalistov 90 odstotkom kmetov in delavcev, kar je krivično nasilje, vsako nasilje pa rodi odpor.¹⁶ Ker so torej socialisti skupaj s svojo ideologijo zoper kmeta, je rešitev vseh ponižanih in razžaljenih edino v zemljoradniškem gibanju.¹⁷

Hkrati začenja list boj tudi na gospodarski fronti: vsem somišljenikom in naročnikom svetuje kupovati (vsaj v Celju, kajti od drugod še ni dosti oglaševalcev) samo pri tistih trgovcih in podjetjih, ki Našo Vas podpirajo z inserati. Edino pri njih je kvaliteta zajamčena po zmerni ceni: zvestoba za zvestobo...¹⁸

Začetek leta 1922 prinese veliko ofenzivo Novačanovega političnega kroga: klerosi (= klerikalci v slovenski zemljoradniški terminologiji) so razglašeni za malopridne izkoriščevalce verskih čustev slovenskega naroda — zatorej naj si ves svet zapomni, da se zemljoradniki še niso sprli z Bogom, če so se skregali s kakšnim duhovnikom.¹⁹ Naša najhuje zavožena stranka pa je izven vsakega dvoma SKS. »Kdor ima oči, naj vidi, kdor ima ušesa, naj sliši!«²⁰ Samostojneži so najprej mešetarili z radikalcem Protićem, ki jim je obljubil 2 milijona kron, vendar operacija ni uspela, ker je posredoval dr. Korošec. »Nato so se obrnili... na vodjo slovenskih demokratov g. dr. Žerjava. Ta jim je v neki vili v Bohinjski Bistrici izročil in odštel na roke

400.000 kron.

Ko so gg. Drogenik, Mermolja in Kušar /prisoten je bil še g. Majcen/ prejeli ta denar, ni bilo zraven g. Ureka. Pritekel je par dni pozneje h g. Žerjavu in v zadregi mencial klobuk pred njim. Na vprašanje g. dr. Žerjava, zakaj se drži tako kislo, je odgovoril g. Urek, kako ni prav, da so drugi dobili vse, on

¹² Naša Vas, 7. št., letnik I, Celje, 22. dec. 1921, 1.

¹³ Naša Vas, 5. št., letnik I, Celje, 8. dec. 1921, 1.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Naša Vas, 6. št., letnik I, 15. dec. 1921, 1, 3.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Naša Vas, 7. št., letnik I, Celje, 22. dec. 1921, 3.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Naša Vas, 1. št., letnik I, Celje, 10. nov. 1921, 1.

²⁰ Naša Vas, 10. št., letnik II, Celje, 19. jan. 1922, 1.

pa nič. »Bi vi tudi radi denar?« vpraša dr. Žerjav hudomušno. »Seveda bi, gospod!« je zajecjal g. Urek. G. Žerjav odide nato v drugo sobo in prinese in odšteje strmečemu g. Ureku 30.000 kron na roko. Na vprašanje br. Kuralta,²¹ če mu ni žal za tisti denar, ko so se vendar samostojneži v prvem začetku pridružili v Beogradu zemljičarstvu, je odgovoril ... g. dr. Žerjav: »Bežite, bežite, kadar jih bomo nicali, jih bomo že imeli.« In »imeli so jih, kadar so hoteli, kadar so jih nicali. Zdaj razumemo, zakaj so samostojneži izdali in zapustili zemljičarstvo, zdaj razumemo njihov »patriotizem«, s katerim so glasovali za slabo ustavo ... Zdaj razumemo, zakaj zida Urek hišo iz betona in hrastja, zdaj razumemo sladke oči Drogenika, zdaj razumemo, zakaj Mermolja posestvo prodaja in novo kupuje.«²²

Ko sta 28. decembra 1921 samostojneža Urek in Mermolja zborovala v celjskem Narodnem domu, je br. Mahen, bodoči Novačanov tast, z ognjevitim govorom njun shod razbil ter najboljše može (do 2/3 prisotnih, po Naši Vasi) odpeljal v gostilno Angel, kjer pa jih je že pričakoval dr. Novačan in nato sam zboroval. Ožigosali so najprej vrli možje zemljičarstveni »samostojno baharijo« in njeno kupčijo z demokrati, potem pa izvolili pripravljalni odbor za ustanovitev Slovenske zemljičarstvene stranke, kajti dotlej se je Novačan trudil pod firmo Zemljičarstvena stranka za Slovenijo, kar je pomenilo le izpostavo Avramovičevega gibanja pri nas, ne pa še samostojnosti. Odboru je predsedoval br. Mahen, posestnik iz Trnovelj pri Celju, ob strani pa so mu stali bratje Kuralt (kot poverjenik za Gorenjsko), Grobovšek (poverjenik za Dolenjsko) in Dolinar (poverjenik za Savsko dolino).²³ Veliki režiser dogajanja, dr. Novačan, ostaja zaenkrat še skrit v ozadju; je zgolj glavni, odgovorni in sploh urednik ter izdajatelj in lastnik strankinega glasila. Naša Vas tako preneha biti organ Zemljičarstvene stranke za Slovenijo in postaja z vsako številko odločneje list povsem samostojne Slovenske zemljičarstvene stranke.

Na reakcijo samostojnežev ni treba dolgo čakati: 14. Naša Vas že poroča o tožbi prizadetih poslancev SKS zoper Novačana in Mahna, ki sta najhujše udrihala po njih. Slednjima je že na svečnico 1922 jasno — potem ko je o tem govoril v Središču šef štejevske izpostave JDS, dr. Vekoslav Kukovec —: 1. da so samostojneži z demokrati sklenili pogodbo, ki se lahko objavi in ki je pisna, 2. da voditelji SKS niso zavrnil denarnega prispevka demokratov za tisk in agitacijo, 3. da so samostojneži po prejemu denarja pogodbo prelomili, 4. da je poslanec Urek podjeten le v tem, da javno taji, kako so demokrati žrtvovali težke stotisoče (namreč kron) za SKS, 5. da SKS zanemarja volilce in gre strahovito nazaj.²⁴ Pravdo pa oba zemljičarstva (9. decembra 1922) izgubita. Nista namreč mogla dokazati, da so stotisoči šli v žepe samih poslancev in ne za stranko, kakor sta bolj trdila, kot samo namigovala.²⁵ Zato pa poslanci SKS niso mogli utajiti svoje kravje kupčije z demokrati, kar je bila za Novačana, ki je — uklanjajoč se nasilju oblasti — plačal občutno globo, velika moralna zmaga. Očitna je težnja našega Kataline, da zagospodari nad neklerikalnim delom slovenskega kmetstva, ki ga je 1920. leta obvladala SKS. Da se je ta grožnje zavedala, priča dopisnica, ki je priromala v glavni stan slovenskih zemljičarstvenikov (hkrati tudi uredništvo Naše Vasi) — Celje, Razlagova (sedaj Čuprijska) 11 — z obljubo, da bodo samostojneži z Novačanom fizično obračunali. Ta jim kliče, naj kar poskusijo: naleteli bodo na kamen!²⁶

Novačan pa vidi svojo možnost še pri eni skupini volilcev — pri tistih, ki so leta 1920 glasovali za komuniste. Njihova stranka je bila po atentatu mark-

²¹ Zemljičarstveni so se med seboj naslavljali brat, samostojneži so bili tovariši, socialisti vseh barv in baž pa sodrugi.

²² Naša Vas, 8. št., letnik II, Celje, 5. jan. 1922, 1, 2. Mi moremo pristaviti le še to, da zdaj tudi razumemo, zakaj se SKS imenuje za samostojno, ker se stranke v imenu največkrat označijo s tistim, česar ne premorejo!

²³ Naša Vas, 8. št., letnik II, Celje, 5. jan. 1922, 1, 2.

²⁴ Naša Vas, 14. št., letnik II, Celje, 16. feb. 1922, 2.

²⁵ Republikanec, 3. št., letnik I, Celje, 14. dec. 1922, 3.

²⁶ Naša Vas, 11. št., letnik II, Celje, 26. jan. 1922.

sistično usmerjenih teroristov na notranjega ministra Draškovića in regenta Aleksandra onemogočena in prepovedana. Deveta številka Naše Vasi tako prinaša propagandni dialog med zemljaradnikom in komunistom — moramo priznati, da precej daljnoviden — »K: O Rusiji se da reči le to: Ali veruješ ali ne veruješ. Vse drugo so prazne čenče in klepetulje. — Z: Jaz gledam in pravim, da je Rusija svet zase in da ne gre ruskih razmer presajati k nam v Jugoslavijo... — K: Vidim v kapitalistu sovražnika, pa naj si je domačin ali tujec. — Z: Da, toda proti domačim zgamam se lahko boriš s svojim jezikom, s svojo pravico državljana, z zakoni, o katerih ti soodločuješ /torej: samo zakonita pot, nič revolucionarnih pobojev!/. Kakorkoli ste vi komunisti internacijonalni, vam nič ne pomaga, ker narodnost ostane narodnost... Komunistem je kot ideja nemogoč,²⁷ dokler je človek človeku volk in dokler ni na svetu toliko mleka, kakor je vode, in kruha, kolikor je prahu in blata... Bodi pameten in se pridruži nam zemljaradnikom... Mi se držimo pameti, Jugoslavija še ni zrela za republiko. — K: Zdaj vidim, da imaš prav. Spokorim se in sprejemem tvoj program... povsod raznesem, da je rešitev delavca v zvezi z zemljaradnikom. — Z: Mi delamo odkrito in pošteno. Laž in nasilje, tudi če se vežeta z uspehom, nimata ne sreče ne obstanka. Mi delamo odkrito in pošteno, pomni to.« Oba se na tem mestu zadovoljna razideta, a nenadoma komunist oblastno pljune za zemljaradnikom: »Kaj se ne začne privatna lastnina v trenutku, ko drživa vsak svoj kos kruha v rokah? — Z: Dobro si vprašal in že s tem odgovoril sebi in tisočem. — K: In kje se neha privatna lastnina? — Z: V grobu.«²⁸ Privatna lastnina torej ni vir vsega zla na svetu — očitno je po Novačanu zlo ali dobro v človeku odvisno zgolj od človekove svobodne volje, ni pa determiniranosti z okoliščinami (tudi posestnimi), ki ga obdajajo in s svojimi fenomenскими lastnostmi pritiskajo na njegovo polaščevalno duševnost. Glede republike pa bo Novačan kmalu povsem nasprotnega mnenja.

V dneh pred formalno ustanovitvijo Slovenske zemljaradniške stranke — dogodila se je na Jožefovo 1922 — Novačan s svojimi mislimi izpopolni ideološko podobo slovenskega zemljaradniškega gibanja, ki se je dotlej naslanjalo na Avramovićeve temelje brez pridržkov. Pridiga o prav mitični »večni moči zemlje«: »Zemlja, ki nam daje kruh, je... vir vsega življenja in razmerje med človekom in zemljo je najvažnejši temeljni kamen velike stavbe, ki se imenuje človeška družba... In vedno, kadar se je človeštvo odtujilo zemlji, kadar se je prevzelo in jelo zidati svoje Babilonske stolpe, ga je zadelo maščevanje zemlje: Padlo je blagostanje v deželi, zazibale so se osnove družbenega reda, padel je ugled dotične države... neobhodno je potrebno, da zemljaradniki iz celega sveta, zavedajoč se svojega velikega pomena za družbo, za državo, za narod in demokracijo, gremo skupno na delo, da izvršimo svoje velike naloge. Zakaj cilji so nam isti. Ista ljubezen nas veže za košček zemlje, na katerem živimo in se borimo, in če je potrebno, katero tudi žilavo branimo. Skupno nam je tudi spoznanje, da je samo zdrav človek, ki obdeluje zemljo, pravi vir moči v vsakem narodu in da je trajno samo tisto, kar je v soglasju s prvimi zakoni nature... vse drugo, kar se ji zoperstavi, je obsojeno na smrt in pogubo. Skupno nam je tudi hrepenenje po svetovnem miru.«²⁹ — »V boj za našo zemljo in naše pravice!«³⁰ — Človek, iz zemlje si, »na zemlji živiš in v zemljo se povrneš.«³¹ Dikcija članka nedvomno izdaja krepko Novačano roko. Poleg projekta pravcate kmečke internacionale — toda ne takšne, kot so jo v Sovjetski

²⁷ Kaže, da ga je Novačan dobro poznal. Za božič 1921 Naša Vas omenja Marxa, Lassalla, Engelsa in Proudhona, resda v precej zanesenem pesemskem besedilu, a vendar! Naša Vas, 7. št., letnik I, Celje, 22. dec. 1921, 3.

²⁸ Naša Vas, 9. št., letnik II, Celje, 12. jan. 1922, 1.

²⁹ Naša Vas, 12. št., letnik II, Celje, 2. feb. 1922, 1. Kako Novačano gibanje predstavlja pravzaprav projekt historične avantgarde, dokazuje tudi njegov prispevek k slovenski kulturi — prvo dadaistično besedilo na naši zemlji, objavljeno v Naši Vasi, 7. št., letnik I, Celje, 22. dec. 1921, 4.

³⁰ Naša Vas, 19. št., letnik II, Celje, 23. mar. 1922, 1.

³¹ Naša Vas, 12. št., letnik II, Celje, 2. feb. 1922, 1.

zvezi ustanovili kot privesek delavske Kominterne — najdemo v teh besedah tudi praosnutek današnjih alternativnih gibanj: razvoj mora biti le v skladu z naravo, sicer bo poguben babilonski stolp civilizacije, ki se bo čez čas zaradi upora naravnih moči in ravnovesij zemlje zrušil. Mir in demokracija sta temeljnega pomena za zunanje in notranje življenje družbe. Svojo voljo po vodilnem mestu v družbi Novačanove ideje legitimirajo s pripadnostjo največjemu delu in najglobljemu temelju človeške civilizacije — kmetstvu, ne tako kot npr. komunisti s samozvano največjo naprednostjo in umišljeno zgodovinsko nujnostjo, s katerima tedaj in pozneje opravičujejo lastno tiransko teptanje demokratičnih teženj celo svojih pristašev (kaj šele drugih!). Naš Katilina nikakor ni kak lokalni um, v sebi vsekakor nosi svetovne ideje, žal pa ne tudi njim primerne vztrajnosti.

Naša Vas povzdigne svoj glas tudi proti usmrčitvi komunista Alijagića, morilca nekdanjega notranjega ministra Draškovića.³² Komunizem bo imel samo enega mučenika več. Nasploh so zemljoradniki za ukinitve smrtno kazni. Čeprav se že ustanavljajo vaški sveti,³³ izum srbskih zemljoradnikov — prva vest o kakšnem na Slovenskem se pojavi 16. februarja 1922, ko Naša Vas bombastično oznanja, kako se je v Ljubnem zgodilo »nečuveno nasilje« in se teptala ustava (žandarji so bili odvedli Andreja Zalesnika, šefa tamkajšnjega vaškega sveta, na policijo in ga zasliševali), zaradi česar naj bi se že bliskalo in votlo donelo v zemlji, ki trepeče za svoje sinove zemljoradnike (zavoljo policajnega nasilja v Ljubnem se je moral — na Avramovićevo interpelacijo v Narodni skupščini — zagovarjati celo notranji minister!), se Novačan vse bolj bliža Radiću. Za začetek hoče temu ugajati s tem, da sprejme njegovo verzijo dogodkov okoli propadlega atentata na vodjo Hrvatov.³⁴ Pribičević je najel komunista Hercigonjo, da umori Radića! Na enak način naj bi se prosluli demokrat znebil Milorada Draškovića, čigar uboj, izvršen po domnevem Pribičevićem plačnora, komunistu Alijagiću, je obritemu obrazu beogradskega centralizma (brada le-tega je bil Pašić) omogočil prihod na položaj notranjega ministra — iz tega fotelja pa je nato zviti grobokop Države SHS udaril po svojih bivših sodelavcih komunistih, s čemer je zabrisal svoje povezave z njimi in okrepil prej precej majavo parlamentarno večino nadrazrednih centralistov v Narodni skupščini. Vsekakor zelo zanimive misli, vendar bi jih bilo dobro vsaj malo podpreti z dokazi: Milorad Drašković v času uboja namreč celo ni bil več notranji minister!

Nedelja 19. marca 1922 je bila nato spet znamenit dan slovenskega naroda.³⁵ Naša Vas se štiri dni kasneje hvali, da je do treh popoldne v hotel Union v Celju navrelo že čez 300 ljudi, čeprav zemljoradniki za ustanovni shod svoje stranke niso delali nobene posebne reklame. Ljudje se tudi niso ozirali na kleveto SKS, da bo prišlo do pretepa in da bo zborovanje oblastno razgnano. Zasedanje odpre ob že omenjeni uri sklicatelj, dr. Novačan, in predlaga za predsednika shoda br. Kuralta, posestnika iz Šenčurja pri Kranju. Seveda je imenovani Kuralt tudi izvoljen, nakar brž prepusti besedo Novačanu, ki po kratki utemeljitvi potrebnosti Slovenske zemljoradniške stranke za naše narodno življenje predlaga njeno ustanovno resolucijo. V nji stoji, da slovenski zemljoradniki sprejemajo državno zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov (pozor: ne pa več tudi narodnega zedinjenja v nekakšen skupen jugoslovanski

³² Naša Vas, 18. št., letnik II, Celje, 16. mar. 1922, 2.

³³ Vaški svet gre sestaviti na zboru mož ene vasi ali občine, vanj pa je potrebno izvoliti predsednika, tajnika, blagajnika ter do 10 odbornikov, pri čemer je nujno izključiti vse bahače, žganjarje, neznačajneže in oderuhe. Svet se mora nato javiti strankini pisarni v Celju, Razlagova 11. Sestaja se vsaj enkrat mesečno. Geslo mu bodi: »V boj proti vsem kmečkim in delavskim škodljivcem, pijavkam in gosenicam na našem narodnem telesu« (Naša Vas, 8. št., letnik II, Celje, 5. jan. 1922, 2) — torej: z Našo Vasjo za Novačanom naprej! Kar pa se je dogodilo v Ljubnem, je le posledica tega, da se pri nas »vlada s svojimi strankami istoveti z državo, vse drugo pa je izvendržavno ali vsaj protidržavno.«

³⁴ Naša Vas, 14. št., letnik II, Celje, 16. feb. 1922, 2; 15. št., letnik II, Celje, 26. feb. 1922, 1.

³⁵ Popis dogajanja povzemamo po Naši Vasi, 19. št., letnik II, Celje, 23. mar. 1922, 1, 2.

narod), še neosvobojenim bratom pa obljublajo, da jih ne bodo pozabili. Nato izražajo prepričanje, da smo Slovenci posebna kulturna in narodna enota, ki zahteva posebno, od ljudstva samega vzpostavljeno konfederativno notranjo ureditev, seveda v sporazumu s Hrvati in Srbi, ter revizijo vidovdanske ustave. Naprej sporočajo, da se zase in za svet imenujejo Slovenska zemljoradniška stranka. Za svoj statut sprejemajo statut srbske Zveze zemljoradnikov, razen monarhističnih določil v njem. SZS ni šteti le za politično stranko, temveč za del stanovskega gibanja kmetov in delavcev, ki ima za cilj uresničitev zahteve slovenskih, hrvaških in srbskih kmetov ter delavcev po pravični razdelitvi bremen in koristi družbenega življenja. Kot zaveznike novoustavljena stranka pozdravlja med Srbi Zvezo zemljoradnikov, med Hrvati pa HRSS.

Kot se spodobi dobro pripravljenemu shodu, je bila resolucija sprejeta enoglasno in brez protesta. Novačan nato predlaga 16-članski glavni odbor stranke, ki je seveda tudi izvoljen. Njegov najvplivnejši ud je že prekaljeni zemljoradnik Anton Mahen, medtem ko sam Novačan formalno nima nobene funkcije, razen uredništva in lastništva glasila gibanja, Naše Vas. Kako pa je v resnici on pravi vodja SZS, dokazuje dejstvo, da takoj po volitvi spet povzame besedo in v enournem govoru žigosa SKS ter terja konfederacijo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ker nismo nikakršno plemé namišljenega troedinega naroda, temveč narod vsak zase in posebej. Slovenski zemljoradniki se morajo povezati s kmetскими gibanji po državi, saj morejo edino ta — in to le složna — doseči zastavljeni cilj. Nato besedujejo še bratje Mahen, Golavšek, Kuralt, Čoh, Dolinar, Cerar in Berneker, ki povzdignejo glas zoper advokate — ti vladajo in terorizirajo kmetstvo —, zoper smrtno kazen in za zvezo kmetov in delavcev. Zborovanje zaključí neutrudni dr. Novačan z upanjem, da bo čez leto na Slovenskem zarožljalo že tisoč republikanskih (!) zemljoradniških vaških svetov.

Oblasti pa ni zanimal toliko shod SZS kot zgovorni hrvaški vodja Radić. Tako mora celo Naša Vas priznati, da je bilo Celje na Jožefovo 1922 »pod dojemom čarobnega imena Radić... Bogve zakaj, toda povsod se je govorilo in šepetalo, da pride Radić v Celje. Najbolj v skrbeh so bile oblasti. Vsa celjska policija je bila mobilizirana in tudi orožništvo je bilo pripravljeno. Okrog hotela Union so švigali tajni policajni agenti in ogledovali vsak avtomobil, ki je imel črko C (Croatia...) Spraševali so se med seboj, kako neki Radić izgleda. Šaljivec od hrvatske meje je pripovedoval, da ima Radić dolgo brado do kolen, drugi so zopet govorili, da je silno visok, nekdo je trdil, da ima veliko glavo.«³⁶

Toda za temi precej grotesknimi dogajanji so se nad Novačana zgrnili črni oblaki. Na njegov naslov je kaj kmalu priromalo jezno pismo iz Srbije, ki je z ogorčenjem ugotavljalo, da je bila Jožefdanska resolucija SZS sprejeta brez vednosti in odobritve Glavnega izvršnega odbora Zveze zemljoradnikov. Ker je nasprotna statutu omenjene srbske stranke, se nikakor ne more sprejeti!³⁷ S tem je bila dokončno prerezana popkovina, ki je vezala začetek slovenskega zemljoradniškega gibanja s srbskim. Slednje je prvemu nedvomno pomagalo pri prvih korakih, toda hotelo mu je ukazovati (monarhizem, jugoslovanski narodni unitarizem), česar pa novačanovci nikakor niso mogli sprejeti.

A naš Katilina ni miroval in čakal na poteze drugih, temveč je ukrepal sam: Naša Vas že 30. marca prinese njegovo bojevito razmišljanje o slovenstvu in republikanstvu. Pove, da je slovenstvo kulturno dejstvo prvega reda. »Naš sladki »kaj« je zvenel tisoč let po naših seljaških [torej vsaj za hip ne več zemljoradniških — namig Radiću! I. G.] kočah in z njim je čarovnik Prešeren zbudil od mrtvih nad milijon otrplih in v močvirju pozabljenosti tonečih duš. Čemu bi se sedaj odpovedovali slovenstvu zavoljo nekakšne troimenosti na ljubo belgrajskih kapitalistov in framazonov, ki hočejo Veliko Srbijo? Da, pri-

³⁶ Naša Vas, 19. št., letnik II, Celje, 23. mar. 1922, 1.

³⁷ M. Plank, n. d., 255, 256.

znajmo si, politična komitaša srbstva Pašić in Pribičević hočeta Veliko Srbijo, zato sta nas vklenila najpoprej v centralizem vidovdanske ustave, nas vrgla v gospodarsko bedo prečanskega kulija, ki naj plačuje, dokler ne bo krvavi pot potil, ker bo po pauperizaciji, to je po popolnem obubožanju, mehkejši in voljnejši, da sprejme vsako politično pustolovščino hegemonistične belgrajske buržoazije. Jugoslavija bo ali centralistična, militaristična in monarhistična Velika Srbija ali pa bo moderna konfederacija (Združene države) z jasno izraženo državnostjo Slovencev, Hrvatov in Srbov — in če je kaj pameti v nas — Bolgarov.³⁸ Skratka: ali republika, ljudovlada ali monarhija, samovolja, omejenost in korupcija. »Medtem ko monarhija pozna samo podložnike, hoče in ima republika le svobodne državljane.«³⁹ »Že klenka ... džeparjem mrtvaški zvon, pridno vleče za vrv razumen zemljoradnik ter pozvanja strmečemu svetu, da se pripravlja za vse varalice naroda veličasten pogreb pri prihodnjih volitvah. Potem bosta zagrmela zemljoradnik in delavec beograjski porodici, da so minili časi, ko je Slovenec hlapčeval, da danes veje po Sloveniji zemljoradniški duh, ki pravi: Prost mora biti moj rod — Na svoji zemlji svoj gospod! Zemlja je narodova, prepojena z njegovo krvjo in znojem, ta mu je sveta in /u/pravljaj jo bode tako, kakor bo pravično za vse stanove ter hoče, da bo ta zemlja tudi neodvisna. Narod noče, da bi v bogati Jugoslaviji živel Slovenec v kotu kakor zapuščen prevžitkar, nego hoče, da stanuje pod državno streho tako udobno kakor brat Hrvat in Srb. Vsi trije hočemo biti ravnopravni nosilci vsak svoje državnosti pod isto streho in nikaka podlaga ne tuje ne domače pete.«⁴⁰ To je vse kaj drugega kot delovanje SKS, ki se v tistih dneh »odlikuje« s podporo militarističnemu zločincu, vojnemu ministru generalu Zečeviću. Ta je brez potrebnih priprav klical obveznike na orožne vaje in bil kriv smrti 299 vojakov! »Dokler beda vpije, ni nevarna. Ko pa umolkne in stisne zobe — tedaj, o samostojneži, vas bo spreletelo mrzlo po hrbtih!«⁴¹ »Odkrito vam povemo, da se dela v Beogradu proti volji naroda ... Vsak dan krivica nad krivico. Ne smete misliti, da bode to še tako dalje šlo.«⁴²

SZS dobi na seji svojega glavnega odbora 2. aprila 1922 petčlansko načelstvo, ki ga vodi enoglasno izvoljeni posestnik Anton Mahen. Organ kmalu dá med ljudi naslednje vrstice za razumevanje: »Ker krožijo v slovenskem časopisju vesti, kakor da je SZS sestavni del Saveza zemljoradnikov, smatra načelstvo SZS, da je dolžno podati tole izjavo: Savez Zemljoradnika je monarhistična stranka in nasprotuje v tej točki naši Jožefdanski rezoluciji, v kateri je povdarjeno naše republikanstvo. SZS je torej popolnoma neodvisna in samostojna stranka slovenskih kmetov in delavcev. Mi smo zemljoradniki in republikanci. Naš prvi veliki shod bo odločil o tem, da li se bomo proglasili za slovensko republikansko stranko tudi oficijelno. Vse za ljudstvo — vse po volji ljudstva.«⁴³

Glavni strankin besednik dr. Novačan brž spiše udaren članek z naslovom Vstajenje: »Slovenski človek je suženj ... Izgubili smo vse in postali raja, raja brez značaja, topogledni kruhoborci, podobni kulijem na Kitajskem. Vstajenje je mogoče! Toda za nas ni dovolj eno vstajenje. Mi Slovenci moramo vstati trikrat. Prvič moramo vstati v sebi, v svojih srcih in svojih dušah. Vsak izmed nas mora očistiti svojo dušo vse suženjske navlake, ki se je nakopičila v nas tekom tisoč let ... Drugič moramo vstati kot kmetje in delavci. Kmetški stan je kakor globoki studenec, iz katerega črpamo nove in nove duševne sile. Ni ga velikega Slovenca, ki bi ne prišel iz vasi. Tretjič moramo vstati politično kot celota, kot narod, zakaj v svobodni Jugoslaviji nas hočejo degradirati na pleme kakor Hotentote ... Mi Slovenci smo narod. Vse drugo, kar pravijo, da

³⁸ Naša Vas, 20. št., letnik II, Celje, 30. mar. 1922, 1.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Naša Vas, 19. št., letnik II, Celje, 23. marec 1922, 2.

⁴¹ Naša Vas, 21. št., letnik II, Celje, 6. apr. 1922, 2.

⁴² Naša Vas, 21. št., letnik II, Celje, 6. apr. 1922, 1.

⁴³ Naša Vas, 22. št., letnik II, Celje, 13. apr. 1922, 1.

smo, mi nismo. Zavrnite vsakega škrica in dripca, ki vam trobi na uho, da smo pleme ali pa del »troedinega naroda«... Tuje spoštujemo, na svoje pa bomo ponosni.«⁴⁴ Potrebno je, da dihamo najprej svobodno »na lastna pljuča, ne pa, kakor zdaj, na belgrajske škrge.«⁴⁵

23. številka glasila SZS prinese napoved novih časov: »Naprej mladina«, kliče Naša Vas in tarna, da so se pri nas po prevratu polastili oblasti — na največjo narodovo nesrečo — politični starci. »Politični starci niso samo starci po letih, so tudi mladi politični starci, ki se iz strahopetnosti drže nazadnjaških nazorov... V starih časih so starce pobijali ali pa so jih pometali v vodo. V modernih časih tega ne delamo, nekaj ker so starci pametni in se sami umaknejo mladini, nekaj pa, ker propoveduje nazor, da starci zaslužijo spoštovanje mladega naraščaja. V življenju moramo starce spoštovati, kakor nam veleva četrta božja zapoved. Za politiko pa ni četrte božje zapovedi in zato moramo mi mladi pregnati starce iz politike in javnega življenja sploh... Proč z onemoglimi starci, na noge, republikanska zemljoradniška mladina!«⁴⁶

Bela nedelja 1922 (tisto leto je bila 23. aprila) prinese velik dogodek v smislu gornje napovedi:⁴⁷ v Pristavi ob Sotli je do 1000 zborovalcev ustanovilo Slovensko republikansko stranko. Z vznesenimi besedami popisuje Naša Vas, odtlej glasilo SRS, ta nenavadno sončni dan, ki se bo z zlatimi črkami zapisal v zgodovino slovenskega naroda. Sklicatelj shoda — kdo drug kot dr. Novačan — v plamtečem govoru zagovarja preosnovanje Slovenske zemljoradniške stranke v Slovensko republikansko zemljoradniško stranko in predlaga resolucijo, ki izreka vsem dotedanjim slovenskim strankam nezaupnico, spreminja ime naše edine poštene stranke SZS v SRZS — kar pomeni poudarjenje republikanstva Jožefdanske resolucije —, zagotavlja vsem pristašem in nasprotnikom boj SRZS — z zakonitimi sredstvi, a z vso odločnostjo — za republikansko konfederacijo svobodnih in samostojnih držav(nosti) Slovencev, Hrvatov in Srbov ter vidi rešitev socialnih težav naših ljudi v združnem programu SZRS (ki ga je ta podedovala od SZS — ta pa prevzela od srbskih zemljoradnikov). Toda »čim je izrekel br. Novačan besedo zemljoradniška, se je vzdignil med zborovalci silni vihar«. Prisotni zahtevajo opustitev zemljoradništva — ker gre za slovensko, ne za srbsko stranko. Okretni govornik to misel hitro sprejme za svojo in tako se stranka izključno po volji ljudstva poimenuje za Slovensko republikansko. To samo dokazuje, kako globoko narodna je! Od zborovalcev pride tudi pobuda, da resolucija še posebej pozdravi Radićevo HRSS kot prvo zaveznico SRS. Po sprejemu dokumenta Novačan grmi naprej. Težišče boja se seli od samostojnih na klerikalne sovražnike (prvi so po njegovem že docela povoženi): njihova opozicija v Beogradu je le papirnata, saj bivši ministri iz vrst SLS Korošec, Jankovič, Roškar in Gostinčar vlečejo mastne penzije od države. Klerikalna zahteva po slovenski avtonomiji je povsem neresna stvar, edina rešitev za Slovenijo v Jugoslaviji je republikanska konfederacija, saj bi Beograd tudi v primeru udejanjenja idej in zamisli SLS imel vpliv na naše življenje, česar pa nečemo niti v najmanjši meri. Vse druge naše stranke pa so bolj ali manj tako slabe, da ne predstavljajo SRS nobene resne ovire. Orator konča svoja izvajanja z geslom: »Svoboda, enakost, bratstvo!«

SRS se nadalje tudi ne zadovoljuje samo z načelstvom in glavnim odbrom, podedovanima od SZS, temveč bodi njena glava en sam človek, predsednik. Novačan se pusti prositi od svojih zvestih, ki ga seveda takoj predlagajo. Nazadnje le izjavi, da »sprejema to častno in odgovorno mesto, objublja nemojno zvestobo slovenskemu narodu, zahteva pa enako zvestobo tudi od ljudstva: vsi za enega, eden za vse!«

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Naša Vas, 23. št., letnik II, Celje, 20. apr. 1922, 1.

⁴⁷ Popis dogajanja je povzet po Naši Vasli, 24. št., letnik II, Celje, 27. apr. 1922, 1, 2. Tudi citati za ta dan so od tam.

Z novim zagonom se vrže Novačanova stranka na delo. Kmalu je sklenjen sporazum z Radićem. Zgovorni hrvaški vodja tako 18. maja 1922 sporoča — potem ko zatrdi, da on sam kot Hrvat ni hotel in ne mogel, čeprav se ga je mnogo naprošalo za to, organizirati slovenskega republikanskega gibanja, ker smo Slovenci popolnoma samostojen in samosvoj narod — bratom čez Sotlo s prve strani 27. Naše Vasi sledeče: »Z Novačanom sva govorila že večkrat, danes dne 12. maja pa sva se sporazumela v tem: 1. Da Vi Slovenci organizirate čisto samostalno svojo Slovensko republikansko stranko. 2. Da bo temeljila ta Slovenska Republikanska Stranka na isti človečanski in kmetijski podlagi kakor Hrvatska Republikanska Seljaška Stranka in bi tako bilo najboljše, da bi se imenovala Slovenska Republikanska Seljaška Stranka. 3. Da bosta obe stranki v neposredni medsebojni zvezi, tako da Vi slovenski republikanci prihajate na najvažnejše republikanske seje v Zagreb, mi Hrvati republikanci pa da prihajamo na najvažnejše Vaše seje v Ljubljano ali Celje. 4. Da se mi Hrvati in Vi Slovenci, ko pride za to čas, skupno sporazumemo s takšno srbsko stranko, ki bo imela ravno tako človečansko podlago in program kakor mi. Bratje Slovenci, ljudje republikanci! ...

Svoboden more biti samo tisti človek, ki se nikogar in ničesar ne boji, pravičen pa samo tisti, ki ne sovraži nobenega naroda, nobenega stanu in tudi ne pošameznega človeka. Vsaka sužnost ima svoje korenine v strahu, vsaka krivica pa v sovraštvu, sebičnosti ali nadutosti.«⁴⁸ Pove še, da HRSS ni ne za militaristično, ne za buržujsko, ne za stanovsko, pač pa za kmetško narodno republiko, v kateri je kmet prvi in glavni človek, ker je v večini, ker največ dela in ker najbolj iskreno veruje v Boga.⁴⁹ Nekaj kasneje Radić tudi izjavi, da je kmetška republika nova politična vera, njeni razširjevalci pa niso agitatorji, temveč apostoli. In — mučeniki! Nad svobodno narodno voljo pa da ne more in ne sme biti ničesar, razen — po naravi stvari — Boga.⁵⁰

28. številka Naše Vasi z zadovoljstvom poroča, kako je SLS po zborovanju v Celju 22. maja 1922, ko so njeni veljaki izjavljali, da so tako republikanci kot monarhisti — kakor pač kdo hoče —, rotila Radića, naj se ne povezuje s SRS, ker bodo oni kmalu postali Slovenska republikanska ljudska stranka, vendar hrvaški vodja s temi ljudmi ni hotel imeti nobenega opravka, ker so že tolikokrat izdali slovensko ljudstvo. Sicer pa je menda dr. Korošec že pred tremi meseci trkal na vrata Hrvaškega bloka, vendar se mu niso odprla, čeprav je ponujal koncesije: Radiću se je preprosto gnusil!⁵¹ Hrvaški vodja se bo vsekakor povezal s perspektivnejšo slovensko stranko, predvsem pa s poštenejšo!

SRS je medtem — nekoliko tudi z Radićevim vetrom v svojih jadrih — živahno zborovala. 30. aprila je Novačan v Ljubnem popolnoma povozil socialdemokrata Krušiča, ki se mu je zoperstavljal.⁵² 21. maja je enako bridka usoda doletela nasprotnike SRS v Sv. Štefanu pri Žusmu.⁵³ Republikanski shod v Središču, ki bi moral biti 14. aprila ob treh popoldne, je odpadel, ker so samostojneži tamkaj organizirali lastno zborovanje ob enih, za ob treh pa pripravili pretep — a modro vodstvo SRS se ni pustilo zapeljati v nasilje. Nadvse pomemben je bil tudi 18. maj 1922.⁵⁴ Zborovanje republikancev pri Bolfenku je tega dne sicer res propadlo, ker so »samostojneži in klerikalci ... zbobnali vse svoje pristaše in agente iz trikotnika Ormož—Središče—Ljutomer« v Breznikovo gostilno, da je bila »nabito polna napetih in ohlapnih trebušov samostojnih in klerikalnih veljakov«. Ti so »tako ob začetku shoda začeli uganjati

⁴⁸ Naša Vas, 27. št., letnik II, Celje, 18. maj 1922, 1.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Naša Vas, 29. št., letnik II, Celje, 1. jun. 1922, 1.

⁵¹ Naša Vas, 28. št., letnik II, Celje, 26. maj 1922, 1.

⁵² Naša Vas, 28. št., letnik II, Celje, 26. maj 1922, 2.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Popis dogodkov je povzet po Naši Vasi, 29. št., letnik II, Celje, 1. jun. 1922, 1, 2. Tudi citati za ta dan so od tam.

cirkus, tako gnusen in neumen, da se je človeku gabilo počenjanje teh koritar-skih vladnih pristašev in agentov. Kar je bilo poštenih kmetov in kmetskih fantov, so dostojno molčali. Zakaj pravi kmet je vedno dostojen, samostojni mešetar in klerikalni kričač pa mora biti brez srca in duše in navadno tudi brez pameti.« Zato pa se je v Središču par ur pozneje vse zasukalo drugače: čeprav so klerikalci, samostojneži in demokrati, ki se očitno morejo samo še z združenimi močmi staviti republikancem nasproti, zasedli več kot polovico gostilne Šuhle in shodu vsilili svojega predsednika, je naš Katilina nad eno uro žigosal pokvarjenost vse slovenske nerepublikanske politike. »Borba je bila težka, Novačan pa jo je zdržal in povedal vsem strankam, kar jim gre.« Klerikalec prof. Vesenjak se mu je nato »v jokajočem glasu« zoperstavljal, češ da je »edino zveličavno monarhija in se je s tem postavil v nasprotje s celjsko resolucijo SLS, ki je rekla, da je vsejedno si republikanec ali si monarhist. Samo da je v skledi dobra jed, kakšna je skleda, to je postranska stvar. Zavrnil ga je Novačan dosledno po stenografskem zapisniku takole: Vi klerikalci ste, kakor se reče Riba = Fisch, Miza = Tisch in kakor morska deklica, pol ženske in ribe pol. Kar pa se tiče sklede, je velik razloček med lepo skledo in koritom. Iz sklede jedo ljudje, iz koritov pa samo — svinje.« Očitno je skleda samo republika, monarhija pa korito — od tod so tudi monarhisti svinje. Po takšni miselni kadenci so bili nasprotniki seveda na tleh, ne glede na to, da so s svojim vinjenim kričanjem preprečili sprejem republikanske resolucije shoda. 5. junija 1922 je SRS v Pristavi zborovala že z 2000 ljudmi, kar je precej velika številka, le da se je do nje prišlo s pomočjo Hrvatov, ki so okrepili vrste slovenskih republikancev.⁵⁵ Se je pa tako živo demonstrirala čvrstost osi Radić-Novačan. SRS je postajala vse radikalnejša: slovenskim poslancem je zaklicala, naj Srbom enkrat že povedo, kako smo jim Slovenci sicer res bratje, toda zato nam denarnice vendarle še niso sestre! Kakšno bratstvo je to, da Slovenija plačuje več davkov kot kdorkoli drug v Jugoslaviji — pri čemer se ta denar ne porablja pri nas doma, kar bi bilo edino pošteno, pač pa v Beogradu, kjer rasejo palače kot na Slovenskem le gobe po dežju!⁵⁶ Skratka: Slovenci, »naša slovenska hiša gori!«⁵⁷

»Nasprotniki tulijo, oblasti že vzdigujejo svoj bič, nizke špijonske duše že vohajo s svojimi svinjskimi rilci okrog naših pristašev, izdajalci in ovaduhi stikajo svoje zločinske glave, ne da bi li zaslužili par Judeževih grošev z našo kožo, vsi batinaši in oberbatinaši, vsi šklafajzarji in oberšklafajzarji se pripravljajo, da bi z lažjo in nasiljem uničili in poteptali svobodno slovensko republikansko misel in vrgli iz nova slovensko ljudstvo pod jarem hlapčevanja in teme. Vse je na njihovi strani. Oni imajo državno kaso, imajo oboroženo moč, imajo v svojih rokah po koruptnih in prodanih poslancih zakonodajo, imajo tisk in skratka vse, s čemer lahko držijo k tlom svobodno republikansko misel nas kmetov in delavcev in duševnih delavcev. Mi pa smo goloroki, ubogi in nimamo razen Naše Vasi, ki jo vzdržujemo le z največjim trudom in največjo požrtvovalnostjo, ničesar, prav ničesar, kar bi postavili v boj proti silni armadi teme, korupcije in nazadnjaštva. Da, še nekaj imamo. Imamo poštenje, odločnost in junaško srce, imamo čisto idejo svobode, za katero gorimo z mladostnim ognjem navdušenja. Mi imamo močatost besede in poznamo svetost prisege, s katero smo obljubili vsem potlačenim in za svobodo trpečim neomajno zvestobo. Pridite vsi k nam, ki trpite in se mučite, pridite vsi, ki ste žejni svobode in pravice... Strnimo se vsi okrog čistega republikanskega praporja, na katerem blešči geslo naše: Naša vera, naš jezik in naša slovenska državnost v okvirju mogočne zvezne republike Jugoslavije, v kateri vladajta kmet in delavec na združni podlagi... Mi hočemo državo, mi hočemo Jugo-

⁵⁵ Naša Vas, 30. št., letnik II, Celje, 8. jun. 1922, 3.

⁵⁶ Naša Vas, 29. št., letnik II, Celje, 1. jun. 1922, 2.

⁵⁷ Isto.

slavijo, toda ne žandarstvo in militaristično Jugoslavijo, marveč skupno svobodno domovino Jugoslavijo, v kateri bo imel vsak, Slovenec, Hrvat, Srb in Bolgar, ključ od svoje hiše. Naloga je velika in lepa, naloga je težka, naloga naša je strašna dolžnost. Dobro se zavedamo, da ne bo šlo gladko in ne kmalu, verujemo pa, da bomo končno zmagali. Zavedamo se, da nas bodo preganjali in da bodo posebno nas, ki smo prvi v Sloveniji vzdignili republikanski prapor, z vsemi sredstvi poskušali onemogočiti in uničiti. Nič zato! Ako pademo mi prvi, pridejo za nami drugi, ki bodo vzdignili republikanski prapor iz naših mrtvih rok... Naprej, republikanci! Širite našo misel od moža do moža, od žene do žene, od mladenke do mladenke, od fanta do fanta, povsod in vsekdar, pred cerkvijo in na sejnih in na drugih sestankih! Bodite previdni in pametni, toda vedno odločni! Ako vam kdo poreče, da nismo zreli za republiko, odgovorite mu in recite: Ljudstvo je vedno zrelo, da se reši svojih tlačiteljev!

V združitvi je moč! Združimo se v silne nepremagljive republikanske vrste, zakaj resnično vam povem: Biti ali ne biti, to je zdaj vprašanje!

Novačan.⁵⁸

Takšno nikomur prizanašajoče pisanje je sodu vse bolj izbijalo dno in 8. junija 1922 se je pot Naše Vasi tragično pretrgala. List, za katerega je njegov ustanovitelj postavljajško trdil, da brez njega nihče ne more biti,⁵⁹ je ugasnilo. Kako in zakaj, pojasnjuje Novačanov drugi list, Republikanec, ki je tako nil. Kako in zakaj, pojasnjuje Novačanov drugi list, Republikanec, ki je tako kot Naša Vas organ SRS. Prva številka ga je prišla na svetlo 2. decembra 1922 in kar na prvi strani ostro, pristno novačanovsko, udarja po nasprotnikih. Vse druge stranke so se na pomlad 1922 združile proti SRS, ki so ji prepovedali Našo Vas in razganjali shode. Toda: »Svobodne misli ni mogoče uničiti. Napačno umevanje našega gibanja je dokaz, da vse slovenske stranke delajo proti volji ljudstva. Klerikalci imajo lep namen, da ostanejo na vse večne čase nadležni varuhi in lažnjivi glasniki Slovenije. Samostojneži so prestregli srčno kri slovenskega kmeta, toda namesto v kelih zlat, natočili so jo v korito sebičnosti. Socijalisti so bili in so še vladi dobrodošel policaj, ki s svetimi načeli socializma goni delavstvo v vročico proletarskih idealov, skrivaj na hrbtu pa drži votlo dlan, v katero pade Pašičev bakšiš. Narodni socijalisti pa so stranka brez živega programa in se prav dobro počutijo v naročju velikih strank, oni niso ne hladni, niso vroči, zato jih bo ljudstvo »povegralo« kakor star denar. In demokrati? Vemo, vemo — Bog z njimi! Tako je današnja Slovenija v svojih uživajočih vrhovih nekulturna in zaostala brez ideala in neproduktivna, v nižavah pa se mučijo široke plasti kmetov in delavcev v črnem vsakdanjem delu, plačujejo davke, molijo in kolnejo in čakajo na odrešenika.«⁶⁰ Ta je seveda SRS in njen program. Pri nas drugje žal ni pameti. Vsa nerepublikanska politika je le boj za vlado in korita. Toda moči HRSS, Avramovića in morebiti tudi zemljedelskega gibanja Stambolijskega se bodo kmalu združile s trudom SRS, kar bo pomenilo prebuditev kmeta. To bo dosežek, primerljiv z vstopom delavstva v veliko politiko: 19. stoletje je prebudilo delavca, 20. bo kmeta!⁶¹

Zgodba zatrtja Naše Vasi pa je bila takale: zavoljo policijskega terorja v Celju ni več dobila tiskarne. V svojem obupu so se republikanci obrnili celo na samega dr. Korošca s prošnjo, da bi jim za tiskanje glasila dal na razpolago mariborsko Cirilovo ali gornjeradgonsko tiskarno. Toda šef SLS je prošnjo zavrnil z vzklikom: »Ni mogoče. Ste nam prenevarni!«⁶² Nič ni zaleglo niti za-

⁵⁸ Naša Vas, 26. št., letnik II, Celje, 11. maj 1922, 1. (Številka je sicer bila zaplenjena, toda nekaj primerkov se je je ohranilo.)

⁵⁹ Naša Vas, 10. št., letnik II, Celje, 19. jan. 1922, 2: »Kdor bere Našo Vas, jo spoštuje in rad ima, vpošlje naročnino. Kdor Našo Vas sovraži, pa jo bere, ker ne more biti brez nje, pošlje nemudoma naročnino. Kdor pa je sploh še ne bere, naj se temu privadi in pošlje naročnino.«

⁶⁰ Republikanec, 1. št., letnik I, Celje, 2. dec. 1922, 1.

⁶¹ Isto.

⁶² Republikanec, 4. št., letnik I, Celje, 21. dec. 1922, 2.

vzemanje Stojana M. Protića za slovenski republikanski list.⁶³ Demokrat dr. Kuvkovec pa je za svoje posredovanje terjal odpoved bistvu — republikanstvu. Nato je skušal pomagati Radić, ki je v svojem Slobodnem domu ponudil prostor za slovensko prilogo. Toda manever ni uspel, ker je pošta ukrepala po oblastnih naredbah in »izgubljala« pošiljke hrvaškega časnika.⁶⁴ Medtem pa je tudi radikalsko-demokratska radikalno nedemokratska vlada (zatrtje KPJ, predvsem pa Naše Vasi) dogospodarila: dotokli so jo številni škandali, predvsem akcija Hrvaškega bloka.⁶⁵ Sproščenejšo politično klimo SRS brž izkoristi in zbere 32.000 kron, s katerimi začne tiskanje Republikanca pri celjski firmi Rodè, prekaljeni in več kot solidni že v dneh Naše Vasi.

Druga številka Republikanca odpre tudi kulturno fronto: Novačan živo demonstrira Stritarjevo misel, da je vsak Slovenec rojen jezikoslovec. Frakarsko elkanje je treba odpraviti ne le v govoru, temveč tudi v pisavi. Tvorno-pretekli deležniki na -l se zatorej naj odslej pišejo z o. »Z L se liže, z O se poje!«⁶⁶ L je krevljast monarhist, O pa je širok republikanec, lep glas našega poštenega ljudstva, ki kot SRS krščansko živi, nikomur delajoč krivice!⁶⁷ Odtlej pišejo republikanci v svojem pravopisu, ki jih že na ravni izrazne podobe jezika ločuje od vseh drugih in drugačnih.

Sicer pa je praktično vse izhajanje drugega Novačanovega lista v znamenju predvolilnega boja (volitve so bile razpisane na prelomu let 1922 in 1923 za 18. marec 1923), ki mu je glavna tema bila korupcija. Finančne malverzacije so vsi očitali vsem. Samostojneži so tako obtožili dr. Korošca, da je državo oškodoval za 112.740 ameriških dolarjev in 392.832 francoskih frankov, ob tem pa poudarjali, da šef SLS ni zavoljo te trditve tožil nikogar; »kdor pa je očital tov. Pucelju kako slabo dejanje, ta je moral pred sodnijo svoj očitek obžalovati, ker je tov. Pucelj tožil vsakogar.«⁶⁸ Enako so počenjali, kot smo že videli v Novačanovem primeru, tudi drugi veljaki zloglasne SKS. Nadalje je klerikalni Slovenski gospodar Novačana obtožil, da dobiva cele bale tisočakov od Radića. Ker vodja SRS drugače zadoščenja ni mogel dobiti — urednik Slovenskega gospodarja je namreč bil poslanec Pušenjak, ki ga je štivila imuniteta parlamentarca, zato tožba ni prihajala v poštev —, je 22. januarja 1923 ob osmi uri in četrt v celjski kavarni Evropa oklofutal imenovanega Pušenjaka, kar ni bilo lepo, je pa bilo edino mogoče spričo najbolj nizkotnega blatenja kot solze čiste osebnosti!⁶⁹ Hkrati je Novačan sam udaril po klerikalcih: ti so od Beograda prejeli 12 milijonov kron, da so ostali monarhisti tudi potem, ko so 21. maja 1922⁷⁰ v Celju izjavili, da so tako monarhisti kot republikanci.

Tudi republikanstvo je bilo pomembna tema predvolilnih spopadov. Do njega so se — nekoliko tudi zavoljo agresivne propagande novačanovcev — morale opredeliti vse resne slovenske stranke. Republikanec v zvezi s tem opozarja: »Vse naše stranke agitirajo zdaj z republikanstvom. Zdaj jim je republikanstvo vedno na jeziku, dokler pa so bile na vladi v Beogradu, so pa nas, prave republikance, preganjali kakor divjo zver... Pomnite: Edino prava republikanska stranka je SRS, ker nosi republikanstvo u svojem imenu in ker je v zvezi z Radićem. Druge stranke, ki imajo republikanstvo samo na jeziku pred volitvami, so že dokazale, da to svoje republikanstvo sramotno zatajijo, kadar ga je treba pokazati in za njega delati.«⁷¹

⁶³ Republikanec, 3. št., letnik I, Celje, 14. dec. 1922, 2.

⁶⁴ Republikanec, 1. št., letnik I, Celje, 2. dec. 1922, 3.

⁶⁵ Republikanec, 9. št., letnik II, Celje, 25. jan. 1923, 1.

⁶⁶ Republikanec, 1. št., letnik I, Celje, 2. dec. 1922, 3.

⁶⁷ Republikanec, 2. št., letnik I, Celje, 7. dec. 1922, 4.

⁶⁸ Kmetijski list, 16. feb. 1923, 1.

⁶⁹ Republikanec, 9. št., letnik II, Celje, 25. jan. 1923, 3. Novačanovci vzamejo v zaščito tudi Radića, ki ga SLS napada zaradi nove hiše: denar zanjo so dali ameriški Hrvatje, vodja HRSS pa ni kriv, če klerikalcem iz Amerike nihče nič ne pošlje! (Republikanec, 4. št., letnik I, Celje, 21. dec. 1922, 2.)

⁷⁰ Republikanec, 9. št., letnik II, Celje, 25. jan. 1923, 1.

Ilini vročici novačanovci vsekakor niso preveč natančni z resnico, tako za en dogodek znotraj osovražene SLS navajajo kar dva datuma!

⁷¹ Republikanec, 5. št., letnik I, Celje, 28. dec. 1922, 3.

S SKS si SRS ne daje več dosti oprakov, saj meni, da jo je že dovolj do-
tolkla in zagospodarila nad njenimi nekdanjimi volilci: »Samostojneži bodo
izginili kot stranka poslancev, kot stranka ideje pa ne morejo izginiti, ker ide-
je nikoli imeli niso . . . ideja ni žep in žep ni ideja.«⁷² SKS je zgolj še razvalina
Pucljeve in Drogenikove (od demokratov podkupljene) slave.⁷³ »Slovenski kmet
ima mnogo slabosti, toda eno dobro lastnost ima: Da svoje duše ne proda za
denar.«⁷⁴

»Cicibambuli ali narodni socialisti« — »mleko in jesih pomešana, torej
neuzitna sirotka«⁷⁵ — tudi niso resna nevarnost. O času zatrtja Naše Vasi so
sicer poskušali preslepiti pristaše SRS; bili so celo tako nesramni, da so zbo-
rovali v svetem kraju slovenskega republikanstva, v Pristavi ob Sotli. Toda
lokalni vodja te konfuzne stranke, Dobovišek, doživi po pisanju Republikanca
klavrn polom, čeprav je daljnovidno, a docela nespodobno napovedal, da bo
Radić Pribičeviču še v r. . . lezel (celo Pašiču je!), Novačana pa spravl na spol-
zek teren: republikanci zabavljajo čez advokate, pa je njihov vodja vendar
tudi sam advokat! Od česa živi?! Pristaši SRS zatrde, da od podpore kmetov
in očeta, advokatska gosonca na narodnem telesu pa da nikoli ne bo.⁷⁶ Je pač
kakor Engels: živi od žuljev tistih, ki jim govori, da jih hoče rešiti izkorišče-
valcev. Dialektika v praksi!

Raznim frakcijam socialistov SRS pobira veter iz jader z naslednjo tirado:
»S kakšno pravico zlorablajo naši socialisti znano geslo: Proletarci vseh de-
žel, združite se! za svoje osebne agitacijske namene? Ko se vendar združiti ne
morejo niti u Sloveniji, kjer imajo skoro več voditeljev nego pristašev. Če dva
rečeta isto, ni isto. Med Marxom in Leskošekom [bodočim Luko] pa je razloček
kakor med Bogom in celjskim klobučarjem Chibo!«⁷⁷ Delavstvo v Sloveniji je
najnesrečnejše na vsem svetu. Izdano po komunistih — Miha Koren in Joža
Nachtigal sta kandidata Pašičeve liste! — izdano po socialistih, ministru Kri-
stanu in dolarskem princu Etbinu Kristanu, zapeljano po tržaškem frakarju
»socialistu« Golouhu, obupano in zapuščeno od vseh, a v svojem srcu vendar
še čuvajoče razredni ponos proletarcev./.«⁷⁸ Tudi rešitev naših delavcev je
torej izključno pod praporom SRS, ki je konstruktivno protikapitalistično (ne
kot ruski brezbožni komunizem destruktivno) gibanje!⁷⁹ Ta ne pobija socializ-
ma, pač pa slovenske režimske policajsocialiste.

Pašičeva lista na Slovenskem je zgolj krinka; na brado njenega vsedržav-
nega šefa so se obesili bivši komunisti! Sicer pa je vodilni politik Srbov v Re-
publikancu predstavljen kot »zli duh predvojne Srbije in sin obrtnika iz Zaje-
čara«. V Beogradu da poseduje 60 hiš, na Kosovem pa celo 175. Vrhu vsega je
dobil še vojno odškodnino, da jih lahko popravlja in preureja. Nadalje si je
njegov sin Rade, sicer razvpit korupcionaš, v Berlinu kupil 23 hiš, drugi člani
»belgrajske porodice« pa še naslednjih 600. Za te manevre se je porabilo 100
milijonov dolarjev ameriškega posojila in 25 milijonov zlatih kron, ki jih je
dala Avstrija kot vojno odškodnino.⁸⁰

»Demokrati . . . so centralisti u dvojnem pomenu . . . Oni so centralisti ker
mislijo, želijo in hočejo, da bi se Slovenci, Hrvati in Srbi zvarili kar čez noč
u jeden narod, torej da bi bili ena štruca iz treh vrst moke in da bi to štruco
zmesili belgrajski peki . . . Trije so eno samo v katekizmu in še tam je to ver-

⁷² Republikanec, 7. št., letnik II, Celje, 11. jan. 1923, 2.

⁷³ Republikanec, 16. št., letnik II, Celje, 15. mar. 1923, 1.

⁷⁴ Republikanec, 7. št., letnik II, Celje, 11. jan. 1923, 2.

⁷⁵ Republikanec, 16. št., letnik II, Celje, 15. mar. 1923, 1.

⁷⁶ Republikanec, 3. št., letnik I, Celje, 14. dec. 1922, 3.

⁷⁷ Republikanec, 5. št., letnik I, Celje, 28. dec. 1922, 3.

⁷⁸ Republikanec, 14. št., letnik II, Celje, 1. mar. 1923, 1.

⁷⁹ Republikanec, 5. št., letnik I, Celje, 28. dec. 1922, 1.

⁸⁰ Republikanec, 3. št., letnik I, Celje, 14. dec. 1922, 1.

ska skrivnost.«⁸¹ Drugič so centralisti v navadnem, dnevnoupravljalškem pomenu besede. V obojem se ujemajo s proslulimi samostojneži.⁸²

S klerosi ni šlo tako enostavno: bili so zavedni Slovenci in so terjali avtonomijo. Toda: »To je meglena beseda, to je kakor velik svinjski lonec, v katerega lahko namečete, kar vam je drago. Tudi občine so avtonomne, pa jih nakuri vsak okrajni glavar.«⁸³

»Autonomija še ni svoboda, kakor nam trobi črna gospoda... Autonomija dobi deželne doklade za svoje poslance in svoje urade, a Beograd, mislite, da bo tih ostal brez davkov ko v celi menih? Autonomija — to so le dvojni davki, na starem škornju novi popravki, krparije nikoli nič prida ni, to ve vsak, ki ga danes čevljev tišči.«⁸⁴

SLS poleg tega že trideset let vpije o vsakih volitvah, da je vera v nevarnosti. Čudno, da samo za čas volitev!⁸⁵ Po veri je klerikalna tudi SRS, seveda pa v politiki ne.⁸⁶ Strupena bodica zadeva SLS tudi iz dvostišja:

»Iz Beograda, klerosi, prejimate ministrski penzijon, doma pred ljudstvom pa špilate opozicijon!«⁸⁷

Kam vodi klerikalna pot, pa nazorno kaže »Šušteršič-Zlindra-Volkodlak-Čičikov«, ki zdaj z vladinim denarjem kupuje slovenske mrtve duše. Temu je na naši zemlji dovoliti samo osebno svobodo, stanovanje in grob; če dobi kaj več, smo vredni, »da se razselimo kakor cigani, a slovensko zemljo da zasede drug narod, ki ima več časti in ponosa.«⁸⁸

Najusodnejša pa je za SRS Radićeva HRSS. Od Jožefdanske resolucije SZS naprej je ta hrvaška stranka glavni Novačanov zaveznik in podpornik. Avramović se je 1. novembra 1922 s svojim tajnikom sicer mudil v Celju, toda nekdanje prisrčne zveze med njim in Novačanom spričo republikanstva slednjega ni več. Sprva skuša SRS postaviti skupno listo s HRSS po celi jugoslovanski Sloveniji in na Hrvaškem. Toda 21. januarja 1923 Radićevo glasilo Slobodni dom za javnost nepričakovano naznani, da HRSS ni (več) v nikaki zvezi z dr. Novačanom, kar pa je le posledica dogodkov v Celju 7. januarja tistega leta.⁸⁹ Vodja SRS je tega dne pričakoval Radića, ki je menda celo telefonično obljubil, da pride v Celje, na sestanek o postavitvi skupne liste obeh republikanskih strank za Štajersko s Prekmurjem. Za to priliko je spisal v Republikanca uvodnik, v katerem bombastično razglašala Matijo Gubca za skromnega predhodnika hrupnega hrvaškega vodje dvajsetih let našega stoletja.⁹⁰ Toda na

⁸¹ Republikanec, 3. št., letnik I, Celje, 14. dec. 1922, 3.

⁸² Poleg tega so samostojneži in demokrati ostudni tudi zato, ker nastopajo fašistovsko: ko je 19. maja 1922 zgorelo gospodarsko poslopje Antona Mahna, so novačanovci več kot prepričani, da je to maslo SKS. Demokrati pa ščitijo orjunce, ki so v Celju 1922. leta pretepli zdravnik in skladatelj dr. Antona Schwaba, v Mariboru razbili klerikalno tiskarno — SRS obsoja vsakršno nasilje, ne glede na to, zoper koga je usmerjeno!

⁸³ Republikanec, 1. št., letnik I, Celje, 2. dec. 1922, 1.

⁸⁴ Republikanec, 16. št., letnik II, Celje, 15. mar. 1923, 2.

⁸⁵ Republikanec, 9. št., letnik II, Celje, 25. jan. 1923, 1.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Republikanec, 11. št., letnik II, Celje, 8. feb. 1923, 1.

⁸⁸ Republikanec, 6. št., letnik II, Celje, 4. jan. 1923, 3. Klerikalcem očita SRS tudi uvedbo predpotopne cirilice v slovenske šole, zavoljo česar so štirji bivši ministri SLS prišli do mastnih penzijonov (Republikanec, 9. št., letnik II, Celje, 25. jan. 1923, 1). Spričo tega so obtožbe črne gospode, da republikanci s svojim o-jem v tvornoprotektilih deležnikih srbujejo, docela neresne.

⁸⁹ Dogajanje tega dne in prejšnjega večera je povzeto po pisanju Republikanca, 7. št., letnik II, Celje, 11. jan. 1923, 1, 2. Tudi citati so od tam. To pa ni bil edini pretes v vrstah SRS: posamezni pristaši se pridružajo, ker je strankino glasilo v rokah enega človeka. Ta jim lahko kdajkoli zaveže jezike — glej M. Plank, n. d., 260. Toda te ugovore Novačan utiša z ustanovitvijo konzorcija za izdajanje Republikanca. Stvar tudi primerno ocvetliča z izgovorom, da list tako ne bo več visel na plečih enega človeka.

⁹⁰ Republikanec, 6. št., letnik II, Celje, 4. jan. 1923, 1.

svete tri kralje sta se v Celju pojavila le Radičeva poslanca dr. Pernar in Robič ter sporočila, da je njun šef bolan in da ga naslednji dan ne bo v Celje. Kljub temu pa je bil 7. januar zelo živahen. Najprej je policija nezakonito razgnala republikansko zborovanje v gostilni pri Kroni. Nič ni zalegla intervencija pri oblasteh: Novačanu je ravnatelj policije, dr. Senekovič, cinično pojasnil: »Oblasti imajo pravico interpretirati zakone, kakor same hočejo.« Republikanci se niso pustili zastrašiti in so se hitro znašli: sklicali so sestanek svojih zaupnikov v spodnjehudinjški Pristovškovi gostilni. Policija je stavbo sicer kmalu obkolila, toda 120-glavo razširjeno vodstvo SRS je vseeno zasedalo. Dr. Pernar je odločno zahteval, naj bo Radič nosilec skupne republikanske liste za volilno okrožje Maribor—Celje; hkrati pa ni bil pripravljen sprejeti reciprocitete za Novačana ali katerega drugega slovenskega republikanca kot nosilca skupne liste na Hrvaškem. Vodja SRS je brž izbruhnil: »Kakor mi nočemo, da bi bili nad nami Srbi, tako tudi nočemo, da bi nam komandirali Hrvati... Verujemo Radiću in smo z vso dušo za njegovo idejo, toda politika je politika. U politiki je treba stati vedno na varnih temeljih... Radić ni opica, da bi ga kazali okrog (po Slovenskem), zburjali hrup in radovednost ž njim ter z njegovo veliko osebnostjo lovili volilce.« SRS, ki ima pristašev kot listja in trave, ni treba nobene politične vabe! Novačan tudi izjavi, da bo branil samostojnost svoje stranke vedno in povsod ter za vsako ceno in žrtev. Dr. Pernar poskuša s kompromisom: do 40 odbornikov SRS naj gre k Radiću v Zagreb na pogajanja. Toda Novačan ga zavrne, da kot gost ne more ničesar predlagati. Na to je advokat iz Zagreba sejo seveda zapustil.

Propagandna akcija dr. Novačana, ki se razglaša za »študenta revolucijonarne Moskve in republikanskega Pariza«,⁹¹ udari sedaj tudi po Radiću, še posebej ostro potem, ko ta javno objavi zlom slovensko-hrvaške republikanske osi. Hrvaškemu vodji očita, da nima srca za delavstvo, ki ga SRS nikakor ne bo zapustila. Tudi mu ne gre v slast zagrebško »je...nje vlaške (srbske) matere«:⁹² srbske sirote res niso krive, da nosijo srbsko ime. Slovenski republikanci pa hočejo misliti s svojo glavo in dihati na lastna pljuča. Poleg tega SRS ne bo nikoli dovolila trganja Prekmurja, Ormoža in Ptuja od živega mesa Slovenije,⁹³ kar je zahteva zagrebških kapitalistov, ki hočejo imeti direktno zvezo z Avstrijo in ki podpirajo Radića. Novačanovci HRSS brž označijo za stranko »zagrebškega judovskega kapitala«.⁹⁴ ter hudomušno zapišejo, da se pri Hrvatih zmeraj nekaj kadi, pečenke pa nikoli, nikoli ni!⁹⁵

Tako je SRS na volitvah 18. marca nastopila čisto sama, na smrt sprta z vsemi konkurenti. Sicer je živahno zborovala: 14. januarja v Kostrivnici in Sodni vasi,⁹⁶ 20. v Zidanem mostu, 21. v Rečici in Šmartnem ob Savinji, 22. v Mozirju,⁹⁷ 11. februarja na Ptuju⁹⁸ in potem še mnogokje, toda volilni rezultat je pokazal, da povsod prepovršno. Ljudi so republikanci SRS (kajti republikanci so bili tudi slovenski pristaši HRSS) prepričevali, kako razen njihove stranke nobena druga ni vredna nič, njihova lista — tretja po vrsti na Štajerskem, ki blesti v rumeni barvi maščevanja za vse krivice nad ljudstvom⁹⁹ — pa pomeni in v primeru zmage zagotavlja politično, gospodarsko in kulturno svobodo slovenskega naroda, njegovo popolno suverenost v okvirih slovenske republike v konfederativni zvezi z republikami Hrvatov, Srbov in Bolgarov (po zgledu ZDA in Švice), zunanjo politiko, carino in finance (a te bodo skupne le po risbi denarja, dočim bo že napis na njem pri nas samo slovenski).

⁹¹ Republikanec, 8. št., letnik II, Celje, 17. jan. 1923, 2.

⁹² Republikanec, 14. št., letnik II, Celje, 1. mar. 1923, 1.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Republikanec, 16. št., letnik II, Celje, 15. mar. 1923, 1.

⁹⁵ Republikanec, 16. št., letnik II, Celje, 15. mar. 1923, 2.

⁹⁶ Republikanec, 8. št., letnik II, Celje, 17. jan. 1923, 2.

⁹⁷ Republikanec, 9. št., letnik II, Celje, 25. jan. 1923, 3.

⁹⁸ Republikanec, 12. št., letnik II, Celje, 15. feb. 1923, 3.

⁹⁹ Republikanec, 13. št., letnik II, Celje, 22. feb. 1923, 1.

Predsednik Konfederacije bodi po turnusu enkrat Slovenec, drugič Hrvat, tretjič Srb, četrtič Bolgar in potem spet od začetka.¹⁰⁰ Edino SRS odrešuje slovenskega kmeta in delavca, sploh slehernika!

Zaradi zapletov z Radićem ter strankarske nediscipline SRS na Kranjskem ni prišla do svoje liste, čeprav jo je obljubljala in prijavila, a jo je sodišče zavrnilo.¹⁰¹ Svojim pristašem je zato svetovala ali volilno abstinenco ali pa glasovanje za naprednjake. Klerikalci ne smejo dobiti niti enega republikanskega glasu!¹⁰²

Za potrebe svojega predvolilnega boja si je SRS omislila republikanski dinar, ki ga je hrupno nabirala po zborovanjih. Nateklo se ga je 9858,5 din in 3 ameriške dolarje,¹⁰³ vendar so ga republikanci mnogo porabili docela neproduktivno za različne globe in kazni spričo prekrškov, ki so jih zagrešili v preneti kampanji.

In potem so bile volitve . . .

»Belgradu je slovenski narod naznanil dne 18. marca svojo neupogljivo voljo, da noče nič vedeti o vsiljenem centralizmu, o njegovi koruptni upravi, o njegovem nerazumevanju slovenskih potreb, o njegovi nesposobnosti in počasnosti. Slovenski narod hoče za bodoče sam s seboj upravljati.«¹⁰⁴

Dr. Korošec v imenu 21 narodnih poslancev SLS

Republikanci SRS so na Štajerskem dobili komaj 1461 glasov, medtem ko zmagovita SLS 56.665, HRSS pa 10.186.¹⁰⁵ SRS je zagotavljala, da bodo republikansko (toda ne pod praporom HRSS!) volili »vsi ponižani, vsi razžaljeni, vsi teptani, vsi revni in ubogi, vsi, katerim /so vladinovci vseh vrst/ prizadejali . . . u nebo vpijoče krivice in končno vsi, katerih tilnik se ukloniti noče,«¹⁰⁶ sedaj pa je morala spoznati, da je ljudi vseh teh kategorij na Slovenskem silno malo. Popoln polom je Novačana strl.¹⁰⁷ brž je ustavil Republikanca, že 10. avgusta 1923 pa je v Slovenskem narodu objavil spis: Vsi pojdete za menoj! in v njem razglasil, kako se je spokoril ter postal monarhist. Ni šel »po pare«, niti ni izdajalec domovine, le razočaran je nad republikanstvom, ki ga Stipica (Radić) malopridno, »s pristno hrvaško kričavostjo zlorablja« za svojo politično kariero, kar je spoznal v minutah svojega zadnjega obiska pri hrupnem hrvaškem voditelju. Ta mu je namreč tedaj dejal: »Znaš, Novačane, mi čemo se možda republikanstvu i odreći, ali Beograd mora to skupo da plati! . . . To nismo mi toliko Hrvatska republikanska seljačka stranka, več smo za pravo Hrvatska Radićeva seljačka stranka i možemo svaki čas, da se opet tako nazovemo, ustreba li nam!«¹⁰⁸ Namesto konfederacije Novačan zdaj hvali srbsko nadvlado v Jugoslaviji: bivši predsednik SRS se je pač bil med 18. marcem in 10. avgustom oglasil na Bledu pri kralju Aleksandru in praktična politika sta brž sklenila dogovor — Novačan bo zapustil vrste slovenskega republikanstva, kralj pa ga bo za to spravil v diplomacijo.¹⁰⁹

Tak je bil torej konec Novačanovega najplodnejšega terjarjanja s politiko. Med Slovenci je bil prvi, ki je popolnoma nedvoumno terjal slovensko suve-

¹⁰⁰ Republikanec, 11. št., letnik II, Celje, 8. feb. 1923, 1. Seveda pa še od prej velja socialni — zadružniški program SRS, podedovan od SZS (tudi zahteva po radikalnemu agrarni reformi, zlasti na cerkvenih posestih), vendar je zdaj manj poudarjen. SRS obljublja v primeru zmage tudi uvedbo svojega pravopisa, svojega republikanskega o na mestu frakarskega!

¹⁰¹ Republikanec, 14. št., letnik II, Celje, 1. mar. 1923, 1. Slovenec, 23. 2. 1923.

¹⁰² Republikanec, 15. št., letnik II, Celje, 8. mar. 1923, 2.

¹⁰³ Republikanec, 16. št., letnik II, Celje, 15. mar. 1923, 3.

¹⁰⁴ Slovenec, 20. marec 1923, 1.

¹⁰⁵ Slovenski gospodar, 29. marec 1923, 2.

¹⁰⁶ Republikanec, 7. št., letnik II, Celje, 11. jan. 1923, 2.

¹⁰⁷ Novačan je računal na to, da bodo volitve 18. marca 1923 odločale o usodi slovenskega naroda za desetletja in desetletja: upal je pač na republikansko zmago, vsaj za javnost. Ko je potem ni bilo, ni čudno, da je zapisal v svojega Hermana Celjskega o Slovencih tole: »Drugi knezi vladajo nad polnokrvnimi plemeni, to naše ljudstvo pa . . . kot da je davno odtočilo pol svoje srčne krvi — kot da mu sence Alp zastirajo možgane!« (Izdaja, omenjena v opombi 4, 192.) Tudi: »To ljudstvo ima pravico vstati šele na sodni dan.« (209 stran navedene knjige.)

¹⁰⁹ Glej J. Vidmar, *Obrazi*, Ljubljana 1985², 396, 397. Če smemo na tem mestu opozoriti še na dosedanja objavljana o Novačanih podvigih, moramo omeniti zlasti tehtno pisanje Jurija Petrovskega v ZC, 38. letnik, št. 1-2 (žal se ukvarja le z listom Republikanec) in B. Hartmana spremno besedo k Novačanovim dnevniškim zapiskom Jeruzalem—Kairo, Ljubljana 1986.

renost in državnost. Kako prav je imel, kaže usoda avtonomističnih klerikalcev, ki so se pri skupni suverenosti s Srbi in Hrvati morali, če so hoteli vladati Sloveniji, za kar so mandat volilcev nedvomno imeli, ponižujoče povezovati s srbskimi strankami. Najštevilnejši Srbi so tako odločilno posegali v slovensko in hrvaško življenje s svojo voljo brez pristanka obeh prizadetih narodov, kar je bila vsaj od Wilsonove razglasitve samoodločbe narodov tudi s političnega stališča čisto navadna uzurpacija. Veliki porazenec volitev leta 1923 je bila »jugoslavenarska« JDS, zmagale pa so stranke narodov: velikosrbski radikali (NRS), hrvaška HRSS in slovenska SLS. Ker se je Radić s svojim političnim akrobatstvom izkazal za nezanesljivega partnerja, se je SLS morala povezati z NRS, če je hotela vsaj nekoliko udejanjiti pooblastila, ki ji jih je dal slovenski narod. To jo je stalo zelo mnogo načelnosti in jo pognalo na usodno pot vsakodnevnega pragmatizma. Radikalci so pač mogli kupčevati... in kdor je manj zahteval ter se jim bolj uklanjal, je dobil nekaj prostora pri koritu oblasti. Novačan, ki je starojugoslovanske razmere kot luciden um gotovo dobro uvideval, je tako preroško mogel napovedati dan, ko bo gospod Radić, da, celo ta politični talent par excellence, ali smešen ali pa tragičen. Bil je oboje: prvo ob Markovem protokolu in kot Pašičev minister, drugo ob umoru. Vodja SRS si iz takšnih gnilih razmer z idejo ni znal pomagati, zato pa tem bolj s prakso, ki je produktivno republikansko vizijo suverene slovenske državnosti prepustila novim močem in drugim rokam. Žal te v odločilnih časih niso vedno imele stvari primerne in zadevi potrebne neodvisnosti, da bi jo udejanjale v čistosti in sijaju zamisli svojega marsikdaj v dejanju in besedi tudi precej prostaškega prvoboritelja.

Summary

A SHORT HISTORY OF THE SLOVENE AGRICULTURAL AND SLOVENE REPUBLICAN PARTY OF ANTON NOVAČAN

Igor Grdina

The Slovene poet, writer, dramatist, politician, lawyer and diplomat Dr. Anton Novačan (1887–1951), formed at the end of 1921 and the beginning of 1922 from the dissidents of the Independent Agricultural Party, who did not agree with the party's entrance into the Yugoslav centralistic government and its voting for a centralistic constitution, the Slovene Agricultural Party. At its beginning the party was given support from the Serbian Peasant Association of Mihajlo Avramović. From him the Slovene Agricultural Party assumed the demand for peasant prevalence in social life, but without oppressing other parties, for widest economic and political democracy, based on as many as possible rights for both sexes; but rejected the Yugoslav national unitarism and monarchism of the Serbian agriculturists. Thus the mutual relations broke. Novačan then connected the Croatian republican peasant leader Radić; as the first among Slovenes he demanded independent nationality in the frame of a sovereign Slovene republic inside a confederation of Slovenes, Croats, Serbs and Bulgarians. He also conceived a transworld peasant International (but not under communist, working-class leadership as Kresinterna was), and demanded economic development of mankind only in accordance with laws of nature, nothing by force, otherwise the nature would resist («revenge of the soil»). To his opinion mankind could develop only in peace and nonviolence. Novačan's movement changed name on the 23rd of April 1922 into the Slovene Republican Party, which was rigorously persecuted by the government (it suppressed the party's first magazine *Naša vas* /Our Village/). On elections in 1923 the Slovene Republican party attempted to present itself in a unified republican block together with Radić's HRSS, but the union was not brought to realisation as the Croatian party presumably wanted to set Transmuranland, Ptuj and Ormož apart from Slovenia. Thus the Slovene Republican party appeared alone on elections, and only in the Stryian constituency.

Despite the violent, many a times even insolent campaign against all other parties in its second magazine (*Republikanec* — The Republican), the party experienced a complete failure (0,8 % of votes in Slovenia!). Dr. Novačan joined the monarchists and became a diplomat (Varšava, Braila, Kairo, Celovec, Bari); his followers joined the republicans around the Ljubljana magazine *Atonomist* (The Autonomist).

Pri Slovenski matici je izšla knjiga

Božo Otorepec

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpopolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskega in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM po posebnih članskih cenah, ki sicer veljajo samo za člane Matice.

Slovenska matica, Trg osvoboditve 7, 61000 Ljubljana
Telefon: (061) 214 190

Aleš Gabrič

SLOVENSKI UMETNIŠKI KLUB

Od ideje do realizacije

Januarja meseca 1944. leta se je na osvobojenem ozemlju v Beli krajini odvijalo več pomembnih dogodkov za slovensko kulturo. 4. 1. 1944 je bil v Semiču kongres slovenskih kulturnih delavcev, ki je zavzel mesto 3. plenuma kulturnih delavcev OF, 9. januarja je bilo na seji IO OF sklenjeno, da se ustanovi SNG na osvobojenem ozemlju in Znanstveni institut in 12. januarja je IO OF izdal odloka o ustanovitvi teh dveh institucij. V začetku sta bili podrejeni IO OF, od marca dalje pa predsedstvu SNOS, prav tako kot tudi odsek za prosveto pri predsedstvu SNOS. Vse te kulturne ustanove (razen odsek za prosveto, ki je oblastni organ) so bile torej podrejene političnemu vodstvu in so poleg primarnih — kulturnih — nalog, opravljale še opravila, ki jih je zahteval politični trenutek. Pri izvrševanju obsežnih nalog je zato kulturnim delavcem ostalo le malo časa za reševanje osnovnih teoretskih vprašanj: določiti odnos med umetnostjo in politiko v novi družbi in najti umetnosti pravi značaj in obliko. Zato ni presenetljivo, če so umetniki prišli na idejo, da bi ustanovili klub slovenskih umetnikov, kjer bi lahko reševali te in podobne probleme.

O potrebnosti takšnega kluba so razpravljali že na 1. kongresu slovenskih kulturnih delavcev januarja 1944 v Semiču,¹ vendar do akcije za ustanovitev ni prišlo kmalu.

Junija 1944 so bili na seji oddelka za umetnost za člane odbora in sklicatelje ustanovitvenega zasedanja Slovenskega umetniškega kluba (dalje: SUK) predlagani: Josip Vidmar, France Bevk, Božidar Jakac, Božo Vodušek, Mile Klopčič, Jože Tiran, Vladoša Simičičeva, Lojze Rojc, Niko Pirnat, Drago Cvetko, France Mihelič, Karlo Pahor in Marta Pavlinova.² Prva seja pripravljalnega odbora je bila 29. junija 1944 v Semiču, udeležili pa so se jo razen Marte Pavlin-Brine, ki je bila takrat v kulturniški skupini XIV. divizije na Štajerskem. Dogovorili so se o povabljenih, diskusijskih temah in referatih za ustanovni sestanek ter o osnutku pravil.³ Delo se nato dolgo ni premaknilo s te točke, ker je velik del kulturnih delavcev prisostvoval partijskemu tečaju na Rogu od julija do konca septembra 1944.

Kot prvi datum ustanovnega zбора je načelnik odseka za prosveto pri predsedstvu SNOS Boris Ziherl predlagal čas med 10. in 15. avgustom ter se hkrati zavzel za širši kriterij sprejema v članstvo od tistega, ki ga je začrtal pripravljalni odbor.⁴ Dolgo zatem ni bilo seje oddelka za umetnost, da bi naredili konkretne korake k ustanovitvi kluba, zato je referent za literaturo oddelka za umetnost Matej Bor 10. avgusta predlagal, »da se skliče seja oddelka za umetnost, da se pogovorimo o ustanovnem občnem zboru Umetniškega kluba in o drugih vprašanjih, ki so v zvezi z našim delom.«⁵

Da je zamisel o ustanovitvi kluba kljub tem neuspešnim poskusom imela začrtane smernice, nam dokazujejo poročila oddelka za umetnost in ljudsko

¹ Slovenski poročevalec (dalje: S Por) 10. 10. 1944, št. 30, str. 3. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje: A IZDG), Tisk NOB, S 10; Prispevki Borisa Kidriča slovenski kulturi, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 58.

² Boris Ziherl Francetu Bevku 22. 6. 1944, A IZDG, Fasc. 453/I, 3.

³ Filip Kumbatovič-Kalan, tekst v knjigi: Bitka, kakor življenje dolga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1975, str. 442. Članek v knjigi nima naslova. Pod naslovom »Med spodbudami in do-sežki« ga najdemo v tipkopisu v Dokumentaciji akademije za gledališče, radio, film in televizijo (dalje: D AGRFT), št. 570.

⁴ Boris Ziherl podrejenim oddelkom 26. 7. 1944, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 3 b.

⁵ Matej Bor Miletu Klopčiču 10. 8. 1944, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 3 a.

prosveto odseka za prosveto. V elaboratu oddelka o organizaciji kulturno-prosvetnega dela, ki je nastal konec julija ali v začetku avgusta 1944 je zapisano:

»Slovenski umetniški klub

V cilju mobilizacije vseh naših poklicnih ali že priznanih umetnikov: književnikov, arhitektov, slikarjev, kiparjev, glasbenikov, gledaliških igralcev itd. in njihove tesne združitve, v težnji, da bi s svojim delom čim več pripomogli naši osvobodilni borbi in izgradnji naše nove, narodne kulture, se osnuje Slovenski umetniški klub, ki bo zbral in vezal vse umetnike, dajal smernice njihovemu ustvarjanju in skrbel tudi za njihov individualni razvoj in za vzgojo naraščaja iz naših ljudskih talentov. V ta namen bo Slovenski umetniški klub izdajal tudi svojo umetniško revijo in drugo strokovno literaturo, prirejal sestanke, predavanja, tečaje, razstave itd. in bo enako pomagal ustvarjanju splošnih kulturno-prosvetnih nalog v oblikah, ki so spredaj navedene.« SUK-a se tiče še navedba, naj prepise zapisnikov svojih občnih zborov pošilja oddelku za umetnost in ljudsko prosveto.⁶

Pot k ustanovitvi kluba se je nadaljevala šele po zaključku partijske šole na Rogu, ki se je končala 28. 9. 1944. 30. septembra je Mile Klopčič, vodja oddelka za umetnost in ljudsko prosveto, razposlal vabila na občni zbor, ki »ne bo imel manifestativnega značaja in bo brez zunanjega hrupa«, ter hkrati naprosil predvidene referente, da pripravijo kratke uvodne besede.⁷ Na vabilih je bil napisan predvideni dnevni red:

»Nagovor Josipa Vidmarja,
Referat tov. Borisa Kidriča:

Vloga umetnosti in umetnika v družbi, zlasti v osvobodilni borbi.
Kratki referati o problemih posameznih panog.
Čitanje in sprejem pravil ter volitev odbora.
Diskusija.
Predlogi in slučajnosti.«⁸

Za sklicatelje so bili podpisani Drago Cvetko, Dore Klemenčič in Mile Klopčič.⁹

Ustanovni zbor

Ustanovni občni zbor je bil v Semiču, torej v istem kraju, kjer so se umetniki že zbrali januarja na kongresu slovenskih kulturnih delavcev. Na zboru 3. septembra se je zbralo 32 umetnikov: 7 književnikov, 6 likovnih in 8 glasbenih umetnikov, 3 arhitekti ter 8 članov SNG na osvobojenem ozemlju, poleg njih pa še 6 gostov. Zbor se ni držal začrtanega dnevnega reda, ker Josipa Vidmarja na zboru ni bilo, Boris Kidrič pa je prišel kasneje in je imel svoj nagovor šele po referatih umetnikov. Najprej je referiral Mile Klopčič za literate, nato France Mihelič za slikarje in kiparje, Dragotin Cvetko za glasbenike in Filip Kumbatovič za gledališče, referat Saše Sedlarja za arhitekto pa je zaradi referentove zadržanosti odpadel.¹⁰

Referenti so se dotaknili odnosa umetnosti in osvobodilne borbe ter nalog umetnosti v bližajoči se bodočnosti. Poudarili so, da umetnost kljub težki politični situaciji ne sme pasti na stopnjo propagande, ker je nacistična Nemčija lep primer, kam takšna »umetnost« zaide. Mile Klopčič je dejal: »Politik

⁶ Organizacija kulturno-prosvetnega dela, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 1. Tekst ni datiran. Nahaja se tudi v D AGRFT, št. 355/6. Tam ima pripis: »Prispelo 5. VIII.« (O. P. — 1944. leta). Isti tekst je dodan tudi Poročilu Odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS, datiranem z 16. 8. 1944, A IZDG, Fasc. 469/III.

⁷ Mile Klopčič Filipu Kumbatoviču 30. 9. 1944, D AGRFT 552/6.

⁸ Vabilo za ustanovni občni zbor SUK, A IZDG, Fasc. 469/III.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (dalje: ZA CK ZKS), Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14068.

niti kdorkoli drug ne more narekovati umetniku, kaj in kako naj'ustvarja. Umetnini daje ceno njena iskrenost, ki pa je možna le, ako je plod umetnikovega čustva, razpoloženja in tudi misli.«¹¹ France Mihelič pa je opomnil, da rezultatov prikazovanja partizanske borbe od umetnikov ni moč pričakovati takoj, ampak je treba počakati, da stvar dozori: »Jasno je, da bo nova vsebina zahtevala tudi novo formo. Ne da se pa to diktirati in ustvariti čez noč. Vse to je stvar razvoja. Resnične umetnine iz naše osvobodilne borbe bodo nastale šele tedaj, kadar bo nova vsebina našla tudi adekvatno formo.«¹²

Boris Kidrič, ki je prišel z zamudo, ni imel predvidenega referata, temveč je le v imenu IO OF pozdravil ustanovitev SUK, »ki ni vezan na nobene politične organizacije«. Dejal je, da mora biti slovenski umetnik povezan z borbo in z ljudskimi množicami.¹³

Posebnost ustanovnega zbora so volitve, ker so bile prve in druge razveljavljene. Prve, po katerih naj bi bil predsednik SUK Josip Vidmar, so bile takoj razveljavljene, ker je bil Vidmar kot edini kandidat odsoten. Nato je bil za predsednika izvoljen France Bevk, Vidmar za podpredsednika (16 glasov zanj, 12 za Seliškarja) ter še pet odbornikov za posamezne stroke. K besedi se je javil Filip Kumbatovič in dejal: »Če je ta klub res klub svobodnih umetnikov, bi bilo boljše, če bi njegovi funkcionarji ne bili sočasno funkcionarji IO OF ali SNOS.« Zbor je predlog sprejel in na ponovnih volitvah izbral novo vodstvo v sestavi: predsednik: Božidar Jakac; podpredsednik: Karlo Rupel; tajnik: Ciril Kosmač; odborniki: za upodabljačo umetnost: France Mihelič; za glasbo: Karel Pahor; za gledališče: Jože Tiran; za arhitekturo: Branko Simčič; za književnost: Ivan Potrč.¹⁴

V diskusiji, ki je sledila, so umetniki razmišljali o tendenci v umetnosti, o ljudstvu in umetnosti, ljudski umetnosti itd. Podrobneje naj bi o tem razpravljali na diskusijskih dnevih, od katerih bi bil prvi 14. 10. 1944 na temelju referata Borisa Kidriča, ki je na ustanovnem zboru odpadel. Ob koncu zbora so umetniki sprejeli predlog Mileta Klopčiča, naj bi klub izdajal svojo umetniško revijo. Klopčič je bil izbran za glavnega urednika. Za revijo je bilo predlagano ime »Naša beseda«, a tudi o tem naj bi dokončna odločitev padla na sestanku 14. 10. 1944.¹⁵ Z ustanovnega zbora so poslali pozdravne brzojavke maršalu Titu, sovjetskimi in jugoslovanskimi umetnikom ter slovenskim umetnikom v fašističnih taboriščih in še neosvobojenih delih Slovenije.¹⁶

O ustanovnem zboru je poročal Slovenski poročevalec 10. oktobra 1944. Povzel je vsebino zborovanja in referatov ter navedel izvoljeno vodstvo kluba. Ob koncu članka je Slovenski poročevalec zapisal: »Bije se tudi borba za svobodo umetnosti in te borbe se aktivno udeležuje slovenski umetnik sam. Svoboda, ki si jo bo priboril, bo plodno razvezala njegove ustvarjalne sile in slovenska umetnost bo doživela nov razcvet, novo širino in novo globino.«¹⁷

SUK in sekanje narodnoosvobodilne breze

Svojo največjo vlogo je klub odigral pri razbijanju neumetniške teze o narodnoosvobodilni (NO) ali partizanski brezi, ki je bila izrazito tendenciozna in je od partizanskih umetnikov zahtevala, da ustvarjajo le dela, kjer bodo jasno vidni sledovi partizanske borbe. Te so nastale in jih je širil propagandni odsek

¹¹ Mile Klopčič: O našem delu in nalogah, ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14063.

¹² France Mihelič: Upodabljačo umetnost in naša osvobodilna borba, ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14065.

¹³ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14068.

Tudi — Boris Kidrič: Sabrana dela III, Komunist, Beograd 1985, str. 220—221. Tam je pravilno zabeleženo, da je bil sestanek v Semiču. Pod fotografijo, ki kaže Kidriča na tem sestanku, pa je naveden napačen kraj: Črmošnjice.

¹⁴ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14068.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14066.

¹⁷ A IZDG, Fasc. 509/I. Prebrane so bile 9. 10. 1944 v radiu OF.

¹⁸ S Por 10. 10. 1944, št. 30, str. 3, A IZDG, Tisk NOB, S 10.

Glavnega štaba slovenske partizanske vojske prek svojega časopisa Smernice. Zahtevali so umetnost, ki izraža borbo, tako da lirika v književnosti in tihožitja ter krajine v likovni umetnosti niso bili zaželeni motivi. Umetniki so ljudi, ki so zastopali takšna stališča, imenovali NO breze.¹⁸ Zapisnika obeh članskih sestankov kluba kažeta, da je bil tej temi posvečen večji del diskusije.

Prvi sestanek je bil — kot je bilo napovedano — 14. oktobra 1944, vendar je bil Boris Kidrič zadržan. Uvodno besedo je imel namesto njega predsednik IO OF Josip Vidmar. Dejal je, da v Sloveniji nihče ne bo predpisoval umetnosti, OF pa pričakuje, da bodo umetniki črpali motive iz tedanjega dogajanja. Zavrnil je teze o NO brezi: »Če hoče biti breza umetnost, mora biti pod njo partizanski rekvizit. To je zame burka, to je zame farsa. S tem pa še nočem reči, da bi se ne dalo narisati breze, ki bi globjemu opazovalcu ne posedovala današnjih dni... Siže sam pa še ne zadostuje, da bi kritik priznal, da je avtor narodno-osvobodilni umetnik.« V diskusiji, ki je sledila Vidmarjevi uvodni besedi, so bile slišati tudi kritike na račun tistih odgovornih ljudi, ki so pozivali k aktualnosti in že s tem skušali vplivati na tok umetniškega ustvarjanja. Ta poziv je bil ocenjen kot nepotreben, saj so umetniki ves čas NOB stali na strani bojujočega se ljudstva in so že s tem pokazali svojo pravilno angažiranost.¹⁹

Boris Kidrič se je nato udeležil 2. sestanka, ki je bil 8. novembra 1944 — prav tako kot prvi — v Črnomlju. V svojih besedah se je dotaknil odnosa umetnika in tendence. Umetnika je ocenil za tendencioznega že s tem, ker opisuje dnevno doživljanje kot ga sam občuti, pri tem pa je dejal, da ne misli »plakaterske tendence«. Kidrič je izrekel tudi naslednje misli: »Umetnost se ne da dekretirati s strani NO breze in se je ne da dekretirati niti z absolutne umetnosti. In tako sodim, da je ta debata nepotrebna.«²⁰

K temu problemu so se na sestanku vrnili v diskusiji med Božom Voduškom, Borisom Kidričem in Josipom Vidmarjem. Božo Vodušek je dejal, da sta tudi ljubezenska lirika ter krajinarstvo lahko dobra umetnost in s tem sta se sogovornika strinjala. Na Voduškovo mnenje, da je drama s politično snovjo, kjer so »naši« ljudje popolni, nasprotniki pa izvržki, slaba, je Kidrič odgovoril: »Ne samo umetniško slaba, temveč tudi politično slaba... Zahtevamo, da bodi umetnost resnična, to pa seveda (v zapisniku izpuščeno: pomeni, O. P.), da zna pravilno zrcaliti zdrave in nezdrave pojave. Če zna to, potem je ta umetnost tudi politično pravilna.«²¹

Umetniki, člani SUK, so zavračali tezo o NO brezi. Vendar pa brez podpore nekaterih političnih delavcev sami ne bi uspeli tako hitro utišati takšnih stališč. Na prvem mestu sta tu Boris Kidrič in dr. Aleš Bebler. Boris Kidrič je znal razlikovati, »kaj je agitacija in kaj propaganda in kaj propaganda in kaj umetnina, ki ni le pesem za današnjo rabo.«²² Tipizaciji umetnosti je nasprotoval tudi na konkretnih primerih in se ni zadržal le na deklarativnih izjavah. Božidarju Jakcu je npr. predlagal, naj raje napravi portrete resničnih partizanov, ne pa tipa slovenskega borca za svobodo, ker lahko naredi takšnega, »ki ne bo pravi, ki ne bo odgovarjal.«²³

Dr. Aleš Bebler je odločilno posegel v diskusijo o NO brezi s člankom »Ne-kaj misli o umetnosti«, ki je bil objavljen v Ljudski pravici 4. novembra 1944. V njem je zapisal: »Kot nebo od zemlje sem daleč od bedaste teorije o »narodno osvobodilni brezi«. Bedaste zato, ker načenja problem pri koncu, namesto pri začetku. Začetek pa je — v umetniku. Pogoji ustvarjenja je njegovo doživetje. Torej bo dal umetnine, kakršnih smo žejni, edino tisti, ki doživlja

¹⁸ Glej poglavje: »Partizanska breza« v knjigi — Viktor Smolej: Zgodovina slovenskega slovstva VII, Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 51—54.

¹⁹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

²⁰ Prav tam; govor Borisa Kidriča tudi v — Boris Kidrič, Sabrana dela III, Komunist, Beograd 1983, str. 254—256.

²¹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

²² Prispevki Borisa Kidriča slovenski kulturi, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 11.

²³ Prav tam, str. 57.

to, kar mi doživljamo. Taka doživetja pa bodo dala umetnine, na katerih ne bo treba s prstom iskati partizana in njegove mule pod brezo, kajti pri prvem pogledu nanje ti bo glasneje bilo srce — čutil boš v njej ljubezen do naše zemlje, ponos, da zanjo prelivamo kri, samozavest zmagujočih. V tem je bistvo vprašanja. Ali je iskreno in globoko doživetje izvor produkta, ali pa ni. V prvem primeru bo — kdor obvlada formo — nam vsem nekaj povedal in vsi mu bomo prisluhnili. Pa naj je na sliki ali na odru partizan in njegova mula ali pa naj ga ni. Morda bo le slika breze same povedala več o naši ljubezni do rodne grude. V drugem primeru pa bo nastal zmazek kljub dolgi koloni mul, ki se vije čez planoto.²⁴

Na 2. sestanku SUK 8. 11. 1944, torej štiri dni po objavi članka v Ljudski pravici, je Aleš Bebler, potem ko je znova zavrnil »nazore o umetnosti, ki so bili prenešeni sem v tako smešni obliki kakor je NO breza«, dejal: »S tem programom smo dosegli, da bo klub kot celota odigral tisto vlogo, ki jo lahko odigra, če ima kot organizem skupno dušo. Zato smatramo, da bi bila ta diskusija zaključena in zato smo z naše strani zadovoljni. Našli smo skupen jezik.«²⁵

S tem je bila polemika (vsaj navidezno) končana. Težnje po tendenci pa le niso povsem izginile. Mile Klopčič je 5. 12. 1944 napisal pismo Filipu Kumbatoviču-Kalanu, v katerem ga prosi, naj spremeni nekatere odstavke v članku, ki ga je napisal za revijo: »Ravno tako se mi zdi odveč omenjati razpravljanje o narodno osvobodilni brezi in deviško čisti umetnosti. Stvar o brezi je dognana in zaključena za vse, ki so dobre volje. Za gluhece pa se ne brigajmo. S takimi stavki pa izzivamo znova polemiko o tem. Tudi Sašo (= Josip Vidmar; O. P.) sem prosil, da napiše kaj takega, kar ne bi obnavljalo in sprožilo debat.«²⁶ Polemika o tendenci v umetnosti se v času NOB ni več obnavljala, oživela pa je — v teoriji in praksi — dve leti kasneje s prihodom socialističnega realizma.

Slovenski umetniški klub na umetniški sceni

Že na ustanovnem zboru so bila sprejeta pravila kluba. Pravilnik je v 2. členu označil namen kluba: »Namen kluba je združevati vse slovenske umetnike, ki so aktivno vključeni v narodno osvobodilno borbo in so si s svojim delom pridobili naslov slovenskega umetnika; pospeševati njih skupna in osebna umetniška stremljenja; podpirati v vseh smereh razvoj in delo svojih članov s prirejanjem razstav, umetniških večerov, sodelovanjem pri razpisih in tekmah, pri podeljevanju podpor in štipendij; prirejati razne prireditve v smislu navedenih nalog. Izdajati redne in izredne publikacije.«²⁷

Čas na prvih dveh sestankih pa je bil namenjen predvsem razreševanju temeljnih teoretičnih vprašanj. Najpomembnejši je vsekakor že omenjeni spor okoli NO breze, govorili pa so še o odnosu oddelka za umetnost pri predsedstvu SNOS do umetnosti in relaciji istega oddelka in SUK. Zavoljo načelnih problemov, kjer so se mnenja razhajala, je kulturnim delavcem ostalo malo časa za razpravljanje o konkretnih akcijah, ki bi vodile do umetniških prireditev in s tem klub približale javnosti.

Takšno delovanje kluba — razpravljanje brez akcije — je ocenil Filip Kumbatovič v pismu Miletu Klopčiču 24. 10. 1944, torej med I. in II. sestankom: »Zdi se mi namreč, da bomo imeli kmalu tudi hude skrbi v Umetniškem klubu, kjer bo na eni strani grupa blagih umetnikov, ki bodo zelo inteligentno debatirali pa nič delali (to bo okrog Vidmarja), na drugi strani bodo užaljeni in ponižani razbijači Voduškevega kova, na tretji strani pa bodo najbrže cve-

²⁴ Ljudska pravica 4. 11. 1944, št. 26, str. 7, A IZDG, Tisk NOB, L 3.

²⁵ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

²⁶ Mile Klopčič Filipu Kumbatoviču 5. 12. 1944, D AGRFT 552/10.

²⁷ Seznam članov in pravila SUK, ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14067. Našteti h je 52 članov: 18 književnikov, 7 likovnikov, 6 arhitektov, 9 glasbenikov in 12 gledaliških igralcev.

tele kake narodno osvobodilne breze, ki bodo partijce izročali javnemu posmehu, ne da bi mogli take udarce parirati. Mislim pa, da je klub predvsem zato na svetu, da bi kaj delal.«²⁸

Klub v naslednjih mesecih ni širil umetnosti med množice in delo kluba ni prešlo okvira debate na članskih sestankih. Zato je Kumbatovič decembra 1944 napisal: »Da zaključim: »zunaj« imamo najmanj 70 umetnikov in drugih kulturnih delavcev,²⁹ ki samo zaradi tega ne morejo svojega dela, ker so popolnoma zabiokratizirani po raznih službah, namesto da bi res dvigali našo umetniško produkcijo. Kolikor poznam naše razmere zadnja štiri leta, vem, da pri nas ne bo nobenega pravega umetniškega dela in nobene kvalitetne umetniške institucije, pač pa veliko nepotrebnih debat in drugih govorniških jalovosti — preden ne bomo zavzeli edino naravnega stališča: da pisatelj piši, da igralec igray, da komponist komponiraj in da slikar slikaj... Iz svoje lastne izkušnje vem, ... da ni mogoče kvalitetno opravljati svojega dela, če ima troje ali več funkcij.«³⁰

V letu 1944 je SUK le enkrat javno nastopil. Prvi nastop kluba je bil literarni večer SUK v kulturnem sporedu radia OF na predvečer obletnice Prešernovega rojstva, v soboto 2. 12. 1944 ob pol deseti uri zvečer. Potekal je po sledečem programu:

- »1. Govor Cirila Kosmača.
2. Pesnik Božo Vodušek je recitiral »Pesem o vojni« in »Budnico«.
3. Pavlinca Müllerjeva je prebrala dve pesmi Toneta Seliškarja.
4. Pesnik Mile Klopčič je prebral prvo poglavje svoje daljše pesnitve »Pekel«.
5. Članica SNG Vladoša Simčičeva je prebrala dve pesmi Mateja Bora: »Ranjeneec« in »Večerni motiv«.
6. Pesnik Jože Udovič je prebral dve svoji pesmi: »Noč v Suhi krajini« in »Na pohodu«.
7. Članica SNG Vladoša Simčičeva je prebrala dve pesmi Kajuha - Draga Destovnika, ki je padel letos februarja na Štajerskem: »Pomladno« in »Iz ljubezenskega cikla«.
8. Pesnik Jože Brejc je prebral dve svoji pesmi: »Pošta za očeta« in »Pohod«.³¹

Na 3. izredni odborovi seji, ki je bila 9. 1. 1945, so razpravljali o novih prireditvah kluba. Dogovorili so se za pripravo razstave partizanskih likovnikov, ki naj bi bila odprta v času kongresa SPŽZ. Pogovor se je vrtel tudi okoli prirejanja javnih predavanj. Na ugovor Cirila Kosmača, da bo to delo opravljala ljudska univerza, katere osnovanje je bilo v pripravi, so sklenili, da bo namesto tega klub prirejal tedenske kulturne večere v radiu OF.³²

SUK je 8. januarja 1945 poslal dopis slikarjem, v katerem jih je zaprosil, naj svoja dela, predvsem grafična, pošljejo najkasneje do 12. januarja Božidarju Jakcu, predsedniku kluba. Ker je bila razstava prirejena v majhnem prostoru (O. P. — v mali verandni dvorani gostilne Lakner v Črnomlju), je klub likovnike zaprosil, naj zaradi prostorske stiske ne pošljejo preveč del.³³

Pozivu se je odzvalo 12 partizanskih likovnih ustvarjalcev. To je bila prva skupinska razstava partizanskih slikarjev na osvobojenem ozemlju, svoja dela pa so razstavili: Božidar Jakac, France Mihelič, Nikolaj Pirnat, Drago in Nande Vidmar, Dore Klemenčič, Alenka Gerlovič, Vito Globočnik, Vladimir Jordan, Milena Dolžan, Dušan Petrič in Lojze Lavrič. Razstava je bila odprta od 14. do 24. januarja 1945, razstavljenih pa je bilo 160 del.³⁴ Razstava je obisko-

²⁸ Filip Kumbatovič Miletu Klopčiču 24. 10. 1944, D AGRFT 553/1.

²⁹ Številka 70 je bila zelo popularna med kulturniškiimi delavci, saj se je semiškega kongresa kulturnih delavcev januarja 1944 udeležilo prek 70 umetnikov, in so to številko uporabljali kot dokaz pripadnosti slovenskih kulturnih delavcev OF in njenemu boju.

³⁰ Filip Kumbatovič Mileni Mohoričevi 17. 12. 1944, D AGRFT 554.

³¹ Kulturni program ROF, A IZDG, Fasc. 510/V, 2.

³² ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16591.

³³ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16585.

³⁴ Slovenski zbornik 1945, DZS, Ljubljana 1945, str. 758.

valcem prikazala prerez partizanskega življenja in trpljenje slovenskega naroda v času NOB, tako da se je motivika ponavljala: pohodi in življenje partizanov, požgani domovi, življenje v koncentracijskih taboriščih in ječah, podobe mučencev in talcev. Poleg so bili še portreti komandantov, političnih delavcev, borcev iz brigad in ranjenih partizanov.³⁵

Na IV. izredni odborovi seji kluba dne 22. januarja 1945 je Božidar Jakac ocenil, da je razstava uspela. Pokazala je, da se za slikarstvo najbolj zanima vojska. Zato je predlagal, da v bodoče kulturnih manifestacij ne bi tako tesno vezali na druge prireditve, ker je bil prav obisk članic Slovenske protifašistične ženske organizacije (SPŽZ) minimalen, čeprav je bila razstava prirejena v prvem redu zaradi zborovanja SPŽZ. Dejal je, da je klub, ki je tako prvič nastopil v javnosti, to svojo priliko s tem tako rekoč zapravil.³⁶

Ocena Jakca, da je klub s to prireditvijo prvič nastopil v javnosti, le deloma drži. To je bil resnično prvi nastop likovnikov kluba in prvi nastop kluba v direktnem stiku s publiko. Kot prvi nastop kluba moramo šteti že omenjeni literarni večer v radiu OF 2. 12. 1944.

Književniki so imeli v soboto 20. januarja 1945 ob pol deseti uri zvečer drugi nastop v kulturnem sporedu radija OF. Uvodnega govora v drugem recitacijskem večeru ni bilo. Nastopili so štirje književniki:

- »1. Mile Klopčič: »Pekel«.
2. Jože Udovič: »Crni jezdec« in »Spopad«.
3. Božo Vodusek: Odlomek iz prizora »Žene ob grobu«.
4. Ivan Potrč je prebral svojo novelo »Podoba Slavke Klavore«.³⁷

Sorodnih nastopov kluba v času NOB ni bilo več.

Na 3. seji odbora 9. 1. 1945 so se odborniki dogovorili tudi o tem, naj klub pripravlja tedenske kulturne preglede v radiu. Z vodjo radija OF se je o tem predlogu pogovarjal književnik Mile Klopčič 15. januarja 1945.³⁸ Oddaje s tedenskimi novicami iz kulturno-umetniškega življenja so si nato sledile ob nedeljah zvečer in ponovitev ob ponedeljkih dopoldne.³⁹

To so bile uspele manifestacije kluba, medtem ko ostali načrti niso bili izpeljani. Kot neuspeh SUK lahko štejemo poskus izdajanja klubske revije in brošure. Mile Klopčič je tajniku kluba Cirilu Kosmaču naročil, naj se pozanima, ali bi bilo možno izdati 150—200 izvodov posebne ciklostirane ali tiskane brošure, v kateri bi bili objavljeni referati z ustanovnega zбора.⁴⁰ V odgovoru je Kosmač napisal, da se bolj ogreva za to, da bi nekoliko predelani referati izšli v reviji, sicer pa naj bi se o tem še pomenili z ostalimi člani odbora.⁴¹ Na I. odborovi seji 14. oktobra 1944 so o brošuri razpravljali, vendar brez dokončnega zaključka.⁴² Kasneje se posebna brošura ni več omenjala, temveč so člani razpravljali le o reviji. O njenem imenu, formatu in vsebini so se pogovarjali že na ustanovnem zboru in 1. članskem sestanku. Kljub temu je delo na realizaciji načrta napredovalo počasi. V poročilu oddelka za umetnost in ljudsko prosveto z dne 6. novembra 1944 je vodja tega oddelka in hkrati urednik klubske revije Mile Klopčič zapisal, da bo klub izdajal svojo revijo »Naša beseda«: »Prva številka revije bo izšla v najkrajšem času.« V istem poročilu je napisal, da izdajo revije pripravljajo književniki, prispevke zanjo pa pripravljajo tudi slikarji.⁴³ Na II. članskem sestanku 8. novembra 1944 so raz-

³⁵ S Por 14. 2. 1945, št. 5, str. 3, A IZDG, Tisk NOB, S 14.

³⁶ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14072.

³⁷ Kulturni program ROF, A IZDG, Fasc. 510/V, 2.

³⁸ Jože Javoršek, Radio Osvobodilna fronta, Partizanska knjiga, Ljubljana 1979, str. 213.

³⁹ A IZDG, Fasc. 512/IV. Ohranjena sta pregleda z dne 25. 2. 1945, v katerem je Klopčič poročal med drugim tudi o slikarski razstavi SUK (A IZDG, Fasc. 511/III) ter pregled z dne 18. 3. 1945 (A IZDG, Fasc. 512/II).

⁴⁰ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14076.

⁴¹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14078.

⁴² ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14069.

⁴³ Poročilo oddelka za umetnost in ljudsko prosveto odseku za prosveto 6. 11. 1944, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 4 a.

pravljali o formatu revije in sklenili, da bo izhajala v malem formatu.⁴⁴ Urednik Mile Klopčič je na 3. seji 9. 1. 1945 poročal, da je revija pripravljena za tisk. Odbor je sklenil, naj bo prva stran posvečena ustanovitvi kluba, med drugim pa naj bodo v reviji tudi prispevki o umetnikih, padlih med NOB.⁴⁵ Delo se kljub jasno začrtanim smernicam ni nadaljevalo. Član kluba Filip Kumbatovič-Kalan je poslal uredniku pismo, v katerem se je zanimal, kako kaže z revijo: »Kar se pisanja tiče, sem zelo radoveden, ali bo kaj z našo revijo. Zelo dolgočasno in prav nič spodbudno je pisati takole za zalogo, na svitlo pa nič ne pride.«⁴⁶ Pismo je napisal 22. 1. 1945, torej istega dne kot je bila IV. izredna odborova seja, na kateri so sklenili, da bodo poklicali urednika revije Mileta Klopčiča, da bo na prihodnji seji poročal, kaj in kako je z revijo.⁴⁷

Glede na to, da je v fondu SUK to zadnji zapisnik, lahko sklepamo, da »prihodnje seje« ni bilo. Tako se tudi niso mogli dokončno dogovoriti o reviji. Edina prava kulturno-umetniška revija, ki je v času NOB izšla iz vrst OF, je tako ostala »Setev«, glasilo plenuma kulturnih delavcev OF slovenskega naroda, katere edina številka je izšla julija 1943.

Neizpeljan je bil tudi načrt SUK, ki so ga izoblikovali na II. članskem sestanku 8. novembra 1944. V decembru so nameravali organizirati kongres slovenskih umetnikov in z njim v zvezi festival. Program naj bi obsegal koncert, gledališko premiero, slikarsko razstavo in razstavo arhitektonskih načrtov, literarni večer in zborovanje. Za organizacijo kongresa, na katerega naj bi povabili tudi predstavnike umetnosti iz ostalih predelov Jugoslavije, so določili organizatorje po posameznih umetniških panogah.⁴⁸

Kongresa in z njim vred prireditvev klubu ni uspelo izpeljati. Poleg vseh ostalih vzrokov, ki so onemogočili izvedbo zamisli, so člani kluba močno občutili prostorski problem, saj niso imeli stalnih klubskih prostorov. Zato so 9. januarja 1945 zaprosili Predsedstvo SNOS, naj jim prostor, v katerem bo slikarska razstava, doдели za stalno: »V teh prostorih naj bi se zbirale revije in časopisi, naj bi se tedensko vršili sestanki, predavanja, komorni koncerti, stalna razstava novih del naših slikarjev in kiparjev, recitacije in pretrés novih književnih del.« Hkrati so zaprosili še za finančno dotacijo za popravilo prostora.⁴⁹ Predsedstvo SNOS je 11. januarja pozitivno odgovorilo na prošnjo in klubu za popravilo nakazalo 5000 lir.⁵⁰ Člane odbora je o tem seznanil predsednik Božidar Jakac na IV. seji odbora 22. januarja. Na njej je povedal, naj bi bila prva interna prireditev v novem klubskem prostoru 1. februarja 1945. Obsegala naj bi nagovor Božidarja Jakca, kratko predavanje Josipa Vidmarja ali Boža Voduška, recitacije pesnikov ter solistična nastopa Pavla Šivica in Karla Rupla.⁵¹ Tudi o tej prireditvi kasnejših poročil ni in vse kaže, da je tudi ta ostala le v načrtu.

Pomen delovanja slovenskega umetniškega kluba

Delo SUK je po vojni zamrlo. Edina manifestacija kluba je bila slikarska razstava, ki je bila odprta 22. julija 1945 v Jakopičevem paviljonu. Na njej so razstavljali isti slikarji kot v Črnomlju, poleg njih pa še nekateri, ki niso bili v partizanih, bili pa so somišljeniki OF. Na otvoritvi je najprej govoril predsednik kluba Božidar Jakac, ki se je spomnil pokojnega velikana slovenske likovne umetnosti Riharda Jakopiča in vseh slikarjev, ki so v času NOB dali življenje za svoj narod. Razstavo je nato odprl minister prosvete dr. Ferdo Kozak.⁵²

⁴⁴ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

⁴⁵ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16591.

⁴⁶ Filip Kumbatovič Miletu Klopčiču 22. 1. 1945, D AGRFT 553/2.

⁴⁷ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14072.

⁴⁸ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

⁴⁹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16588.

⁵⁰ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16590.

⁵¹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14072.

⁵² S Por 24. 7. 1945, št. 81, str. 4.

V času razstave je Slovenski poročevalec objavil tudi intervju z Božidarjem Jakcem. Čeprav je že v podnaslovu zapisano, da je Jakac predsednik SUK, se tema pogovora ni dotaknila problematike ali historijata kluba.⁵³

Eden od razlogov, da klub po vojni ni ostal takšen kot je bil v času od ustanovitve do konca vojne, je dejstvo, da kulturni delavci več niso bili tako skoncentrirani kot prej na osvobojenem ozemlju. Drugi pomembnejši vzrok pa je brez dvoma spremenjena kulturnopolitična situacija. Zunanje-politično navezovanje na Sovjetsko zvezo je pustilo posledice tudi na kulturnoumetniškem področju. Takšnega foruma, kjer bi bila javno kritizirana vrhovna politična oblast zaradi poseganja v kulturno življenje »od zgoraj« in ki bi deloval neodvisno od vseh političnih struktur, slovenska oblast v povojnih letih ni potrebovala. Dejavnost kluba bi se morala prilagoditi novim razmeram. SUK, ki pa je na vso problematiko umetniškega ustvarjanja gledal zelo široko, je prenehal delovati. Klub, ki je v prvih povojnih letih združeval umetnike različnih zvrsti, je bilo 19. junija 1945 v Ljubljani ustanovljeno »Društvo za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo«. Udeleženci ustanovnega zbora in člani tega društva so postali tudi mnogi člani SUK. Ker pa je bilo društvo — za razliko od SUK — bolj želja političnih struktur in ne kulturnih delavcev, je tudi delovanje Društva za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo kmalu zamrlo, oziroma se sploh nikoli ni prav razmahnilo.

Zahteve, izrečene na sestankih SUK, so v prvih povojnih letih utihnile. Kulturnopolitični program se je glede vprašanj umetniškega ustvarjanja povsem spremenil. Podobne besede, ki so bile slovenskim kulturnim delavcem dobro znane že 1944. leta (verjetno pa bi njihove korenine lahko vlekli že iz spora na književni levici pred 2. svetovno vojno), so se kot nekaj novega v povojni jugoslovanski stvarnosti pojavile na znamenitem 3. kongresu Zveze književnikov Jugoslavije oktobra 1952 v Ljubljani.

Če ocenjujem pomen kluba, menim, da ta ni v umetniški dejavnosti. Tistih nekaj umetniških manifestacij same po sebi ne bi opravičevale obstoj kluba. Umetniška dejavnost se je kljub temu na osvobojenem ozemlju v Beli krajini hitro razvijala in pri tem so delovali tudi člani SUK, le da je vodila pot k organizaciji prireditev povečini mimo kluba. Poglavitni pomen SUK je — po mnenju pisca teh vrstic — v odprti razpravi med politično oblastjo in kulturnimi delavci, tako da je kulturna politika nastajala v polemiki med tema dvema dejavnikoma. Kajti povojna leta so situacijo povsem obrnila, saj je kulturnopolitični program nastajal zunaj sfere kulturnoumetniškega ustvarjanja, torej izključno v političnih strukturah in je bil tako kulturniškemu področju tuj. Bil je tudi nestalen, saj se je moral prilagajati vsakokratnim spremembam povojne jugoslovanske politike.

Podobno oceno o delovanju kluba je podal tudi Jože Javoršek, ko je hotel ugotoviti vsebino neohranjenega govora Cirila Kosmača, prebranega na 1. literarnem večeru v radiu OF 2. 12. 1944. Ob tem, kar je izvedel o tem referatu, je napisal: »Vse pa kaže, da je hotel (O. P. — Ciril Kosmač) delovanje Slovenskega umetniškega kluba in njegovo umetniško smer, ki jo je v bistvu (morda) potrdil šele ljubljanski kongres Zveze književnikov Jugoslavije leta 1952, pokriti s Prešernovim imenom.«⁵⁴

⁵³ S Por 29. 7. 1945, št. 86, str. 6.

⁵⁴ Jože Javoršek, cit. d., str. 211.

Summary**SLOVENSKI UMETNIŠKI KLUB (SLOVENE ART CLUB)**

Aleš Gabrič

Slovenski umetniški klub — SUK (Slovene Art Club) was founded on the 3rd of October 1944. It joined Slovene artists on the liberated territory. The club was not attached to any political organisation. Thus it preserved its independence — in contrary with some other cultural institutions. The results of the activity of the club originated from cultural and not from political needs and initiatives. Its main task was performed in the struggle for development of art, not influenced by the political moment. The Slovene Art club operated as an equal partner together with political structures in forming the cultural-political programme.

To such activity the club devoted most attention; thus it was short in time for organizing cultural manifestations. It did only a few performances, and members of the club took parts as well in other cultural performances organised past the club.

After war the club did not continue with its activity as the afterwar Slovene government did not need a club, where artistic tendencies would develop independently from political needs. Words, uttered on meetings of the Slovene Art club, gained on significance again in 1952; after the defeat of socialist-realism in the cultural sphere in Yugoslavia.

ZAPISI

Janez Cvirn

MARKO VINCENC LIPOLD IN LETO 1848

Če se z revolucijo leta 1848 v Evropi zaključí dolgotrajno obdobje »revolucij na zahodu«, ki se je pričelo že osemdeset let prej,¹ se Slovenci v tem letu prvič neposredno srečamo z revolucijo. Res je sicer, da je velika francoska revolucija odmevala tudi pri nas in da so Ilirske province prinesle marsikatero reformo v meščanskem duhu, a vendar je fevdalizem dokončno odpravila šele revolucija leta 1848.²

Za revolucionarno dogajanje leta 1848 pri nas, ki se kaže s kmečkimi zahtevami po odpravi fevdalizma, z nacionalnimi zahtevami in s splošnimi zahtevami po ukinitvi absolutizma in uveljavitvi ustavnih pravic, je značilno, da ob poudarjeni revolucionarnosti kmeta, ki ima pred sabo jasen program, za katerega se je pripravljn boriti in se tudi bori, slovensko meščanstvo nastopa izredno medlo in več kot zmerno.³ Očitno je ekonomska zaostalost in obrobna pozicija naših dežel že v tem času dejstvo, ki odločilno pogojuje obnašanje buržoazije v času revolucije.⁴ Zato torej ni presenetljivo, če le izrazita manjšina slovenskega meščanstva sprejema zmage revolucije z odkritim navdušenjem in podpira boj dunajskega ljudstva proti vsem reakcionarnim poskusom omejevanja in oženja političnih pravic. Večina, ki se sicer tudi veseli padca absolutizma ter ustavnih in drugih pravic, pa se zadovoljuje z dokaj skromnimi koncesijami z vladne strani, boji se nadaljevanja revolucije, nemirov in nastopanja »drhali« in je odločno proti vsem drugim radikalnejšim zahtevam.⁵

V kontekst takšnega (večinskega) gledanja lahko umestimo tudi razmišljanja Marka Vincenca Lipolda, znanega slovenskega geologa in leta 1848 rudarskega mojstra v solnem rudniku v Hallu na Tirolskem.⁶ Izrazil jih je v sedmih pismih svojemu bratu Francu, župniku v Sentilju pri Mislinji.⁷ Da bi ga čim natančneje seznanil s »spremembami časa«, je Lipold v vsakem pismu najprej podrobno orisal tok revolucionarnih dogodkov v monarhiji in predvsem na Tirolskem, v deželi, ki je bila v času revolucije najbolj konservativna in proti spremembam, posamezne dogodke pa tudi komentiral in ob njih na kratko definiral svoja stališča do nekaterih najpomembnejših političnih problemov. Ti Lipoldovi lapidarni ekskurzi so za nas tudi najbolj zanimivi, saj ne razkrivajo le njegovega gledanja na revolucijo in njene pridobitve, temveč do neke mere tudi motive, ki so ga pripeljali do takšnega ali drugačnega stališča. Ob dejstvu, da na nekatere probleme gleda izrazito emocionalno, je namreč več kot očitno, da so njegova stališča v najtesnejši zvezi z njegovim nacionalnim in socialnim izvorom ter družbenim statusom: kot pripadnik svobodniške družine iz Mozirja, ki se je z izobrazbo povzpел na družbeni lestevici, je odločno za ukinitve fevdalnega sistema in za popolno emancipacijo kmeta, vendar za spremembe po mirni poti in, kar je še posebej očitno, za spremembe od zgoraj; kot avstrijski uradnik, prežet z avstrijsko ideologijo, ki je tako značilna za uradništvo predmarčne dobe, je za Avstrijo, ki pa naj bo demokracična monarhija z ustavnimi in drugimi splošnimi pravicami in svoboščinami, kot jih je uveljavila revolucija; kot Slovenec, ki se zaveda svojega nacionalnega porekla, čeprav slovenskega jezika ne obvlada, je za priznanje pravic vsem slovanskim narodom, ki so bili do tega časa zatirani (zato pozdravlja Jelačičevo akcijo proti Mađžarom), a kot se zdi, mu je ideja združene Slovenije tuja.⁸ Ob vsem tem pa je evidentno, da tudi Lipolda, skromnega in delovnega raziskovalca, obrnjenega v svoj družinski in znanstveni svet, revolucija ni pustila neprizadetega, ne glede na njegovo (v pismih velikokrat izraženo) nezainteresiranost za politiko. Nasprotno. Tudi njega so revolucionarni dogodki prisilili, da je definiral svoja stališča

¹ Jacques Godechot (Žak Godšo): *Revolucija 1848*. Beograd 1987, str. 40—41.

² Vasilij Melik: *Revolucionarno leto 1848*, v katalogu *Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848*. Ljubljana 1978, str. 43.

³ Vasilij Melik, n. d., str. 44.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ O življenju in delu Marka Vincenca Lipolda glej: Anton Ramovš — Vanda Kochansky-Devicé: *Marko Vincenc Lipold (1816—1883)*, prvi slovenski geolog — življenje in delo, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8, Ljubljana 1985; Janez Cvirn: *Finančno poslovanje družine Marka Vincenca Lipolda v letih 1867—1871 in 1878—1883*, ZČ 41, 1987/1.

⁷ Pokrajinski muzej Celje (PMC), Rodbina Lipold iz Mozirja, sign. 10/89, pisma Marka Vincenca Lipolda bratu Francu (1833—1856).

⁸ Se leta 1870 je Lipold odklonil kandidaturo za deželnega poslanca, ker so se mu zdeli Slovenci preveč federalistično usmerjeni; glej: Janez Cvirn, n. d., str. 119.

do najvažnejših političnih problemov časa, pa čeprav o njih pred tem verjetno ni razmišljal.

In sedaj k pismom!

V pismu z dne 25. 3. 1848 se Lipold najprej opravičuje bratu, da mu tako pozno odgovarja na njegovo pismo z dne 25. 2. 1848, in pravi, da ga služba, Stadlerjeva zapuščinska zadeva in gospodinjstvo, še posebej pa politični viharji po vsej Evropi in celo v tihi Avstriji tako okupirajo, da nima časa za pisanje. Po štiri dni na teden je službeno v hribih, ko pa se vrne domov, se komaj malo odpočije in preuči časopisje, da se seznanj z novicami iz Pariza, Karlsruheja, Badna, Münchna in celo z Dunaja. Ko naslednji dan pismo nadaljuje, opiše bratu slovesnost v Hallu, s katero so proslavili cesarjeve »darove« (konstitucijo, tiskovno svobodo in ustanovitev narodne garde), nato pa ga seznanj z dogodki na Tirolskem in v Italiji. Pravi, da so na Tirolskem (v Innsbrucku in še posebej v Hallu) z navdušenjem sprejeli konstitucijo in da ob poplavi kokard in zastav narodne garde rasejo kot gobe po dežju. Povsod pa vladata red in mir in tudi kmečko prebivalstvo, ki ga z vseh strani pozivajo k redu, je mirno. Jezuiti v Innsbrucku so razpuščeni, brixenški škof pa je izdal poučen in v liberalnem duhu pisan pastirski list. Povsem drugače je na južnem Tirolskem. Tam je navdušenje manjše in položaj bolj napet. V Trentu so izbruhnili nemiri, ko je 10.000 kmetov vdrlo v mesto. Proti njim je nastopila vojska in prišlo je do prelivanja krvi. In v Italiji? Od tam že tri dni ni nobenih časopisnih poročil, privatna pisma pa trdijo, da je Radetzky s silo pokoril Milano, vdril v mesto, s kartečami napadel množico na trgu ter porušil mestno hišo, kjer se je nastanila provizorična republikanska vlada. V Benetkah je razglašena republika. Vojska je deloma premagana, deloma pa je prestopila na stran revolucionarjev. In to v času, ko je cesar na Dunaju razglasil splošno amnestijo. V Italiji je torej situacija izredno napeta, saj je niti cesarsko darilo ni pomirilo. Na Dunaju pa je vse »garda«. Tudi najvišji uradniki, kot npr. višji rudarski svetnik Ferro, so njeni člani. Zaradi tega, pravi Lipold, je razmišljanje o tem, da bi bil prestavljen na novo delovno mesto v Ischl, popolnoma odveč. Treba bo počakati, da se povrne stari red! Na koncu pisma se Lipold dotakne še bratovega pesimističnega razmišljanja o revolucionarnih dogodkih v državi in negotovi prihodnosti in pravi: »Deine Betrachtungen, lieber Franz! betreff unser, theile ich nicht. Du, als treuer, redlicher und nicht exzentrischer Diener der Kirche, die auch in Konstitutionellen Staaten stets geehrt wird, wirst auch stets geliebt und geachtet bleiben, und — ohne Religion kann kein Staat bestehen! — dass wissen selbst die ärgsten Gegner der kirchlichen Hierarchie; aber Missbräuche, das Einmischen in weltliches Regiment, und Übergriffe, dass wird man wohl nicht dulden! — Und ich? Ich bin, Gott Lob! technischer Beamte und bei der Saline! und technische Beamte und Salz wird man immer brauchen; daher sehe ich getrost der Zukunft entgegen«.

V naslednjem pismu (9. 4. 1848) Lipold soglaša z bratom, da bi si glede na kritične čase pogosteje pisala, saj se dogodki tako naglo vrstijo, da se človek ne bi čudil niti ob novici, da je sovražnik že v Innsbrucku, Avstrija republika, nadvojvoda Štefan pa ogrski kralj. Nato mu ponovno opiše razmere na Tirolskem in pravi, da je položaj že kritičen. Italijani zahtevajo mejo na Brennerju, na jugu se pojavljajo prostovoljci iz Švice, Piemonta in Lombardije, trentsko okrožje pa simpatizira z Lombardijo. Tirolci smatrajo Italijo za izgubljeno, vendar so odločno proti drobitvi Tirolske in zahtevani priključitvi štirih okrožij Lombardiji. Zato so že vpoklicali domobranske kompanije, poziva se črnovojništvo, zbirajo se prostovoljci — vse pa se pomika proti jugu. Glede na razglas grofa Brandisa naj bi prišel na Tirolsko nadvojvoda Janez z vsemi pooblastili. Pričakujejo tudi starega patra Haslingerja z več sto tirolskimi študenti z Dunaja, ki so zapustili univerzo in bodo prišli na pomoč ogroženi domovini. V Hallu pa se je za sedaj organizirala le narodna garda in Lipold se bratu pohvali, da je tudi sam njen član. Ob tem dodaja, da bodo rudarje oborožili le v primeru, da bo situacija postala kritična in takrat bo stal na čelu trestotih pogumnih oboroženih mož. Zaenkrat pa je v Hallu in okolici še vse mirno in, kakor Lipold še posebej poudarja, tudi do podražitev življenjskih potrebščin še ni prišlo: cena žitu je celo padla, ker je Bavarska ukinila carino, v kratkem pa bi se naj povenila tudi sol.

V tretjem pismu (23. 5. 1848) Lipold že v uvodu obžaluje, da se tudi v domovini (in unserer lieben windischen Mark) pojavljajo nemiri in da so ti zajeli tudi tihe doline in najbolj oddaljene kraje. Pravi, da se mu brat smili, ker mora gledati, kako trpi ubogi kmet, nahujskan od brezvestnežev in drveč v propad. Dodaja, da bi morala razgledana duhovščina s primernim podukom vplivati na podeželsko ljudstvo, da ne bi hitelo svojemu koncu naproti. Indiferentnost s strani duhovščine po njegovem mnenju ni primerna, saj duhovniki niso le služabniki cerkve, temveč tudi državljani. Kot takšni so dolžni po svojih najboljših močeh prispevati za dobrobit države. »Ein energisches Auftreten des Geistlichen dort, wo es am Platze ist, wo er nur die Rechte des Staates wahr — wie zB. in der Frage des deutschen Parlaments, dessen Beschickung ja der Kaiser selbst befohlen, dem der Unterthan Gehorsam schuldet —

wird Niemand bekritteln, und geschieht es, steht auch den Geistlichen die Presse zur Vertheidigung offen, wie selbe von solchen auch schon wirklich in ähnlichen Fällen häufig benützt wird.« Sicer pa je potrebno, pravi Lipold, potrpežljivo prenašati težave časa. Vendar mora mož nastopati zoper nje, če lahko prepreči zlo in pospešuje dobro. Ob koncu tega uvoda izraža upanje, da se bodo razmere v domovini umirile in da se bo povrnilo bratovo zadovoljstvo, nato pa ga ponovno seznanja z dogajanjem na Tirolskem. Pravi, da v Innsbrucku in severni Tirolski še vedno vladata red in mir in da je to najbrž edini prostor v državi, kjer ni nemirov in vretja med kmeti. Nič čudnega torej, da si je ubogi cesar Ferdinand izbral za svoje zatočišče prav Tirolsko, ko je zbežal z Dunaja. Da je šlo za beg v pravem pomenu besede, je najboljši dokaz to, da je cesar s soprogo pobegnil z Dunaja v odprtem koleslju, ki ga uporablja le za sprehode po mestu in po 36 urah nepretrgane vožnje, izogibajoč se Linza in ne da bi se ustavil v Salzburgu (tu si je od okrožnega glavarja izposodil plašč), prispel v Innsbruck 19. t. m. ob 19. uri zvečer. Sledili so mu nadvojvoda Franc Karel s Sofijo, trije branci in dva generala. Ko je prispel v Innsbruck iz Unkena kurir in naznanil cesarjev prihod, je nastopila narodna garda in cesarja sprejela z bakljado, izpregla voz in ga »ginjenega« pospremila na dvor. Po mnenju Lipolda je vzrok temu paničnemu begu peticija, ki jo je moral sprejeti v senci bajonetov, in večni strah, v katerem je v zadnjem času živel. Sedaj prihajajo z Dunaja številne deputacije in cesarja pregovarjajo, naj se vrne v prestolnico. Vendar pa Ferdinand odposlanca mirno zavrača, češ da hoče v miru spat. Lipold na koncu pravi, da je na severnem Tirolskem vse navdušeno in vse pripravljeno stati na straži za cesarja, da pa je na južnem Tirolskem položaj bistveno bolj zapleten, saj tam avstrijske čete zadevajo na laško in piemontsko vojaštvo.

V četrtem pismu (10. 6. 1848) Lipold najprej izraža veselje, da so se razmere v domovini uredile, in dodaja, da je tudi na Tirolskem mirno. Cesar je v Innsbrucku obdan s številnimi poslaniki, hodi na izlete in sprehode in pridobiva na popularnosti. Pod varstvom Tirolcev se dobro počuti. Ti bi ga želeli zadržati, saj bivanje dvora prinaša lepe dohodka. Stanovanja poslanikov se plačujejo dnevno tudi po 50 gl. Lipold opiše bratu incident, do katerega je prišlo pred tednom dni med dunajskimi prostovoljci in kmeti. Ker so kmetje menili, da hočejo prostovoljci nad cesarja, so jih na meji razorožili in kot ujetnike odpeljali v St. Johann. Tam so morali ostati dva dni in šele okrožni glavar jih je rešil in jim omogočil pot naprej. A cesar bo najverjetneje, pravi Lipold, kmalu zapustil Innsbruck, ker naj bi 2. julija osebno odprl državni zbor v Budimpešti. In dodaja: »Ich komme wenig nach Innsbruck, und kann dir daher wenig vom Hofe berichten. Dies und wohl auch, weil ich mich in politische Korespondenzen gar nicht erlassen will, ist der Grund, dass ich der Aufforderung des Cillier Wochenblattes keine Folge gab.«⁹

V pismu z dne 15. 7. 1848 bratu najprej sporoča, da je v Hallu še vse mirno in da je postal vodja posebnega odreda rudarjev, ki je dodeljen narodni gardi. Kljub vsemu pa se na Tirolskem pripravlja drugačen boj, ki se po njegovem mnenju prav tako lahko krvavo konča, če vmes ne poseže posredovalna roka. »Es ist der Kampf des Klerus mit den Liberalen, woran der Erstere um keinen Preis Religionsfreiheit in Tirol haben will, und deshalb eine Riesenpetition im Lande zirkuliren lässt, die aber nichts weniger als aus freiem Willen unterfertigt wird. Dass die Jesuiten, ungeachtet ihrer Aufhebung, in Innsbruck noch hausen, und dass Graf Brandis die Wiener Akademische Jugend, die die Gränzen des Vaterlandes vertheidigte, unter polizeiliche und geistliche Aufsicht stellte, — ungeachtet der Aufhebung der geheimen Polizei, macht viel Geschrei, und dürfte die Absetzung des Gouverneurs zur Folge haben. Es wäre auch in Innsbruck gewiss schon mehrmals zu blutigen Konflikten gekommen, wenn nicht die Anwesenheit des Kaisers die Partheien nach zur Mässigung mahnen würde.« Lipold pravi, da dvor živi sam zase in da je ubogi nadvojvoda Janez za vse sam. Da je postal tudi nemški državni upravitelj, bo gotovo razveselilo tudi Štajerce. »Kdo bi to pričakoval od preprostega in zadržanega moža?« Nato se dotakne še dogodkov na italijanski meji, kjer se boji nadaljevati. Bratu sporoča, da se prve kompanije, ki so bile tam dva meseca, vračajo domov, na Tirolsko pa so že prišle nove enote, da se podajo v boj za Boga, cesarja in domovino.

V naslednjem pismu (8. 9. 1848) brata najprej obvesti, da je služba v Ischlu, na katero je računal, na žalost zanj izgubljena. Oddana je že nekemu njegovemu tovarišu, nesposobnemu za to mesto; zato resignirano zapiše, da tudi konstitucija ni odpravila protekcije. Nato opiše bratu položaj na Tirolskem in pravi, da je še vedno vse mirno in da je tudi rovarjenje klera zoper uradništvo in svobodo popustilo. Vслед močne kritike se je kler moral umakniti v območje cerkvenega službovanja in tudi

⁹ Nemško pisani list Cillier Wochenblatt je začel izhajati 1. 4. 1848 pod uredništvom Vinzenza Frascha in Josefa Ganserja. S prvim julijem 1848 se je preimenoval v Cillier Zeitung (s podnaslovom: Zeitschrift für Stadt und Land, mit besonderer Rücksicht auf die deutschen und slowenischen Interessen) in pod uredništvom V. Frascha izhajal do konca septembra, ko je zaradi pomanjkanja naročnikov prenehal z izhajanjem.

grof Brandis, prijatelj jezuitov, ni več guverner.¹⁰ Z njegovim padcem je izgubila klerikalna stranka svojo glavno oporo. Tirolci, pravi Lipold, so na splošno za ustavno monarhijo, četudi ne manjka pravih demokratov in celo republikancev: prav Hall imenujejo »cesarska republika«. Nato pa takole definira še svoj odnos do revolucije: »Ich meinestheils bin wohl für eine demokratische Monarchie sehr gestimmt, natürlich, weil ich auch aus der untern Volksklasse sprosse, und gleiche Berechtigung in Allem für Alle als den obersten Grundsatz jeder rechtlichen Gesellschaft anerkenne. — Die Aufhebung des Unterthansverbandes und der betreffenden Lasten kann wohl kein Menschenfreund, der die Schinderer der Bauern durch die Obrigkeiten mitansehen musste, anders, als mit Jubel begrüßen! — und so soll auch in allem andern der Bauer dem Bürger und dem Hochadeligen nicht nachstehen. — Wo Gott will! wird es auch so kommen — nur möge der Allgütige uns vor Sturm und Gewalt bewahren, und es gewähren, dass in ruhiger Berathung der Segen der Freiheit über Östreich's schöne Provinzen aufgegossen werde!«

V sedmem in zadnjem pismu, v katerem se še dotika revolucije (4. 10. 1848), najprej pravi, da se je razveselil bratovega slovenskega pisma z dne 16. pr. m., ki ga je tudi dobro razumel, nato pa se Francu opraviči, ker mu ne more odgovoriti v materinem idiomu, kot bi sicer želel. Zato ga prosi, naj se zadovolji z nemškimi odgovori, vendar naj ve, da vedno slovensko misli in čuti (dass ich immerhin windisch denke und fühle). Pravi, da doma velikokrat govore slovensko, pojejo slovenske pesmi (ima Slomškovo pesmarico) in da tudi vse njegove ženske znajo nekaj malega slovensko. »Aber zur Schriftsprache fehlt uns allen noch sehr viel«. S tem želi bratu povedati, da se kljub slabemu poznavanju materinega jezika zaveda svojega nacionalnega izvora, zanimivo pa je, da v tem in tudi drugih pismih dosledno uporabljata oznako windisch, ki so jo Slovenci na splošno upustili. Nato bratu opiše dogodke na Tirolskem in pravi, da je tam še vedno mirno, obenem pa dodaja, da z napetostjo pričakuje rezultatov z Dunaja in iz Frankfurta ter ogrsko-hrvaških zmešnjav. Pravi, da Madžarov ne more trpeti, odkar so rudarsko akademijo v Ščavnici spravili na psa, in že zaradi tega želi, da bi jim Jelačić odčital primerno lekcijo. In dodaja: »Man hat aber die Slawen auch überall fort behandelt, in Ungarn, wie in Östreich; kein Wunder! also, wenn sie sich rühren, und zeigen, dass sie die Majorität bilden, und wenn sie mindestens gleiche Berechtigung in Allem und Jedem anstreben«. Na koncu pisma brata sprašuje: »Was sagen denn die Wenden zu dem Allem? Wird in Zilli das Gymnasium windisch?« in ga prosi, naj mu čim pogosteje piše, saj grede Celjske nove, dasi prinesejo včasih kaj zanimivega, premalo v podrobnosti.

Takšna so bila torej stališča Marka Vincenca Lipolda o revoluciji leta 1848, ki je, kot je razvidno iz pisem, tudi nanj globoko vplivala. Ker je korespondenca z bratom Francem iz kasnejših let ohranjena le fragmentarno,¹¹ njegovim razmišljanjem ne moremo več slediti. V zadnjem pismu iz leta 1848, ki ga bratu piše že iz Ausseeja, kjer je dobil novo službo, pa na koncu zapiše: »Za danes nič o politiki, moje družinsko življenje je vse drugo zapostavilo.«¹²

Zusammenfassung

MARKO VINCENC LIPOLD UND DAS JAHR 1848

Janez Cvirn

Marko Vincenc Lipold, bekannt als Geologe und im Jahr 1848 Bergmeister im Salzwerk in Hall in Tirol, äußerte in sieben Briefen an seinen Bruder Franc, Pfarrer in Sentilj bei Mislinja, seine Ansichten über das Zeitgeschehen. Lipold umriß in jedem Brief den Verlauf der revolutionären Ereignisse in der Monarchie und vor allem in Tirol, zu einzelnen Vorgängen lieferte er auch einen Kommentar und definierte dabei seine Stellungnahme zu einigen wichtigsten politischen Problemen. Er war für Abschaffung des Feudalsystems und eine völlige Emanzipation des Bauern, trat jedoch für Änderungen auf ruhigem Wege ein, und was noch besonders ins Auge fällt, für Veränderungen von oben. Als österreichischer Beamter vertritt er ein Österreich als Verfassungsmonarchie mit allen Rechten und Freiheiten, die die Revolution durchgesetzt hatte. Als Slowene, der sich seiner nationalen Herkunft bewußt ist, wenn er auch kein Slowenisch beherrscht, möchte er den slawischen, bis zu jener Zeit unterdrückten Völkern ihre Rechte zuerkannt wissen, jedoch die Idee eines vereinigten Slowenien scheint ihm fremd zu sein.

¹⁰ Grof Franz Clemens Brandis (4. 2. 1798 — 27. 5. 1863), zgodovinar in višji komornik cesarja Ferdinanda I. je bil guverner na Tirolskem od leta 1841.

¹¹ FMC, Rodbina Lipold iz Mozirja, sign. 10/89; iz let 1849—1856 so ohranjena le še tri pisma M. V. Lipolda bratu Francu, poslana z Dunaja 10. 1. 1852, 2. 3. 1856 in 19. 3. 1856.

¹² Prav tam; pismo M. V. Lipolda bratu Francu z dne 27. 11. 1848.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Peter Štih

K POLEMIKI O VPRAŠANJU ČASA PRIHODA HRVATOV

Po razpravi Nade Klaić o stari domovini, prihodu in pokristjanjenju dalmatinskih Hrvatov¹ je bil moj prvotni namen pokazati na problematičnost njene teze predvsem s stališča karantanske zgodovine. Se pravi, predvsem z vidika analize mesta in vloge Hrvatov v Karantani in ne toliko z vidika edinega vira, ki ima podatke o stari domovini in naselitvi dalmatinskih Hrvatov — *De administrando imperio*. Vendar je konkretno delo na problematiki pokazalo, da je tako postavljen okvir preozek in ga je bilo zato potrebno razširiti tudi na DAI.² Ker pa je Klaićeva dobila idejo za svojo tezo pri Margetičevi tezi³ o naselitvi dalmatinskih Hrvatov konec 8. stoletja, je bilo potrebno — v okviru kritike Klaićine teze — zavzeti stališče tudi do Margetiča.⁴ Njegov diskusijski odgovor Još o *pitanju vremena dolaska Hrvata*, objavljen v *Zgodovinskem časopisu*,⁵ me sedaj obvezuje k repliki. Se pa s tem, vsaj gane, tudi zaradi spleta okoliščin, težišče razpravljanja prenaša iz karantanskega zgodovinskega okvira v hrvaškega; čeprav vsaj moj prvotni namen ni bil, vključevati se neposredno v polemiko⁶ okrog Margetičeve teze o času prihoda dalmatinskih Hrvatov.

Pri kritiki doslej v historiografiji prevladujočega Grafenauerjevega mnenja, da so se Hrvati preselili v novo domovino pred 626 (okoli 622/23),⁷ izhaja Margetič iz dveh izhodišč: iz analize avarsko-bizantinskih odnosov v letih 620—625, ki mu je pokazala, da v tem času na avarsko-bizantinski meji ni bilo nobenih bojev ali napetosti in zato ni razloga za koncentracijo avarskih sil na tem področju njihove države,⁸ ter iz Hauptmannove analize DAI, ki je jasno pokazala, da je potrebno iz 31. poglavja brisati ime bizantinskega cesarja Herakleja⁹ in po Margetiču tudi njegov čas.¹⁰

Zdi se, da Margetič ni najbolje uvidel težišča mojega ugovora njegovi kritiki hrvaške selitve okrog 622/623. Sam v analizo avarsko-bizantinskih odnosov 620—625 nisem niti posegal in celo pritrjujem Margetiču, »da noben bizantinski vir ne prinaša izrecnih podatkov, da so se Avari že leta 622/623 bojevali proti Bizancu«.¹¹ Težišče mojega ugovora stoji v stališču, ki ga je pravzaprav izpostavil že B. Grafenauer, ko je iskal najprimernejši čas hrvaške selitve,¹² da se samo na podlagi analize avarsko-bizantinskih odnosov v letih 620/625 ne more dokazati, da hrvaške selitve 622/623 ni bilo; tako kot se na podlagi analize taistih odnosov ne more dokazati, da

¹ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 38, 1984, 253—270.

² P. ŠTIH, *Karantanija — stara domovina Hrvatov*?, ZČ 41, 1987, 529—549.

³ L. MARGETIČ, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik historijskog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 8, 1977, 5—88.

⁴ P. ŠTIH, O. c., 533—535.

⁵ L. MARGETIČ, *Još o pitanju vremena dolaska Hrvata*, ZČ 42, 1988, 234—240.

⁶ M. SUIČ, *Ocijena radnje L. Margetiča: »Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik historijskog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 8, 1977, 89—100; S. ANTOLJAK, *Obnovljeno i nadopunjeno tumačenje jednoga pasusa u 30. glavi Porfirogenetova De Administrando Imperio*, Godišen zbornik, Filozofski fakultet na Univerzitetu — Skopje, 5—6, 1979—1980, 63—86; Z. RAPANIĆ, *Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u saloničanskom ageru u ranom srednjem vijeku*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 74, 1980, 202; V. KOŠČAK, *Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925—928*, *Historijski zbornik* (HZ) 33/34, 1980/1981, 291—355; L. MARGETIČ, *Marginalije uz rad V. Koščaka, »Pripadnost istočne obale...«*, HZ 36, 1983, 255—286; S. VILFAN, *Evoluzione statale degli Sloveni e Croati*, *Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo* 30, 1982, *Gli Slavi Occidentali e Meridionali nell'Alto Medioevo I*, Spoleto 1983, 120—123; V. KOŠČAK, *O nekim pitanjima hrvatske povijesti u ranom srednjem vijeku*, HZ 37, 1984, 211—234; I. GOLDSTEIN, *Ponovno o Srbima u Hrvatskoj u 9. stoljeću*, HZ 37, 1984, 238—239; N. KLAJČ, O. c. v op. 1; L. MARGETIČ, *Još o dolasku Hrvata*, HZ 38, 1985, 227—240; N. KLAJČ, *Najnoviji radovi o 29., 30. i 31. poglavju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta*, *Starohrvatska prosvjeta* (SH) 15, 1985, 31—60; Z. RAPANIĆ, *Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku*, SH 15, 1985, 12—14 (hrvaški prevod teje dostupne razprave *La costa orientale dell'Adriatico nell'alto medioevo*, *Settimane di studi del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 30, 1982, *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo II*, 1983, 839—842); V. KOŠČAK, *Dolazak Hrvata*, HZ 40, 1987, 339—383; P. ŠTIH, O. c. v op. 4; L. MARGETIČ, O. c. v op. 5.

⁷ B. GRAFENAUER, *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata*, HZ 5, 1952, 44.

⁸ L. MARGETIČ, *Konstantin Porfirogenet...*, 31—44.

⁹ L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*, *Bulićev zbornik* — Strena Buliciana, 1924, 540—544.

¹⁰ L. MARGETIČ, *Konstantin Porfirogenet...*, 48; ISTI, *Još o pitanju vremena...*, 235.

¹¹ P. ŠTIH, O. c., 535.

¹² B. GRAFENAUER, *Prilog kritici...*, 44: »Sve su to dakako samo migovi, koji govore o vjerojatnom razvitku, ali se oni ne mogu zbiti u njegov nepobitan dokaz«.

je hrvaška selitev takrat dejansko bila.¹³ Samo v tem smislu hrvaške selitve je torej Margetičev napor ob ponovni analizi avarsko-bizantinskih odnosov zaman, nikakor pa to ne velja za samo avarsko-bizantinsko razmerje v tistem času, kjer pomeni njegova analiza nedvomno pomemben prispevek k poznavanju problematike. V tem okviru se povsem strinjam z Margetičem, da je velika razlika, ali je »morebitni prehod« Hrvatov skozi Panonijo verjeten ali pa le mogoč.¹⁴ Vendar se zdi, da zaradi miru na avarsko-bizantinski meji prehod Hrvatov skozi Panonijo ni nič manj verjeten.¹⁵ Prav v leto 623 namreč pada začetek slovanskega upora pod Samovim vodstvom,¹⁶ ki je nedvomno povzročil velike turbulence in destabilizacijo v avarski državi, ki je šla v prid morebitni hrvaški selitvi. Dogodki, zvezani z nastajanjem Samove »države« in očitno oslabele avarske, gredo nedvomno v prid tezi o hrvaški selitvi okrog 622/623 iz Bele Hrvaške na zgornji Visli v dalmatinsko zaledje. V vsakem primeru pa se mi zdi ta teza *verjetnejša* od Margetičeve, ki jo v tem pogledu hudo bremenita predvsem dve hipotezi: kot tudi sam priznava,¹⁷ nima njegova teza o prihodu Hrvatov konec 8. stoletja nobene neposredne podlage v virih,¹⁸ in drugič, Margetič v okviru te svoje teze doslej sploh še ni poskusil reševati zelo pomembnega vprašanja, *odkod* naj bi ti Hrvati konec 8. stoletja prišli? To vprašanje je v *najtesnejši* povezavi s samim prihodom, saj je menda jasno, da niso padli z neba. S tega gledišča, kjer ima vsaka selitev svoj začetek in svoj konec in kjer je vse to skupaj *enoten in nedeljiv* proces, je sploh nerazumljivo, da Margetič še ni načel tega vprašanja. Ali je morda naletel na prevleke težave in ga pušča ob strani? V vsakem primeru bo *moral*, v kolikor bo hotel utrditi svojo tezo, poskusiti odgovoriti tudi na to težko vprašanje.

Glede Margetičevega mnenja, da je potrebno iz najstarejše hrvaške zgodovine v 31. poglavju DAI brisati ne samo Heraklejevo ime, ampak tudi njegov čas,¹⁹ pa je potrebno opozoriti na naslednje. Hauptmannova in nato Grafenauerjeva analiza 29., 30., 31. in 32. poglavja DAI²⁰ je na vrsti paralel povsem nedvoumno pokazala, da je potrebno Heraklejevo ime brisati iz 31. poglavja DAI, kamor ga je »in maiorem Byzantii gloriam« tako vztrajno rnil Konstantin.²¹ Od tod pa do Margetičevega vprašanja »A zašto bismo se uopće morali opredeliti upravo za Heraklijevo doba, ako se slažemo da je Heraklija u svoj izvještaj o dolasku Hrvata tendenciozno ubacio Konstantin Porfirogenet«,²² ni več daleč, čeprav je med enim in drugim bistvena razlika. Predvsem moremo in moramo Heraklejevo ime brisati iz DAI na *podlagi vira samega*, vest, da so Hrvati prišli v Heraklejevem času, pa ni v DAI *nikjer izpodbita*, na kar je Margetiča opozoril že V. Koščak.²³ Samo zato, ker v DAI ni prostora za Heraklejevo ime, ne moremo preprosto brisati tudi njegove dobe (610–641). Nasprotno, kar trije resni razlogi, zvezani z DAI, govoriyo za to, da je treba hrvaško selitev staviti v Heraklejevo dobo. Prvič, brisati Heraklejev čas bi hkrati pomenilo postaviti pod vprašaj tudi Konstantinovo vest, da so bili Romani v Dalmaciji pregnani od Avarov (Slovanov) v času cesarja Herakleja.²⁴ Toda kakorkoli se datira padeč Salone danes ohlapneje kot se je včasih,²⁵ ta še zmeraj spada v *Heraklejevo dobo*. Usoda Salone torej *dokazuje*, da je vest Kostantina Porfirogeneta o koncu romanske

¹³ P. ŠTIH, O. c., 535.

¹⁴ L. MARGETIČ, *Još o pitanju vremena ...*, 235.

¹⁵ Primerjaj L. HAUPTMANN, *Seoba Hrvata i Srba*, Jugoslovenski istorijski časopis 3, 1937, 50 o neosnovanosti polemike o poti hrvaške preselitve.

¹⁶ Glej B. GRAFENAUER, *Prilog kritici ...*, 44.

¹⁷ L. MARGETIČ, *Još o dolasku Hrvata*, 238.

¹⁸ V tem pogledu je teza o hrvaški selitvi v Heraklejevi dobi v toliko na boljšem, da ima vendarle vsaj minimalno zaslonbo v viru, pa čeprav je ta drugorazreden in tendenciozen (31. poglavje DAI, kjer so se Hrvati naselili na Heraklejev poziv).

¹⁹ L. MARGETIČ, *Još o pitanju vremena ...*, 235.

²⁰ L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*, 540–544; B. GRAFENAUER, *Prilog kritici ...*, 21–28.

²¹ Na tem mestu je potrebno opozoriti na mnenje, prisotno tudi med novejšimi raziskovalci (po Hauptmannu in Grafenauerju) in podkrepljeno z nekaterimi argumenti, da Heraklejevoga imena sploh ni potrebno brisati iz 31. poglavja DAI: J. KOVAČEVIĆ, *Istorija srpskog naroda I*, Beograd 1981, 124; J. FERLUGA, *Gli Slavi del Sud ed altri gruppi etnici di fronte a Bisanzio*, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XXX/1982, Gli Slavi Occidentali e Meridionali nell'Alto Medioevo, Spoleto 1983, 315; R. KATIČIĆ, »Bog Hrvata« u *Konstantina Porfirogeneta*, Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja, Djela JAZU 59, Zagreb 1985, 238 op. 10; ISTI, *Die Anfänge des kroatischen Staates*, Die Bayern und ihre Nachbarn I, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung Bd. 8, Denkschriften der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 179, Wien 1985, 309–312 (lažje dostopni hrvaški prevod istega teksta pod naslovom *Filološka razmatranja uz izvore o začecima Hrvatske države* je v: *Starohrvatska prosvjeta* III, 16, 1986, 89–92).

²² L. MARGETIČ, *Još o pitanju vremena ...*, 235.

²³ V. KOŠČAK, *Dolazak Hrvata*, 353.

²⁴ V GRAFENAUER-jevem prevodu (*Prilog kritici ...*, 13 sl.) 31. poglavja DAI: »Ovi Hrvati bili su pribjegli romeskom caru Herakliju ... u doba, kad su Avari oružjem protjerali ođanie Romane, koje bijaše onamo doveo car Dioklecijan; »Kad su prema tome Romani za vrijeme istoga cara Heraklija bili protjerani, ostalo je njihovo zemljište pustoo.

²⁵ F. BULIĆ, *O godini razorenja Salone*, Izabrani spisi, Split 1984, 291–331; I. MAROVIĆ, *Reflections about the year of the destruction of Salona*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77, 1984, 293–314; N. JAKŠIĆ, *Constantine Porphyrogenitus as source for destruction of Salona*, prav tam, 315–326; V. KOŠČAK, *Dolazak Hrvata*, 343–346.

oblasti v Dalmaciji tudi v kronološkem smislu *resnična*, kar gre nedvomno v prid mnenju, da je potrebno »dobro vero« nameniti tudi Konstantinovi vesti o hrvaški naselitvi v Heraklejevi dobi.

Drugič, hrvaško naselitev v čas nedolgo po padcu Salone postavlja tudi 30. poglavje DAI. Tam najprej beremo, da so Avari vdrli v Dalmacijo, razrušili Salono in zasedli deželo, nakar takoj sledi tekst, ki pravi: »Hrvati pa so stanovali v *tistem času* na drugi strani Bavarske, kjer so danes Belohrvati. Eden izmed njihovih rodov, namreč pet bratov, Klukas in Lobelos in Kosentzes in Muhlo in Hrobatos in dve sestri, Tuga in Vuga, so se odcepili od drugih in prišli skupaj s svojim ljudstvom v Dalmacijo in našli Avare v posesti te pokrajine.«²⁶ Margetić v nasprotju z prevladujočim mnenjem v historiografiji²⁷ misli, da je potrebno med opisom padca Salone in hrvaške pradomovine na eni in opisom prihoda Hrvatov na drugi strani, v tekst 30. poglavja postaviti cezuro tako, da spada prvo v začetek 7., drugo pa v konec 8. stoletja.²⁸ Vendar v samem tekstu ni nobenega razloga za takšen radikalen poseg. Med stavkoma »Hrvati pa so stanovali v *tistem času* na drugi strani Bavarske, kjer so danes Belohrvati« in »Eden izmed njihovih rodov, namreč pet bratov ... in dve sestri ...«, so se odcepili od drugih in prišli skupaj s svojim ljudstvom v Dalmacijo ...« preprosto ni nekega preloma v toku njune pripovedi, ki bi opravičeval misel, da stavimo prvega v eno, drugega pa v drugo dobo. Nasprotno, kot je bilo opozorjeno že zgoraj, ima vsako preseljevanje svoj začetek in svoj konec, ki sta sestavni in neločljivi del takšnega procesa. Pisec 30. poglavja pa je v tem konkretnem primeru naredil točno to; glede hrvaške preselitve je povedal tako *od kod* so se selili kot *kam* so se naselili.

In tretjič, v kolikor pristanemo na Margetičevo mnenje, da je iz DAI potrebno brisati tako Heraklejevo ime kot čas, se odpira resno vprašanje, zakaj je Konstantin Porfirogenet izbral prav Herakleja, ko pa je imel na razpolago toliko drugih bizantinskih cesarjev?

Mislim, da zatorej z utemeljenimi razlogi lahko pritegnemo že več kot šestdeset let stari Hauptmannovi ugotovitvi: »Odpasti mora predvsem vprašanje, ali je Herakleja naselil Hrvate ali ne. Kajti hrvatsko narodno izročilo, trideseto poglavje, Herakleja sploh ne pozna, ampak stavi prihod Hrvatov le okroglo v dobo nedolgo po zavzetju Solina. Toda takrat je vladal v Bizantu Herakleja a to je bilo Konstantinu dovolj, da je spraval tega cesarja v zvezo s Hrvati in naposled v svojem bizantinskem ponosu trdil, ne samo da so Hrvati uničili Obre v Heraklejevi dobi, temveč celo v njegovem imenu.«²⁹

Več prostora kot kritiki hrvaške selitve v začetku 7. stoletja, ki le posredno podpira njegovo tezo, je Margetić povsem razumljivo namenil neposrednemu dokazovanju, da so se Hrvati naselili v Dalmacijo konec 8. stoletja. Enega temeljnih argumentov mu predstavlja dejstvo, da »nijedan bizantinski, rimski, dalmatinski, langobardski ili franački prvorazredni izvor ne spominja na področju današnje Hrvatske u 7. i 8. stoljeću ni Hrvate ni postojanje neke samostalne hrvatske države.«³⁰ Čeprav gre do tih podatki nedvomno v prid Margetičevi tezi, pa v zrok za ta molk lahko iščemo tudi drugje. Gre seveda za vprašanje etnogeneze in z njo zvezane terminologije, na kar je pred kratkim opozorila tudi odlična razprava Radoslava Katičića.³¹ V tej smeri je interpretiral ta molk tudi Ivo Goldstein, ki vzročno povezuje prve pojave hrvaškega imena z nastajanjem hrvaške državne organizacije, »pa su o njoj suvremenici u inozemstvu postupno i vrlo polaganu saznavali.«³² Opozoriti velja, da hrvaški primer ni nič izjemnega. Tudi Moravani se prvič omenjajo v virih šele leta 822,³³ ko je v okviru njihove etnogeneze nastajala njihova lastna državna organizacija,³⁴ čeprav je slovanska naselitev že sredi 6. stoletja silila skozi moravska vrata v vzhodne Alpe. In tudi zagotovo najstarejša sodobna uporaba karantanskega imena pada šele v čas tik pred konec 8. stoletja (pri Pavlu Diakonu), čeprav se je karantanska etnogeneza zaključila najkasneje okroglo stoletje prej.³⁵

²⁶ Glej B. GRAFENAUER, *Prilog kritici* ... 12, 13.

²⁷ Npr. L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*, 541; B. GRAFENAUER, *Prilog kritici* ... 32; B. FERJANČIĆ, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Beograd 1959, 30 op. 83; ISTI, *Struktura 30. glave spisa De administrando imperio*, Zbornik radova vizantološkog instituta 18, 1978, 67–80; V. KOŠČAK, *Dolazak Hrvata*, 354; R. KATIČIĆ, *Filološka razmatranja* ... 89.

²⁸ L. MARGETIĆ, *Konstantin Porfirogenet* ... 25.

²⁹ L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*, 544.

³⁰ L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena* ... 235.

³¹ R. KATIČIĆ, *Die Anfänge des kroatischen Staates* (hrv. prevod *Filološka razmatranja uz izvore o začetima hrvatske države*), glej zgoraj op. 21.

³² I. GOLDSTEIN, *Ponovno o Srbima u Hrvatskoj u 9. stoljeću*, HZ XXXVII, 1984, 238–239; glej tudi L. MARGETIĆ, *Još o dolasku Hrvata*, 239.

³³ *Annales regni Francorum* (Einhardi Annales) ad a. 822, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores I, Hannoverae 1826 (nespremenjeni ponatis Stuttgart 1976), 209.

³⁴ H. WOLFRAM, *Die Geburt Mitteleuropas, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Wien 1987, 359.

³⁵ Oznako »Carnuntum quod corrupte vocitant Carantanum« uporablja sicer Pavel Diakon pri opisu dogodkov, ki so se zgodili okrog 664, vendar ostaja odprto, ali ni v starejša obdobja presajal terminov iz svojega oziroma poznejšega časa (podobno kot je to počel anonimni pisec

Svojo tezo poskuša seveda Margetić utrditi tudi s pomočjo DAI. V razliko od svoje temeljne razprave iz leta 1977, ko je prihod Hrvatov konec 8. stoletja poskušal izračunati s pomočjo 30. poglavja, pa sedaj utrjuje svojo dokumentacijo v okviru DAI tudi s pomočjo 31. poglavja, ki prinaša vest, da so se Hrvati naselili v novi domovini za časa Porginovega očeta.³⁶ Izhajajoč iz splošno priznanega stališča, da je Porga zgodovinsko zajamčeni knez Borna, ki je umrl 821 in da podatek o Porgi (Porina), ki se je ohranil v 30. in 31. poglavju, izvira iz ljudskega izročila, ki mu gre verjeti, se Margetić sprašuje, zakaj ne bi verjeli tudi podatku, da so Hrvati prišli za časa Porginovega očeta, to je nekje pred konec 8. stoletja.³⁷

Pri analizi teh podatkov moramo nedvomno izhajati iz dveh odlomkov 30. in 31. poglavja DAI, ki govorita o pokristjanjenju Hrvatov. Anonimni pisec 30. poglavja piše, da so se osvobojeni Hrvati pokrtili za časa svojega vladarja Porina iz Rima, od koder so jim bili poslani tudi škofje. Cesar Konstantin v 31. poglavju pa o istih dogodkih piše, da je Heraklejev pokrtil Hrvate in poslal ter pripeljal iz Rima duhovnike in od njih naredil nadškofa, škofa, prezbiterje in diakone v času, ko so imeli Hrvati za vladarja Porgo. Analiza, ki je tukaj ne gre ponavljati,³⁸ je nedvoumno pokazala, da je obema piscema kot predloga služilo eno in isto ljudsko izročilo, ki ga je Konstantin predelal tako, da je pokristjanjenje Hrvatov in Porgo = Porina = Borno prestavil v Heraklejevo dobo. S takšno analizo teh dveh odlomkov povsem soglaša tudi Margetić,³⁹ hkrati pa ima za zgodovinsko resničen podatek ljudskega izročila tudi vest, da so Hrvati prišli za časa Porginovega očeta. Vendar mislim, da njegovo mnenje ni utemeljeno in da se lahko pokaže, da odlomek o Porginovem očetu ni del ljudskega izročila in da je izpeljan iz odlomka o pokristjanjevanju za časa Porge.

Predvsem 30. poglavje DAI, kjer je ljudsko izročilo ohranjeno v *izvirnejši* obliki, ne ve nič o prihodu Hrvatov za časa Porginovega očeta. Nasprotno, trdi celo, da so Hrvati prišli v novo domovino pod vodstvom petih bratov in dveh sester. Da je ta podatek del ljudskega izročila, dokazujeta dve dejstvi: niz plemenskih eponimov, s katerimi se takšna izročila ponavadi začenjajo, in ljudsko število 7 (5 bratov + 2 sestri).⁴⁰ Margetić seveda ne more trditi, da ta podatek 30. poglavja ni del ljudskega izročila, zato poskuša rešiti podatek o hrvaškem prihodu za časa Porginovega očeta s konstrukcijo o samo navideznem nasprotju teh dveh podatkov: po analogiji z madžarsko tradicijo, zabeleženo v 40. poglavju DAI, kjer so se Madžari delili na 7 »širših družin«, na čelu katerih se nahaja vladar iz ene teh družin, naj bi Hrvate vodilo 5 bratov in 2 sestri, njihov skupni vladar pa naj bi bil Porginov oče. Vzrok, da tega »skupnega vladarja« — če je del ljudskega izročila — ne omenja 30. poglavje, pa išče v tem, da »nije nemogoče« (podčrtal P. Š.), da je Konstantin razpoglagal s podatki ljudskega izročila, ki niso bili na voljo anonimu.⁴¹ Mimogrede bi rad spomnil, da počne na tem mestu Margetić natančno tisto, kar očita meni, namreč, da je eno vprašanje, ali je nekaj mogoče, drugo pa, ali je verjetno.⁴² Drugače pa, kar se tiče njegove konstrukcije, bi bil edinstven primer, da bi si ljudsko izročilo zapomnilo imena sedmih nižjih voditeljev, imena *zgodovinskega* »skupnega vladarja«, ki je ljudstvo prepeljal v novo domovino, pa ne! Dovolj je pogledati *origo gentis* drugih ljudstev! Pa tudi Margetićevo mnenje, da je Konstantin razpoglagal s številnejšimi podatki ljudskega izročila kot anonim ni verjetno. Predvsem bi se v takšnem primeru postavljalo vprašanje, zakaj Konstantin ni upošteval »celotnega« sklopa ljudskega izročila o prihodu Hrvatov, ki nedvomno vsebuje podatke o prihodu pod vodstvom petih bratov in dveh sester. Ni jasno, zakaj bi Konstantin uporabil samo *del* informacij izročila in ne npr. tako, kot je v 40. poglavju podal madžarsko tradicijo, na katero se Margetić sklicuje. Hkrati pa je analiza 31. poglavja DAI pokazala, da je cela vrsta »podrobnejših« informacij, ki jih 30. poglavje nima, plod Konstantinovitih konstrukcij. Med takšne spada Heraklejevo ime (Hrvati prebežijo k Herakleju; po njegovem ukazu premagajo Avare; po njegovem ukazu se naselijo v njihovi deželi; in jih da pokrstiti) in njegova etimologija imena Hrvat, medtem ko podatek o Porginovem očetu v našem primeru seveda puščamo ob strani.⁴³ Če sedaj sledimo

Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ki npr. k letu 796 imenuje Karla cesarja ali za prostor med Rabo, Donavo in Dravo za čas okrog leta 800 uporablja naziv Spodnja Panonija, čeprav po drugih sodobnih virih vemo, da je do upravne reforme 828 bila Spodnja Panonija južno od Drave). Glej: H. WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Graz 1979, 76 op. 10 (najstarejša sodobna uporaba karantanskega imena); B. GRAFENAUER, *Opombe k izdaji Zgodovine Langobardov Pavla Diakona*, Maribor 1988, 236 op. 24 in tam navedena literatura.

³⁶ L. MARGETIĆ, *Konstantin Porfirogenet* ..., 24; ISTI, *Još o pitanju vremena* ..., 235–236.

³⁷ L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena* ..., 236.

³⁸ L. HAUPTMANN, *Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, 3–4 (paginacija po separatu); B. GRAFENAUER, *Prilog kritici* ..., 23, 25–28.

³⁹ L. MARGETIĆ, *Konstantin Porfirogenet* ..., 21; ISTI, *Još o pitanju vremena* ..., 236.

⁴⁰ Glej B. FERJANIĆ, *Vizantiski izvori* ... II, 30 op. 82.

⁴¹ L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena* ..., 236.

⁴² L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena* ..., 235.

⁴³ Metodološko se ne zdi pravilen postopek, ki ga je v podobnem primeru uporabil L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena* ..., 236, ko je v 31. poglavju DAI, iz katerega je brisal »ono što je bez ikakve sumnje kasniji umetak u narodnu tradiciju«, pustil podatek o prihodu Hrvatov

tako prečišćenemu 31. poglavju, vidimo, da se glede podatkov iz hrvaške zgodovine do 9. stoletja ne razlikuje mnogo od prečiščenega 30. poglavja⁴⁴ in da ne vsebuje *nobenega novega podatka*, ki ga 30. poglavje nima. V tej luči se tudi podatek o prihodu za Porginovega očeta jasno pokaže kot Konstantinova cvetka. Poleg tega je že Grafenauer opozoril, da so v 29. in 31. Konstantinovem poglavju, prav v zvezi z mesti, kjer se Konstantinu očita konstruiranje, notranja neskladja v tekstu samem.⁴⁵ Tako v 29. poglavju pravi, da so bili Hrvati do Bazilija I. (867—886) večinoma pogani, v 31. pa, da jih je pokrstil Heraklej. V 29. poglavju govori, da so bili Hrvati od okrog 800 neodvisni od Bizanca, v 31. pa; da so bili od Herakleja naprej zmeraj podložni Bizancu. In nazadnje, po 29. poglavju Hrvati do Bazilija I. niso imeli svojih vladarjev, v 31. poglavju pa našteva kot vladarja Porginovega očeta in Porgo ter omenja podložnost vseh hrvaških vladarjev bizantinskim cesarjem od Herakleja dalje. Mnenje, da je podatek 31. poglavja o prihodu Hrvatov za časa Porginovega očeta del hrvaškega ljudskega izročila, je potrebno torej iz utemeljenih razlogov zavrniti (pri čemer sploh puščamo ob strani, da samo 30. poglavje stavi prihod Hrvatov v čas nedolgo po padcu Salone).

Konstantin Porfirogenet je le preveč rad posegal v predlogo, da ne bi mogel samovoljno dodati tudi podatka o Porginovem očetu. To je še toliko bolj verjetno, ker je jasno, da je razpotalgal z resnično vestjo o hrvaški pokrstitvi za časa Borne (Porge); ki jo je potisnil v 7. stoletje in iz katere mu pač ni bilo težko izpeljati trditve o hrvaškem prihodu za časa njegovega očeta; tako kot o srbskem pod vodstvom Višeslavovega pradedu.⁴⁶

Glede Margetičevega računanja prihoda Hrvatov iz 30. poglavja DAI pa lahko ugotovimo, da še vedno stoji na stališču iz leta 1977, kjer je svojo kronologijo gradil na naslednjih anonimovih podatkih: Hrvati so se po prihodu *nekoliko let* borili z Avari, se nato *določeno število let* pokoravali Frankom in se nato v *sedemletnem* boju osvobodili. Za »določeno število let« je vzel deset let, kar pomeni, da je od hrvaške naselitve do konca njihovega boja proti Frankom (ki je izenačen s koncem Ljudevitovega upora 822) minilo 27 let in da so se Hrvati naselili okrog leta 795 v času frankovsko-avarske vojne.⁴⁷ Takšno računanje je seveda možno, toda s stališča postavljanja nove teze, ki naj bi vendarle predstavila *utemeljenejšje* razloge za postavitev hrvaške selitve iz začetka 7. v konec 8. stoletja, nič kaj prepričljivo. Kako je takšno računanje spolzka zadeva, nam kaže že edini kronološko določnejši podatek iz tega sklopa, ki govori o sedemletnih frankovsko-hrvaških bojih. Prevladujoče mnenje v historiografiji⁴⁸ je, da je s tem mišljen upor Ljudevita Posavskega, ki je trajal med leti 819—822.⁴⁹ Torej 3, v najboljšem primeru 4 leta, kar pomeni, da je podatek v 30. poglavju DAI za polovico previsok. In če sedaj za »določeno število let« vzamemo 5, namesto Margetičevih 10 let,⁵⁰ dobimo, da so se Hrvati naselili v dalmatinsko zaledje okrog leta 808—809. To pa je bistveno drugačen zgodovinski okvir, v katerem Hrvati niso mogli priti na poziv Avarov, kot to misli Margetič,⁵¹ saj avarska država že okroglo desetletje ni več obstajala. To računanje seveda nima namena dokazovati, da so Hrvati prišli šele po letu 800, ampak želi pokazati, kako je s takš-

za časa Porginovega očeta. Prvič, Margetič hoče v danem primeru šele dokazati, da je ta podatek del narodne tradicije, zato metodološko gledano *ne more* z njim to tudi dokazovati, in drugič, ta podatek bi moral pustiti ob strani tudi zato, ker je kritika (Grafenauer, Hauptmann) z upravičenimi razlogi *podvomila* v verodostojnost tega podatka.

⁴⁴ Obe redakciji govorita isto: Bela Hrvaška je pradamovina dalmatinskih Hrvatov; ti Hrvati premagajo Avere in se naselijo v njihovi deželi, v kateri še danes živijo; krst sprejmejo iz Rima za časa Porge (Porine). Glej P. ŠTIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov*?, op. 20, in tamkajšnji diskurz o vsebinski kritiki 30. poglavja DAI. Pri tem moram poudariti, da ni nujno, kot trdim n. n. m., 539, in na kar je opozoril Margetič, da je podatek o hrvaški podložnosti Frankom v stari domovini interpolacija v ljudsko izročilo. Res je lahko že ljudsko izročilo sprejemalo napačno predstavo o tem. Toda *zgodovinsko* gledano je ta podatek — v kolikor vsepolemno, da je Bela Hrvaška del ljudskega izročila in ob zgorajni Visli — nedvomno napačen, saj zakarpatška Bela Hrvaška ni imela stikov s Franki tja do 10. stoletja in ga ne smemo uporabljati pri iskanju hrvaške pradamovine (primerjaj N. KLAJČ, O. c. v op. I).

⁴⁵ B. GRAFENAUER, *Prilog kritici*..., 28.

⁴⁶ L. HAUPTMANN, *Konstantin Porfirogenit o porijeklu*..., 4 (paginacija po separatu); B. GRAFENAUER, *Prilog kritici*..., 26—28; V. KOŠČAK, *Dolazak Hrvata*, 357; L. MAKSIMOVIĆ, *Struktura 32. glave spisa De administrando imperio*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 21, 1982, 25—32.

⁴⁷ L. MARGETIĆ, *Konstantin Porfirogenet*..., 24; ISTI, *Još o pitanju vremena*..., 236—237.

⁴⁸ Z izjemo F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 358 sl. in op. 33; N. KLAJČ, O. c. v op. I, 264 sl.; glej kritiko: L. HAUPTMANN, *Koje su sile hrvatske povijesti odučivale u vrijeme narodne dinastije*, Zbornik kralja Tomislava, JAZU 1925, 166; B. GRAFENAUER, *Vprašanje konca Koceljeve vlade v Spodnji Panoniji*, ZČ 6—7, 1952/53, 171—190; P. ŠTIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov*?, 543—548.

⁴⁹ F. KOS, *Gradiivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, št. 57, 58, 60, 61, 64, 67, 68, 71, 76.

⁵⁰ L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena*..., 237: »Mi smo uzeli da su one trajale oko deset godina, što nam se čini čak možda i previše«.

⁵¹ L. MARGETIĆ, *Još o dolasku Hrvata*, 238: »Preostaje, dakle samo jedno od dvojega: ili su Hrvati došli vlastitom inicijativom ili na poziv Avara. Prodor Hrvata kroz golemo područja avarsko-slavenskog »plemenskog saveza« nije nam se činio vjerojatan. Ne preostaje dakle drugo nego prihvatiti tezu da su Hrvati došli u svoju novu domovinu uz suglasnost Avara«.

nim računanjem *možno dokazovati karkoli*, pa če se hoče, tudi to, da so Hrvati prišli v začetku 7. stoletja. Kajti za sintagmo »določeno število let« v ljudskem izročilu, ki mnogokrat zbije dogodke večstoletnega razvoja v dobo ene generacije,⁵² je možno, da pomeni 100, 10 ali pa npr. 5 let. Zato je zame takšno računanje še vedno »povsem samovoljno in brez kakršnekoli, niti najmanjše podlage«. In če prav razumem Margetića, dela tudi sam, vsaj načeloma, veliko distinkcijo med mogočim in verjetnim.⁵³

Poleg tega ima 30. poglavje DAI vest, da so Hrvati po nekajletnih bojih z Avari in pred njihovo podložnostjo Frankom *imeli oblast v deželi, ki so jo naselili*. Ta podatek priča o posebni periodi najstarejše hrvaške zgodovine, ki bistveno razteguje kronologijo od njihovega prihoda do osvoboditve izpod Frankov in ki bi jo bilo potrebno upoštevati pri računanju časa prihoda Hrvatov. Po Margetićevi interpretaciji ta podatek ni v nasprotju s tistim o podložnosti Frankom in hrvaško gospostvo ne izključuje frankovske vrhovne oblasti nad njimi. Toda ta dva podatka si nista v nasprotju, tudi če ju interpretiramo kot Grafenauer, da je minilo med njima daljše razdobje in da spada prvi v čas neposredno po hrvaški naselitvi v 7. stoletju, drugi pa v začetek 9. stoletja.⁵⁴ Samo na takšen način je interpretiral Grafenauer omenjena podatka in ne, kot misli Margetić, z brisanjem vesti o hrvaški podložnosti Frankom v stari domovini, ker to ne rešuje problema, saj gre tukaj za vprašanje iz hrvaške zgodovine v novi domovini. Je pa zato potrebno brisati iz *Margetićevega* teksta metodološko lekcijo, ki ošteva nekaj, kar sploh ni bilo storjeno.⁵⁵

Na koncu še nekaj glede Margetićevega poskusa umestitve hrvaške selitve v frankovsko-avarsko vojno konec 8. stoletja. Najprej moram umakniti trditev, da ima Margetić Hrvate za frankovske podložnike v stari domovini.⁵⁶ Tega ne trdi,⁵⁷ toda resnici na ljubo je treba reči, da je v tem pogledu njegov tekst napisan zelo nekoncizno in da so tako razumeli njegovo razpravo tudi M. Suić, Z. Rapanić, V. Koščak in N. Klaić,⁵⁸ slednja celo z vprašanjem: »Zaista se moramo upitati je li autor dobro pročitao tekst rasprave prije nego ga je dao u tiskak«.⁵⁹ S tem umikom odpade tudi vprašanje anahronizma Margetićeve konstrukcije o hrvaškem prihodu v novo domovino na avarski poziv, njihovem razhodu z Avari in pridružitvijo Frankom v boju proti njim. Toda zaradi tega ni njegova konstrukcija nič bolj podprta; to bi lahko storili le viri, ki pa jih nima. Rezultat Margetićeve ponovne analize lorških analov, ki je pokazala, da moremo imeti podatek k letu 791 o Pipinu in njegovem pohodu skozi Ilirik v Panonijo (introivit Illyricum et inde in Pannonia) za verodostojen in ki v najboljšem primeru meče novo svetlobo na *avarsko-frankovsko* vojno, ni zadosten razlog za sprejem njegove konstrukcije o *hrvaški* naselitvi v tistem zgodovinskem okviru. Ostane le, da mu verjamemo, to pa je kategorija, ki v zgodovinopisju ne obstaja.

Zusammenfassung

ZUR POLEMIK ÜBER DEN ZEITPUNKT DER KROATENZUWANDERUNG

Peter Štih

Der Text entstand als Antwort auf den im ZČ, Nr. 42, 1988, S. 234—240, veröffentlichten Beitrag von L. Margetić Još o pitanju vremena dolaska Hrvata. Hierin wird Margetićs These von der Ankunft der Kroaten in Dalmatien Ende des 8. Jahrhunderts widerlegt und werden folgende Einwände erhoben: Seine Analyse der byzantinisch-awarischen Beziehungen in der Zeit von 620 bis 625 kann nicht beweisen, daß die Kroatenzuwanderung damals nicht stattfand (ebensowenig, daß sie damals stattfand). Doch eine Durchquerung Pannoniens durch die Kroaten scheint infolge des herrschenden Friedens an der byzantinisch-awarischen Grenze überhaupt nicht weniger glaubwürdig zu sein; gerade in jene Zeit fällt der Beginn von Samos Aufstand,

⁵² M. SUIĆ, *Ocjena radnje L. Margetića*, 92.

⁵³ L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena* . . . , 235.

⁵⁴ B. GRAFENAUER, *Prilog kritici* . . . , 29.

⁵⁵ L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena* . . . , 237: »Takav postupak s tekstom (tj. brisanje riječi koje smetaju) po našem je mišljenju dovoljen samo kada doista nema druge zadovoljavajuće interpretacije. U našem slučaju nikakva brisanja nisu potrebna, jer kontradikcije između dva teksta nema«.

⁵⁶ P. ŠTIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov?*, 535.

⁵⁷ L. MARGETIĆ, *Marginalije uz rad V. Koščaka* . . . , 260; ISTI, *Još o dolasku Hrvata*, 237; ISTI, *Još o pitanju vremena* . . . , 238.

⁵⁸ M. SUIĆ, *Ocjena radnje L. Margetića*, 92; Z. RAPANIĆ, *Istočna obala Jadrana* . . . , 13; V. KOŠČAK, *Pripadnost istočne obale* . . . ; N. KLAJIĆ, *O problemima stare domovine* . . . , 258; ISTA, *Najnoviji radovi* . . . , 39.

⁵⁹ N. KLAJIĆ, *Najnoviji radovi* . . . , 39.

der im Awarenstaat für Turbulenz und Machtschwächung sorgte, was ohne Zweifel zugunsten einer möglichen Ansiedlung der Kroaten spricht. Was seine Meinung betrifft, daß in der ältesten kroatischen Geschichte im 31. Kapitel *De administrando imperio* nicht nur der Name des Herakles, sondern auch dessen Zeit gestrichen werden sollte, gilt es, darauf hinzuweisen, daß der Kaisernamen auf Grund der Quelle selbst gestrichen werden kann und muß, während die Nachricht vom Eintreffen der Kroaten zur Zeit des Herakles im DAI nirgends bestritten wird. Im Gegenteil, mehrere Gründe sind nur eine Bestätigung dafür, daß die Herakles-Zeit als die Zeit der Kroatenzuwanderung bestehen bleiben muß (c. 31 DAI behauptet, daß die Romanen in Dalmatien zur Zeit des Kaisers Herakles vertrieben wurden, was der Fall Salonas bestätigt. Deshalb gibt es keinen Grund zur Veranlassung, diesen »guten Glauben« im chronologischen Sinn nicht auch der Kunde vom Sesshaftwerden der Kroaten in der Herakles-Zeit zu schenken; c. 30 DAI verlegt die Ankunft der Kroaten ebenso in eine Zeit, die bald auf den Fall Salonas folgte.

Margetićs These, keine erstrangige Quelle erwähne die Kroaten im 7. oder 8. Jahrhundert auf dem Gebiet des heutigen Kroatien, beweist an und für sich noch nichts, kann doch dieses Schweigen auch im Zusammenhang mit der ersten Stufe der Ethnogenese der Kroaten gesehen werden, auch fällt das Auftauchen der ersten kroatischen Namen mit der Entstehung des kroatischen Staates in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts zusammen. Ebenso wenig ist seiner Argumentation zuzustimmen, die Angabe in c. 31 DAI, die Kroaten hätten sich zur Zeit des Vaters von Porgá (Borna, gest. 821) niedergelassen, sei glaubwürdig. Vor allem c. 31 DAI, wo die kroatische Volksüberlieferung in ursprünglicher Form erhalten ist, weiß nichts davon und behauptet, die Kroaten wären unter der Führung von fünf Brüdern und zwei Schwestern gekommen, deren Namen bekannt seien; es wäre verwunderlich, hätte sich die Volksüberlieferung, die sieben Namen behalten hat, ausgerechnet den Namen desjenigen, unter dessen Führung dieses Volk laut Margetić zugewandert sei, nicht gemerkt. Es genügt, sich die *Origo gentis* anderer Völker anzusehen, um eine solche Konstruktion als äußerst unglaubwürdig zu erkennen. Was Margetićs Berechnung der Ankunft der Kroaten anhand von Angaben wie »einige Jahre« und »eine bestimmte Zahl von Jahren« betrifft, kann gesagt werden, daß das Syntagma »eine bestimmte Zahl von Jahren« eine zu große Spekulation zuläßt und daß damit nicht zuletzt auch bewiesen werden kann, daß sich die Kroaten zu Beginn des 7. Jahrhunderts angesiedelt hätten.

Auf Grund all des oben Gesagten wird Margetićs These vom kroatischen Sesshaftwerden Ende des 8. Jahrhunderts abgelehnt, die außerdem vor allem noch mit zwei Hypothesen belastet ist: Erstens, seine These findet keine unmittelbare Grundlage in den Quellen, und zweitens, der Autor ist uns bisher die Lösung der Frage, woher die Kroaten Ende des 8. Jahrhunderts gekommen seien, schuldig geblieben.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepjene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi trije zborniki (št. 13, 14/15 in 20/21). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, ki je njen soizdajatelj Društva.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

JUBILEJI

MARIJA VERBIČ — PETINSEDEMDESETLETNICA

29. maja bo dopolnila slovenska zgodovinarica dr. Marija Verbič 75 let. Jubilantka je Ljubljancanka, točneje Trnovčanka, sodi pa po svojih starših v tisti, danes že izredno redek sloj meščanov — kmetov, ki jih pred desetletji v naših mestih ni bilo tako malo. To posebej poudarjamo zato, ker je kljub pedagoškemu, arhivskemu in znanstvenemu delu vedno ohranjala pristen stik z zemljo. Njena zabava, počitek, etnologiji bi rekli »način življenja«, je kmetovanje. Mogoče je poleg drugega ravno to pomagalo k oblikovanju Marije Verbič v pokončno ženo, izredno skromno vendar samozavestno, delavko, ki je vedno vedela, da je za skoraj vse težave delo edino zdravilo, zgodovinarico, ki ljubi svoj poklic, ki ljubi znanost, ki se ji je zapisala, ostaja pa pri tem ves čas trezna in kritična. Malo je takih ljudi in znanstvenikov kot je dr. Marija Verbič.

Po končani gimnaziji 1933. leta se je vpisala na filozofsko fakulteto ljubljanske univerze, kjer je študirala zgodovino in geografijo. 1938. leta je diplomirala. V letih 1940—1945 je službovala v Šentlenartu, nato dobro leto v Zagorju, od oktobra 1946 pa vse do upokojitve 1975. leta pa v osrednjem slovenskem Arhivu SR Slovenije. Tako se ji je uresničila želja, da je ob dokaj zahtevni arhivski tlaki lahko tudi raziskovala. Na podlagi disertacije Rudnik živega srebra v Idriji do konca 16. stoletja je 1966. doktorirala. Nekaj let je bila poleg pokojne dr. Melitte Pivec — Stelè naša edina doktorica zgodovinskih ved.

Delo dr. Marije Verbič je zelo raznoliko. Na prvem mestu je treba omeniti njeno osnovno dejavnost. Uredila in inventarizirala je pomembne zbirke in fonde. Omenili bi zlasti arhive gospodstev Krumperk, Smednik, Ortnek in Bled. Izdelala je elaborat o gradivu, ki ga je morala Avstrija na podlagi meddržavnega arhivskega sporazuma iz leta 1923 vrniti Jugoslaviji. Posebej velja poudariti, da jo je zaradi njene visoke strokovnosti Slovenska akademija znanosti in umetnosti imenovala za strokovnega sodelavca njenega zgodovinskega inštituta. Vrhunec njenega arhivskega dela nedvomno pomeni objava deželnozborskih spisov kranjskih deželnih stanov iz časa vladanja cesarja Maksimilijana I. (1499—1515), ki so izšli v dveh zvezkih (1980, 1986) kot prva knjiga nove serije publikacij Arhiva SR Slovenije Viri.

Arhivska služba je za slovenske zgodovinarje poleg univerzitetne kariere in dela v bibliotekah in muzejih dolgo časa pomenila edino pravo možnost za raziskovalno delo. Dr. Marija Verbič jo je dobro izkoristila. V začetku je bila v ospredju njenega zanimanja Idrija. Poleg že omenjene disertacije je o njej objavila v Zgodovinskem časopisu, Kroniki, Loških in Idrijskih razgledih več razprav. To njeno delo ji je prineslo precejšen ugled ne samo doma, ampak tudi v tujini (primerjaj Helfried Valentinič, Das Landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575—1659, Graz 1981). Tudi njeno raziskovanje nekaterih kmečkih uporov ni ostalo neopaženo. Omeniti moramo zlasti razpravo v 28. letniku naše revije iz leta 1974 (ponatis 1988): Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v letih 1513—1515. V njem ni le prva opozorila na doslej neznana žarišča upora, ampak tudi dokazala, da je kmečki upor 1515. leta zavzel bistveno večji obseg, kot je bilo dotlej znano. Ob izdelavi regist k originalnim listinam arhiva SRS je odkrila najstarejšo omembo ljubljanskega Novega trga v letu 1267 (Kronika 1967). Opozorila je na dotlej popolnoma neizrabljen elaborat o cenitvi katastrskega dohodka s topografskim opisom krajev, demografsko in hidrografska sliko, prikazom gospodarskega udejstvovanja, ljudske kulture in prehrane, oblik zemljiške lastnine itd. iz let 1827—1832, in si za obdelavo tega gradiva izbrala kot prvo mestno občino Škofja Loka (Kronika 1969). Še bi lahko naštevali.

Tretje, pa ne po pomenu, področje njenega dela pa bi lahko označili na eni strani kot pedagoško, na drugi strani pa kot kolegialno pomoč. Kdorkoli je svoje prve korake začel za Arhivu SR Slovenije kot raziskovalec, je prej ali slej prišel k Mariji Verbič. Če nisi znal brati, če nisi našel pravih arhivalij, rešitev je bila vedno ona. Nikoli ni pokazala slabe volje, ker si jo zmotil. Kot dobra gospodinja bogatega grunta znanja je vedno imela razumevanje za reveža začetnika in mu nesebično odrezala velik kos izkušenj in poznavanja problematike. Ni samo dajala, tudi bodrila je: »Če ne bo šlo, pa še pridite k meni. Ne obupajte prehitro!« Že samo zaradi tovrstne svoje pomoči bi zaslužila poseben prispevek. Nič manj pomembno ni tudi njeno opozarjanje na nanovo dostopna ali dotlej neznana gradiva. To ni bil servilen odnos do raziskovalca. Izhajala je iz prepričanja, da je kot pri kmečkem delu tudi pri stroki nadvse pomembna medsebojna pomoč. Nekateri avtorji so ji to pri objavi svojih rezultatov priznali, velika večina pa je tedaj nanjo pozabila. Ni lahko priznati svojih

začetniških napak in neumnosti, in ni prijetno povedati, da ima za tvoje odkritje za-sluge še kdo!

Dr. Marija Verbič preživlja jesen svojega življenja nekoliko umaknjeno od javnosti, oziroma tako, kot je vedno živela. Uspešnost kmetovega dela dokazuje pridelek in tako je tudi pri njej. Veliko je bilo ujm, strokovnih in osebnih, pa vendar je trud poplačan. Poleg javnega priznanja njenemu delu ji ob 75-letnici izrekamo zahvalo za vso pomoč, ki nam jo je nesebično razdajala in ji voščimo prijeten, brezskrben in spokojen večer.

Stane Granda

MARJAN BRITOVŠEK — PETINŠESTDESETLETNIK

Marjan Britovšek se je rodil 23. avgusta 1923 v Slovenjem Gradcu. Ob napadu na Jugoslavijo je bil gimnazijec v Mariboru. 1944 je odšel v partizane. Po demobilizaciji in maturi je začel študirati zgodovino na ljubljanski filozofski fakulteti. Diplomiral je junija 1949, potem pa se je dve leti izpopolnjeval na beograjskem inštitutu za družbene vede. 1. decembra 1951 je postal asistent na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete. 16. maja 1960 je branil disertacijo (Srenjska zemljišča in služnostne pravice na Kranjskem od 16. do konca 19. stoletja, njih pomen in razkroj), 6. decembra 1960 pa je promoviral. Katedro za pedagoško-znanstveno delo mu je dal oddelek za sociologijo, ki je bil leta 1960 ustanovljen na filozofski fakulteti. 26. novembra 1962 je bil izvoljen za docenta za zgodovino 19. in 20. stoletja s posebnim ozrom na zgodovino delavskega gibanja, leta 1970 je postal izredni, leta 1975 pa redni profesor.

Od vseh številnih Britovškovih dejavnosti na različnih področjih zunaj delovnega mesta naj tu omenimo le eno, tisto, ki je najbolj segla v prostor vsakdanjega življenja in prinesla velike koristi večjemu številu ljudi: njegovo dolgoletno delo v univerzitetni stanovanjski komisiji. Brez njegove vztrajnosti, ki ni obupala ob nobeni oviri, ne bi bilo univerzitetnih stanovanjskih blokov na Prulah, ki so močno omilili tedanjo veliko stanovanjsko stisko zlasti mlajših univerzitetnih ljudi.

Znanstveno delo Marjana Britovška, ki ga najbolj podrobno kaže bibliografija objav, lahko razporedimo v štiri sklope ali smeri. Prvi dve sta ožje povezani z njegovim pedagoškim delom in obsegata zgodovino evropskega delavskega gibanja. V prvo skupino spada to, kar je pisal Britovšek o Marxu in Engelsu, o prvi in drugi internacionali, o delavstvu in prvi svetovni vojni in še o različnih drugih problemih iz te zgodovine. Posebej je treba opozoriti na tehtno razpravo *Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov* (1971). V drugo skupino spadajo Britovškova dela o zgodovini socializma v Sovjetski zvezi, ki so gotovo najbolj aktualna in najbolj zanimiva. Gotovo lahko rečemo, da je Marjan Britovšek prvi slovenski zgodovinar, ki se je sistematično in znanstveno začel ukvarjati s to zgodovino. Na srečo je mogel pri svojem delu uporabljati knjižnice in arhive v Moskvi in v različnih zahodnih dokumentacijskih centrih. V ospredju Britovškovih objav ve vrste stojijo tri obsežne knjige: *Boj za Leninovo dediščino* (1976), ki je dobila nagrado sklada Borisa Kidriča in izšla v prevodu v Zagrebu, Carizem, revolucija, stalinizem (1980) in *Stalinov termidor* (1984). Dajejo nam zelo bogato obilico podatkov in zaključkov ter snovi za razmišljanje. Seveda so mnenja o stalinizmu, njegovem obsegu in bistvu zelo različna, razen tega pa prinašajo tudi sedanji dogodki v vsem socialističnem svetu vedno nova odkritja o pošastni količini negativnih strani tega sistema in njih posledicah.

Tretja smer Britovškovega dela je posvečena Radovljičanu Antonu Fistru ali Füsturu (1808—1881), Prešernovemu sodobniku, profesorju teologije in pedagogike na dunajski univerzi, nemu junakov revolucije 1848, vojnemu kuratu akademske legije, radikalnemu poslancu v ustavodajnem parlamentu, potem dolga leta emigrantu v Ameriki. Fister je bil med tistimi našimi ljudmi, ki se niso pridružili slovenskemu narodnemu gibanju. »Rojen in odrasel med Slovani, sem ljubil Nemčijo že od otroških let; bil sem nemško vzgojen, in kar sem se naučil, dolgujem Nemčiji,« je rekel o sebi (Izbr. spisi 1, 108). Po marčni revoluciji je bil sicer na rojstnem sestanku dunajske Slovenije, potem pa v slovensko družbo ni več zahajal. Med avstrijskimi Slovani so mu bili izrazito zoprni Čehi. Britovšek je posvetil problematiki revolucije, narodnosti in Fistra celo knjigo z naslovom *Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji* (1970). To je poleg Apihove sto let stare knjige o Slovincih in 1848. letu ter Malovega prikaza v *Zgodovini slovenskega naroda*, ki je izšel skoraj petdeset let pozneje (1934—36), tretji najobsežnejši opis Slovencev v marčni revoluciji. Gotovo je predvsem Britovškova zasluga, da je bila 29. marca 1979 na Fistrovi rojstni hiši odkrita spominska plošča in da je bil obenem tudi znanstveni seminar o Fistru. Tudi izdaja Fistrovih izbranih del v slovenskem prevodu je Britovškova zasluga. Doslej sta izšla dva zvez-

ka: prva knjiga (1987) obsega zanimive Spomine od marca 1848 do julija 1849, druga knjiga (1988) pa pedagoški spis Vzgoja v duhu svobode.

Četrta smer Britovškovega dela je agrarna zgodovina. Tej je bila posvečena njegova disertacija, ki je izšla štiri leta pozneje, precej dopolnjena in razširjena, kot samostojna knjiga pod naslovom Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem (1964). Knjiga načenna vrsto problemov iz tega izredno zanimivega, a še vedno premalo raziskanega časa. V uvodu v knjigo je napisal Britovšek, naj njegov prispevek »vzbudi raziskovalce k nadaljnjemu, še bolj sistematičnemu arhivskemu delu, ki bi pojasnilo in iztrgalo pozabi prenekatero zanimivost iz agrarne zgodovine tega obdobja«. Tem besedam tudi danes ni kaj dodati. Od agrarne problematike se Britovšek ni več ločil. Z agrarno zgodovino se sicer ni mogel več dosti ukvarjati, zato pa se je posvetil agrarni ustvarjalnosti v svojem drugem domu v Dolincih pri Umagu, sredi lepe istrske pokrajine. Kjerkoli že bo, v Ljubljani ali v Dolincih, mu želimo še veliko uspehov v delu in življenju.

Vasilij Melik

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. MARJANA BRITOVŠKA

Delne starejše bibliografije so izšle v: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 101, druga knjiga za leta 1956—1966, Ljubljana 1969, str. 52—53 in tretja knjiga za leta 1966—1976, Ljubljana 1979, str. 11—12. Bibliografske podatke vsebujejo za vsako študijsko leto ciklostirana poročila o delu, ki jih izdaja Filozofska fakulteta v Ljubljani in za leta 1984, 1985, 1986, 1987, kakor tudi Katalog ob razstavi publikacij in predstavitvi izsledkov znanstvenoraziskovalnega dela Filozofske fakultete.

Pričujoča bibliografija skuša zajeti vse objave. Urejena je kronološko, enote istega leta pa po abecednem vrstnem redu.

Ocena: Knjiga o Komuni — Naši razgledi 27. 12. 1952. (Lissagarey: Zgodovina pariške Komune).

Poročilo o zborovanju zgodovinarjev v Ptujju. — Ljubljanski dnevnik 28. 9. 1953.

Poročilo ob izidu »Kronike« za leto 1953. — Delavska enotnost 4. 12. 1953.

Ocena: Meringova Zgodovina nemške socialne demokracije. — Naši razgledi 14. 3. 1953.

Ocena: Ob slovenskem prevodu knjige Karla Kautskega »Agrarno vprašanje«. — Naša sodobnost 1, 1953, str. 8.

Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. stol. in v prvi polovici 19. stoletja. — Zgodovinski časopis 12-13, 1958/59, str. 111—149.

K ruskim izdajam Leninovih del. — Naši razgledi 30. 6. 1960.

Monografija o Mehringu. — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1, 1960, str. 325—337.

Nastanek nemške socialdemokratske levevice med prvo svetovno vojno. — Naši razgledi 23. 7. 1960.

Ob izidu Zgodovinskega časopisa 1958—1959. — Naši razgledi 6. 2. 1960.

Razkroj fevdalne agrarne strukture in prehod na individualno kmetijstvo na Kranjskem (povzetek disertacije). — Kronika 8-9, 1960, str. 81—90 in 159—165.

Vodnik skozi čas in družbo. — Ljubljana 1960, 272 str. (Sourednik in pisec prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja.)

Zgodovinski pogled na glavne razvojne faze v delavskem gibanju. — Ljubljana, Knjižnica delavskih in ljudskih univerz 1960, 112 str. (Skripta za politične šole.)

Luisse Dornemann: Klara Zetkin. — Naši razgledi 8. 4. 1961.

Muzej ljudske revolucije v Slovenji Gradcu. — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1, 1962, str. 309—320.

Iz boja in življenja Roze Luxemburg. — Naši razgledi 24. 8. 1963.

Koncepcija prve internacionale do vojne, kolonialnega in nacionalnega vprašanja. — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 4, 1963, str. 3—78.

Marksova koncepcija taktike permanentne revolucije. — Marx i savremenost I. Beograd 1963, str. 341—346, 347—358. (Naučni skup Beograd—Arandelovac, 17.—21. december 1963.)

Ob stoletnici začetkov nemškega socialdemokratskega gibanja. — Naši razgledi 8. 6. 1963.

Ocena: Ob knjigi dr. B. Grafenauerja: Kmečki upori na Slovenskem. — Naši razgledi 9. 9. 1963.

Diskusija ob referatih. — Marks i savremenost II. Novi Sad 1.—5. junija 1964, str. 166, 423.

Koncepcija Prve internacionale prema ratnom, kolonialnom i nacionalnom pitanju. — Pregled, časopis za društvena pitanja Sarajevo 16, 1964, str. 401—422 (povzetek razprave).

- Marks i Engels u revoluciji 1848—1849. godine i njihovi taktički stavovi.** — Prilozi za istoriju socijalizma 1, Beograd 1964, str. 11—67.
- Ob stoletnici prve internacionale.** — Naši razgledi 19. 9. 1964.
- Ocena: Nekaj misli ob Pregledu zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. — Naši razgledi 21. 3. 1964.
- Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem.** — Ljubljana 1964, 430 str.
- Radnički pokret u periodu između I. i II. internacionale.** — Priručnik za istoriju medunarodnog radničkog pokreta. Beograd 1964, str. 279—331.
- Začetki slovenske socialne demokracije.** — Naši razgledi 20. 6. 1964.
- Ocena: Srečanje jugoslovenskih in nemških zgodovinarjev. — Naši razgledi 5. 12. 1964.
- Stav Prve internacionale prema nacionalnom, kolonijalnom i vojnom pitanju (Marksove i Engelsove koncepcije).** — Prilozi za istoriju socijalizma 2, Beograd 1965, str. 83—157.
- Stavovi druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju.** — Beograd 1965, 282 str.
- Gledišta radničkih vođa socialdemokracije po vojnom pitanju do propasti druge internacionale.** — Beograd 1966, 110 str.
- Građa za opštu bibliografsku dokumentaciju za izučavanje medunarodnog radničkog pokreta, I—V.** — Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1966., 1018 str. (Sestavil s skupino sodelavcev — xerox.)
- Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu. — Naši razgledi 9. 7. 1966.
- Stališča II. internacionale do vojne in kolonialnega vprašanja.** — Borec 17, 1966, str. 557—565, 689—694.
- Znanost o delavskem gibanju. Utrinki iz znanstvenih knjižnic za proučevanje delavskega gibanja. — Naši razgledi 26. 2. 1966.
- Lenin in zimmerwaldsko gibanje.** — Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja 7, 1967, str. 43—74.
- Ocena: Peta knjiga Prijateljve Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine in pripombe dr. Dušana Kermavnerja. — Naši razgledi 20. 7. 1968.
- Kominternu ob petdesetletnici ustanovitve Komunistične internacionale.** — Naši razgledi 22. 3. 1969.
- Lenjin u borbi za treću internacionalu u toku prvog svetskog rata. Lenjin i evropska socialdemokracija 1914—1915.** — Prilozi za istoriju socijalizma 6, Beograd 1969, str. 135—207.
- Politični nastop dr. Antona Fuštra v marčnih dneh leta 1848 na Dunaju.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 40, 1969, str. 432—447.
- Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno.** — Ljubljana 1969, 417 str.
- Ocena: Dušan Kermavner. Ivan Cankar in slovenska politika. — Delo 22. 2. 1969.
- Anton Fušter in revolucija 1848 v Avstriji.** — Maribor 1970, 425 str.
- Četvrta internacionala.** — Beograd, Radnički i nacionalno oslobodilački pokreti. Beograd 1970, str. 825—828.
- Druga internacionala. Radnički i nacionalno oslobodilački pokreti.** Beograd 1970, str. 729—747. (Enciklopedijski priručnik 2.)
- Kritički osvrt i istoriografski rad Dušana Kermavnera. — Prilozi za istoriju socijalizma 7, Beograd 1970, str. 465—473.
- Lenjin u teorijskoj i praktičkoj borbi za samoopredelenje naroda.** — Medunarodni radnički pokret, Beograd 1971, str. 5—38.
- Lenin v boju za uresničevanje revolucionarnih načel.** — Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja 10, Ljubljana 1970, str. 3—65. (V skrajšani obliki v: Prilozi za istoriju socijalizma 8, Beograd 1971, str. 3—70.)
- Medunarodne konferencije socialističkih i socialdemokratskih partija (za vreme prvog svetskog rata).** — Radnički i nacionalno oslobodilački pokreti. Beograd 1970, str. 825—828. (Enciklopedijski priručnik 2.)
- Neupogljiv uresničevalec revolucionarne ideje. Oris Leninove življenjske poti.** — Naši razgledi 17. 4. 1970.
- Ob stoletnici Leninovega rojstva.** — Kronika 18, 1970, str. 65—70.
- Revolucionarni idejni preokret u prvom svetskom ratu.** — Prilozi za istoriju socijalizma 7, Beograd 1970, str. 57—141.
- The process of individualization of agriculture in Carniola in the second half of the nineteenth century.** — East European quarterly 3, 1970, str. 469—488.
- Vladimir Iljič Uljanov — Lenin.** Ljubljana, Sava film 1970, 23 str. (Ob stoletnici Leninovega rojstva, besedilo in izbor slik.)
- Iz zgodovinskih dokumentov. Nacistični zločini ne zastarajo. — Delo 18. 12. 1971.
- Iz zgodovinskih dokumentov. Nekdanji kulturbundovci in nacisti se zdaj izmikajo krivdi. — Delo 25. 12. 1971.
- Nacistični zločini ne zastarajo. Na rob Totengedenkbuch nemških Spodnještajercsev. — Delo 25. 4. 1971.

- O zgodovini nastanka komunističnega manifesta.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 11-12, Ljubljana 1971—1972, str. 145—161. (Tudi v: Glas Srpske akademije nauka i umetnosti, Odelenje društvenih nauka, knjiga 17, Beograd 1973, str. 1—21.)
- Stališča Marxa, Engelsa in Internacionale do komune.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 11-12, 1971/1972, str. 163—176.
- Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov.** — V: Zbornik simpozija Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti 20. stoletja, Ljubljana 1971, str. 266—305, 354. (Tudi v: Mednarodni radnički pokret, Beograd 1972, str. 54—63, 73—95.)
- Boj francoskih marksistov z ministerializmom.** — Komunist: teoretična priloga 7, 1973.
- Idejna in organizacijska krepitev delavskih strank.** — Komunist: teoretična priloga 3, 1973.
- Idejni boj v 2. internacionali.** — Komunist: teoretična priloga 4, 1973.
- Ob sedemdesetletnici zgodovinarja dr. Dušana Kermavnerja.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 13, 1973, str. 267—271.
- Pomen in zgodovinske naloge 1. internacionale.** — Komunist: teoretična priloga 1, 1973.
- Plodno delo muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu.** — Vestnik koroških partizanov 6, 1973, str. 120—123.
- Rast in krepitev delavskega gibanja v obdobju 2. internacionale.** — Komunist, teoretična priloga 2, 1973.
- Socialisti in meščanske vlade.** — Komunist, teoretična priloga 5, 1973.
- Socialisti in meščanske vlade. Boj proti reformizmu in revizionizmu.** — Komunist: teoretična priloga 6, 1973.
- Ocena: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Recenzija knjige dr. J. Pleterškega.** — Naši razgledi 6. 4. 1973.
- Lenin in krize v RKP/b v letih od 1918 do 1921.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 14, 1974, str. 3—49.
- Leninova bolezen in vzpon Stalina. Zadnji meseci Leninovega življenja.** — Komunist: posebna izdaja, teoretična priloga, januar — februar 1974.
- Delavsko gibanje in oblikovanje znanstvenega socializma.** — Ljubljana, 1975, 56 str.
- In memoriam Dr. Dušan Kermavner.** — Delo, 14. 6. 1975.
- Prvo zasedanje komisije zgodovinarjev SFRJ in ZSSR v Moskvi od 16. do 17. decembra 1974.** — Zgodovinski časopis 29, 1975, str. 299—309.
- Znanost je vselej angažirana.** — Teorija in praksa 12, 1975, str. 265—267.
- Ocena: K. Marx, Kritika gotskega programa — Fr. Engels, Kritika osnutka erfurtskega programa.** — Komunist 1975, str. 5—24.
- Boj za Leninovo dediščino I-II.** — Ljubljana, 1976, 712 str.
- Brez ideološke in zemljepisne izolacije. Vtisi na mednarodni simpozij o socializmu v sodobnem svetu v Cavtatu.** — Naši razgledi 22. 10. 1976.
- Marksizem in zgodovinopisje.** — Anthropos, 1976, st. 1-2, str. 309—319.
- O prispevku k uveljavljanju marksistične družbene misli Borisa Zihierla.** — Komunist, 23. 1. 1976.
- Odlomek iz knjige Boj za Leninovo dediščino.** — Delo 28. 1. — 18. 2. 1976. (Podlistek)
- Partija, družbeni odnosi in zavest množic. V spomin Veljku Vlahoviću.** — Komunist, teoretična priloga, januar — marec 1976.
- Ruski carizem in revolucija leta 1848.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 15-16, 1975—1976, str. 3—66.
- Delavski razred — avantgarda — partija.** — Teorija in praksa 1977, št. 5-6, str. 456—478. (Tudi v: Treći program Radio Beograda, 8 / 1977, str. 34—35; 275—296.)
- Ekonomski i politički uvjeti utemeljenja 8. marta kao političke manifestacije »Ženskog pitanja«.** Iz povijesti borbe za ravnopravnost žena. — Žena, časopis za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mestu i ulozi žene i porodice u društvu. Zagreb 1977, str. 69—99.
- Formiranje revolucionarne partije leninskega tipa.** — Teorija in praksa 1977, št. 12, str. 1467—1471.
- Leninov testament.** — Problemi, št. 173, 1977, str. 83—104.
- Oblikovanje ruske socialdemokratske stranke. Leninova znanstvena utemeljitev vodilne vloge partije.** — Izbrana dela V. I. Lenina I. Ljubljana 1977, str. 7—50.
- Poslerevolucionarni razvitak u Rusiji i geneza Stalinove lične vlasti.** — Marksističke studije 10, Beograd 1977, str. 148—164.
- Usoda Leninove dediščine za Stalina.** — Komunist, teoretična priloga, 1977, april—oktobar.
- Uvodna študija.** — Karl Marks, Fridrik Engels, Knjiga 28, Beograd 1977, str. 7—23.
- Zgodovinski oris boja za emancipacijo žena.** — Žena, časopis za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mestu i ulozi žene i porodice u društvu. Zagreb 1977, str. 47.

- Delavski razred — avantgarda — partija.** — Ljubljana 1978, 88 str.
- Delavsko gibanje in oblikovanje znanstvenega socializma.** — Ljubljana 1978, 155 str.
- Leninova vizija socializma in porajanje Stalinovega kulta osebnosti.** — Problemi 1978, št. 184-186, str. 42-69.
- Leninov boj za revolucionarno marksistično stranko I-II.** — Ljubljana 1979, 266 str.
- Leninova strateška in taktična linija ruske socialdemokratske delavske partije v obdobju buržoaznodemokratske revolucije v letih 1905-1907.** — Izbrana dela V. I. Lenina II. — Ljubljana 1979, str. 17-84.
- Sperans včeraj in danes. Zgodovinski pomen Kardeljevega dela »Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja.** — Časopis za kritiko znanosti 7, 1979, str. 73-83.
- Stalin odstranja staro gardo boljševikov. Iz knjige Carizem, revolucija, stalinizem.** — Delo 22. 12. 1979.
- Z legijo in delavci na barikade. Lik dr. Antona Fuštra.** — Delo 24. 3. 1979 (sobotna priloga).
- Carizem, revolucija, stalinizem I-II.** — Ljubljana 1980, 900 str.
- Čistka je bila grozljiva.** — Delo 5. 1. 1980.
- Dileme in revolucionarne perspektive V. kongresa kominterne.** — Komunist: teoretična priloga, 11. 4. 1980.
- Korenine stalinizma in negativne posledice kulta osebnosti.** — Ljubljana, 75 str.
- Nekaj misli o izboru Leninovih programskih člankov iz obdobja buržoazno-demokratske revolucije, 1905-1907.** — Tribuna 4. 2. 1980.
- Nekaj misli k članku dr. Ceneta Logarja »Mednarodni okvir narodnoosvobodilnega boja«.** — Borec 1980, št. 6-7, str. 361-371.
- O liku in vlogi revolucionarnega demokrata dr. Antona Fuštra.** — Dr. Anton Fister v revoluciji 1848. — Maribor 1980, str. 28-84.
- Borba za Lenjinovo nasleđe.** — Zagreb 1981, 543 str.
- Izbrana poglavja iz zgodovine mednarodnega delavskega gibanja.** — Ljubljana 1981, 743 str. (Skripti).
- Leninova dejavnost in njegova filozofska misel v obdobju Stolypinske reakcije.** — Izbrana dela V. I. Lenina III. Ljubljana 1981, str. 19-33.
- Vzgljadi akademika Borisa Zihlerla na Slovenskuju historiografiju. Sovetskoje Slavjanovedenie 5, Moskva 1981, str. 30-38.**
- Boj za Lenjinovo nasleđe.** — Prilozi za istoriju socializma, Beograd 1982, str. 1-110.
- Buharinov idejni spopad s Stalinom.** — Teorija in praksa 20, 1983, str. 1286-1296.
- Fizička čistka u vrhovima VKP/b/ je počela sa leningrajskom aferom.** — Politika, Beograd 1983, str. 43-47. (Intervju)
- O posebnostih našega sodobnega birokratizma.** — Anthropos 1983, str. 5-6, str. 105.
- Razprava o stalinizmu.** — Anthropos 1983, št. 5-6, str. 54-78.
- Stalinov boj za oblast.** — Večer 5. 6. — 19. 10. 1983. (63 nadaljevanj).
- Sredi priprav na novo čistko v politbiroju CK KP SZ.** — Dialogi 1983, št. 4/5, 6, 7.
- Intervju: Stalin ni umrl naravne smrti.** — 7 D, 30. 7. in 14. 7. 1983.
- Intervju: Stalin je ubijen?** — Politika, Beograd 30. 3. 1983, str. 39-50.
- Intervju: Verzije o Stalinovoj smrti.** — Politika, Beograd 1. 4. 1983, str. 35-40.
- Stalinov termidor.** — Ljubljana 1984, 548 str.
- Stalinova in Buharinova skupina v boju z Združeno opozicijo.** — Komunist: teoretična priloga, 1984.
- Unutarpartijske borbe u SKP/b/ i njihov uticaj na kominterno.** — Među narodni radnički pokret, Beograd 27, 1984, št. 1-2, str. 69-89.
- Drugo zasedanje AVNOJ in kominterne.** — Avnoj i savremenost. — Sarajevo 1985, str. 261-267.
- In Memoriam France Klopčič.** — Prispeljki za zgodovino delavskega gibanja 26, 1986, str. 187-194.
- Spomini revolucionarnega demokrata dr. Antona Fuštra na revolucijo od marca 1848 do julija 1849.** — Anton Fister, Izbrani spisi. Ljubljana, Arhiv Slovenije, Znanstveni institut Filozofske fakultete 1987, str. 9-15.
- Urednik: Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919 do 1941.** : (Fotografski zbornik, I. del). Ljubljana, Univerza E. Kardelja, 1987, 353 str.
- Buharin in njegov čas.** — Teorija in praksa 25, 1988, št. 5, str. 568-584, št. 6, str. 859-879, št. 7-8, str. 1003-1010.

EMA UMEK — ŠESTDESETLETNICA

Emma Umek je bila rojena 14. aprila 1929 v Ljubljani, kamor so se njeni starši preselili s primorskega Krasa, ki je po prvi svetovni vojni pripadel Italiji. Njen oče je iskal zaposlitev preko meje in jo dobil v Ljubljani pri železnici. Po končani gimnaziji leta 1947 (obiskovala je I. žensko realno gimnazijo v Ljubljani), se je vpisala na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani. Tu je diplomirala leta 1952 iz obče in narodne zgodovine kot glavne predmeta ter iz geografije. V času študija je dobila študentsko Prešernovo nagrado za nalogo o Kranjski kmetijski družbi v letih 1767 do 1787. Po diplomi je eno šolsko leto poučevala zgodovino na gimnaziji v Kamniku, nakar se je s 1. septembrom 1953 zaposlila v tedanjem Državnem arhivu LRS, ki se je začel počasi kadrovsko krečiti. V arhivski stroki se je Umekova izpopolnjevala na zveznem arhivskem tečaju v Beogradu, zadnjem te vrste pri nas, kasneje pa še ob študijskih obiskih arhivov v Nemški demokratični republiki in Zvezni republiki Nemčiji. Leta 1955 je položila arhivski strokovni izpit, dobila leta 1969 naziv arhivski svetovalec, leta 1975 arhivski svetnik. Za zasluge pri delu je prejela leta 1987 državno odlikovanje Red dela z zlatim vencem.

V arhivu je delala Umekova na različnih delovnih mestih, od leta 1975 na vodstvenih, dokler ni bila septembra 1984 imenovana za direktorico in je na tem mestu ostala do svoje upokojitve čez štiri leta. Tako je bila prisiljena, ukvarjati se z organizacijskimi problemi, vedno niti ne le s problemi lastnega arhiva. Rezultat teh izkušenj je bil tudi referat na zveznem arhivskem posvetovanju — skupaj z Marijo Oblak-Carni — o osnovah organizacije strokovnega dela v arhivih v Jugoslaviji (1976). Sodelovala je tudi pri skupnem jugoslovanskem projektu Profil sodobnega arhiva SFRJ (1984) za področje znanstvenoraziskovalnega dela v arhivih. Opazna je bila tudi njena udeležba na sejah sveta za koordinacijo dela arhivov v Jugoslaviji, katerega član je bila štiri leta po položaju. Morala se je seveda ukvarjati tudi z gradbenimi vprašanji, kar je že pravilo za direktorje arhivov. Skupaj z Marijo Oblak-Carni sta leta 1979 na posvetovanju v Mariboru poročali o načrtovanju in gradnji stavbe Arhiva SR Slovenije, katerega prizidek je predstavljal prvo arhivsko novogradnjo v Sloveniji. Republiški arhiv je v času direktorovanja Umekove vidno napredoval, kar je tudi njena osebna zasluga, saj ji v skrbi za lastno ustanovo ni bilo nikoli škoda tudi prostega časa.

Poglavitno strokovno delo Umekove je bilo dolgo časa obdelava arhivskega gradiva iz časa do prve svetovne vojne ter izdelava pripomočkov za raziskave. Rezultat tega dela so številni inventarji graščinskih (med temi zlasti obsežnega in pomembnega fonda graščine Dol), samostanskih in privatnih arhivov. Inventarji samostanskih arhivov Kostanjevica, Pleterje in Stična so tudi objavljeni. Sodelovala je pri pripravah vseh vodnikov, ki vključujejo gradivo Arhiva SR Slovenije (Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, 1960; Vodnik po arhivih Slovenije, 1965; Arhivski fond in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ, zvezek za Slovenijo, 1984). Napisala je tudi dva krajša prikaza Arhiva SR Slovenije (v zbirki vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 1982 ter v Enciklopediji Slovenije, I. zvezek, 1987). Pri vodnikih po matičnih knjigah v Sloveniji (1972, 1973) in vodnikih po župnijskih arhivih v Sloveniji (1975) je opravljala tudi uredniška dela. Ob delu na gradivu si je Umekova pridobila izredno obsežno znanje, ki ga je koristno uporabila za razne prikaze gradiva. Med objavami omenjamo prispevka Arhivsko gradivo za območje Istre, Reke, Hrvaškega Primorja in otokov v Arhivu SR Slovenije ter gradivo za zgodovino Furlanije-Juljske krajine v Arhivu SR Slovenije.

S posebno ljubeznijo se loteva arhivskih razstav. Takratni Državni arhiv LRS je pričel prirejati razstave leta 1955. Med večjim številom razstav, katerih soavtor je bila (in objavljenih katalogov), bi izdvojili le nekatere večje: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja (1971), ki je bila v dopolnjeni obliki ponovno postavljena pod naslovom Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku (1982), Nacionalni in socialni programi pri Slovencih (1975) ter Ivan Cankar in delavsko gibanje (1976). Pri razstavah je znala združiti bogato vsebino ter privlačnost dokumentov.

Med številnimi delovnimi področji je Umekovi posebno pri srcu evidentiranje arhivskega gradiva v tujini, pomembnega za zgodovino Slovenije in Slovencev. Tudi tu so se prepletale organizacijske in strokovne naloge. Delo je bilo toliko bolj vabljivo, ker je bilo potrebno šele postaviti temelje za pričetek sistematičnega evidentiranja, katerega cilj je ustvariti pregled ter mikrofilmati izbrano gradivo. V ta namen je morala najprej pripraviti program in metodologijo evidentiranja, o čemer je poročala na arhivskem zborovanju leta 1974. Nato je bilo potrebno delo organizirati — začelo se je najprej v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, v Madžarskem državnem arhivu v Budimpešti (tu je do tedaj vodila evidentiranje Slovenska akademija znanosti in umetnosti) ter v Centralnem državnem arhivu v Rimu — ter ga stalno koordinirati.

Od leta 1976 je Umekova član I. skupine ekspertov (za dunajske arhive) za vračanje arhivskega gradiva na podlagi sporazuma med Republiko Avstrijo in Kraljevino

SHS iz leta 1923 in protokola iz leta 1958. Tu je vodila delo pri evidentiranju gradiva, ki je nastalo po letu 1888 pri večjem številu centralnih državnih uradov na Dunaju in ga koordinirala, saj so bili pri tem udeleženi poleg Arhiva SR Slovenije tudi Arhiv Hrvatske, Arhiv Vojvodine ter Arhiv Bosne in Hercegovine. Od leta 1980 je ekspert za vračanje arhivskega gradiva iz Italije na podlagi osimskih sporazumov.

Sama je bila udeležena pri delu na evidentiranju tudi drugih fondov v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju. Posebej pa je pripravljala v omenjenem arhivu še program za mikrofilmanje arhivskega gradiva, ki se nanaša na slovensko zgodovino 18. in 19. stoletja. Rezultat dobrega poznavanja dunajskih arhivov sta objavljena prikaza gradiva za zgodovino Slovencev v Splošnem upravnem arhivu ter v fondu Finančnega ministrstva.

S tem seveda niso izčrpana vsa področja strokovnega dela jubilatke, saj je bila vedno pripravljena sodelovati pri reševanju tekočih strokovnih problemov, ki jih v arhivski stroki nikoli ne zmanjka. Najbližja pa so ji vprašanja v zvezi s strokovno obdelavo in izdelavo pripomočkov za raziskave, torej vprašanja, s katerimi se je najbolj pogosto srečevala v prvih dveh desetletjih dela v arhivu.

Umekova je bila aktivna tudi v Arhivskem društvu Slovenije, ne le v izvršnem odboru, katerega član je bila od leta 1972 dalje (v letih 1981 do 1988 je bila tudi podpredsednica društva), marveč tudi v raznih društvenih komisijah. Z referati je sodelovala na več zborovanjih društva, pa tudi na srečanjih z arhivarji iz Bavarske ter Furlanije-Julijske krajine. Vključevala se je tudi v delo Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije kot član komisij za informacijski sistem arhivov in za mednarodne zveze ter sveta za znanstveno-raziskovalno delo. Posebej pa moramo poudariti prizadevanja Umekove pri Arhivih, glasilo Arhivskega društva Slovenije, ki so začeli izhajati leta 1978 in so sčasoma postali tudi glasilo arhivov v Sloveniji. Kot prva glavna urednica časopisa (skupaj z uredniškim odborom je skrbela za prvih osem letnikov) je morala v tem času prebresti vse težave, ki spremljajo porod novega strokovnega časopisa. Nemalo dela je imela tudi z izdajanjem Virov, serije, ki jo je začelo objavljati Arhivsko društvo Slovenije leta 1980. Zahvalo za trud in prizadevanje je društvo ob svoji tridesetletnici (leta 1984) izkazalo Umekovi tudi s podelitvijo priznanja.

V zvezi s pedagoško dejavnostjo Umekove moramo najprej poudariti njeno obsežno angažiranje za uvedbo študija arhivistike na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. O potrebi takega študija je pisala na več mestih. Tudi sama je pričela v šolskem letu 1978/79 predavati arhivistiko na prvi stopnji, od šolskega leta 1987/88 pa ima proseminar v drugem letniku. Od leta 1983 je tudi izpraševalec pri arhivskih strokovnih izpitih. Tudi pri raziskovalni dejavnosti arhivov ne moremo iti mimo njenega organizacijskega dela. Kot dolgoletni vodja usmerjenega raziskovalnega programa Arhivistika v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani (1980—1987) je morala vložiti mnogo truda za uveljavljanje arhivske vede.

Ob delu na številnih področjih, ki smo jih omenjali, pa je Umekova še vedno našla čas tudi za zgodovinske razprave in članke. Štirje so glavni sklopi vprašanj, ki jo pritegujejo. Najprej je to agrarna tematika, s prispevki o zgodovini Kranjske kmetijske družbe, nadalje lova in ribolova (v okviru 1. knjige Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev), ovčereje na Krasu in v slovenski Istri, nato pa zgodovina prometa po Savi in Ljubljani. Pri obeh sklopih je poudarek na 18. stoletju. Ko je po letu 1960 začel delovati Center za zgodovino izseljeništv pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, so Umekovi poverili vodstvo evidentiranja arhivskega gradiva za zgodovino slovenskega izseljeništv. V tej zvezi je napisala več prispevkov, ki so izšli v letih 1967 do 1980 v Slovenskem koledarju. Posebej pa ji je pri srcu obravnava posameznih vrst virov, saj ji je to zlasti blizu glede na poklicno delo. Omeniti moramo prikaze matičnih knjig, deželnoknežjih urbarjev ter jožefinskega deželnega merjenja. Vire tudi objavlja (za zgodovino kmečkih uporov, na novo odkriti starejši dokumenti, pisani v slovenščini).

Ni potrebno, da za zaključek še enkrat poudarimo, kako mnogostrano in bogato je delo Eme Umekove. Ko ji za jubilej čestitamo, ji želimo predvsem krepkega zdravja. To pa tudi zato, da bo zmogla uresničiti načrte, ki jih ima še veliko. Načrti pa so vedno tudi znak osebnega zadovoljstva.

Jože Žontar

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

ETNOGENEZA HRVATOV V ZGODNJEM SREDNJEM VEKU

(Zagreb 17., 18. januar 1989)

Se preden se je 17. januarja 1989 zjutraj začel, je znanstveni simpozij Etnogeneza Hrvatov v zgodnjem srednjem veku vzbujal pozornost vsaj zaradi dveh razlogov. Najprej, najstarejša hrvaška zgodovina se je v vsakem primeru zdelala tisti primeren prostor in model, v okviru katerega bi končno tudi pri nas pogledali na zgodnjerednjeveško problematiko iz zunaj že precej uveljavljene »etnogenezične« perspektive. In drugič, zaradi izredno oživljenega zanimanja za najstarejšo hrvaško zgodovino, ki je zvezano z burno polemiko o času prihoda Hrvatov v Dalmacijo in njeno zaledje, se je na ta znanstveni zbor gledalo tudi v pričakovanju, da bo s svojimi prispevki pomagal razčiščevati ta zapleteni problem, ki pa seveda in vendarle ni središčno vprašanje, na katerega se poskuša odgovarjati, če se sprašuje po etnogenezi. Ali, kot je dejal uvodničar na tem simpoziju, Mate Suić, ne da bi minorizirali vprašanje porekla in časa prihoda posameznih etničnih skupin, saj te redno prinašajo iz pradomovine posamezne elemente, ki jih bodo vgradile v kompleks svojega dokončno formiranega etnosa v novi domovini, pa je za etnogenezo, grobo rečeno, bistvenejše vprašanje, kako je nek narod nastal, kot pa odkod in kdaj se je doselil.

V tem cilju boljšega razumevanja polja etnogeneze je vsekakor razmisleka vredna tudi misel Sime Cirkovića, da je etnogeneza po svoji vsebini (etnos + genesis) omejena na »uspele« slučaje in »pozitivne« pojave in procese in da zato daje enostransko sliko zgodovinskega razvoja. Koncept, ki ga Cirković zastopa in imenuje »etnozgodovina« (etnoistorija), pa ima to prednost, da ne upošteva samo pozitivnih procesov in pojavov, ampak tudi takšne, ki so ovirali integracijo skupine, vplivali na njeno eventualno cepitev ali zožitev. Takšna etnozgodovina torej združuje »etnogenezo« in »etnotanazijo« hkrati.

Toda to so že misli iz prvih dveh referatov simpozija, o katerem je morda najprej potrebno reči nekaj splošnejših ugotovitev. Ena je prav gotovo ta, da je bil to multidisciplinaren in interdisciplinaren zbor hkrati. Multidisciplinarnost se je kazala zlasti v referatih, saj so s svojimi prispevki sodelovali ne samo zgodovinarji, ampak tudi arheologi, umetnostni zgodovinarji in filologi; interdisciplinarnost pa predvsem v diskusijah glede nekaterih vprašanj ob koncu posameznih blokov referatov. V tem oziru je simpozij nedvomno še enkrat potrdil sicer že staro, a v praksi vse premalo upoštevano dejstvo o pomembnosti posameznih strok pri zgodnjerednjeveških raziskavah in hkrati o nemoči taistih posameznih strok, da bi vsaka zase lahko uspešno razreševala določene probleme. Prav zaradi tega je bil gotovo eden najboljših delov tega simpozija prav diskusija, kjer polemika še zdaleč ni bila vpeta v okvire istih strok, ampak je npr. zgodovinarjev referat o določenem vprašanju dopolnil ali pa zavrnil s svoje strani filolog. Zato je bilo vsekakor škoda, da sta urnik in časovna stiska, ki je nastajala zaradi velikega števila referatov (kar je na žalost slabost večine takšnih srečanj), omejevala in prekinjala diskusijo, čeprav je bila le-ta neredkokrat pomembnejša in plodnejša od marsikaterega referata. Referati bodo objavljeni, diskusija pa verjetno ne.

O nekaterih metodoloških principih proučevanja etnogeneze nasploh in o problemih etnogeneze Hrvatov konkretno je govoril v uvodnem referatu že omenjeni *Mate Suić*, ki je med drugim relativno periodiziral etnogenezo Hrvatov v tri faze: predetnično (doba pred pojavom Slovanov; predslovanski stadij), protoetnično (doba etničnega zorenja hrvaških Slovanov, asimilacija substrata in superstrata, konvencija dveh adstratov; protoslovanski — hrvaški stadij) in etnično fazo (hrvaški stadij). V absolutnih časovnih terminih se je etnogeneza Hrvatov začela s srečanjem in trajno interakcijo antičnega substrata in slovanskih prišlekov, katere so potem preslojili prahrvaški doseljenci. To pomeni že konec 6. stoletja, globalno formiranje hrvaškega etnosa pa je bilo gotovo konec 8. stoletja. *Sima Cirković* je svoj referat posvetil srednjeveški fazi v t. i. etnogenezi balkanskih narodov, fazi, v kateri se je le malo kaj zgodilo definitivno; tako v oblikovanju posameznih narodov kakor tudi v očitavanju etnične karte Balkanskega polotoka. V odsotnosti avtorja je bil prebran referat *Mladena Švaba* o današnjem stanju raziskav o pojavu Hrvatov na vzhodni jadranski obali v historiografiji. Historiografskega značaja sta bila tudi referata, ki sta jih imela *Josip Lucić* in *Bruna Kuntić - Makvić*. Prvi je predstavil podatke o doseljevanju Hrvatov v starejši dubrovniški historiografiji, drugi pa poreklo Hrvatov po Matiji Petru Katančiču in njegovem opisu Podonavja (Budim 1798). *Vladimir Koščak* je skušal s pritegnitvijo nekaterih novih podatkov in reinpretacijo sta-

rih poglobiti vero v iransko teorijo o poreklu Hrvatov, kjer pa so mnoge stvari še vedno zelo odprte. *Peter Stih* je s historičnega vidika zavrnil nekatere nove poskuse reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji (Kronsteiner, Kunstmann, Klaič), ki ne upoštevajo zgodovinskih dejstev, zvezanih s karantansko zgodovino tako, da o Hrvatih v Karantaniji še vedno vemo zelo, zelo malo trdnega. *Lujo Margetič* je velik del svojega referata posvetil enemu najpomembnejših dokumentov (čeprav falzificiranemu) najstarejše hrvaške zgodovine: t. i. Trpimirovi darovnici. Analiza datacije te listine ga napeljuje na zaključek, da jo je treba datirati v leto 840 (in ne 852, kot se je mislilo doslej), čemur je v diskusiji ostro nasprotoval Josip Lučić. *Vojislav Nikčević* je govoril o vlogi države in cerkve v etnogenezi Hrvatov, diskusijo pa je izzvalo njegovo etimološko tolmačenje imena Hrvat iz grškega »hora« (zemlja), kot je v De administrando imperio počel sredi 10. stoletja že Konstantin Porfirogenet. Ta razlaga je glede na najstarejše ohranjene zapise hrvaškega imena filološko nesprejemljiva (Radoslav Katičić). O času prihoda Hrvatov in Srbov (začetek 7. stoletja) na jugovzhod Evrope in o njihovih prvih teritorijih je govoril *Vladimir Markotić* iz Calgarya. Posebno zanimiv je bil prispevek, ki ga je dal *Franjo Smiljanić* o županijski ureditvi na področju dominija Trpimirovičev. Za v DAI omenjene župe oziroma županije je ugotovil, da spada čas njihovega nastanka v drugo polovico 9. stoletja in da je na obseg županij, ki so bile južno od reke Krke (Knin, Cetina, Imota, Pliva, Pset, Parathalasia), bistveno vplivala tradicija teritorialno-administrativne strukture cerkvene organizacije 6. stoletja; na županije severno od Krke (Bri-bir, Nadin, Nin, Sidraga) pa tradicija antičnih liburnijskih komun.

Drugi dan simpozija je bil uveden z nadvse zanimivim referatom Das Genus der Origo gentis. Imel ga je *Herwig Wolfram*, ki pa na simpoziju ni bil prisoten. Primerjava Origo gentis raznih germanskih ljudstev (Goti, Franki, Sasi, Langobardi) mu je pokazala na paralele v strukturi teh posameznih zgodovin, ki izpričujejo nek stereotip oziroma kliše v podlagi teh zgodnj srednjeveških zgodovin posameznih ljudstev: npr.: prvotna domovina ne more več prehranjovati svojega ljudstva, zato se to izseli, sledi prehod preko morja ali velike reke (Laba, Ren, Donava), zmaga nad nadmočnim sovražnikom, tej sledi zamenjava vere itd. Pomembna značilnost tega gentilnega spomina, zabeleženega v Origo gentis, je tudi ta, da dogodke kronološko »teleskopsko« projicira, kar pomeni, da v resnici večje časovne razdalje v svoji sliki zbija in približuje. Filolog *Radoslav Katičić* je govoril o začetkih hrvaške zgodovine kot filološkem problemu. Pomen filoloških raziskav za hrvaško zgodnj srednjeveško zgodovino je demonstiral na analizi pomena antične besede »praetoriani«, ki se pojavlja v zvezi z Borno v frankovskih državnih analih za leto 819 in ki pomeni družinike (sui domestic). Posebno pozornost pa je namenil De administrando imperio cesarja Konstantina, kjer je opozoril na nekaj dejstev, na katera se pri ocenjevanju značaja in vrednosti tega vira, kot tudi 30. in 31. poglavja posebej, pozablja. Predvsem DAI po Katičičevem mnenju ni bil propaganden spis, ampak delo strogo zaupne narave, ki je na zahod prišlo tako, da je bil en izvod tja pretihotapljen; neke vrste »pro memoria«, ki naj bi služila pri diplomatski dejavnosti cesarstva. V tem smislu naj bi s pomočjo 29. in 31. poglavja nastopali nasproti Bolgarom, s pomočjo 30. pa nasproti Frankom. Takšno tolmačenje značaja DAI, ki ima gotovo mnogo na sebi, seveda meče novo luč zlasti na 31. poglavje, kateremu se je odrekala neka večja vrednost. *Ludwig Steindorff* je prispeval referat o pomenu besede Dalmatia v srednjeveški historiografiji. Ena od njegovih zanimivih ugotovitev je tudi ta, da »in planitie Dalmae« (v Letopisu popa Dukljanina), kjer naj bi bil znani zbor, ni duvanjsko polje, ampak je ta toponim povezan z Docleo. *Walter Pohl* je govoril o Avarih in Slovanih kot temeljih hrvaške etnogeneze. Na simpoziju je bila predstavljena tudi Pohlva knjiga, monografija Die Awaren (Ein Steppenvolk im Mitteleuropa), mimo katere v teh vprašanih v bodoče pač ne bo mogoče iti. O vlogi Bizanca na proces etnogeneze Hrvatov, ki se je zlasti odražala skozi bizantinska mesta na vzhodni jadranski obali, ki so bila ekonomski in cerkveni centri, usmerjeni tudi v zaledje, je imel referat *Ivo Goldstein*. *Neven Budak* je govoril o tolmačenju porekla Hrvatov v zgodnj srednjeveški historiografiji (DAI, pop Dukljanin, arhidia-kon Tomaž). Arheolog *Zlatko Gunjača* je predstavil zgodnj srednjeveško grobišče v Dubravicih pri Skradinu, ki datira od konca 7. ali začetka 8. pa do srede 9. stoletja in nudi nekaj novih, zelo relevantnih podatkov. Za konec omenimo še zelo zanimiv referat, ki ga je imel umetnostni zgodovinar *Miljenko Jurković* o frankovskem vplivu na konstituiranje cerkvene umetnosti v Hrvaški. Referat je pravzaprav odgovorjal na težko vprašanje smeri pokristjanjenja Hrvatov. Avtor je analiziral liturgijsko funkcijo dveh arhitekturnih elementov v cerkvah 9. stoletja v dalmatinskem zaledju, ki ju sočasna arhitektura v dalmatinskih (bizantinskih) mestih ne pozna: westwerk in tri apside. Njegova analiza je tako npr. pokazala, da imajo vse tri apside v teh cerkvah tri oltarje, kar je odraz rimske liturgije, ki je uvedla več oltarjev v cerkev, medtem ko je vzhodna liturgija ostala verna zgodnjekrščanskemu načelu enega oltarja. Zato je po njegovem mnenju absolutno nemogoče, da bi do takšnih rešitev

v arhitekturi Hrvaške prišlo iz dalmatinskih mest, kar na drugi strani govori, da je do pokristjanjenja Hrvatov prišlo iz frankovskega kroga.

Kot že rečeno, je bila pomembno dopolnilo tem referatom bogata diskusija, ki pa jo je nemogoče natančneje predstaviti, so se pa v njej in skupaj s prebranimi referati diskutirala vsa najvažnejša vprašanja iz najstarejše hrvaške zgodovine od vprašanja kontinuitete z antiko v Dalmaciji, naselitve Hrvatov, kjer se zdi, da Margetičeva teza zgublja še tisto podporo, ki jo je imela, čeprav je nekje soglasno mnenje, da je na prelomu 8. v 9. stoletje prišlo na tem prostoru do preloma oziroma buma (materialna kultura, pisani viri), ki pa ga je potrebno povezovati z določeno stopnjo v etnogenezi Hrvatov; od vprašanja kontinuitete bizantinske oblasti na vzhodnem Jadranu do vprašanja pokristjanjenja, začetkov hrvaške države itd. Skratka, splošno mnenje je bilo, da je bil simpozij uspešen in koristen in nenazadnje tudi zanimiv, kar najbolj dokazuje številna publika, ki je bila prisotna oba dneva.

Peter Štih

MEDNARODNO STROKOVNO SREČANJE »ITALIJA IN AVSTRIJA: NOVO POGLAVJE ZGODOVINE«

(Gorica, 23. in 24. oktober 1988)

Goriški inštitut za srednjeevropska srečanja in goriška občina sta bila prireditelja mednarodnega sestanka »Austria e Italia di fronte alla nuova storia — Italien und Österreich ein neues Kapitel gemeinsamer Geschichte«. Prireditelj je spodbudila sedemdeseta obletnica konca prve svetovne vojne, bila je dvojezična in je trajala dva dni. Prvi dan, v nedeljo, 23. oktobra 1988 je potekal svečano in je imel izrazito komemorativne poudarke. K temu sta največ prispevala italijanski minister G. Santuz in avstrijski podkancler A. Mock. Drugi dan (24. oktober; tega dne je pred 71. leti pričela kobariška bitka) pa je prireditelj zbral na okrogli mizi v goriškem avditoriju pet italijanskih in avstrijskih strokovnjakov, ki so vsak na svoj način prikazali podobo italijansko-avstrijskih razmerij od konca prve svetovne vojne do današnjih dni. Poleg moderatorja, tržaškega univerzitetnega profesorja Sergia Tavana, so sodelovali za avstrijsko stran prof. Adam Wandruszka, dr. Walter Zettl in dr. Erhard Busek, za italijansko pa prof. Giorgio Campanini in prof. Giorgio Cusatelli; odsoten je bil sicer najavljeni zgodovinar Angelo Ara iz Pavia. Prav odsotnost Ara je v znanji meri osiromašila zgodovinski segment razprave, zlasti tudi zato, ker je prof. Wandruszka v svojem referatu ostal le pri neki interpretaciji premirja na italijanskem bojišču (3. 11. 1918). Tako je pregled italijansko-avstrijskega sožitja v zadnjih sedemdesetih letih (ponudilo bi lahko celo vrsto zanimivih iztočnic) ostal omejen le na razpravo o kulturnih stikih ter na razpravo o evropskih povezavah, pri čemer je bil prispevek dr. Buseka močno politično in aktualno obarvan. Iz predstavljenih prispevkov bi bilo mogoče sklepati na skorajda idilične povezave preteklih dni, kot da ni bilo senčnih plati in kot da je pot iz »Evrope držav«, v »Evropo narodov« povsem gladka.

Goriško srečanje je bilo preveč komemorativno, da bi lahko odprlo pot znanstvenemu razpravljanju. Preveč ga je navdihovala predstava, kako lahko nekaj sovražna si naroda in državi stremita po prestanih preizkušnjah k novim oblikam človeškega sožitja. V pretežni meri so bili poslušalci okrogle mize dijaki goriških šol. Taka poteza, ki kaže na eni strani zadrego organizatorja, pa vendar opozarja na eksperiment, kako se lahko doraščajoče generacije seznanjajo z mnogostrano problematiko našega časa iz ust uglednih poznavalcev. Diskusija, ki je prebranim referatom sledila, je opozorila na nekatere prezrte lokalne probleme (mesto Gorice v italijansko-avstrijskih odnosih, materialne in drugačne izgube, ki jih je vojna prinesla Posočju itd.). Zgodovinski znanosti ni goriški sestanek italijanskih in avstrijskih strokovnjakov prinesel veliko novega. Opozoril pa je gotovo na vprašanja, ki bodo samodejno ali pa organizirano zagotovo še prihajala v svet poznavalcev.

Branko Marušič

MEDNARODNI BUHARINOV SIMPOZIJ

Wuppertal, 10.—13. oktober 1988

Sodna, znanstvena, politična in moralna rehabilitacija enega najpomembnejših sovjetskih marksističnih teoretikov in politikov in dvajsetih in tridesetih letih ter Stalinove žrtve, Nikolaja Ivanoviča Buharina (1888—1938) v začetku februarja 1988. leta je omogočila in povzročila izjemno zanimanje za njegovo idejno zapuščino. Na podlagi dogovora med Buharinovo ženo Ester Gurvič in starim nemškimi komunistom

dr. Theodorjem Bergmannom je prišlo do pobude za organiziranje mednarodnega simpozija o življenju in delu tega »pozabljenega« velikega markista (ob stoletnici rojstva, petdesetletnici tragične smrti in ob letošnji rehabilitaciji). Tako je organizacijski odbor pod vodstvom univ. prof. dr. Theodorja Bergmanna iz Stuttgarta vzorno organiziral mednarodni Buharinov simpozij v zahodnonemškem revirskem mestu Wuppertal-Barmen, rojstnem kraju Friedricha Engelsa. Za posvetovanje je vladalo izjemno zanimanje, saj se ga je udeležilo prek 110 raziskovalcev iz 21 držav (Sovjetske zveze, obeh Nemčij, Švice, Francije, Belgije, Avstrije, Italije, Velike Britanije, Portugalske, Danske, Norveške, Švedske, Jugoslavije, Madžarske, Bolgarije, Poljske, ZDA, Kanade, Indije in Kitajske), od tega 65 referentov. Na posvetovanju smo sodelovali trije Jugoslovani — dr. Aleksandar Vacić, pomočnik direktorja Ekonomske komisije za Evropo v Ženevi, dr. Marjan Britovšek in podpisani, medtem ko se dr. Bogomir Kovač zaradi zadržanosti posvetovanja ni udeležil.

Zaradi večje preglednosti je organizacijski odbor referente oziroma njihove referate razdelil na šest tematskih področij: v prvem smo obravnavali Buharinovo politično aktivnost, v drugem probleme socialistične ekonomije (prehodno obdobje in NEP), v tretjem agrarno politiko, v četrtem Buharinovo teorijo o državi, v petem analizo imperializma in probleme svetovne ekonomije, v šestem pa Buharinovo filozofsko delo in njegove zveze z drugimi filozofi, ekonomisti in kulturniki. Že sama tematska področja nakazujejo bogatost Buharinovega teoretičnega in praktičnega dela; še več, če imamo v vidu soodvisnost njegovega dela s prostorom in časom, v katerem je živel, je takšen interdisciplinarni pristop za zgodovinarja še toliko dragocenejši. Prav je, da na tem mestu opozorim na nekatere najbolj odmevne referate.

V okviru prvega tematskega sklopa — Buharinova politična aktivnost — je Buharinova hči Svetlana Gurvič (Zgodovinski institut, Moskva) spregovorila v uvodu nekaj besed o življenju svojega očeta, nato pa prešla na referat z naslovom: Buharinova zadnja konferenca v Parizu, aprila 1936. Buharinov govor o enotni fronti ter njegove slutnje prihodnje tragične usode, ki bo doletela stare revolucionarje, navedene misliti s svojo glavo, je označila kot njegov politični testament. Pri tem je poudarila, da je bil ideal Buharinovega socializma — humana človeška družba.

Precejšnjo pozornost je vzbudil mladi sovjetski raziskovalec Valerij Pisigin (predsednik Politkluba N. I. Buharin), ki je v referatu Zakaj potrebujemo Buharinovo politično rehabilitacijo (glej Naši razgledi, št. 22/1988) zavrnil stališče večine zahodnih zgodovinarjev, ki menijo, da so odnosi, ki so se razvili sredi tridesetih let v Sovjetski zvezi »in ki so nas spravili v neštete nesreče«, logična posledica stvari, ki jih je sprožil Oktober, da je torej stalinizem popoln podaljšek leninizma. Pri tem je poudaril, da se današnji procesi v Sovjetski zvezi niso porajali po zaslugi stalinizma, ampak v nasprotju z njim, in da sam stalinizem s svoje strani ni izvirjal iz leninizma, ampak je pomenil odmik od njega in »hudodelsko prezrtje njegovih humanih idej«. Dolžni smo ločiti stalinizem od socializma, pravi Pisigin, ločiti ga moramo od naše družbeno-politične ureditve, ne pa od zgodovine naše države. Referent je posebej poudaril, da se razhajanja med Buharinom in Stalinom niso toliko nanašala na vprašanja o tempu industrializacije, kakor mnogi radi mislijo, ampak da je šlo za veliko globlja in načelna razhajanja. To sta bili dve popolnoma različni filozofiji. V praksi so se razhajanja kazala v vprašanju: ali bo država stopila na pot graditve socializma z vso raznovrstnostjo njegovih oblik, na pot širjenja demokracije, na pot ekonomskih metod gospodarjenja, na pot premišljenega in preudarnega obravnavanja vseh obstoječih vprašanj v duhu Leninove dediščine — ali pa bo stopila na pot, ki pelje stran od socializma, na pot zavračanja demokratičnih institucij, na pot administrativnih metod gospodarjenja in ropanja vasi, uvajanja birokratske oblasti. Kot daljnoviden politik je Buharin to doumel med prvimi, je zaključil svoj referat Pisigin ter poudaril, da nam je (mislil je na Sovjetsko zvezo in ostale socialistične države) prav zato potrebna vrnitev Buharina.

Mnogo referatov je bilo posvečenih Buharinovi aktivnosti v kominterni. Znano je, da je Buharin že od leta 1923 sodeloval pri oblikovanju njene strategije in taktike, v letih 1926—28 pa je bil sploh prvi človek KI. V tem kontekstu je Bernhard Bayerlein (Univerza Darmstadt) referiral o arhivskem gradivu v zvezi z Buharinom v arhivu Julesa Humberta-Droza (vodilne osebnosti v aparatu KI); Aleksandar Watlin (Institut marksizma-leninizma, Moskva) je širše podal Buharinovo vlogo v KI; Telo Mario (Svobodna univerza, Bruselj) je osvetljeval dejavnost Buharina kot predsednika KI, njegovo analizo svetovnega kapitalizma in teorijo socialističnega razvoja; Thomas Zöller in Esther Riemann (Frankfurt) pa sta poročala o politiki kominterne do Kitajske, pri tem sta pokazala na vlogo Buharina in Stalina.

Veliko pozornost so vzbudili referati, ki so obravnavali zelo aktualen problem industrializacije in kolektivizacije v socialističnem gospodarstvu ter s tem v zvezi vprašanje akumulacije kapitala. V tem sklopu je Jurij Poljakov (Zgodovinski institut, Moskva) spregovoril o pomenu Nove ekonomske politike; Vadim Belotserkovsky (München) o Buharinovem NEP in poskusih samoupravljanja v Sovjetski zvezi ti-

stega časa; Vitalij Leljuk (Zgodovinski institut akademije znanosti, Moskva) pa o Buharinovih pogledih reševanja problema industrializacije. Lewin Moshe (Univerza Philadelphia) in Ernest Mandel (Svobodna univerza, Bruselj) sta načela izredno zanimiv problem birokracije; prvi v referatu Buharin in problem birokracije v prehodnem obdobju med kapitalizmom in socializmom, drugi v referatu Buharin, NEP in problem birokracije. Oba referenta sta obravnavala Trockijevo kritiko Stalinovega aparata in jo primerjala z Buharinovo. S tem v zvezi velja opozoriti na referat, ki ga je imel Pierre Broué (direktor arhiva Trocki, Grenoble) z naslovom Buharin in Trocki. Zasnovan je bil na najnovejših arhivskih raziskavah. Nekaj referentov je bilo usmerjenih tudi v primerjavo pogledov Buharina in Preobraženskega (glavnega ekonomskega teoretika leve opozicije) na tržno gospodarstvo — Zeng Qixian (Univerza Wuhan), German Trukan (Zgodovinski institut akademije znanosti, Moskva) ter Aleksandar Vacić. Posebne pozornosti avditorija je bil deležen Marjan Britovšek tako glede referata Buharinski ekonomski in politični pogledi — s poudarkom na Buharinovem boju proti Stalinovi kolektivizaciji 1928/29* kot tudi glede predstavitve knjige Stalinov termidor, za katere prevod se zanimajo tako Nemci, Francozi, Sovjeti, Madžari in Kitajci. Britovšek je v svojem referatu poudaril, da se je Stalinova ekonomska misel gibala v svetu dveh ekonomskih ciljev: vložiti maksimalne investicije v težko industrijo ter razviti sistem kolektivnih in državnih posestev. Vzporedno z graditvijo socializma je Stalin krepil razredni boj — »z razvojem socializma se krepita odpor izkoriščevalskih razredov in razredni boj«. Buharinovi nazori so bili Stalinovim diametralno nasprotni: napredek socializma zahteva in pogojuje pojevanje razrednih konfliktov in državljanske vojne. Buharin je stal na stališču nujnosti razrednega sodelovanja, državljanskega miru in revolucionarnega razvoja po oktobrski revoluciji. V tem pogledu so bili sistematični represivni ukrepi v pobiranju žita antiteza Buharinovi spravljeni politiki. Buharinov agrarni program je nasprotoval Stalinovim načrtom ekstremne industrializacije na račun kmetijstva. Buharin se je zavzemal za proporcionalne investicije tudi v kmetijstvo in lahko industrijo; nasprotoval je pretiranim investicijam in prevelikim obremenitvam kmeta ter centralizaciji. Referent je v zaključku poudaril, da je Stalinova zmaga nad Buharinom v politbiroju CK VKP(b) na februarско-marčnem plenumu leta 1929 predstavljala uvod v politično »revolucijo od zgoraj« in v zgodovinsko obdobje stalinizma; to pa ni pomenilo samo tragičnega zastoja v razvoju socializma v Sovjetski zvezi, pač pa tudi za socializem kot svetovni proces.

Odmeven je bil tudi prispevek raziskovalcev iz Daljnega vzhoda. Tako sta v okviru tematskega sklopa Buharinova teorija države, nastopila kitajska raziskovalca Su Shaozhi (Institut marksizma-leninizma, Bejing) z nadvse aktualnim referatom Buharin o nevarnosti absolutne oblasti države ter Zheng Yifan (Raziskovalni institut za zgodovino delavskega gibanja, Bejing), ki je v referatu osvetljeval Buharinovo teorijo o pojevanju razrednega boja. Chandra Nirmal (Gospodarski institut, Kalkuta) in Yu Dazhang (Ekonomski institut Akademije družbenih znanosti, Bejing) pa sta govorila o Buharinovih pogledih na socialistično transformacijo ruskih malih posestev.

V zadnjem tematskem sklopu so referenti osvetlili Buharinov odnos do kulturnih in filozofskih vprašanj. Pri tem so poudarili, da je imel Buharin izjemno velik posluš za sovjetske intelektualne in umetniške stvaritve. Buharin ni bil samo njihov zaščitnik, temveč voditelj, ki jim je jamčil, da bodo lahko svobodno ustvarjali. Skratka, Buharin je bil zagovornik humanistične socialistične umetnosti oziroma kulture na sploh.

Pričujoče poročilo zajema seveda samo nekaj ključnih misli in povzetkov iz najbolj odmevnih referatov, saj je razumljivo, da ni mogoče prikazati vseh 65 referatov. Poudariti pa moram, da so bili referati na visoki znanstveni ravni, snov je bila podana eksaktno in argumentirano in z zanimanjem pričakujemo zbornik s simpozija, kot so objubili organizatorji. Ob tem ni veljalo še poudariti, da simpozij ni samo osvetlil življenje in delo tega velikega sovjetskega marksista ter mu tudi na ta način izkazal dolžno spoštovanje, pač pa je odprl tudi mnoga globlja vprašanja, ki so vezana na razvoj in perspektivo socializma, ter istočasno na »novo« odkril odgovore na ta vprašanja in dileme v Buharinovi idejni dediščini; ni slučajno, da je perestrojka potrebovala Buharinovo rehabilitacijo.

V zaključku naj še omenim, da so organizatorji s profesionalnim pristopom poskrbeli za dobro delovno vzdušje. Organiziran je bil tudi sprejem pri županki mesta Wuppertal v Engelsovi hiši, kjer smo si ogledali muzejsko zbirko o začetkih industrializacije Wuppertalske doline; nadalje sprejem pri rektorju Univerze Wuppertal, kjer smo imeli razgovor s profesorji in študenti o vsebini simpozija. 14. oktobra je bil organiziran izlet v Marxovo rojstno mesto Trier, kjer smo si udeleženci ogledali tudi Marxov spominski muzej. Tudi na ta način je simpozij manifestiral, da Buharin ni bil heretik, temveč dedič marksizma.

Avgust Lešnik

* Referat bo objavljen v ZC.

OKROGLA MIZA »ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE PRI NAS«

Ljubljana, 3. marca 1989

Sekcija za sodobno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije si je za obdobje po zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ptujju septembra 1988 zastavila z novim predsednikom in z odborom, izvoljenim na zborovanju dve leti pred tem v Tolminu, obsežen načrt dela. S temami, ki jih namerava obdelovati na okroglih mizah, predavanjih in posvetovanjih, želi ne le nuditi enostavno informacijo o določeni zgodovinski problematiki, dogodku ali procesu iz tako imenovane sodobne zgodovine, marveč želi posamezne teme odpreti kot področje, o katerem je oziroma bo potrebno v bodoče več razpravljati, raziskovati, skratka se z njim več ukvarjati. Ena takih tem so bile tudi žrtve druge svetovne vojne pri nas. O tej problematiki je sekcija pripravila okroglo mizo, ki je bila 3. marca 1989 v prostorih Kulturno informacijskega centra Križanke v Ljubljani. Udeležilo se je okoli petdeset zainteresiranih (vabil je bilo poslanih preko sto), v večini zgodovinarjev, pa tudi drugih.

Organizator je pogovor o vojnih žrtvah pripravil v obliki okrogle mize z željo, spodbuditi čim več razprave. Uvodne referate, ki naj bi o temi sami informirali in sprožili razpravo, so imeli tako zgodovinarji kot tudi predstavniki drugih strok. Okrogla miza je bila sicer pripravljena kot interdisciplinarna, vendar so prevladovali zgodovinarji.

V uvodnih besedah je predsednik sekcije *mag. Zdenko Čepič* opredelil namen okrogle mize in poudaril, da gre pri temi za strokovno vprašanje — vojne žrtve kot predmet zgodovinarjeve raziskave. To je bilo potrebno poudariti zato, ker ima tema vojnih žrtev sicer določeno stopnjo političnega naboja oziroma je do določene mere spolitizirana (vprašanje spomenika žrtvam vojne in vprašanje narodne sprave). Opredelil je tudi pojem vojne žrtve, pri čemer se je poslužil prve povojne določitve, ki je vojne žrtve smatrala kot del vojne škode. Glede razprave na okrogli mizi se je zavzel za strpnost, predvsem pa za uveljavljanje moči argumentov in ne obratno.

Temo samo je predstavil *Jože Dežman*, zgodovinar, katerega raziskava o vojnih žrtvah druge svetovne vojne v občini Radovljica (objavljena je bila v reviji *Borec*, 1989/1) je bila hkrati »model«, o katerem naj bi razprava tekla. Dežmanu je bila osnovna dilema, katero je želel konkretizirati in hkrati razrešiti preko vojnih žrtev, po njegovem mnenju dejstvo, da imamo Slovenci najmanj dve zgodovini zadnje vojne: zgodovino zmagovalcev v domovini in zgodovino poražencev v emigraciji. Zavzel se je za odpravo delitve vojnih žrtev na »dobre in slabe«, priznane in nepriznane žrtve in s tem tudi za preseganje rdeče-belega prikazovanja naše zgodovine. Svoje misli je konkretiziral z nekaterimi primeri, kako so žrtve vojne šteli oziroma vrednotili. Opisal je nekaj primerov iz Gorenjske, kako so se »zgodovini« nekatere žrtve druge svetovne vojne »izmuznile« oziroma jih ni nihče zapisal. Svoje raziskovalno delo je iz navidez ozkega teritorialnega okvira radovljiške občine razširil na celotno Gorenjsko. Na podlagi gradiva, predvsem popisa mrtvih, ki ga je po vojni opravila organizacija ZZB in ga kasneje večkrat dopolnjevala, je dobil zanimivo sliko o žrtvah vojne.

O enem osnovnih virov, ki lahko služi za ugotavljanje žrtev, o Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev je spregovoril *mag. Damijan Guštin*. Kot zgodovinar je svoje raziskovalno delo usmeril tudi v proučevanje okupatorjeve represivne politike nad slovenskim prebivalstvom v drugi svetovni vojni. Predstavil je organizacijo KUZOP in gradivo, ki ga je ta zbirala, ter opozoril, da to samo ne more zadoščati kot edini vir za ugotavljanje žrtev, temveč kot dopolnilno gradivo k drugim virom.

Milica Strgar, ki že vrsto let študiozno spremlja časopisje in literaturo, ki jo izdajajo pripadniki slovenske politične emigracije v tujini, je prikazala njihove poglede na zgodovino narodnoosvobodilne vojne. Ti to obdobje vztrajno označujejo kot državljansko vojno. V prispevku samih žrtev »nasprotne strani« ni posebej izpostavila.

Organizator je k sodelovanju povabil še predstavnika slovenske literature, pisatelja *Vladimirja Kavčiča*, avtorja romana *Žrtve*. V prispevku, ki ga je pripravil (bil je prebran; sam se zaradi delovnih obveznosti slovenskega »ministra za kulturo« okrogle mize ni mogel udeležiti), je opozoril na človeško, etično razsežnost žrtev in žrtvovanja v vojni. Dotaknil se je tudi »žrtev«, ki jih je prinesel povojni razvoj, na primer industrializacija, kolektivizacija. Žrtve vojne s posebnega stališča, za zgodovino pomembnega, a v našem zgodovinoepisju premalo upoštevanega, je predstavil psihater *dr. Janko Kostnapfel*. Govoril je o posledicah vojne na psiho človeka — posameznika, pa tudi množice. Te psihične posledice se kažejo na različne načine, od nevroz do alkoholizma itd. Glede na raziskave, ki jih je o tem opravil, in iz svojih zdravniških izkušenj je prišel do zaključka, da je na nek način dal svojo žrtve v vojni ves slovenski narod, na obeh borečih se bregovih.

Razprava je pokazala, da so pogledi na vojne žrtve sicer bolj ali manj enaki, različni pa so glede razumevanja dvojne zgodovine — rdeče in bele. Razprava o tem vprašanju se je sicer začela oddaljevati od glavne tematike, a je hkrati pokazala na vso razsežnost vprašanj, ki so vedno bolj prisotna v naši družbeni stvarnosti, pa če to želimo ali ne in če to zgodovinarji priznavamo ali ne. To je vprašanje državljan-ske vojne in narodne sprave. O tem sta razpravljala na enem bregu *Zdravko Klanj-šček*, na drugem pa *Ivo Zajdela*. *Klanjšček* se je zavzel za delitev zgodovine na do-bro in slabo, v čemer je imel v mislih predvsem zgodovino pisje in njegove rezultate. Menil je, da se pri obravnavanju teme o žrtvah vojne, pa tudi pri drugih, ki za-devajo v zgodovino političnih procesov, mešajo politikantski procesi, od katerih se mora po njegovem mnenju zgodovino pisje oddaljiti. Kot primer je navedel narodno spravo, ki ne spada v obdobje 1941—1945, ampak je proizvod kasnejšega, povojnega časa, zlasti osemdesetih let. *Ivo Zajdela* je menil nasprotno in vprašanje sprave po-vezal z zahtevo po demonopolizaciji nad resnico, ki naj bi si jo naše zgodovino pisje NOB lastilo. Narodnoosvobodilni boj je preimenoval v državljansko vojno, katere specifične žrtve so po njegovem politični emigranti. Zavzel se je za razbitje mono-pola nad resnico, s čimer je mogoče preseči travmatično stanje, kot je imenoval stan-je našega zgodovino pisja NOB. V razpravi o tej temi, ki se je od glavne teme odda-ljila in prešla v resnično spolitizirane vode, pri čemer se ni skoparilo z neargumentiranimi diskvalifikacijami, zlasti s strani *Zajdele*, je sodeloval še *Tone Kebe*.

Bolj zanimiva sta bila diskusijska prispevka *dr. Ferda Gestrina* in *mag. Borisa Mlakarja*. Zlasti prvi je presenetil z mladostnim pogledom na problematiko razisko-vanja in prikazovanja zgodovine NOB. Povedal je, da proučuje zgodovino podkrim-skih vasi in to za obdobje vojne z bistveno drugačnih vidikov kot dosedanje zgo-dovino pisje NOB. O tem je menil, da je pisalo resnično z vidika zmagovalcev. Svojo kritičnost pa je usmeril na način pisanja, ne pa na dogajanje v času vojne. Menil je, da naše zgodovino pisje NOB predstavlja zgodovino proslavljanja zmagovalca, kar pa je potrebno preseči in pisati o udeležencih vojne, o »spodnjih strukturah«, kot se je izrazil. Pri tem se je zavzel za iskanje vzrokov za neko dejanje posamez-nika (posameznikov) v vojnem času in ne le za enostavno opisovanje dogodkov. Na podlagi svojih dosedanjih raziskav v podkrimskih vaseh je konkretiziral problem uvrščanja žrtev med »dobre in slabe«. *Mag. Boris Mlakar* kot strokovnjak za kontra-revolucijo, narodno izdajstvo in kolaboracijo je navedel nekaj številčnih podatkov o žrtvah vojne, ki se pri različnih avtorjih zelo razlikujejo. Predstavil pa je tudi dvoje »šteti« mrtvih iz leta 1942. To sta dve interni poročili, nastali v belogardiistični obveščevalni pisarni v letu 1942. Po teh virih, za katere *Mlakar* meni, da so nave-dene številke smrtnih žrtev med slovenskim prebivalstvom blizu resnice, ker ni šlo za propagandni material, je največ žrtev med Slovenci v letu 1942 povzročil nemški in italijanski okupator, nato partizani in na koncu belogardisti.

V razpravi je sodeloval še *dr. Božidar Jezernik*, ki je žrtve oziroma mrtve v zgo-dovini človeštva relativiziral in opozoril na čustveni naboj, ki ima na človeka žrtev.

Prispevki posameznih razpravjalcev so v resnici predstavljali že kar prave referate. Celotno gradivo okrogle mize je objavila revija *Borec* v letošnji majski številki. S tem je *Borec* na nek način postal revija sekcije za sodobno zgodovino, saj je to že druga objava gradiva z okrogle mize, ki jo je pripravila sekcija. V *Borcu* so bili namreč objavljeni referati in diskusija z okrogle mize o zgodovinskem razvoju v Slo-veniji v desetletju 1948—1958, ki jo je pripravila sekcija v juniju leta 1988.

Organizator je o okrogli mizi obvestil tudi uredništva slovenskih dnevnikov in tednikov, tako da je ta doživela za slovenske razmere, kar se tiče zgodovine in zgo-dovino pisja, veliko publiciteto. To kaže, da je zanimanje sredstev javnega obveščanja za sodobno zgodovino in njeno problematiko veliko. Da pa je lahko s to problematiko manipulirati in vnašati nesprejemljive sodbe o hotenjih zgodovino pisja, da odpre tudi takšne teme kot so žrtve vojne, pa kaže članek v reviji *Mladina*, ki je videla v okrogli mizi način trgovine z dušami.

Namen, niti rezultat okrogle mize pa ni bil politizacija zgodovine in zgodovino-pisja. Razprava je sicer večkrat preseгла zastavljeni tematski okvir, kar pa pri temi, kot so žrtve vojne, ne more biti nič čudnega. Na okrogli mizi se je postavilo vrsto vprašanj iz naše sodobne zgodovine, na katera bo potrebno odgovoriti. Okrogla miza o žrtvah druge svetovne vojne pri nas je bila tako le pokazatelj, da je v sodobni zgodovini še mnogo tem, ki kličejo po obravnavi.

Zdenko Čepič

XIII. JUGOSLOVANSKI SIMPOZIJ O POUKU ZGODOVINE NA PEDAGOŠKI FAKULTETI UNIVERZE V MARIBORU OD 25. DO 27. AVGUSTA 1988

Simpoziji o pouku zgodovine so vsako leto v drugi republiki ali pokrajini. V letu 1988 je bila na vrsti Slovenija oziroma Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ki je organizacijo in izvedbo simpozija zaupala Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, oddelku za zgodovino.

Tema simpozija je bila znanstvena, idejna in metodična zasnovanost učbenikov zgodovine v osnovni šoli in srednjem izobraževanju. Na vsakoletnih srečanjih se seznanjajo učitelji zgodovine z novimi izsledki v stroki, letos je bil poudarek na didaktiki pouka zgodovine. Po kratkih pozdravnih govorih predsednice ZZD Slovenije Marije Oblak-Carni, Hrvoja Matkovića, predsednika Stalne komisije za pouk zgodovine pri Zvezi zgodovinarjev Jugoslavije, Staneta Čehovina, namestnika predsednika Republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje in telesno kulturo, je spregovoril Primož Hainz, član Predsedstva Republiške konference SZDL in nato podpredsednik Skupščine mesta Maribor — Matija Malešič. Miomir Dašič, predsednik Zveze zgodovinarjev Jugoslavije se je dotaknil občutljive teme skupnih jeder, nakar ga je v repliki Primož Hainz ostro zavrnil. Rektor univerze v Mariboru Alojz Križman je poudaril pomen pouka zgodovine ter 70-letnico nastanka jugoslovanske države, kar je bila tema tudi ostalih pozdravnih govorov. Prodekan Pedagoške fakultete Viljem Brumec je udeležencem simpozija izrekel dobrodošlico, jim zaželel prijetno bivanje v Mariboru in uspešno delo. Predsednik organizacijskega odbora Matjaž Klemenčič je poudaril vlogo zgodovine kot instrumenta budivne narodne zavesti. Zahvalil se je vodstvu Pedagoške fakultete, ki je sprejela vlogo gostitelja in se aktivno vključila v priprave in delo simpozija.

Janko Prunk je v uvodnem referatu z naslovom Ustanovitev jugoslovanske države 1918 (Ob 70-letnici ustanovitve jugoslovanske države) z nekaterimi novimi poudarki kot dober poznavalec tematike in dobe postavil nekatere nove teze oziroma prevrednotenja glede vloge Jugoslovanskega odbora, Majniške deklaracije ter z novim metodološkim pristopom postavil nekatere nove ocene dogodkov iz tega obdobja. V živahnem odzivu na referat je Prunk odgovarjal na številna vprašanja in pojasnil svoja stališča. Nastopilo je tudi nekaj »koreferentov«.

Blagota Drašković iz Zagreba je predstavil koncept sodobnega zgodovinskega učbenika. Odlični in zelo odmeveni je bil referat Štefana Trojarja z naslovom: Sodobne didaktične težnje pri oblikovanju učbenikov zgodovine v Zvezni republiki Nemčiji. S primerjalno metodo in dobrim poznavanjem nemških zgodovinskih učbenikov je razprl v široko paleto specifičnosti, konceptualne poglede in didaktično-metodične zasnove nemških zgodovinskih učbenikov. Nemška zgodovinska didaktika sodi v evropski vrh, njen razvoj in napredek pa pogojujeta dolga tradicija nemške pedagoške misli, temeljite didaktične reforme pri pouku zgodovine in družbene vzgoje po drugi svetovni vojni.

Ljubomir Trajkovski (Titov Veles) je obdelal znanstveno, idejno in metodično zasnovanost učbenikov zgodovine za 5. razred osnovne šole, Perko Vojinović (Titograd) pa za 6. razred. Prvenka Turk je v izčrpnem referatu z naslovom Evaluacija prenovljenega učbeniškega gradiva za zgodovino v osnovni šoli v SR Sloveniji predstavila prizadevanja Zavoda za šolstvo SR Slovenije in avtorjev učbenikov pri oblikovanju didaktičnih kompletov za 6., 7. in 8. razred. Strnila je številne izkušnje učiteljev zgodovine v koristne in praktične napotke.

Đerđ Gal (Novi Sad) je obdelal učbenike za 7. razred OŠ, Franko Mirošević (Zagreb) pa za 8. razred.

Ob primerjavah novih učbenikov, ki so jih predstavili referenti, se je potrdila misel, da je za pouk zgodovine potreben dober delovni učbenik, ki bo imel (ponekod to že imajo) še didaktično gradivo oziroma komplet za uvajanje učencev v spoznavanje zgodovine.

Ljubica Šuligoj je s svojim referatom: Vloga aktualizacije pri zasnovi učbenikov zgodovine v osnovni šoli in srednjem izobraževanju nakazala številne možnosti aktualizacije, zlasti za osmi razred OŠ ter srednje izobraževanje, ki se ponujajo iz okolja, sodobnosti, tematsko podobnih, a kronološko različnih dogodkov. Za zanimivo primerjavo z referatom Štefana Trojarja je poskrbel Milutin Perović iz Beograda, ki je imel referat z naslovom: Novejša pojmovanja v sovjetski historiografiji o državi in družbenih značilnostih v antičnem obdobju. Iskrivo, z veliko znanja in odličnih primerjav je referent predstavil novejša pojmovanja o gornji temi v sovjetskih učbenikih in drugih historičnih delih novejšega obdobja. Jetulah Krasniqi (Priština) je sumarno predstavil znanstveno, idejno in metodično zasnovanost učbenikov za zgodovino v 2. letniku srednjega izobraževanja.

Okroglo mizo o problemih pouka zgodovine je vodil predsednik Stalne komisije za pouk zgodovine pri Zvezi zgodovinarjev Jugoslavije Hrvoje Matković. Izmenjana

so bila številna spoznanja, informacije, tako glede idejne, kvalitetne kot metodične zasnove pouka zgodovine ter zgodovinskih učbenikov. Izkazalo se je, da SR Hrvaška s Školsko knjigo sistematično že več kot dvajset let skrbi za kvalitetne zgodovinske učbenike in številne druge pripomočke, da smo v SR Sloveniji napravili velik korak naprej, da imamo nekatere zelo dobre učbenike (Gestrin - Melik, Božič - Weber) in da ima večina šol na Slovenskem didaktične komplete, uporabljajo pa tudi diapozitive in prosojnice, manj pa Vaje in Zgodovinsko čitanko. V SR Srbiji se trudi za kvaliteten dvig učbenikov ter pouka zgodovine po šolah. Tudi v Makedoniji, BiH, Crni gori si prizadevajo za strokovno visok nivo učbenikov, tudi s prevajanjem in adaptacijami učbenikov iz drugih predelov Jugoslavije.

Tako referati kot skrajšani diskusijski prispevki ob referatih bodo objavljeni v prvi številki časopisa »POUK ZGODOVINE« v letu 1989, za katerega že leta skrbi Stalna komisija za pouk zgodovine oziroma Hrvoje Matković.

Na družabnem srečanju in večerji v Dijaškem domu Janeza Hribarja, ki je tudi sicer nudil gostoljubje udeležencem simpozija vse tri dni, se je predstavil KUD Študent iz Maribora z nekaterimi značilnimi slovenskimi plesi v narodnih nošah in tudi kurenti niso manjkali, za kar gre zasluga Branki Čagranovi.

Za spremljevalni program so organizatorji pripravili predstavitev mesta Maribor v sliki in besedi, ki ga je z odlično izbranimi diapozitivi o kulturnih, umetnostno-zgodovinskih in zgodovinskih spomenikih Maribora pripravila Andreja Vrišer. V prostem času je tekla videokaseta o vzorčni uri pri zgodovinskem krožku, udeleženci pa so si lahko pod strokovnim vodstvom ogledali tudi prostore PF s knjižnico, videoteko in igroteko ter snemalni didaktični studio.

Za organiziran ogled Maribora so bili na voljo vodiči, izkazale pa so se tudi kulturne institucije v Mariboru, ki so imele za udeležence simpozija odprta vrata tudi mimo uradnih ur, za kar jim gre posebna zahvala. V Muzeju narodne osvoboditve so za to priložnost še enkrat postavili razstavo *Narodnoosvobodilni boj na mariborskem območju, Boj za Maribor in štajersko Podravje na območju štajerskega obmejnega poveljstva 1918—1919* (boj za severno slovensko mejo). V Pokrajinskem arhivu Maribor pa je Slavica Tovšak posebej za to priložnost postavila razstavo *Maribor od leta 1941—1945*, z originalnimi posnetki o bombardiranju mesta Maribora ter drugo dokumentarno gradivo za medvojna leta.

Za strokovno ekskurzijo je bilo izbrano partizansko Pohorje z Osankarico in antični Ptuj. V samem Mariboru smo si ogledali celico, v kateri je bil zaprt Josip Broz. V simbiozi antične in novejšje zgodovine so bili udeleženci najbolj prijetno presenečeni nad urejenimi in bogatimi zbirkami na obnovljenem Ptujskem gradu oziroma muzeju.

V tem zapisu je potrebno omeniti tudi študente zgodovine PF, ki so z veliko dobre volje, gostoljubnosti in iznajdljivosti skrbeli za recepcijo in namestitve vseh 311 udeležencev XIII. jugoslovanskega simpozija o pouku zgodovine. Brez timskega dela pri organizaciji in brez vključitve vodstvenih delavcev PF, zlasti prodekana Viljema Brumca in tajnice Sitarjeve v samo delo simpozija, bi ta gotovo ne uspel tako kot je.

Janez Marolt

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

Ob nadaljnjem raziskovanju populacijskih razmer v Selški dolini v 16. in 17. stoletju sem naletel na tretji, zanimivi primer takega kolebanja, izmenično rabo priimkov Pfeifer - Pišec v isti rodbini.

Pri tem je treba takoj pripomniti, da ne gre izvajati nemškega imena Pfeifer iz Pfeife v pomenu pipa, ker kajenje iz pip v tej dobi še ni bilo pri nas v navadi (cerkev je tedaj celo vsako uživanje tobaka odločno zabrañevala). Slovensko ime bi bilo v tem primeru Pipar (od pipe), kar pa ni ugotovljeno v nobenem primeru.

(Rudolf Andrejka, Pfeifer — Pišec, ZČ 1948—49, str. 152)

... pred tremi desetletji?

Istega načela so se držali pasarji pri dobavah kovinskih gumbov, ki jih je naročal ljubljanski magistrat za uniforme mestnih stražarjev. Iz ohranjenih knjig izdatkov za leto 1734 posnemamo, da je bilo naročilo takih gumbov razdeljeno na vseh 5 pasarjev. Eden, verjetno tisti, ki je dobil naročilo, je dobavil tega blaga za 6 goldinarjev, ostali štirje pa vsak za 5 goldinarjev. Vsem so bili gumbi plačani istega dne.

(Ivan Slokar, Zadrudni nagibi pri cehovskih rokodelcih in prva obrtniška zadruga v Ljubljani, ZČ 1958—59, str. 261)

... pred dvema desetletjema?

Oglasil se je dopisnik z Dunaja, ki je temu predlogu nasprotoval, ker je v nasprotju z razglašeno enakopravnostjo avstrijskih narodov, saj bi morali v višjih razredih goriške gimnazije tudi Italijani oziroma Furlani rabiti le slovenščino, kot učni jezik. Predlagal je v nižjih razredih gimnazije paralelne razrede porazdeljene po narodnosti, v višjih pa naj bi se polovica predmetov poučevala v slovenskem, polovica v italijanskem jeziku.

(Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola, ZČ 1969, str. 12)

... pred desetletjem?

Predsednik »Zveze« je odgovoril na vprašanje nekih članov direktorija, da emigrantsko vodstvo in organizacije nimajo nobene zveze z anonimno brošuro »Vigilansa«, ki je izšla 1932 v Splitu in napada Pija XI. zaradi popušćanja fašističnim oblastem. Organizirana emigracija se pri svojih besedah ne skriva za anonimnostjo, ampak je javno v »Istri«, na zborovanjih in kongresih žigosala nerazumljivo popušćanje Vatikana fašističnemu nasilju na cerkvenem področju v Julijski krajini.

(Andrej Vovko, Delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v letih 1933—1940, ZČ 1979, str. 76)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poišćite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ.

OCENE IN POROČILA

Ruža Čuk, **Srbija i Venecija u XIII i XIV veku**; Beograd: Istorijski institut, Prosveta, 1986, 267 strani. (Posebna izdanja knjiga 23.)

O odnosih in zvezah med Srbijo in Benetkami v 13. in 14. stoletju obstajajo posamezne študije o ožjih vprašanjih ali pa je tematika zelo globalno prikazana v splošnih delih o srbski in črnogorski srednjeveški zgodovini. Največ podatkov najdemo v Jirečkovi Istoriji Srba (Beograd 1952, I. in II. del) ali v novejših kolektivnih delih v Istoriji Crne gore (2/1, 2/2, obdelala S. Čirković in J. Božić) ter v Istoriji srpskog naroda (I. in II. del, pisci S. Čirković, R. Mihaljčić, B. Ferjančić in drugi). Precejšen prispevek k osvetljevanju posameznih vprašanj o odnosih med Benetkami in Srbijo v srednjem veku je v več razpravah obdelal Bariša Krekić (zelo zanimiva je njegova študija »Mleci i unutrašnjost Balkana u četrnaestom veku«, Zbornik radova Vizantološkog instituta 21, Beograd 1982, str. 143—158).

Ruža Čuk si je zastavila nalogo, da celovito prouči in prikaže politične in ekonomske odnose in zveze med Srbijo in Benetkami v 13. in 14. stoletju. Njeno sistematično delo v dubrovniškem, beneškem in kotorskem arhivu je dokazalo, da vzrok za dokaj skromen prikaz teh odnosov v naši in italijanski zgodovinski literaturi ni v pomanjkanju arhivskih virov. Ugotovila je, da je gradiva veliko, da je večinoma neobjavljeno, toda raztreseno v številnih notarskih in kancelarskih serijah omenjenih treh arhivov. Največ neobjavljenega gradiva je odkrila v Historijskem arhivu v Dubrovniku in beneškem Archivio di Stato. Ker je v zadnjem času postal beneški arhiv bolj urejen in gradivo dostopnejše, je prepričana, da bo slika o tematiki, ki jo obravnava, lahko še jasnejša in bogatejša.

Casovna meja njene obravnave sega od začetka 13. stoletja. Začenja se z letom 1205, ko so postali Benečani vrhovni gospodarji Dubrovnika. S tem so postali neposredni sosedje srbske države. Spodnjo mejo pa je postavila na konec 14. stoletja, ki označuje čas, ko so Benečani prevzeli mesta Balšičev v Zeti. S tem so se utrdili na južnem delu zahodne obale Jadranskega morja. Njeno delo predstavlja nov pogled na balkansko politiko beneške republike v omenjenem razdobju.

V prvem delu, ki je dokaj obsežen, obravnava politične odnose med Srbijo in Beneško republiko. Politične odnose deli na šest poglavij in jih kronološko razvrsti. Pregled temelji na znanih dejstvih, vendar ji je uspelo dodati mnogo lastnih pogledov in ocen. V prvem poglavju se dotakne političnih povezav med Srbijo in Benetkami v obdobju od Štefana Provenčanega do Uroša I. Vse do Dušana Silnega so imeli primorski predeli velik pomen za politični in ekonomski razvoj Srbije. Ker je Štefan v zunanji politiki našel oporo v Bizancu, brat Vukan, ki je uravljval Zeto, pa se je orientiral proti katoliškim deželam zahoda, je prišlo med njima do spora. Ker se je v IV. križarski vojni dvignila moč Benetk, se je Štefan približal zahodu, to se pravi rimski kuriji in končno tudi Benetkam. To zvezo je potrdil s poroko z Ano, vnukinjo doža Enrika Dandola. Posebno pozornost posveča Ruža Čuk sporom med barsko in dubrovniško nadškofijo za jurisdikcijo nad notranjostjo Balkana (predvsem Srbijo) in podaja celoten historiat vse do Uroša I. Od začetka 13. stoletja so bile za ta spor zainteresirane tudi Benetke, ker so nastopale kot vrhovni gospodar in zaščitnik Dubrovnika.

Tudi v obdobju vladavine kraljev Dragutina in Milutina v Srbiji so morale Benetke kot vrhovni gospodar Dubrovnika štiti mesto pod Srđem pred napadi s strani Srbije. Odnosi med Benetkami in Srbijo so se z nastopom kralja Milutina zaostri zaradi monetarne politike. Benečani so namreč prepovedali na svojem področju uporabo srbskega srebrnega denarja, ki ga je Milutin koval v vedno novih in novih emisijah, kot plačilnega sredstva. Konec 13. in v začetku 14. stoletja se je Srbija borila z notranjimi in zunanji sovražniki. V začetku 14. stoletja se je proti srbskemu kralju zbrala širša koalicija, ki so jo sestavljali Benetke, Dubrovnik, Hrvati in Zadar. Ni dvoma, da se tudi kralj Milutin ni odrekel davne želje srbskih vladarjev, da bi zasedel Dubrovnik. Tako so morali Benečani posredovati v vojni med Dubrovnikom in Srbijo leta 1313 in od 1316 do 1318. Pri reševanju lokalnih sporov med Srbi in Dubrovčani, ki so se večkrat končali tudi s krvnimi delikti (uboji), je prišlo do nesoglasja med Dubrovčani in knezom-beneškim predstavnikom. Dubrovčani so zagovarjali institucijo »vražde«. Po starih običajih, ki so vladali med Dubrovčani in Srbi, se je kazni za uboj poravnala z denarno kaznijo. Prav tako so Benečani sodelovali pri reševanju spora med bibrirskim knezom Mladenom II. in Milutinom zaradi namere Bibrircev, da osvojijo Hum. Vsi ti politični spori in vojne so škodovali predvsem Benečanom, ker je trpela njihova trgovina v Srbiji.

Tudi v času vladavine Štefana Dečanskega dubrovniško-srbski odnosi niso bili najboljši. Leta 1324 ni bila uspešna beneška diplomatska misija pri srbskem kralju. Benečani pa so izkoristili posredovanje v korist Dubrovčanov na ta način, da so od njih zahtevali, da sprejmejo nekatere beneške zahteve.

V začetku vladave Dušana Silnega so se pojavila nekatera odprta vprašanja v beneško-srbskih odnosih. Akutne so bile zahteve beneških trgovcev, da izterjajo dolgove in dobijo povrnjeno škodo, ki so jo utrpeli na področju srbske države. To je pripeljalo do diplomatskih sporov. Zato je beneški senat prepovedal odhod beneških trgovcev v Kotor. Prekinitev poslovanja beneških in dubrovniških trgovcev v Kotoru je imela slabe posledice za gospodarstvo mesta Kotora in srbsko državo. To je prisililo srbskega kralja in Kotorane na popuščanje. Pozneje, v štiridesetih letih 14. stoletja, ko je dosegel Dušan uspehe pri osvajanju bizantinskih področij, je posebno pozornost posvetil odnosom z Benečani. V Benetkah je nabavljal velike količine orožja in s posredovanjem Benečanom zbiral v zahodnih deželah najemniško vojsko. Ko je proti koncu Dušanove vladave prišlo do borbe med Benetkami in Ogrski za dalmatinska mesta, je Dušan poslal v pomoč odred svoje vojske, ki jo je vodil znani vitez Palman. Kljub dobrim političnim odnosom s Dušanom so imeli Benečani velike težave na gospodarskem področju. Težko so izterjevali dolgove od kotorskih trgovcev, pa tudi car Dušan, ki se je zadolževal pri beneških trgovcih, je zavlačeval z vračanjem dolgov.

Sodelovanje med Srbijo in Benetkami v boju proti Ogrski se je nadaljevalo tudi na začetku vladave carja Uroša I. Benetke so vojno z ogrskim kraljem Ludvikom I. izgubile in 1358 so morale v zadarskem miru prepustiti Ogrski dalmatinsko obalo od Kvarnera do Drača. To je pomenilo spremembo mednarodnih odnosov. Prehod Dubrovnika pod nadoblast Ogrske je predstavljal za Benetke veliko izgubo v ekonomskem in političnem pogledu. Velik del beneškega poslovanja z balkanskimi deželami, v glavnem s Srbijo, se je odvijal preko Dubrovnika ali s posredovanjem dubrovniških trgovcev.

V začetku šestdesetih let 14. stoletja, ko je v srbski državi centralna oblast zelo oslabela in so se pokazali znaki razsula, so se začeli osamosvajati področni gospodarji. Benečani, ki so dobro poznali notranje srbske razmere, so se začeli približevati področnim gospodarjem. Na svojo stran so pridobili Vojislava Vojinovića in brate Balšiče v Zeti. Ti so imeli v posesti področja, ki so bila pomembna za beneško trgovino. Avtorica opozarja, da zaradi pomanjkanja gradiva ni mogoče celovito prikazati odnosa Benečanov do Vuka Brankovića, bratov Dragaš (ti so se po smrti carja Uroša smatrali za naslednike dinastije Nemanjićev), Nikola Altomanovića in Lazarja Hrebeljanovića. Ker se je Dubrovnik znašel v koaliciji nasprotnikov Benetk, je prišlo tudi do prekinitve gospodarskih odnosov. Zato se je največji del trgovskega prometa Benečanov s Srbijo odvijal preko zatskih mest. Največ se zadržji Ruža Čuk pri analizi beneških odnosov z Balšići (Balša II. in Đurađ II. Stracimirović) in ugotavlja, da so si Benečani v drugi polovici 14. stoletja zagotovili na področju od Kotora do Drača svoja oporišča.

V okviru opisanega političnega razvoja odnosov med Srbijo in Benetkami od Štefana Nemanje do konca 14. stoletja sledi Ruža Čuk gospodarskemu udejstvovanju beneških trgovcev na področju Srbije. Ugotavlja, da je večkrat prišlo do sporov in prekinitve odnosov, da so imeli težave zaradi izterjave dolgov. Zelo pa so bili Benečani zainteresirani za izvoz srbskega srebra. Do leta 1358, ko je bil Dubrovnik pod beneško dominacijo, se je velik del beneške trgovine s Srbijo odvijal preko Dubrovnika.

V drugem delu avtorica posebej obravnava ekonomske odnose. Podrobno obdela izvoz iz Srbije in posebno pozornost posveti izvozu srebra, zlata, bakra, kož, voska, lesa, surove svile in grobih volnenih tkanin-raše. Ker se za 13. in 14. stoletje v arhivskem gradivu (npr. zadolžnice, trgovske pogodbe, pogodbe o trgovskih družbah) zelo redko omenja konkretna trgovska roba kot predmet poslovanja, je slika seveda precej nepopolna. Zato tudi ni mogla dati vsaj nekaj zanesljive kvantifikacije vrednosti ali količine prometa. Ugotavlja pa, da je izvoz robe iz Srbije po obsegu in vrednosti večji kot uvoz. Glede uvoza v Srbijo se omeji na tkanine, ki so bile zelo iskano trgovsko blago v Srbiji. Zelo intenziven je bil uvoz v času Dušana Silnega, kar kaže na določeno stopnjo blagostanja v vrstah fevdalnega razreda. Kot zelo važen artikel uvoza omenja orožje, med ostalim trgovskim blagom pa sol ter razne obrtne in umetniške izdelke. Zanimivo je, da so Benečani preko trgovske menjave posredovali Srbiji konje. Avtorica skuša ugotoviti, kateri beneški trgovci so se ukvarjali s prodajo posameznih vrst blaga.

Eno od najtežjih vprašanj, vezanih na izmenjavo med Srbijo in Benetkami, so bile carine. Temu, dokaj zapletenemu vprašanju, posveča avtorica posebno poglavje. Carina na robo, ki so jo Benečani v 14. stoletju pošiljali preko Dubrovnika in Kotora v Srbijo, je znašala 1,5 do 2 % vrednosti blaga. Carinjenje blaga se je vršilo na trgih, vendar le za tisti del, ki je bil prodan.

V tretjem poglavju drugega dela knjige obravnava Ruža Čuk poslovne zveze. Pri tem skuša ugotoviti delovanje beneških trgovcev in diplomatskih predstavnikov v srbski državi, v srbskih primorskih mestih, predvsem v Kotoru. Zanima jo tudi bivanje in poslovanje prebivalcev srbskih dežel v tem obdobju v Benetkah. Čeprav je ostalo malo sledi v dokumentih, avtorica navaja, da so bili to predvsem ljudje iz srbskih primorskih mest, ki so prihajali v Benetke kot poslaniki, trgovci, obrtniki, pomorci in hišna služinčad.

V prilogah je avtorica dodala več tabel, v katerih navaja konkretne podatke o izvozu srebra in kož ter uvozu orožja. V naslednjih tabelah so nanizane zadolžitve Kotoranov pri beneških trgovcih v 13. in 14. stoletju (z osnovnimi podatki iz zadolžnic: ime upnika, ime dolžnika, rok vračanja, vsota zadolžitve in marginalne opombe), nadalje zadolžitve prebivalcev Bara, Skadra, Ulcinja, Peći in Brskova. V zadnji X. tabeli je pregled beneških trgovcev, ki so delovali v srbski državi v 13. in 14. stoletju (vsega jih je ugotovila 122). Knjigi je dodan povzetek v angleškem in italijanskem jeziku, pregled uporabljenih virov in literature ter register oseb in krajev.

Knjiga Ruže Čuk predstavlja prvi tovrstni poskus obravnave odnosov srbske srednjeveške države z neko tujo državo. To ji je uspelo predvsem zato, ker je bilo gradivo za relativno dolgo obdobje dokaj lahko obvladljivo.

Ignacij Voje

Julij Titl, **Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri**. Koper: Založba Lipa, 1988. 163 strani.

Zanimiva razprava Julija Titla prinaša vzpodbuden prispevek k poznavanju in proučevanju naše obalne gospodarske zgodovine. Knjiga zajema obdobje skoraj dvestoletnega vzpona in propada mlinarstva, tj. od okoli leta 1800 do konca te dejavnosti v Slovenski Istri, ki ga avtor datira v leto 1970 oziroma 1974, kar iz naslova ni najboljše razvidno.

Opisu mlinarske dejavnosti od pradavnine, ko človek še ni poznal žitaric, je pa že uporabljal mlinarsko tehniko za mletje raznih hranljivih semen, se v razpravi pridružujejo opisi vodnih mlinov in mlinarstva v Slovenski Istri, naravne in gospodarske osnove za razvoj mlinarstva, vrste mlinov in njih razširjenost, lokacije, proizvodne zmogljivosti, opis mlinščic, zunanja in notranja ureditev ter delo v mlinu, stranske dejavnosti, o peki kruha in še kaj. Ob tem se nam ponuja zanimiva ugotovitev, da je večina obalnih potokov z značilnim mediteranskim vodnim režimom in naravno geografsko lego čudovito omogočala nastanek in razvoj te starodavne človekove dejavnosti. Še več, tudi ob raznih hudourniških potokih s količkaj stalne vode so postavljali mlina za bližnjo lokalno uporabo, saj je veljalo, da pravih kmečkih mlinov, ki bi mleli le za potrebe lastnikov, v Slovenski Istri ni bilo.

Tako je v dobi, ki si jo je avtor izbral za svojo raziskavo, oziroma, točneje, konec 19. stoletja, ko je tudi zaradi ugodnih gospodarskih razmer, predvsem bližine razvitega srednjeevropskega pristaniškega mesta Trsta, deloval na obravnavanem področju 101 mlin. Na Dragonji s pritoki jih je bilo 46, na Rižani 34, Drnici 7, Osapski reki 4. Malinski 3, Badaševici s pritoki ravno tako 3, s po enim pa so se ponašali Strunjanski potok, Fazan, Rikorvo in Bračan pod Sočergo. Avtor ugotavlja, da so začetki povezani z razvojem mlinarstva v rimskem imperiju, prve zanesljive podatke pa v naši deželi zasledimo konec petdesetih let 13. stoletja, ko se omenja vodni mlin na Strunjanskem potoku. Konec tega stoletja za piransko območje viri omenjajo že petnajst mlinov, ki so obratovali na spodnji Dragonji, Drnici, potoku Fazanu ter na Strunjanskem potoku. V neki listini iz leta 1276 se omenjata na reki Glinščici pri Žavljah dva slovenska mlinarja, Mensislav in Črnigoj.

Na izbiro lokacij za mlina je prav gotovo odločilno vplival pretok vode skozi celo leto. S svojim obilnim kraškimi izviro, t. i. vzročkom, je v tem pogledu prednjačila Rižana. Pomemben dejavnik za nastanek mlinov so nedvomno tudi prometne poti; tako opazimo, da so vsi rižanski mlina razporejeni ob glavni prometni žili med morjem in notranjostjo oziroma proti Trstu. Največji in najpomembnejši mlina so bili ob mostovih čez Rižano in Dragonjo. Za nastanek edinega mlina na veter v Sergaših je bila odločilna ugodna vetrovnost (ki je sicer značilna za našo pokrajino, je pa za uspešno delovanje mlinarstva zadostovala obilna voda) in voda, kajti za ta kombinirani mlin je mlinar pozimi izkoriščal vodno energijo, poleti pa energijo vetra. Pri postavitvi je bilo pomembno, kje reka teče po dolini, kakšna je širina doline in kakšen je prostorski okvir mlinščice in mlina. Tako je npr. na Rižani, ki teče v glavnem ob levem robu doline, večina mlinov na prostornejši desni strani (22 : 12).

Vpliv Trsta je po propadu Beneške republike (1797) povsem prevladal nad prejšnjim beneškim Kopro in ostalimi obalnimi istrskimi mesti. Pod okriljem skupne

države so se proizvodne zmogljivosti vsled povečanih prehrabnih potreb tržiškega prebivalstva — ki je od leta 1800 naraslo od 28.000 na 189.000 stalnih prebivalcev v letu 1900 — na Rižani in drugih slovenskih istrskih vodah usmerile na proizvodno mlinarstvo za trgovino in oskrbo Trsta. Do konca 18. stoletja razen nekaj mlinov na veter Trst ni imel drugih mlinskih obratov. Tako so se mlinci na Rižani in spodnji Dragonji, ki so prej mleli žito za mlevce celotne zahodne Istre od Pulja navzgor, preusmerili na tržno proizvodnjo skoraj samo uvožene pšenice iz tržiške luke.

V študiji pa kljub ali ravno zaradi podpoglavja »Razvoj mlinarstva v Slovenski Istri« pogrešam prispevek t. i. Cranzev ali mussolatov, Slovencev iz Kranjske in drugih slovenskih dežel, ki so vsaj v dobi od 13. do konca 16. stoletja igrali izredno pomembno vlogo pri razvoju mlinarstva v tedanji beneški Istri. Pa tudi skladišče za žito (fontico) je bilo v Kopru že vsaj konec 14. stoletja, za kar se nam je ohranila posebna knjigovodska knjiga. V raznih objavljenih poročilih beneškemu Senatu (prim.: Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, Poreč 1884 —) zasledimo za ta čas precej vesti o prihajajočih Kranjcih v obalna mesta. Natovorjeni z raznimi živili, predvsem žitaricami, so po zamenjavi odhajali s pridelki tamkajšnjih prebivalcev, praviloma z vinom, soljo in olivnim oljem. Posebno privlačno pa je bilo t. i. ceno »beneško blago« iz daljnih vzhodnih dežel, ki so ga slovenski kmetje iz bližnjih habsburških dežel prinašali svojim zemljiškim gospodom in so jim slednji tudi zato dovoljevali oziroma jih obvezali za trgovanje s primorskimi mesti. Pozabiti ne smemo tudi na določbe koprškega statuta iz leta 1423 (tiskana izdaja z dopolnili iz leta 1668), ki v četrti knjigi ureja odnose s podeželjem, zasnovane nedvomno vsaj že v 12. in naslednjih stoletjih, ko stratificira v mestnem zaledju tri sloje: 1. kmete (Rusticus), 2. kolone (Curtesanis = kortinarji) in 3. mlinarje na Rižani (Molinarijs de Risano).

Poročilo koprškega podestata in kapetana iz leta 1587 nam razkriva izredno iznajdljivost in trgovsko žilico beneškega načelnika, ki predlaga, da bi lahko pri številnih mlinih ob Rižani pekli biškote (biscotto = prepečenec, keks), ker kljub pomanjkanju v mestu in okolici, kjer pridelajo žita za lastno uporabo le za dva meseca na leto, kruha ne manjka, ker »Kranjci in tisti iz okolice Pazina, rodovitnih nadvojvodskih krajev, prinašajo obilo žita in krmil, da ne bi prazni hodili po sol, vino in olje. In ti Kranjci prihajajo s po 40 tisoč in več konji vsako leto.« Svojo zamisel opravičuje še z lahkim dostopom za barke do mlinov in s tem odvozom teh prepečencev. Zanje naj bi v mestu napravili ustrezna skladišča ob morju, kjer bi jih nato naložili na večje ladje in razvažali. Naložba, meni župan, bi povečala konkurenčno trgovino s Trstom in onemogočila tihotapstvo s soljo s tem mestom, odkoder po enaki poti prihaja žito.

Ostra nasprotja med Trstom in Koprom, seveda v ozadju habsburško beneških nesoglasij, so bila za pritegnitev trgovine z zaledjem v svoja mesta značilna posebno v 15. in 16. stoletju. Benečani so se zagovarjali s svojo tradicionalno pravico »svobode poti«, Tržačani pa so hoteli na vsak način in nemalokrat s silo speljati tok trgovine v svoje mesto. V teh prizadevanjih so kasneje v dobršni meri tudi uspeli, kar je imelo za posledico nazadovanje Kopra, v drugi polovici 15. stoletja so pa z vojno leta 1463 izgubili nekaj ozemlja in pomembne postojanke za nadzor poti s Kranjske (Socerb, Novigrad). Tudi deželni glavarji jim še niso šli na roko, kajti še leta 1486 je moral cesar Friderik III. na pritisk deželnih stanov znova potrditi svobodo poti v beneško Istro.

Z avstrijsko beneško vojno 1508—1516 in dokončno ureditvijo meje v Istri, začne Trst (ki je imel na prelomu v 16. stoletje celo manj prebivalcev kot Koper) s podporo vladarjev pridobivati na pomenu. Vendar je boljša sol in nižje cene drugih izdelkov kranjske kmečke trgovce s svojimi pridelki še vedno vabilo v beneško Istro. Menim, da je s tem obdobjem povezan največji razmah mlinov in mlinarstva v Slovenski Istri, ki je bil v 19. stoletju podlaga za ponovni vzpon tržne proizvodnje predvsem za Trst. Kljub natančnemu opisu in lokalizaciji mlinov na rekah Slovenske Istre pogrešam vsaj bežno omembo mlinov in mlinarstva drugod v Istri in mlince na Glinščici, ki so, dasiravno ne več danes, pa vsaj do druge svetovne vojne, nedvomno pripadali opisani pokrajini, in je tudi za to reko že lokaliziranih in s slovenskimi imeni ugotovljenih 29 mlinov v letu 1825 (Umgebung von Triest, k. k. Militärgeografisches Institut, 1868).

Svoje nedosledno navajanje o nezadostni pridelavi žitaric okoliških prebivalcev za zadovoljevanje storilnih zmogljivosti mlinarstva v Slovenski Istri avtor prehitro zaključuje z ugotovitvijo, da so pšenico prinašali kmetje iz celotne zahodne Istre, kjer da ni bilo potrebnih mlinarskih obratov. Obstoje številnih mlinov bi prej lahko pripisali tudi opisani trgovini s habsburškimi deželami, ki se je preko slovenskih raztezala na Hrvaško in Ogrsko. Na to živahno trgovino z obalnimi slovenskimi istrskimi mesti, ki je še pospeševala že uveljavljeno blagovno denarno poslovanje v teh mestih, opozarjata v svojih študijah tudi zgodovinarja Ferdo Gestrin in Vlado Valenčič v samostojnih publikacijah (npr. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Ljubljana 1965) in raznih prispevkih v Zgo-

dovinskem časopisu. Kljub uporabi ustrezne literature pogrešam primerjavo z razvojem ter razširjenostjo mlinov in mlinarstva v ostalih slovenskih deželah.

Pohvalne so v knjigi ilustracije, ki omogočajo doumljivejši vpogled v obravnavano problematiko in predvsem opis vseh stranskih dejavnosti ob poglavitni panogi mletja prehrabnenih pridelkov.

Močno razvito mlinarstvo je bilo kot podlaga za nastanek podeželske peke kruha v prejšnjem stoletju tesno povezano z gospodarsko vlogo krušaric, žensk, ki so se ukvarjale s peko in prodajo dobrega domačega kruha in so s tem vsak dan prinašale denar k hiši. Prava gostota te dejavnosti je nastala v neposrednih okoljih mlinov in tam, kjer ni bilo ugodnih osnov za intenzivno pridelovanje vrtnin, za potrebe obalnih mest in mest ter vasi v notranjosti, največ pa za Trst. Predvsem na Rižani so bile običajno v prizidku mlina stope, kjer so phali koruzo, ječmen in ajdo, žito je moralo iti v stope trikrat. Ob mlinih so obratovale še štiri kovačnice na vodni pogon, na Rižani pa sta do konca prve svetovne vojne delovali še dve žagi. Izredno pomembni stranski obrati so bile valjalnice, kjer pa teh ni bilo, so delovale oljarne. Celo za strojenje kož, mletje orehov, lešnikov in mandeljnov so bili uporabljeni mlini v kriznem obdobju. Med obema vojnoma sta na Rižani delovala še dva generatorja s turbinama in napajala električno omrežje bližnje vasi, na kar avtor opozarja tudi v zaključni misli s premiso na današnje pomanjkanje vseh vrst energije ter na možnost izkoriščanja tako vodnih kot vetrnih pogonskih sredstev.

Križa je že z uveljavljanjem parnih mlinov v zadnji četrtini 19. stoletja, še posebej na električnih med obema vojnoma najprej zajela proizvodne vodne mline, nato pa še storitvene, ki jih niso hoteli ali se niso znali dovolj prilagoditi novim tehnološkim pridobitvam. Dandanes so mnogo premalo vključeni tako v arhitekturni kot turistični prostor obalnih mest in nekateri preostali služijo le še za potrebe lastnikov.

Na koncu razprave sta seznama Vodnih mlinov v Slovenski Istri ob koncu 19. stoletja in Narečne besede, ki jih uporabljajo v povezavi z mlinarstvom v Slovenski Istri in Buzetu ter povzetka v italijanskem (Milena Čok) in angleškem (Franc Slivnik) jeziku.

Knjiga je nazorno urejena, avtor je uporabljal tudi arhivsko gradivo iz Pokrainskega arhiva v Kopru, pospremljena pa je še z domačimi izreki, ki jih je avtor zbral na terenu in kot npr. ta-le opozarja na mlinarjevo dobrostoječnost:

Malnarjeva praseta,
farška dekleta
niso za ubogega kmeta.

Darko Darovec

Lexikon des Mittelalters, vierter Band, Lieferung 5 — 7. München und Zürich: Artemis Verlag, 1988.

Tokrat — zato, ker je to že deveta ocena, ki jo je ZČ posvetil tej pomembni publikaciji (zadnja v ZČ 42, 1988, 475) — predstavljamo 5., 6. in 7. snopič 4. zvezka Lexikona srednjega veka, ki obsegajo gesla od *Freiherr* do *Goslar*. Pestrost tudi tokrat ne razočara, kar pomeni, da bodo na svoj račun prišli tudi tisti najbolj izbirčni in izbrani. Mi pa se bomo, kot je že praksa, zaustavili le ob tistih: geslih, ki so na kakršenkoli način povezana z našim prostorom v srednjem veku.

Prvo takšno je obsežno geslo o *Freisingu* (avtor H. Stahleder), ki je bil s svojo škofijo, ustanovljeno 739, prav izjemno in dolgočasno povezan s slovensko zgodovino: že samostan v Innichenu ob zgornji Dravi, ustanovljen 769 z nalogo, misijonariti med tamkajšnjimi Slovani (Karantanci); je bil last freisinške škofije; nemajhna je bila vloga freisinškega škofa Annona v akciji bavarskih škofov proti Metodu leta 870, saj je v pismu papeža Ivana VIII. označen kot glavni krivec; 973 so bili z listino Ottona II., v kateri se prvič omenja »Creina marcha«, položeni temelji freisinškega loškega gospostva, katerega zgodovino je tako temeljito raziskal Pavle Blaznik itd. Blaznikova razprava *Das Hochstift Freising und die Kolonisation der Herrschaft Lack im Mittelalter (Litterae Slovenicae 5, 1968)* je navedena tudi v bibliografskem pregledu na koncu gesla. O treh najstarejših v slovenščini napisanih rokopisih, ki so se nekdanj hranili v Freisingu, danes pa so v Münchnu, znanih pod imenom *Brižinski spomeniki* (Freisinger Denkmäler) je napisal par vrstic Sergij Vilfan. Geografsko bliže so nam *Breže* (Friesach), do konca 13. stoletja največje mesto na Koroškem, ljubiteljem in spoštovalcem viteške kulture in načina življenja poznane predvsem po velikem viteškem turnirju 1224 v opisu Ulrika Lichensteinskega. Je pa po besedah avtorja gesla H. Dopscha njegova zgodovinska resničnost vprašljiva. Isti avtor je napisal tudi geslo *Görz*, ki pa ne govori o mestu Gorici, ampak o goriških grofih. Obsežen in dober pregled dopolnjuje bogata bibliografija. Pomemben del goriških posesti, dohodkov in pravic je ležal v *Furlaniji* (R. Cervani), kateri je seveda posvečeno

posebno geslo. Medtem ko sta langobardsko obdobje in doba t. i. Patrie predstavljena sorazmerno dobro, pa je za vmesno karolinško obdobje rečeno le, da je novi frankovski red spremenil dukat Furlanijo — kot jez proti Avarom — v marko. To je sicer točno, toda kot vemo iz Erikovega pohoda proti Avarom, Kadalohovih akcij proti Ljudevitu Posavskemu in Balderikove odgovornosti za bolgarsko pustošenje Panonije severno od Drave, Furlanija v tistem času ni bila na vzhodu omejena samo na prostor do Julijskih Alp in Timava, kot stoji na začetku gesla, ampak je Furlanska krajina in z njo oblast furlanskega krajišnika do 828 segala tako rekoč čez celotno današnje slovensko ozemlje in še dlje proti vzhodu. Vsaj delno lahko v zvezi s furlansko zgodovino omenimo še dve gesli. Prvo je širše in obravnava funkcijo *Gastalda* (P. Delogu) kot najpomembnejšega upravnika kraljevih posesti in zastopnika kralja v langobardski državi. Vendar pa *gastald* (in *gastaldija*) ni samo specifična langobardske ureditve, kot pravi geslo, ampak je *gastald* v kasnejšem času tudi pomemben uradnik oglejskega patriarha. Njegove funkcije so »gospodarskoupravne, nadzorne in sodne na teritorialno obmejenem upravnem okolišu, *gastaldija* imenovanem« (M. Kos, *Urbarji Slovenskega Primorja II*, Ljubljana 1954, 61). Drugo je krajše geslo o *Huminu* (Gemona) izpod peresa že omenjenega R. Cervanija.

Izmed 56 *Friderikov*, ki so obravnavani v leksikonu in na katerih čelu stoji štaufovski cesar *Friderik Barbarossa*, omenimo dva Habsburžana: *Friderika Lepega*, avstrijskega vojvodo in nemškega (proti)kralja, vnuka Rudolfa I., prvega Habsburžana na nemškem prestolu, ter sina Alberta in Elizabete Goriško-tirolske; ter cesarja *Friderika III.*, najstarejšega sina Ernesta Zeleznega in očeta cesarja Maksimilijana I., ter Babemberžana *Friderika Bojevitega* (*bellicosus*) avstrijsko-štajerskega vojvodo in gospoda Kranjske. Babemberžani nasplošno doživljajo v avstrijski zgodovinski zavesti pravo renesanso, *Frideriku* pa gre v tem pogledu prav posebno mesto, saj je bil poslednji avstrijsko-štajerski vojvoda tega rodu, le malo pred smrtjo pa je dosegel cesarjevo privolitve za dvig svojih dežel v posebno kraljestvo, a do realizacije tega načrta ni prišlo. Le žal nam je lahko, da med to množico raznih *Friderikov* ni našel svojega mesta tudi predzadnji Celjan *Friderik II.* Babemberžani so postali štajerski vojvode 1192 po *georgenberški pogodbi* (G. Scheibelreiter), kateri je posvečeno posebno geslo, sklenjeni 1186 na *Georgenbergu*, na meji med Avstrijo in Štajersko med zadnjim *Traungaucem* Otokarjem IV. in Babemberžanom Leopoldom V. Ta pogodba, ki ustoličuje Babemberžane kot nove štajerske vojvode, se ni ohranila, a se o njeni vsebini lahko sklepa na podlagi *georgenberškega* ročina, s katerim so bile priznane in zavarovane pravice štajerskih ministerialov. Od gesel, zanimivih za starejšo slovensko zgodovino, omenimo še *Gesta Dagoberti*, drugorazredni, kompilatorični zgodovinski vir, nastal okrog 830, po katerem je, kot se zdi, povzemal svoje podatke o Samu tudi pisec *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* in je zato vprašljiva *Hauptmannova* teza, da vesti o Samu v CBC izvirajo iz *Fredegarja* (ki ga *Gesta* izdatno uporabljajo) in karantanskega ljudskega izročila, ter da je zaradi slednjega CBC primaren vir za zgodovino Sama (glej H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Graz 1979, 74 sl.). Na *Konverzijo* se navezuje tudi geslo o *Geroldu* (W. Stormer), po odstitvitvi *Tasila III.* in odpravi bavarske vojvodine prvega bavarskega prefekta, ki je padel 799 v boju proti Avarom in ki je, kot vemo iz *Konverzije*, skupaj s salzburškim nadškofom Arnom pospremil pokrajinskega škofa *Teoderika* »in *Sclaviniam*«. Vendar se to ni zgodilo 798, kot ima geslo, ampak po vsej verjetnosti spomladi 799 (februarja 799 je Arno še v Salzburgu; 1. septembra 799 je ubit *Gerold*). *Peč* (*Pécs*, *Fünfkirchen*), mesto in škofija na *Madžarskem* (E. Fűgedi), se ne omenja prvič šele v t. i. *Pseudoarnulfinumu*, falsifikatu iz 10. stoletja, datiranem v 890 (ad *V. aecclias*), ampak že v *Konverziji* (ad *Quinque Basilicas*), kjer je bila za časa *Liuprama* (836—859) posvečena cerkev. Za konec omenimo še gesli o *Gepidih* (G. Wirth) in tisto, ki obravnava *Gau* (M. Borgolte). *Gau* se v literaturi izenačuje s *pagusom*, kar je po mnenju avtorja gesla zelo problematično; prav tako pa tudi proglašanje imen na -*gouwe* in pokrajinskih imen (-*land*, -*feld*), ki se pojavljajo v listinskih formulah »in *pago*«, za »*Gauname*«. Vsekakor je v tem oziru zelo zanimiva karta *Frühmittelalterliche Gaue* v H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, 469, ki vzhodno od Aniže, to je izven starobavarskega prostora, pozna samo *Kroatengau* na *Koroškem* in *Grunzwitigau* ob *Donavi*, zahodno od Aniže pa jih je 24.

Peter Štih

Sedejev simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 4), uredil Edo Škulj, Celje 1988. 309 str., 6 fotografij.

Nadškof Franc Borgia Sedej (1854—1931) je nedvomno ena ključnih osebnosti v zgodovini goriške nadškofije in v zgodovini Slovencev na Goriškem. Odločitev Slovenske teološke akademije v Rimu, ki mu je septembra 1986 (točen datum simpozija v zborniku ni naveden) posvetila poseben simpozij v Rimu, lahko le pozdravimo. Prav

tako smo veseli sodelovanja Slovenske teološke akademije v Rimu z Mohorjevima družbama v Celju in Gorici pri skupni izdaji zbornika predavanj s simpozija.

Rektor slovenskega papeškega zavoda v Rimu dr. Maksimilijan Jezernik je v uvodni besedi (5—6) zapisal, da je simpozij o nadškofu Sedeju včlenjen v »dolgoročni program, ki si ga je Slovenska teološka akademija začrtala pred leti z željo, da bi... na vsakoletnih srečanjih osvetlila na podlagi novih dokumentov osebe, ki so s svojim življenjem zarezale močno potezo v slovensko Cerkev in dosledno zapustile svoj pečat v zgodovini slovenskega naroda« (5). Sedej je takšna osebnost bil, zato sem z velikim pričakovanjem segel po zborniku predavanj. Naslovi predavanj in imena avtorjev so obetala zanimivo in poglobljeno branje.

Pri določanju tem je bil organizator premalo previden. Tako se iste misli in isti podatki po nepotrebnem ponavljajo (Sedejev rod, Sedejeva življenjska pot), večkrat se ponavlja celo struktura predavanj (Simčič, Tavčar, Pirjevec, Kralj). Nejasnosti bi morali razčistiti v diskusiji, tako da bi zbornik prinesel že izčiščena besedila. Nedoropustno je, da brez sleherne utemeljitve beremo v zborniku kar tri različne verzije znanega incidenta v Ogleju na proslavi ob priključitvi Primorske kraljevini Italiji 29. marca 1921. Gre namreč za jasno opredelitev Sedejevih stališč do narodnostnega vprašanja, ki so imela daljnosežne politične posledice tudi zanj osebno. Tako Tomaž Simčič pravi, da »so nekateri prenapeteži v dvorani glasno zahtevali, naj od omizja naženéjo ‚avstrijantskega‘ in ‚slovenskega‘ škofa. Sedej je nemudoma vstal in hotel oditi, a ko so iz solidarnosti isto storili tudi drugi cerkveni dostojanstveniki, predvsem videmski škof Rossi, jarnost na prigovarjanje navzočih namero opustil« (61). Marko Tavčar je zadevo prikazal drugače: »Sredi slovesnosti ga je (Sedeja) napadel neki mladenič, ki je zakljal, da slovenski škof iz Gorice ne bi smel biti na tisti slovesnosti! Seveda je takoj nastal škandal, in nekateri so začeli Sedeju celo fizično groziti, tako da ga je branil videmski škof Rossi. Sedej je iz protesta takoj zapustil slavje« (87). O odhodu nadškofa Sedeja s slavja, ki je imel čisto konkretne politične posledice, govori v nekoliko drugačni verziji tudi Drago Klemenčič: »Nadškof je bil povabljen tudi na slavnostno kosilo. Med zdravicami ga je začel nekdo hudo žaliti. Nadškof je mirno odgovoril: ‚Rad sem prišel sem, ker so me povabili, da obhajam praznik skupaj s svojimi vernimi Oglejčani, toda ne zato, da bi me kdo sramotil.‘ In je odšel« (270). Moti tudi urednikova nedoslednost pri objavi povzetkov, ki jih je v knjigi pet, trije v italijanščini (Sedej, Kralj, Ferluga) in dva v slovenščini (Malni, Tavano).

Tomaž Pavšič (Cerkljansko — domovina nadškofa Sedeja, kulturnozgodovinski sprehod, 7—23) je v uvodnem referatu podal lep geografsko-zgodovinsko-kulturni pregled Cerkljanskega, le da je z ozirom na namen in okvir simpozija, kot nam ga predstavlja zbornik, morda nekoliko preobširen. Nekoliko problematičen se mi zdi prispevek **Andreja Sedeja** (Sedejev rod, 24—47). Tako kot je napisan, ne odgovarja točno naslovu, preveč pa poseže tudi v snov naslednjega prispevka **Tomaža Simčiča** (Sedejeva življenjska pot, 48—65). Škoda, da se je Simčič na začetku svojega prispevka omejil prav v tistem, kar bi bil njegov najbolj dragocen prispevek, namreč v »razčlenjevanje tega ali onega vidika njegove (Sedejeve) osebnosti, značaja, mišljenja in delovanja« (48). Zadovoljil se je s standardnim naštevanjem nadškofovih življenjskih podatkov, čeprav se kljub gornji omejitvi ni mogel povsem izogniti določenim ocenam nadškofa, zlasti glede slovenstva. Žal pa je svoj referat premalo uskladil z ostalimi referati.

Jože Pirjevec (Zgodovinski okvir Sedejevega škofovanja do prve svetovne vojne, 65—73) je podal analizo razmer v obravnavanem času. Dragocena je zlasti njegova kratka analiza političnega razmišljanja avstrijskih oblasti ob imenovanju Sedeja za goriškega nadškofa. S tem je bistveno dopolnil Simčičeve življenjske podatke nadškofa. Na podlagi izbranih pastirskih pisem Pirjevec analizira temeljne značilnosti Sedejevega delovanja kot škofa. Gre za načelo legitimitete in avtoritete, povzeto v znanem reku: Vse za dom in za cesarja, za cesarja, blago, kri! (Pirjevcu, 69 in Kralju jo je pri tem citatu zagodel tiskarski skrat z ločili, 101).

Marko Tavčar (Sedej v navzkrižju političnih in nacionalnih vrenj, 74—95) je svoj referat razdelil na »standardna« štiri obdobja v Sedejevem nadškofovanju, ki se ponavljajo v večini referatov: obdobje do začetka prve svetovne vojne, vojno obdobje, prvi povojni čas in obdobje fašizma. V svojih izvajanjih je včasih premalo dosleden in premalo previden v sodbah. Kanonik Sedej leta 1902 škofovske časti pač ni mogel odkloniti (je »ni sprejel«, 76), ker niti imenovan ni bil. Škoda, da pri Jegličevi podpori zahtev Zbora svečnikov sv. Pavla glede nadškofije za Slovence (86—87) ni segel po Jegličevem dnevniku. Gre za dragoceno dopolnilo k pravilnemu razumevanju problematike, ki je povzročila določeno napetost med nadškofom Sedejem in delom njegovih duhovnikov. Sicer pa tudi Tavčar označi Sedeja kot legalista, kot človeka »pokončne lojalnosti do upravne-državne oblasti«, čeprav mu ne odreka tudi kritičnosti do nje (76—77). Za Sedeja ima vedno najvišje mesto na lestvici vrednot sv. vera (80). Politika pa mu pomeni predvsem moralno neoporečno zavzemanje in skrb za korist ljudstva, za njegovo vsestransko rast (79).

France Kralj (Sedej nadpastir goriških Slovencev, 96—116) je svoj referat zametil s pojasnilom v uvodu: »Določeni vidiki Sedejevega pastirovanja v luči pastirskih pisem« (96). Na podlagi nadškofovega »uradnega lista« je Kralj podal osnovne smernice Sedejevega delovanja. To je seveda nujno vodilo do nekaterih ponavljanj, ker so tudi drugi predavatelji segali deloma po istih pastirskih pismih, zlasti kar zadeva Sedejev odnos do narodnostnega vprašanja. Je pa Kralj najgloblje zajel pastoralni vidik Sedejevega škofovanja: poudarjanje evharistije in marijanskega kulta, misijonska akcija, odpravljanje moralne izprijenosti in indeferentizma.

Paolo Malni (L'attività pastorale di Monsignor Sedej attraverso le visite pastorali, 117—134) je podal dragocen izsek Sedejevega pastoralnega delovanja na podlagi njegovih vizitacij goriške nadškofije. Škoda, da se je nekoliko preveč zadržal na problemu vprašalnika in zunanjih okoliščinah vizitacije, premalo pa se je poglobil v tisto, kar konkretno Sedejeva vizitacijska poročila nudijo kot zgodovinski vir. V dodatku je Malni objavil še Promemoria rite explenda atque episcopo in eius visitatione canonica tradenda (131—134), torej vprašalnik, ki so ga duhovniki morali izpolniti pred nadškofovimi prihodom na vizitacijo.

Luigi Tavano (La dimensione e le attività culturali dell'arcivescovo F. B. Sedej, 135—154) je verjetno najlepše opredelil Sedeja pod vidikom nadškofovega prizadevanja za kulturne vrednote v goriški nadškofiji. Tavano nam prikaže Sedejeva kot homogeno osebnost z jasno zavestjo organske pripadnosti cerkvi in absolutno pokorščino veri in cerkveni disciplini (138). V tej opredelitvi je pravzaprav ključ za razumevanje celotnega Sedejevega delovanja kot nadškofa. Na kulturo je gledal kot pozitivist, na teološkem področju je bil nezaupljiv do novosti, na pastoralnem področju pa trdno prepričan v nujnost eotne discipline v cerkvi (141). Kot škof je glavno skrb posvečal semenišču, pastoralni izobraževanju in katehezi (142), na kulturnem področju pa se je zavzemal za cerkveno umetnost (v semenišče je uvedel predavanja iz umetnostne zgodovine), liturgijo in cerkveno glasbo (145—146). Zelo mu je bila pri srcu tudi cerkvena zgodovina. Na njegovo pobudo je leta 1913 izšla zbirka dokumentov Documenta historiae diocesis Goritensis illustrantia (148).

V zanimivem prispevku je **Jurij Bizjak** (Sedej in sveto pismo, 159—169) spregovoril o Sedejevi duhovni in znanstveni formaciji na dunajskem Avguštineju (Frintaneum). Na Dunaju se je Sedej izoblikoval v umirjeno osebnost, ki se je odločala vedno za srednjo, varnejšo pot (168). Nato nam prikaže Sedeja kot razlagalca sv. pisma in kot stilista ter navede Sedejevo bibliografijo s tega področja. Škoda, da je pri navedbi virov navedel samo ustanove, ne pa tudi konkretnih fondov, iz katerih je črpal gradivo za svoj prispevek.

Bizjakov članek je čudovito dopolnila **Lojzka Bratuž** s prispevkom Sedej in slovenska književnost (170—190). Na primerih dveh predstavnikov naše književnosti, pesnika Simona Gregorčiča in pisatelja Ivana Preglja, je Lojzka Bratuž predstavila Sedejev odnos do slovenske književnosti. Do Gregorčiča je Sedej prijateljski in spoštljiv, do Preglja enostranski in odklonilen (172). Ob Gregorčičevem prevajanju Jobove knjige je Sedej pokazal presenetljive izrazne sposobnosti in prispeval prenekatero izboljšavo v Gregorčičevem tekstu. Pregljevo literaturo pa je zaradi obravnavanja zlasti duhovniške problematike odklanjal do te mere, da sta se za Preglja morala postaviti javno v bran filozof Aleš Ušeničnik in jezikoslovec Anton Breznik (185).

Miroslava Braini (Pogledi na vzgojo mladine v Sedejevih pastirskih pismih, 191—198) je dosledno z danim naslovom izpostavila Sedejeve poudarke v pastirskih pismih glede vzgoje mladine (pomen družine in šole pri vzgoji otrok, 192; vloga duhovnikov in laikov in pomen tiska, 195). Opozorila je tudi na Sedejevo poudarjanje materinsčine pri verskem pouku (196).

Fedora Ferluga-Petronio (Sedej in slovenska ljudska pesem, 199—206) je v svojem kratkem prispevku odkrila bogat Sedejev delež pri zbiranju ljudskega gradiva in jezikovnih posebnosti cerkljanskega področja, ki sta ga uporabila pri svojih študijah Baudouin de Courtenay in Karel Štrekelj. **Miloš Rybář** (Pisma nadškofa Sedeja sošolcu dr. A. Primožiču, 207—226) se je morda najbolj neposredno dotaknil Sedeja kot človeka in prijatelja. Iz pisem, ki jih je pisal svojemu sošolcu, nam je Rybář orisal nekatere temeljne značilnosti Sedeja v privatnem življenju: »njegovo neizmerno zupanje v Boga, naravnost naivno zanašanje na papeža, o Nemcih, ki tlačijo Slovence, dalje beremo njegovo trezno oceno fašizma in oznako italijanske politike, kateri ne zaupa...« (223). **Guido Maghet** (Sedej in Furlani, v furlanščini 227—229, v slovenščini 230—231) je posebej poudaril Sedejevo spoštovanje materinega jezika vseh vernikov goriške nadškofije ne glede na narodno pripadnost. V materinem jeziku je Sedej videl osnovno sredstvo identitete človeka s svojim narodom (230). **Franc Husu** (Sedej in klarentinci, 232—239) je v svojem prispevku dokaj površen. V resen zbornik gotovo ne sodijo namigovanja na neko »antipatično zadevo«, ki je imela usodne posledice za nadaljnji razvoj klarentinskega reda v goriški nadškofiji, pa ne povedati za kakšno zadevo pravzaprav gre (235). Sicer pa je svoja izvajanja razvrednotil sam s trditvijo, da se »zgodovina gradi le na tezah« (236). Grafološka analiza Sedejeve pisave, ki jo

je podal **Anton Trstenjak** (240—241), je kratka in jedrnata. Razodeva nam Sedeja »kot človeka velike delovne vneme, človeka duhovne usmerjenosti, ki pa ima hkrati zelo dobro razvit čut za stvarnost« (240).

Veliko novih prvin je razpravi o Sedeju dodala **Milica Kacin-Wohinz** (Sedej v dokumentih italijanskih oblasti, 242—264) in sicer na podlagi dokumentov iz Osrednjega državnega arhiva v Rimu. Kacinova sicer ne preverja objektivnosti oziroma neobjektivnosti poročevalcev v Rim (242), odkriva pa nam tiste prvine, na podlagi katerih so italijanske fašistične oblasti nastopile proti Sedeju. Gre za sistematično gonjo lokalnih oblasti proti Sedeju, ki so s svojimi lažnimi obtožbami preko centralne oblasti v Rimu želele doseči Sedejevo umaknitev z goriške nadškofije. Zaključek Kacinove je na dlani: »Gonja proti Sedeju je bila sestavni del politike raznarodovanja slovensko-hrvaške manjšine«. Žal pa je »obzir najvišje cerkvene oblasti veljal le Sedejevi osebnosti in njegovi vlogi v primorski Cerkvi, ne pa tudi njegovi politiki za zaščito pravic slovenske manjšine« (261).

Drago Klemenčič (Sedej v nekaterih časnikih in revijah, 265—281) je analiziral Sedejevo podobo v nekaterih časnikih in revijah. Zanimivo je primerjati njegovo analizo o poročanju posameznih časnikov o dogodkih, povezanih s Sedejevim delovanjem v goriški nadškofiji, in ugotovitvami ostalih avtorjev, do katerih so prišli na podlagi drugih dokumentov. Odnos italijanskih oblasti in Vatikana do nadškofa Sedeja so očitno pozorno spremljali tudi drugod po Evropi in večinoma pravilno ocenili Sedejevo vlogo v škofiji, ki je združevala štiri narodnosti, štiri jezike in štiri kulture. Samo tako moremo razumeti komentarje ob Sedejevem izsiljenem odstopu, ki jih je zelo jasno povzela Kölnische Zeitung z izjavo: »Vatikan je kupil svojo drugo spravo s fašizmom. Za to je žrtvoval ne samo mons. Sedeja, temveč tudi svojo politično držo do manjšin, ki jo je imel doslej« (272). Svoji razpravi je dodal Klemenčič bibliografijo o Sedeju (276—281). Če bi bila urejena kronološko, bi nam nudila svojevrstno dokumentacijo o zanimanju zgodovinarjev za Sedeja in problematiko, ki je povezana z njim in njegovim časom. Klemenčičevo bibliografijo je dopolnil **Marijan Kravos** (Bibliografija, 295—304) z bibliografijo Sedejevih del.

Prispevek **Stanka Medveščka** (Sedej v slikah in dokumentih, 282—294) je sicer zanimiv, vendar tako, kot je napisan, ponavlja preveč stvari, krš so jih povedali že drugi avtorji. Pogrešam pa katalog razstave, za katero se je Medvešček očitno zelo potrudil. Točna navedba posameznih dokumentov, njihova kratka vsebina in navedba kraja hrambe bi vsekakor dala prispevku trajnejšo vrednost kot zgolj opisna razlaga razstave. Ob koncu zbornika so navedene še sklepana beseda koprskega škofa Metoda Piriha, besede papeža Janeza Pavla II. pri avdienci za časa simpozija, pozdravni pismi ljubljanskega in goriškega nadškofa udeležencem simpozija in obratno (305—308).

Omembe nekaterih pomanjkljivosti zbornika pa seveda ne žele razvrednotiti velikega deleža, ki so ga predavatelji simpozija prispevali k zgodovinski podobi goriškega nadškofa Sedeja ter vrednotenju časa in razmer, v katerih je živel in deloval.

France M. Dolinar

Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868—1945). Maribor: Založba Obzorja, 1989. 317 strani.

Slovensko zgodovino pisje je bogatejše za novo knjigo, ki je izšla v seriji Documenta et studia historiae recentioris založbe Obzorja v Mariboru. Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja, ali bolje rečeno, zbornik razprav za zgodovino sindikalnega gibanja od začetkov strokovnega gibanja 1868 do Enotnih sindikatov leta 1945 niso Stiplovškova prva knjiga s to problematiko. Pred desetimi leti je izšla njegova obsežna monografija Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922, v kateri je podal pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec leta 1922.

Monografija prikazuje najprej razvoj sindikalnega gibanja vseh smeri do prve svetovne vojne kot tudi za nadaljnja obdobja. Pri tem si je avtor prizadeval prikazati razredne in nerazredne strokovne organizacije skladno z njihovim pomenu in vlogo. Po ustanovitvi jugoslovanske države je bila ena temeljnih nalog združitve razrednih sindikalnih organizacij na Slovenskem v enotno revolucionarno sindikalno gibanje v vsej Jugoslaviji. Temu problemu je avtor namenil vso pozornost. Obdelal pa je tudi razvoj krščansko-socialnih in narodnosocialnih strokovnih organizacij ter stanovskih organizacij javnih in zasebnih nameščencev. Pri tem je pokazal tudi, kako so se posamezne politične stranke prizadevale prek strokovnih organizacij širiti vpliv med delavstvom. Pri vsaki strokovni organizaciji je osvetlil programske usmeritve,

stanje članstva, mrežo osnovnih organizacij, njihovo povezanost v jugoslovanskem okviru ter vključitev v mednarodne organizacije.

V drugem delu monografije je Stiplovšek obravnaval vlogo delavskih strokovnih organizacij pri uveljavitvi nove delavskozaščitne zakonodaje, izbojevanje osemurnega delovnika in poslabšanje socialnega položaja delavstva po Obznani. Opisal je prizadevanje za učinkovitejše delovanje ustanov za varstvo delavstva, ustanovitev začasne delavske zbornice ter prizadevanja za izvolitev delavskih zaupnikov in za okrepitev njihove vloge pri urejanju odnosov med delavci in delodajalci. Zelo obsežno in podrobno so obdelana mezdna in stavekova gibanja od 1919 do 1922 ob naglem porastu draginje. S posebnim poudarkom je avtor obdelal politične stavke in sodelovanje strokovnih organizacij v drugih političnih akcijah, njihovo izobraževalno in kulturno-prosvetno dejavnost, denarne podpore in pravno zaščito, ki so jih strokovne organizacije dajale svojim članom.

Pregled virov in literature na koncu monografije je zelo izčrpen in koristen pripomoček vsakomur, ki bi se želel podrobneje seznaniti z delavskim gibanjem v teh letih.

Monografija je zapolnila veliko vrzel v našem zgodovinopisju na področju zgodovine delavskega gibanja in sindikatov še prav posebej. Profesor Stiplovšek je opravil to delo z vso znanstveno natančnostjo in obdelal problem zelo kompleksno. Njegov koncept prikazovanja razmaha sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918 do 1922 je izhajal iz potrebe razčlenitve političnih, gospodarskih in socialnih razmer na Slovenskem v obravnavanem času in s primerjavo teh razmer v jugoslovanskem prostoru. Avtor se je zavedel potrebe po obravnavi vseh delavskih in nameščenskih sindikatov, da bi tako prikazal posebnosti razvoja sindikalnega gibanja v Sloveniji v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami.

Po izidu monografije Razmah strokovnega sindikalnega gibanja je dr. Stiplovšek nadaljeval preučevanje zgodovine sindikalnega gibanja kontinuirano in v nekem smislu tudi sistematično, vendar je bil poudarek bolj na dvajsetih letih, problemsko bolj na izpostavljenih temah, prostorsko pa tudi na obravnavi posameznih mest, industrijskih centrov, revirjev ali posameznega podjetja, ko je na primeru Tosame prikazal delovanje Jugoslovanske strokovne zveze in Delavske enotnosti med NOB v tej tovarni. Rezultate svojih raziskovanj je sproti posredoval na znanstvenih posvetovanjih, na predavanjih sindikalnim komisijam za razvijanje tradicij, objavljeni so bili v tisku, v tematskih in krajevnih zbornikih.

Knjiga Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem je rezultat tega dela. Svoje prispevke je za to objavo dopolnil, preuredil, jih opremil z opombami, pojasnil in znanstvenokritičnim aparatom, jih sistematično uredil; uvodna študija, ki je najboljše del knjige, pa je bila na novo napisana ob njeni pripravi.

Uvodna študija ima naslov Značilnosti razvoja in delovanja strokovnih — sindikalnih organizacij na Slovenskem od začetkov leta 1868 do NOB. Iz naslova se vidi, da ne gre za celoten pregled strokovnega gibanja, vendar ima precej elementov, ki ne poudarjajo le značilnosti, temveč tudi pregledni razvoj, tako na primer tudi periodizacija bolj ustreza pregledu. Pri prikazovanju značilnosti razvoja pridejo bolj do izraza organizacijsko-politične, državno-represivne in dogodkovne kot pa ekonomske in socialnopolitične značilnosti razvoja in delovanja sindikalnih organizacij. Razdelitev obsežne študije na več poglavij je zelo ustrezna.

Ustanovitev prvih strokovnih društev in začetki delavskih ekonomskih bojev od 1868 do konca osemdesetih let so bili v razmerah skoraj popolne obrtne svobode in brez državne socialne politike do 1885. Posamezni ukrepi so ščitili delavce v zelo omejeni meri in so imeli bolj značaj represivnih ukrepov zoper posledice neomejenega izkoriščanja in naraščajočega socialnega vprašanja delavstva. Zadnja leta tega obdobja in obdobje, ki ga Stiplovšek označi kot rast socialnodemokratskih strokovnih organizacij v okviru avstrijske Strokovne komisije in ustanovitev prvih krščansko-socialnih strokovnih društev (od začetka devetdesetih let do 1905), so bila leta, ko je država izdelala najboljše kadifikacijo za zaščito delavstva in varstvo njihovih pravic. To so bila tudi v socialno-ekonomskem smislu leta rasti, kar se je nadaljevalo do prve svetovne vojne. Za razvoj sindikalnih organizacij je bila v tem obdobju značilna utrditev razrednih strokovnih organizacij ter ustanovitev central krščansko-socialnih in liberalnih strokovnih organizacij. Sindikati so s svojim kolektivnim nastopanjem prevzemali socialno politiko in varstvo vsega zaposlenega delavstva, ne le sindikalno organiziranega. S sklepanjem kolektivnih pogodb so utrjevali pridobitve mezdnih in stavekovnih gibanj. Za leta prve svetovne vojne je razumljivo, da je v tem času strokovno gibanje označeno s krizo v njegovem delovanju do leta 1917/18, ko se zopet obnavlja in okrepi.

Po koncu prve svetovne vojne in ustanovitvi Kraljevine SHS so nastale nove družbenopolitične in socialnoekonomske razmere. To razdobje 1918 do 1941 je avtor razdelil na 4 poglavja. V prvem je najprej prikazal položaj Slovenije v novi državi, pospešeno industrializacijo in številčno rast delavstva, nato pa delovanje razrednih

strokovnih organizacij, Jugoslovanske strokovne zveze in Narodnosocialistične strokovne organizacije ter stanovske organizacije javnih in zasebnih nameščencev. Obdelal je mezdna in stavkovna gibanja v letih pomanjkanja in visoke inflacije, uspehe na področju nove socialne zakonodaje in ustanov za varstvo delavstva. Prvo obdobje delovanja delavskih strokovnih organizacij v novonastali državi je avtor razmejil z leti 1918—1921 in ga označil kot velik razmah delavskega strokovnega gibanja in njegovo povezovanje v jugoslovanskem okviru. Konec stavkovnega vala 1921 in prepoved komunističnih neodvisnih strokovnih organizacij 1924 je bilo obdobje inflacije in njenega konca z deflacijsko krizo, kodifikacije delavske zaščite pa tudi različnih oblik državne represije za zadušitev socialnih in političnih nemirov. Avtor je v tem poglavju obdelal organizacijski razvoj neodvisnih in socialističnih strokovnih organizacij ter nerazrednih strokovnih organizacij, prikazal njihovo delovanje in prizadevanja za enotno fronto.

Obdobje 1924—1934 zajema leta konjunktore in gospodarske krize, leta parlamentarne demokracije in diktature. Skupne značilnosti ni, posebnih ločnic v sindikalnem oziru pa tudi ne, zato je avtor to obdobje označil za čas, ko so bile pomembne spremembe v razvoju strokovnih organizacij in ko je bil upad njihovih borbenih akcij. V tem poglavju je avtor prikazal organizacijski razvoj Strokovne komisije kot pokrajinske organizacije Ursovih sindikatov in sindikalno politiko KP v Sloveniji do snovanja akcijske enotnosti; razvoj in preobrazbo Jugoslovanske strokovne zveze v napredno delavsko strokovno organizacijo, ki je bila pripravljena za sodelovanje v akcijski enotnosti, prav tako Narodno strokovno zvezo in strokovne organizacije železničarjev, javnih in zasebnih nameščencev. Zelo podrobno in temeljito je obdelal aktivnosti strokovnih organizacij na vseh področjih njihovega delovanja. Zanimiva je tudi osvetlitev podatkov o volitvah delavskih in nameščenskih predstavnikov v delavsko zbornico.

Zadnje obdobje delovanja strokovnih organizacij v stari Jugoslaviji 1934—1941 je avtor označil kot uspešna prizadevanja za akcijsko enotnost strokovnih organizacij in okrepitev njihovega delovanja po eni strani ter vladne ukrepe za utrditev režimskih strokovnih organizacij po drugi strani. To je bil čas novega razvoja v gospodarstvu, rasti industrijskega delavstva, stavkovnega vala 1935/36, akcij za zakon o minimalnih mezdah (s strani delavcev z enim namenom in s strani delodajalcev, a z drugačnim namenom) in Zakona o minimalnih mezdah, pomirjevanju in arbitraži iz leta 1937 z vsemi elementi korporacijskega sistema, ustanovnega kongresa KPS na Cebinah 1937 in vladne prepovedi Ursovih sindikatov konec leta 1940. Avtor je opisal delovanje Strokovne komisije in prizadevanja partije za akcijsko enotnost, opisal je Jugoslovansko strokovno zvezo in Narodno strokovno zvezo v tej funkciji ter ustanovitev in delovanje režimske Zveze združenih delavcev. Izčrpno in pregledno je prikazal delovanje tudi vseh drugih strokovnih organizacij do leta 1941. Po okupaciji so odbori ali skupine delavske enotnosti, nastajajoče na osnovah akcijskega in ljudskofrontnega povezovanja pred vojno, dobili politični značaj kot terenski odbori OF v tovarniških obratih. Avtor je prikazal značilnosti razvoja in delovanje delavske enotnosti od konference Delavske enotnosti 1942 do oblikovanja Enotnih sindikatov 1945.

Poglavje o virih in literaturi obsega vsa bistvena nahajališča podatkov za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Na začetku poglavja avtor ugotavlja, da sta razvoj in delovanje strokovnih organizacij neločljiva sestavina celotnega delavskega gibanja, kar se kaže tudi pri virih in literaturi. Zato so v številnih virih podatki za različne vidike delavskega gibanja, mnogi pisci pa v literaturi hkrati s politično organiziranostjo delavstva obravnavajo tudi njegove strokovne in druge organizacije ter njihovo dejavnost. Veliko je tudi virov, ki vsebujejo le podatke o strokovnem gibanju, ali vsaj v pretežni meri, prav tako pa je že precejšnja bibliografija del, ki obravnavajo posamezna obdobja, akcije in posebnosti iz zgodovine strokovnega gibanja. Nato avtor navede vsa pomembnejša nahajališča arhivskih virov, časopisne in druge tiskane vire, spominsko gradivo, znanstveno-kritične izdaje virov in literaturo, pri tem okvirno navede značaj virov in področja raziskav, ki so jih posamezni pisci opravili, v opombah pa citira konkretno literaturo. S tem je dosegel preglednost teksta in nam posredoval obsežen seznam literature.

Uvodni študiji o značilnostih razvoja, ki obsega več kot tretjino knjige, sledi 14 razprav, ki obravnavajo posamezne strokovne organizacije in društva, stavkovno gibanje, sindikalno politiko KPJ v Sloveniji, oziroma politiko KPJ do sindikalnega vprašanja, prvomajske manifestacije in sindikalno gibanje krajevnega značaja.

Najobširnejša razprava je Zveza rudarskih delavcev za Slovenijo in največja rudarska stavka leta 1923. V njej je avtor prikazal ustanovitev Zveze rudarskih delavcev, njeno dejavnost in organizacijski razvoj, zaostrovanje odnosov med rudarji in TPD in stavke v letih 1922 in 1923; podrobneje oriše priprave na najdaljšo rudarsko stavko in njen potek do zloma konec avgusta 1923, ki pomeni tudi konec stavkovnega vala. Posamezne stavke in stavkovne boje je obdelal še v naslednjih štirih razpravah: Povezanost stavke rudarjev v Sloveniji ter v Bosni in Hercegovini konec 1920. leta;

Stavkovni boji v Ljubljani 1918—1923; Stavkovni boji julija 1919 na Mariborskem območju in Stavkovno gibanje na Slovenskem po oktobrski revoluciji.

Posamezne strokovne organizacije in društva je avtor obravnaval v naslednjih razpravah: Prva strokovna-sindikalna društva na Slovenskem; Preoblikovanje tiskarskega društva na Kranjskem v razredno strokovno organizacijo; Železničarji — prvo jedro revolucionarnega strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem.

Politiko KPJ oziroma KPS do sindikalnega vprašanja je obdelal v naslednjih razpravah: Prepoved Neodvisnih strokovnih organizacij leta 1924 in začetek nove sindikalne politike KPJ v Sloveniji; Ustanovni kongres KPS — spodbuda boju za enotnost slovenskega delavstva. V tej razpravi prikazuje boj za enotnost slovenskega delavstva, kot so ga obravnavali članki v Proleterju, prizadevanja za akcijsko enotnost v drugi polovici 1937. leta in brošuro Edvarda Kardelja Za enotnost slovenskega delavstva, ki je izšla pod Leskoškovim imenom leta 1937.

V posebni razpravi je obdelal prvomajske manifestacije na Slovenskem od revolucionarnega leta 1917 do kraljeve diktature 1929. Krajevni značaj strokovnih organizacij, oziroma razvoj in dejavnost strokovnih organizacij v posameznih podjetjih imajo naslednje razprave: Krščanskosocialne strokovne organizacije slammikarskega delavstva 1907—1922; Stavka na Količevem — najdaljša leta 1935 na Slovenskem; in Delovanje skupine Jugoslovanske strokovne zveze (1936—1941) in Delavske enotnosti med NOB v tovarni sanitetnega materiala na Viru.

Na koncu knjige so dodane kratice strokovnih organizacij in kazalo oseb, krajev, strokovnih in drugih delavskih organizacij in ustanov.

Pričujoča knjiga s svojimi razpravami je res tehten in pomemben prispevek za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Razprave obravnavajo različne oblike organizacijskega razvoja in programskih sprememb delavskih strokovnih organizacij kot tudi različne oblike dejavnosti, posebej stavk in mezdnih gibanj, v njih pa je osvetljeno delovanje različnih ustanov kot so delavske zbornice, inšpekcije dela, javne borze dela, delavski obratni zaupniki. Razprave so tehten in pomemben prispevek k osvetlitvi številnih značilnosti sindikalnega gibanja na Slovenskem od začetkov do enotnih sindikatov.

France Kresal

Ljubomir Antić, Naše iseljenišvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918. Zagreb: Školska knjiga, 1987, 221 str.

Znanstveni sodelavec Centra za istraživanje migracija i narodnosti v Zagrebu dr. Ljubomir Antić je v svoji obsežni knjigi predvsem o hrvaških izseljencih v Južni Americi v obdobju pred in med prvo svetovno vojno ter o njihovih odnosih do nastajajoče jugoslovanske države strnil svoje dolgoletne raziskave in številne objave o hrvaških izseljencih v Južni Americi. Poleg že obstoječe, ne ravno posebno bogate literature in publiciranih virov o tem pred njim še zelo malo proučenem vprašanju, je dobil precej dragocenih podatkov v kompletih izseljeniških časopisov Domovine, Jugoslovanske domovine, Pokreta, Jugoslavije i Jugoslovanske države, Jadrana, Jugoslovanskog oslobođenja in Jugoslavije, kot tudi v arhivih izseljeniških organizacij, predvsem arhivu osrednje Jugoslovanske narodne obrane iz Južne Amerike, ki ga skoraj kompletno hranijo v zgoraj omenjenem zagrebškem Centru in je dovolj strokovno urejen. Uporabil je tudi vire, ki so v Arhivu Jugoslovanskega odbora in jih hrani Zgodovinski arhiv JAZU v Zagrebu, pritegnil pa je tudi podatke, ki so mu jih dali izseljenci in bivši diplomatsko-konzularni predstavniki Jugoslavije v Južni Americi.

Avtor je knjigo razdelil na sedem poglavij, od katerih je prvo posvetil zgodovini »naših izseljencev« v Južni Americi do prve svetovne vojne. Najštevilnejši so bili izseljenci iz Dalmacije. Razčlenil je vzroke za izseljevanje, predvsem prenaseljenost te pokrajine, kot tudi znani vinski sporazum Avstrije z Italijo, ki je katastrofalno vplival na dalmatinsko vinogradništvo, kot enega vzrokov pa je naglasil tudi protiavstrijsko razpoloženje prebivalstva. Prikazal je še številčno stanje izseljencev, rast njihovih kolonij, med katerimi so bile najpomembnejše Punta Arenas ter Antofagasta in Santiago v Čilu, Oruro, Potosi in Uyuni v Boliviji, Lima, Calao in Cerro de Pasco v Peruju ter Buenos Aires v Argentini. Avtor temeljito prikaže tudi narodnostno, starostno, spolno in socialno strukturo izseljencev. Narodnostno so sestavljali veliko večino dalmatinski Hrvati, po spolu so prevladovali moški, po poklicih nekvalificirani in kvalificirani delavci ter trgovci. Podrobno so prikazane tudi izseljenske organizacije in društva, časopisje, povezave izseljencev z matično domovino, stopnja njihove narodnostne zavesti ter razvoj jugoslovanske ideje med njimi.

Po tem uvodu se avtor posveti svoji osrednji temi: odnosu jugoslovanskih izseljencev v Južni Americi do nastajanja jugoslovanske države v letu 1918. V drugem

poglavju predstavlja razmere med izseljenci na začetku vojne, njihovo razdelitev na »avstrijake« in »jugoslovanske«, na začetke gibanja za podporo Srbiji in Črni gori, zbiranje »okrog listov Domovina, Pokret in Jugoslavija, ustanovitev politične in ekonomske organizacije Jugoslovanske narodne obrane, lastnice časopisa Jugoslavija ter spor med skupinama okrog Pokreta in Jugoslavije za vodstvo v jugoslovanskem izseljenskem gibanju. V tretjem poglavju prikazuje prve stike Jugoslovanskega odbora in skupne akcije z izseljenci in začetek zbiranja dobrovoljcev med južnoameriškimi izseljenci ter prizadevanj za organiziranje enotne izseljenske organizacije. Naslednje poglavje je posvečeno dejavnosti mladih in ustanovitvi organizacije Jugoslovanske ujedinjene omladine, v kateri je vidno deloval tudi Slovenec Vladislav Fabjančič, ter odnosom v »trikotniku«: Jugoslavenski odbor, Jugoslovanska narodna obrana ter Jugoslovanska ujedinjena omladina. Peto poglavje nam predstavi nastanek, razvoj in organiziranost Jugoslovanske narodne obrane, njene odseke ter kadrovsko politiko, spore znotraj nje, zlasti med »aristokrati« in »demokrati« v Antofagasti ter spore v Punta Arenasu, za katere je bil povod delovanje tamkajšnjega srbskega konzula, vpliv masonstva in ruske februarke revolucije, razvoj organizacije JNO v Argentini ter mednacionalne odnose med izseljenci v Južni Ameriki. Naslednje, šesto poglavje obravnava odnos JNO do Jugoslovanskega odbora, do Srbije, izseljenskega gibanja v ZDA ter vojaško vlogo izseljencev-dobrovoljcev pri nastajanju jugoslovanske države. Sedmo poglavje je posvečeno izseljenski koncepciji bodoče jugoslovanske države, zlasti pobudam lastnika in urednika glasila Sloboda v Antofagasti in člana senata JNO Ivana Krstulovića, ki se je zavzemal za federalistično zasnovo bodoče države in se zato razšel z JNO. Sedmo poglavje obravnava zaključno fazo izseljenskega gibanja v odnosu do delovanja Jugoslovanskega odbora ter novonastale jugoslovanske države. Svoje osnovne ugotovitve strne avtor v zaključku knjige, kjer objavlja tudi povzetek v španščini, seznam uporabljene literature in kazalo osebnih imen.

Antićeva knjiga nedvomno zasluži posebno pozornost zaradi svojega jasnega in sistematičnega pristopa, dobre metodološke zasnove, izčrpne obdelave teme in za nas Slovence ne nazadnje tudi zaradi temeljitega prikaza vloge Vladislava Fabjančiča. Seveda bi bilo treba nekatere trditve v knjigi nekoliko kritično dopolniti. Omenimo le eno, ki se dostikrat pojavlja v delih, ki obravnavajo vprašanja izseljevanja iz Avstro-Ogrske. Antić ugotavlja, da zaradi dveh razlogov nimamo natančnih podatkov o številu naših izseljencev v Južno Ameriko pred 1. svetovno vojno: ker »niso bile vodene izseljenske (država emigracije) in priseljenske (država imigracije) statistike«. Ob tem, ko naj bi obstajali po zdaj prevladujočem mnenju na državnih ravni zelo skromni statistični in arhivski viri za izseljevanje iz Avstro-Ogrske, pogosto pozabljamo, da zelo raznovrstni in pogosto tudi bogati viri za to vprašanje obstajajo na nižjih oblastevnih ravneh, zlasti na občinskih in okrajnih. Nižje oblasti so te podatke zbirale predvsem za informiranja višjih oblasti, zlasti o strukturi in obsegu izseljevanja. Pregledno razpravo o tovrstnih virih je napisal Marjan Drnovšek v 3. številki Kronike XXXVI/1988. Kljub takim dopolnitvam pa pomeni Antićeva knjiga pomembno obogatitev našega znanja o zgodovini našega izseljenstva in pomembno prispeva k zmanjšanju zaostanka pri njegovem proučevanju.

Andrej Vovko

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XV, knjiga 1. O učešću Hortijevske Mađarske u napadu i okupaciji Jugoslavije 1941—1945. Beograd, 1986., Budimpešta 1986. (Vojnoistorijski institut).

Zbornik je zanimiv tudi za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji, saj lahko bolje razumemo okupirani del Prekmurja, ki so ga imeli v svojih rokah Madžari. Mnoge netočnosti so dandanes zaradi prosploševanja in izenačevanja. Toda zavdati se moramo, da je bilo Prekmurje tudi v času okupacije nekaj posebnega, saj je spadalo pod drugo okupacijsko državo, ki je imela svoje načrte in politiko, kar je vedela kljub sodelovanju v osi diplomatsko voditi.

V omenjenem zborniku na str. 628—629 pri enem od dokumentov (št. 216. Budimpešta, 5. decembra 1944) komentar ni točen in je hudo pomanjkljiv ter resne raziskovalce lahko zavede v napačno obravnavanje, pisanje in citiranje. Tukaj med ostalim piše: »Totalna mobilizacija njilašovaca proširila se januara 1945. i na dečake od 12 godina. Komande slovenačkih narodnooslobodilačkih jedinica činile su sve da spasu ovu mladež. Od ovih omladinaca formirano je više odreda, tako i **Gorički NOP odred** (podčrtal F. K.) pod komandom Alojza Škrjanca - Mirka. Ovi odredi izvršili su mnoge akcije protiv fašista i u vatrenim okršajima mnogi mladi rodoljubi poginili su herojskom smrću. U toku jednog oružanog sukoba, **22. marta** (podčrtal F. K.), poginuo je takođe i hrabri **komandant** (podčrtal F. K.) odreda. Sahranili su ga u selu Sakalovci

(Szakonyfaluban) i na nadgrobnom obeležju napisali su na mađarskom jeziku sledeće: »Ovde počiva Alojz Škrjanc - Mirko, slovenački partizan, koji je pao za slobodu slovenačkog i mađarskog naroda.« (Ferdo Godina: Prekmurje..., str. 185). Poslednje žrtve terora njilašovaca bile su 10 muškaraca i dve žene koje su pogubili u Murskoj Soboti 31. marta 1945. Grad je sutradan bio oslobođen. Slična krvoprolića besnela su i u drugim murskim gradovima i naseljenim mestima, ali o tome ne raspoložemo pismenim dokumentima.«

Jasno je, da se je imenovala enota Prekmurska četa (prim. Godina, Prekmurje, str. 197) in ne »Gorički NOP odred« kot je to v omenjenem komentarju. Po besedah takratnega člana PO OF za Štajersko Frančeka Majcna so o odredu v Prekmurju sicer razmišljali, odbor je govoril o odredu, ki bi ga bilo potrebno ustanoviti in ki bi se naj zadrževal na Goričkem in imel mobilizacijsko funkcijo. Toda do ustanovitve odreda ni prišlo. Po besedah F. Majcna je prišla Breda (Jelica Golob) v drugi polovici januarja ali v februarju čez Muro in z njo je prišel Alojz Škrjanc kot njen spremljevalec. Dan ali dva pozneje so ga vključili v četo in mu dali nalogo namestnika komandirja čete. Komandir je bil Filip Korošec - Bor. Ko je bil Bor v Bodoncih ranjen (16. 3. 1945), je bil Škrjanc postavljen za komandirja čete, in to je bil tako dolgo, dokler ni v Sakalovcih padel. Oboroženi spopad ni bil 22. marca, kot je zapisano v komentarju, kajti podatki so drugačni. Alojz Škrjanc - Mirko je padel 21. marca 1945 (prim. F. Godina, Prekmurje 1941—1945, str. 200—203; Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju, str. 443). Poslednje žrtve fašističnega nasilja niso bile dobesedno pogubljene v Murski Soboti, ampak točneje v Črnskih mejah (gozd v bližini Murske Sobotne).

Murska Sobota je bila osvobojena »sutradan«, kar je poetični in ne zgodovinski izraz. To dejansko pomeni naslednji dan, kvečjemu bližnjo prihodnost. Murska Sobota je bila uradno »osvobojena« 3. aprila 1945, če že govorimo o datumih. (Prim. Godina, Prekmurje, str. 207.)

Franček Majcen je uredništvo in urednika že opozoril na napako, najbolj glede samega odreda oziroma čete. Kot je povedal, je dobil navdse šaljiv (za zgodovino nesprejemljiv) odgovor, češ: bodite veseli, da smo vam iz čete naredili odred; s tem smo vas vsaj povišali. Pri vsem tem pa vseeno mislim, da je treba omenjene napake priznati, upoštevati in zadevo ustrezno popraviti, da bi ne prišlo v bližnji ali bodoči prihodnosti do neljubih polemik in izkrivljanj.

Franc Kuzmič

Dragan Veselinov: Sumrak seljaštva, Ekonomika. Zbirka Ekonomija i politika, Beograd, 1987. 282 str.

Pred nami je sila zanimivo delo mladega beogradskega profesorja politične ekonomije, ki je prvo delo o podobni tematiki objavil že 1981. leta. V pričujoči knjigi se ukvarja s položajem kmetijstva v Jugoslaviji od 1945. leta pa vse do današnjih dni. Razdelil jo je na tri velika poglavja, v katerih obravnava, z obilico statističnega materiala, vsakokratni položaj kmetijstva v različnih časovnih obdobjih.

V prvem poglavju piše o ekonomskem stanju kmetijstva ob koncu NOB, to je v letu 1945. Na začetku na kratko oriše stanje pred drugo svetovno vojno in posebej izpostavi razdrobljeno posestno strukturo (kmetija je imela povprečno le 1,03 hektarja zemlje), agrarno prenaseljenost in zanemarljivo uporabo tehničnih in kemičnih sredstev v proizvodnji. V nadaljevanju piše še o stopnji uničenja dežele med drugo svetovno vojno. Pri tem zapiše, da je vrednost materialnih izgub v Jugoslaviji dosegala kar 17 % vrednosti vseh materialnih izgub osemnajstih zavezniških držav. Pravi, da je bilo to kar 1,4-krat večja škoda kot jo je utrpela Velika Britanija. V podkrepitev svoje trditve navede še celo vrsto podatkov, ki kažejo na naravnost grozljivo stopnjo uničenja proizvodnih dejavnikov v Jugoslaviji, poleg še tako velikih človeških žrtev. Navedimo tukaj le nekatere podatke. Tako je bilo uničeno 289.000 kmetij z vsem živim in mrtvim inventarjem. 295.000 hektarjev gozda je bilo opustošeno, kar 175.000 pa spremenjeno v puščavo. Slaba četrtina obdelovalne zemlje je bila opustošena, kar je takoj po vojni povzročilo večjo stopnjo agrarne prenaseljenosti in močno zmanjšalo akumulativno sposobnost kmetijstva v primerjavi s predvojnimi obdobjem. V nadaljnjem tekstu nato niza še veliko podatkov o deležu škode v posameznih vejah kmetijstva.

V drugem obsežnejšem poglavju se Veselinov posveti ekonomskemu položaju kmetijstva v letih 1945—1957. Tako obravnava najprej agrarno reformo in kolonizacijo, nato splošno gospodarsko politiko, zemljiški maksimum, prepoved uporabe traktorjev, težkih kmetijskih strojev in najete delovne sile na privatnih kmetijah, ki je veljala vse do srede petdesetih let, ko je bilo kmetom dovoljeno kupovati rabljene traktorje in stroje. Ta prepoved je bila odpravljena šele v letu 1967., ko so prenehali

prepovedovati in omejevati pravice kmetov do uporabe in nakupovanja moderne kmetijske mehanizacije. Na koncu poglavja pa piše o kmečkih obdelovalnih zadrugah in vlogi kmetijstva v prvem petletnem planu. Za kmečke obdelovalne zadruge pisec pravilno trdi, da so predstavljale posnemanje kolhozne politike v Sovjetski zvezi.

Osnovno značilnost tega obdobja vidi Veselinov v državnoadministrativnem upravljanju in odpravi vseh oblik razrednega izkoriščanja na vasi. Ekonomski položaj kmetijstva je bil v tem času izrazito depresiven, ker so oblasti, v času prvobitne socialistične akumulacije, ki je tudi značilnost tega obdobja, na račun kmetijstva gradile industrijo in infrastrukturo (administracija, šolstvo, zdravstvo, ...). Za oblast so bili kmetje samo proizvajalci pridelkov za nekmetijske dejavnosti, menjava pa je bila zasnovana na državno določenih neekvivalentnih razmerjih v izrazito škodo kmetijstva. Značilnost tega obdobja je tudi zakonsko omejevanje krepitve ekonomske moči kmeta, primer traktorjev in maksimuma, kar se je opravičevalo s potrebo preprečevanja kapitalizacije jugoslovanske vasi, ker naj bi se kapitalistični odnosi porojevali vedno in povsod, kjer obstoja privatna lastnina. Odsevi take ideologije se, po Veselinovu, čutijo tudi v sodobni teoriji in praksi jugoslovanskega kmetijstva. Veselinov nadalje pravi, da je politični strah pred ekonomsko svobodnim kmetom prišel najbolj do izraza v poskusih administrativne kolektivizacije jugoslovanskega podeželja. Ponavadi je tudi v slabem kal dobrega, in tako je bilo tudi to pot, saj je ponesrečena kolektivizacija odprla možnost teoretske in politične kritike dotedanje kmetijske politike, ki je vzpodbudila drugačno razmišljanje, kasneje pa tudi izvajanje drugačnih konceptov razvoja kmetijstva.

V tretjem, najobsežnejšem poglavju, se Veselinov posveča agrarni politiki in razvoju samoupravljanja v kmetijstvu od 1957. leta pa do današnjih dni. Grobo rečeno je poglavje razdelil na tri podpoglavja, in sicer na obdobje socialistične kooperacije, ki naj bi trajalo približno do 1974. leta, obdobje združevanja dela in sredstev in prihajajoče obdobje, v katerem je podal perspektive razvoja kmetijstva do leta 2000.

V prvem delu je podana celovita podoba jugoslovanskega kmetijstva od konceptov kooperacije, njenih oblik, ekonomskih osnov in do izvajanja samoupravljanja v kmetijstvu v tem času. Velik del poglavja je posvečen tudi spreminjanju posestne in demografske strukture jugoslovanske vasi, pri čemer zlasti opozori na staranje in feminizacijo kmečkega prebivalstva. V posameznih razdelkih obravnava tudi gibanje cen zemlje in kmetijskih pridelkov, davčne obremenitve, deagrarizacijo ter družbeno in kulturno modernizacijo vasi. Ker je Veselinov želel podati celovito podobo, je razumljivo, da piše tudi o kmetijstvu v jugoslovanskih srednjeročnih načrtih. Dragocečnost tega pisanja je v primerjavi načrtovanih vrednosti z doseženimi ter v sprotnem pojasnjevanju vzrokov odstopanj navzgor ali navzdol.

V drugem delu je ravno tako natančno obdelal koncepte in uresničevanje politike združevanja dela in sredstev v kmetijstvu. Na koncu je analitično orisal vlogo kmetijstva v srednjeročnih načrtih od 1976. do 1985. leta in ekonomske rezultate take politike. Zapisal je, da so organizacijski dosežki v času združevanja dela in sredstev bistveno slabši od podobnih v času kmečkih obdelovalnih zadrug in socialistične kooperacije, kar je tudi razumljivo, saj oblast ni nastopala s tako silo kot prej, temveč je odločanje o združevanju prepustila kmetom samim. Nasprotno temu so ekonomski rezultati v tem obdobju bistveno boljši, kar je posledica neintergriranosti več kot tretjine kmetov v ta sistem, preostali integrirani pa so bili vključeni le s klasičnimi kratkoročnimi in dolgoročnimi kupoprodajnimi pogodbami.

V zadnjem delu tega poglavja poseže Veselinov v prihodnost. Skuša orisati možno projekcijo razvoja kmetijstva do konca tisočletja. Pri tem je upošteval tako splošni ekonomski razvoj dežele, in v tem okviru tudi kmetijstva, kot gibanje števila in strukturo prebivalstva, spreminjanje posestne strukture in še posebej možni razvoj živinoreje, medtem ko je ostale kmetijske panoge obdelal v okviru splošnega ekonomskega razvoja. Knjigo zaključujeta povzetka v angleščini in francoščini.

Vsekakor je knjiga Dragana Veselinova izjemno zanimiva tudi za zgodovinarje, če ne zaradi drugega pa zaradi specifičnega pristopa, ki je pri zgodovinarjih neobičajen, in obilice statističnih podatkov, ki bodo piscu zgodovinskega sintetičnega prikaza te problematike še kako koristili. Še zlasti pa se njena vrednost poveča, ker je to prvi celovit pregled položaja jugoslovanskega kmetijstva od 1945. leta pa do današnjih dni, za katerega lahko zatrdimo, tudi na osnovi spoznanj iz te knjige, da je bilo in je še vedno zapostavljeno glede na druge gospodarske panoge. Veselinov je prepričan, da Jugoslavija izvaja zgodovinsko zgrešeno kmetijsko politiko, osnovni vzrok te zgrešenosti pa vidi v antievropski ideologiji jugoslovanske politične zavesti, ki je po moči radikalna, po kvaliteti pa konstantno krizna. Na koncu kaže poudariti, da je glede na vsebino naslov knjige popolnoma primeren, pa čeprav bi bilo avtorju in bralcem ljubše, če bi lahko pisali o svitu kmetijstva v tem obdobju, namesto o somraku.

Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije. Ljubljana, I/1978 do X/1987.

Desetletnica izhajanja osrednje arhivistične revije ponuja priložnost, da se ozremo na vsebino nad 1300 strani obsegajočih desetih zvezkov Arhivov. Od ugotovitve pred skoraj dvema desetletjema, da »na lastno znanstveno glasilo arhivov v Sloveniji ni misliti« (Arhivi v Sloveniji, Ljubljana 1970, str. 29) je to res lep razvoj. Še več: poleg Arhivov izhajajo od leta 1978 tudi *Sodobni arhivi*, zborniki vsakoletnih posvetovanj Arhivskega centra za strokovno-tehnična vprašanja pri Pokrajinskem arhivu Maribor, od konca leta 1985 še informativna *Obvestila Arhiva SR Slovenije*, če publikacije *Škart, arhivski občasnik*, ki ga je jeseni 1986 pripravila skupina delavcev ljubljanskega zgodovinskega arhiva, niti posebej ne omenjamo.

Arhivi, ki so začeli izhajati 1978 kot glasilo Arhivskega društva Slovenije in že naslednje leto postali tudi glasilo slovenskih arhivov, so si že v prvi številki zastavili nalogo: da »morajo združiti arhivske delavce in jih spodbuditi, da bodo arhivska vprašanja tudi teoretično obdelovali, objavljali dosežke, izmenjavali izkušnje in polemizirali ob rešitvah« (I/1978, str. 5). Zasnova revije je ostala praktično ves čas ista. Osrednji rubriki člankov in razprav (ta najpogosteje obsega prispevke z zborovanj in posvetovanj arhivskih delavcev) sledijo obvestila o pomembnejšem gradivu v domačih in tujih arhivih, rubrika iz prakse za prakso in obilica poročil: o delu arhivov in o publikacijah. Vsako, navadno dvojno številko, zaključujejo koristne nove pridobitve slovenskih arhivov, bibliografija arhivskih delavcev in osebne vesti.

V rubriki članki in razprave je tako zbrana bera arhivskih zborovanj in posvetovanj od 7. zborovanja v Slovenj Gradcu leta 1974 naprej, z izjemo zborovanja v Kočevju, ko je izšla posebna publikacija (Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi, Ljubljana 1978). Tako predstavlja ta rubrika vprašanja usklajevanja dela arhivov s programom zgodovinopisja, na Slovenijo in Slovence nanašajo če se arhivsko gradivo v arhivih zunaj Slovenije (I/1978), problematiko upravnih organov in njihovo arhivsko gradivo za območje Slovenije od srede 18. stoletja do danes (II/1979), strokovna vprašanja valorizacije ustvarjalcev, arhivskih evidenc, vodnika in usmeritev arhivske službe v prvi polovici 80. let (III/1980) ter arhivsko gradivo za slovensko gospodarstvo od srede 19. stoletja do danes, kar je bila osrednja tema 10. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Ankaranu (IV/1981). Razmeroma tenka številka petega letnika (V/1982) je prinesla dvoje temeljnih člankov o urejanju in popisovanju arhivskega gradiva (J. Žontar) in o kriterijih valorizacije (vrednotenja) dokumentarnega gradiva (V. Žumer), poleg prispevkov o narodnoosvobodilnem tisku in o emonskem arhivarju. Osrednja rubrika naslednjega letnika (VI/1983) je bila obsežnejša. Vsebovala je referate z zborovanja v Čatežu na temo arhivsko gradivo družbenopolitičnih organizacij in društev. Obravnava te teme je bila »odraz stanja oziroma pomena, ki ga ima to področje družbenega udejstvovanja v arhivih po Sloveniji« (prav tam, str. 150). Prispevki s seminarja s seminarja o uporabi računalnika v arhivih — ta je bil ob 30-letnici arhivskega društva — tvorijo glavni del osrednje rubrike sedmega letnika (VII/1984), kjer najdemo še članek o kartografskem gradivu. Osmi letnik (VIII/1985) je prinesel referate z 12. zborovanja arhivskih delavcev v Ormožu o arhivskem gradivu družbenih dejavnosti: otroškem varstvu, socialnem skrbstvu, šolstvu in zdravstvu, pa tudi s slovensko-bavarskega arhivskega dne. Tam se je razpravljalo o organizaciji arhivov in težišču strokovnega dela na eni in drugi strani. Deveti letnik (IX/1987) je bil tematski, saj je cela številka obsegala referate in diskusijo s posvetovanja o tehnični dokumentaciji kot delu kulturne dediščine. Glavna tema jubilejnega desetega letnika (X/1987) je bila valorizacija dokumentarnega gradiva. Rubrika članki in razprave je prinesla dobro polovico od skoraj tridesetih referatov z zborovanja v Portorožu, pa še tri o izobraževanju arhivarjev v registraturah, o gradivu zdravstvenih organizacij in o arhivski zakonodaji. Enajsti letnik, ki je že izšel, pa prinaša še preostale prispevke o valorizaciji ter referate s posvetovanja ob 100-letnici Arhiva SR Slovenije.

Poleg tako predstavljene vsebine člankov in razprav naj opozorimo še na temo o *arhivski zakonodaji*, ki je bila prisotna v Arhivih bodisi kot pregled arhivske in spomeniško-varstvene zakonodaje (A. Zaletelj, III/1980) ali pa kot prikaz nove zakonodaje s tega področja (J. Žontar, IV/1981). V tem in naslednjih dveh letnikih so objavljeni tudi zakonski predpisi, ki se nanašajo na področje varstva kulturne in naravne dediščine. Podobno opozorilo zaslužijo tudi posamezne *zgodovinske študije*, največkrat pripravljene kot uvodni prispevek posameznih zborovanj. Tako najdemo v Arhivih predstavljeno območje Gornje Radgone do začetka 17. stoletja (J. Mlinarič, II/1979), rod Marije Javeršek, matere Josipa Broza-Tita (J. Kos - E. Umek, III/1980), pa prispevke o jezuitu Gabrielu Gruberju v Rusiji (I. V. Čurkina, IV/1981), strukturi delavstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno na podlagi moštvenih knjig (J. Fischer, IV/1981), nato o grbu SR Slovenije (J. Kos), salzburškem Posavju do konca 16. stoletja (J. Mlinarič) in nacističnih deportacijah z območja brežiškega okrožja

1941—1942 (J. Vurcer: vse v VI/1983). V zadnjih letnikih so še članki o križnikih pri Veliki Nedelji (A. Ožinger) in Ormožu v zgodovini (P. P. Klasinc: oboje v VIII/1985) ter o ribolovu na srednjeveškem piranskem območju (D. Mihelič v X/1987).

Rubriki obvestila o pomembnejšem gradivu v domačih in tujih arhivih lahko sledimo od tretjega letnika (III/1980), ko je predstavljeno gradivo za zgodovino Slovencev v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku (M. Smole), nato (IV/1981) viri za zgodovino turških vpadov od 1580 do 1589 (V. Simoniti), gradivo c. kr. finančnega ministrstva na Dunaju (E. Umek) in Arhiv Slovenskega šolskega muzeja (A. Vovko). V petem letniku (V/1982) je predstavljeno gradivo sitarske in žimarske zadruge v Stražišču pri Kranju (R. Mladenovič), gradivo o vodnih napravah na Kamniškem in Domžalskem (D. Bahun) in privatna fonda Lojzeta Udeta in Ivana Murnika (P. Ribnikar). Ta rubrika obsega še za nas zanimive prispevke o medvojnih filmskih tednikih v Bundesarchivu v Koblenzu (I. Nemanič), o kolonizaciji Slovencev v NDH v času 1941—1945 (S. Sarič) in o novoletnih govorih ljubljanskega župana Ivana Hribarja 1896—1909 (M. Drnovšek), ki jih najdemo še v naslednjem, sedmem letniku. Nato so objavljeni še (VIII/1985) prispevki o Ljubljani z okolico v luči jožefinskih deželnih merjenj (E. Umek), o karti Evrope miru iz leta 1866 (R. Savnik - E. Umek) in o filmskem gradivu v inštitutu Luce v Rimu (I. Nemanič). Deseti letnik prinaša v tej rubriki regeste pisem Mihaela Šuttaka, upravnika posesti knezov Batthyanyjev v Prekmurju (I. Voje), pregled pomena vatikanskih arhivov za zgodovino Balkana (M. Jačov) in kratak zapis o restavraciji mostu na cesti Ptuj—Krapina leta 1612 (K. Šamperl - Purg).

Preverjanju različnih rešitev strokovnih problemov v praksi je namenjena rubrika iz prakse za prakso, ki se pojavlja od četrtega letnika (IV/1981), ko je predstavljeno mikrofilmanje gradiva občine Kranj (M. Pohar), navodilo za odbiranje arhivskega gradiva osnovnih in srednjih šol (V. Žumer), pa tudi oprema arhivskih skladišč. Naslednji letnik (V/1982) je prinesel navodilo za odbiranje arhivskega gradiva družbenopolitičnih organizacij (L. Ciglar) ter članek o valorizaciji dokumentarnega gradiva v SZ (V. Žumer), haški konvenciji o varstvu kulturnih dobrin (I. Komelj) in mestu arhiva v izobraževanju (M. Grabnar). V šestem letniku (VI/1983) sta bila predstavljena fond občine Ribnica 1839—1947 in metodologija njegovega urejanja (D. Bahun), ter navodilo za odbiranje arhivskega gradiva družbenopolitičnih organizacij, tokrat na republiški ravni (M. Jeraj), v sedmem (VII/1984) pa urejanje in popisovanje arhivskega gradiva društev (B. Rozman). Osmi letnik je prinesel prispevek o zgodovinskih obletnicah in arhivih (M. Oblak-Čarni), deseti letnik (X/1987) pa ima v tej rubriki dva članka — o poizkusni avtomatski obdelavi podatkov arhivskega gradiva (M. Bizjak) in krajše spraševanje, kateremu viru je verjeti (B. Rozman).

Od petega letnika (V/1981) naprej so Arhivi prinašali tudi delovna poročila in plane arhivov, a zaradi neaktualnosti — ko so bili plani za določeno leto objavljeni, je to (skoraj) že minilo — je rubrika z letnikom VIII/1985 prenehala. Vključevala je poleg Arhiva SR Slovenije še vseh šest regionalnih arhivov in Arhiv IZDG. Tudi rubrika nove pridobitve slovenskih arhivov je nekoliko selektivna, saj sledi pridobitvam Arhiva Slovenije, mariborskega pokrajinskega in ljubljanskega zgodovinskega arhiva od leta 1976 (I/1978), pridobitvam ostalih štirih regionalnih arhivov, Arhiva IZDG in Nadškofijskega arhiva Ljubljana pa od leta 1977, čeprav nekateri predstavljajo svoje pridobitve redkeje in zato za več let skupaj. V tej vedno zanimivi in tudi za raziskovalce uporabni rubriki je v desetem letniku (X/1987) objavljen seznam novo pridobljenih fondov v letu 1986. Tudi rubrika bibliografija arhivskih delavcev ne predstavlja strogo »letno produkcijo«, temveč navadno seže še kakšno leto nazaj — in podobno kot pri poročilih ter novih pridobitvah ostajajo specialni arhivi v senci ilegale. Bibliografijo prispevkov o arhivih in arhivistiki, objavljenih v sredstvih javnega obveščanja, so začela prinašati Obvestila Arhiva SR Slovenije (II, 1986, št. 4), ki objavljajo tudi poročila o delu tega in še kakšnega arhiva ter druge informativne prispevke.

Rubrika osebne vesti je doslej trikrat prinesla prikaz kadrovskega sprememb v arhivih v letih 1945—1977 (I/1978) in 1977—1979 (II/1979) ter 1980—1985 (VIII/1985), objavlja pa še zapise ob jubilejih in nekrologe.

V prvih dveh letnikih (I/1978 in II/1979) revije Arhivi je na koncu dodanih še nekaj tujejezičnih povzetkov objavljenih člankov, s tretjim letnikom (III/1980) je glasilo slovenske arhivistike dobilo slovensko-angleške sinopsise (a brez povzetkov), od naslednjega letnika pa je najti poleg povzetkov večjega števila člankov tudi sinopsise. V zadnjih letih so povzetki v nemščini. Od letnika IX/1986 imajo Arhivi tudi trijezično kazalo (še italijansko in rusko, oziroma v desetem letniku italijansko in nemško). Naj vsaj omenimo še, da enajsti letnik Arhivov (XI/1988), ki je izšel v začetku leta 1989, prinaša tudi dragoceno bibliografsko kazalo revije za prvo desetletje njenega izhajanja, ki jo je razvrščeno po UDK sistemu pregledno pri-

pravila M. V. Erjavec, a je površnost pri tisku žal onemogočila večjo uporabnost abecednoimenskega kazala.

Revija, ki jo urejuje uredniški odbor, v katerem so zastopniki slovenskih arhivov (glavna urednica E. Umek do VIII/1985, nato V. Kološa) večkrat izhaja ob zavzetosti dveh-treh ljudi. Pri tem velja omeniti vsaj še prizadevanja obeh tehničnih urednikov (M. Kafol, B. Rozman) za njeno izhajanje. Arhivi sicer niso brez tiskarskih pomanjkljivosti, a upati je, da se bo ob oblikovno bolj mikavni naslovnici zadnjih dveh števil našla volja in čas tudi za to, saj je vsebinska raven revije solidna. Odprti za vsa aktualna vprašanja arhivov in arhivistike, objavam virov in prikazom arhivskega gradiva, si žele Arhivi tesnejšega sodelovanja zgodovinarjev — uporabnikov arhivskega gradiva kot bralcev in piscev revije.

Branko Šuštar

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Finančni obračun izhajanja Zgodovinskega časopisa 42/1988 izgleda v primerjavi s predhodnim letnikom (prim. ZČ 42/1988, št. 1, s. 155) takole:

Dohodki	Letnik 1988 din	Letnik 1987 din
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	88,306.406	38,978.000
Dotacija Kulturne skupnosti Slovenije	16,888.000	6,000.000
Dotacija Področne izobraževalne skupnosti za družboslovje	2,644.926	1,679.800
Dotacije drugih sofinancerjev	16,590.000	2,180.000
Naročnina	7,824.000	2,706.000
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	1,980.000	845.000
Prodaja knjig Zbirke ZČ	1,640.000	1,478.000
Obresti	5,100.000	0
Skupaj	140,973.332	53,866.800

Izdatki	Letnik 1988 din	Letnik 1987 din
Tiskarski stroški rednih števil	77,462.990	20,258.050
Tiskarski stroški ponatisov	5,208.700	10,523.565
Tiskarski stroški Zbirke ZČ	5,830.000	3,481.925
Avtorski honorarji	40,814.715	16,322.645
Uredniški honorarji	4,245.000	1,847.000
Stroški uredništva in uprave	8,245.000	3,604.300
Skupaj	141,585.725	56,037.485
Razlika	-612.393	-2,170.685

K lanskemu obračunu je treba povedati, da je sedaj primanjkljaj že v celoti pokrit z nekaterimi naknadnimi subvencijami in z dotokom naročnine in prodaje. V strukturi dohodkov letnika 1988 sta se precej zmanjšala deleža Raziskovalne skupnosti in Izobraževalne skupnosti, povečale so se subvencije drugih (predvsem Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete in nekaj tudi Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU), nova pa je postavka obresti. Povečanje tiskarskih stroškov je v odstotkih še večja od izkazanega, saj je pri primerjavi treba upoštevati, da je bil letnik 1988 opazno tanjši od predhodnega. Pri izplačilu honorarjev smo lovili vsaj spodnjo mejo s spozrazumom med založbami in avtorji predpisanih zneskov.

2. Zahvaljujemo se tistim članom-naročnikom, ki so po našem pozivu v prejšnjem zvezku ZČ že poravnali naročnino. V začetku junija bomo (smo) razposlali položnice vsem zamudnikom in jim do konca meseca omogočili plačilo še nerevalorizirane naročnine (32.000 din, upokojenci 24.000, študentje 16.000). Od 1. 7. 1989 bodo za ZČ 1989 veljale naslednje cene: člani zgodovinskih in muzejskih društev 52.000 din, člani upokojenci 39.000 din, študentje 26.000 din in domače ustanove 80.000 din letno.

3. Za poletno številko ZČ so v tiskarni že postavljene razprave Andreja Pleterskega, Igorja Grdine, Ignacija Vojeta, Predraga Beliča in Marjana Britovška, tako da upamo, da bo izšla do predvidenega roka 30. julija.

Janez Stergar

UDK 325.252 (73=863) :329.15 "1938"

VOVKO Andrej, mag., višji raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 4

»Spansko pismo« Dragotina Gustinčiča Etibinu Kristianu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 571—574, cit. 6 v.

Sn. (En., Sn., En.)

Slovenski socialdemokrat in kasnejši komunist Dragotin Gustinčič je leta 1938 pisal iz Spanije v ZDA svojemu nekdanjemu strankarskemu tovarišu, znatnemu socialdemokratskemu politiku Etibinu Kristianu in med drugim napadel pisanje ameriških izseljenških časopisov »Proletarca« in »Prosvete« o Sovjetski zvezi, španski državljanski vojni in komunizmu na splošno ter se zavzel za skupen nastop delavsiva pred naraščajoči fašistični nevarnosti.

Pismo je zanimiva ilustracija medvojnih razmer tako med Slovenci v matični domovini kot v izseljenstvu.

Avtorski izvleček

UDK 903 "632/633" (497.12)

JOSIPOVIC Draško, dipl. arheolog, YU-64000 Kranj, Oldhamska 8

Paleolitska in mezolitska najdišča na prostem v Sloveniji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 17—24, cit. 61

Sn. (De., Sn., En.)

Na področju današnje Slovenije je bilo do leta 1987 odkritih 21 paleolitskih in mezolitskih najdišč na prostem. Kulturno obsegajo vsa do danes znana paleolitska obdobja, ki so prisotna pri nas. Mousté-rienu pripadajo štiri najdišča, aurignacienno eno, tardigravettienno dve, epigravettienno tri, tri najdišča so mezolitska, osem pa jih je trenutno še neopredeljenih.

Avtorski izvleček

UDK 929 Vilfan S.

GRAFENAUER Bogo, dt., redni profesor v pokolu, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Sergij Vilfan — sedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 5—9

Sn. (Sn., En.)

Sergij Vilfan se je rodil 5. aprila 1919 v Trstu. Leta 1941 je dokončal študij prava v Ljubljani in leto kasneje doktoriral. Do leta 1950 je opravljal različne pravniške službe. Od 1952 do 1972 je bil upravnik oziroma ravnatelj Mesnega arhiva v Ljubljani. Hkrati je bil že od leta 1970 na Pravni fakulteti redni profesor za pravno zgodovino od začetka srednjega veka dalje, kar je še danes. Njegovo delo v Mestnem arhivu v Ljubljani je povezano z objavljanjem razprav s področja arhivistike. Najpomembnejše so njegove raziskave s področja pravne zgodovine. Omenimo to knjigo, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zionna stare Jugoslavije (1981), ki je leta 1988 izšla tudi v nemščini (Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941). Nenazadnje je potrebno opozoriti tudi na Vilfanove prispevke iz zgodovine v družbeni zgodovini, kjer se je veliko ukvarjal predvsem z merami in denarjem. Vilfan je bil in je še vedno zelo aktiven v različnih stanovskih organizacijah in društvih. Od leta 1983 je akademik SAZU, dopisni član Poljske akademije znanosti (1985) in Dunajske akademije znanosti (1988). Prispevku o jubileantu sledi njegova bibliografija.

B. B.

UDK 903/904 (497.12 Ptuj)

CURK-MIKL Iva, dt., svetovalka direktorja za varstvo kulturne dediščine, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, YU-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

Noveljša arheološka odkritja na Ptuj

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 25—35

Sn. (De., Sn., En.)

Sestavek daje pregledu arheološkega terenskega raziskovanja na Ptuj v zadnjih 10-15 letih nekaj poudarkov: 1. Koliko je bilo pri tem opravljenega dela v zvezi z varstvom arheološke dediščine in kje so še nerешene naloge, 2. Kako danes vidimo prostorski razvoj naselbine /glej slike/, 3. v katerih obdobjih in na katerih področjih družbenega življenja je bil Ptuj v svoji štati zgodovini posebno pomemben /neo- in eneolitik, kultura žarnih grobišč, mlašča, železna doba, najstarejši rimski čas, pozno 2. stoletje, pozno 3. stoletje, pozna antika, zgodnji srednji vek/.

Avtorski izvleček

GRAFENAUER Bogo, Dr., Retired University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12.

Seržij Vilfan — Septuagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 5—9

Sn. (Sn., En.)

Seržij Vilfan was born on the 5th of April 1919 in Trieste. In 1941 he completed his studies of law in Ljubljana and a year later took his doctoral degree. Until 1950 he practised various judicial jobs. From 1953 to 1972 he was headmaster of the City Archive in Ljubljana. He is since 1970 regular professor for law history from the Middle Ages on at the Faculty of law in Ljubljana. His work in the City Archive is connected with publishing treatises from the field of archivistics. Most important are his researches into the history of law. The Law History of Slovenes from the Settlement to the Break of the Old Yugoslavia (1961), published as well in 1968 in German (Rechtsgeschichte der Slovenen bis zum Jahre 1941). To be mentioned are his contributions from economic and social history, in which he mainly dealt with measures and money. Vilfan is still active in Slovene organizations and societies. Since 1983 he is fellow of the Slovene Academy of Sciences and Arts, corresponding member of the Polish Academy of Sciences (1985) and the Vienna Academy of Sciences (1989). This contribution is followed by a bibliography of Seržij Vilfan.

B. B.

UDC 903/904 (497.12 Ptuj)

CURK-MIKI Iva, Dr., Councillor at the State Institute for Conservation of Natural and Cultural Heritage of SR Slovenia, YU-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2.

Recent Archaeological Discoveries in Ptuj

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 25—35

Sn. (De., Sn., En.)

The article stresses out some points from the survey on archaeological field researches in Ptuj in recent 10, 15 years: 1. How much work was done in connection with preservation of the archaeological heritage and where the unsolved tasks are. 2. How we nowadays see the development of a settlement. 3. In which periods and in which fields of social life Ptuj was in its ancient history particularly important (Neo- and Eneolithic, the Urn-field Culture, Early Iron-Age, oldest Roman time, late 2nd century, late 3rd century, Late Antiquity, Early Middle Ages).

Author's Abstract

UDC 325.252 (73=883) : 329.15 "1938"

VOVKO Andrej, M. A., Superior Research Collaborator, Institute for Slovene Emigration ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 4

The «Spanish Letter» from Dragožin Gustinčič to Ežbin Kristan

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 571—574

Sn. (En., Sn., En.)

The Slovene social-democrat and later communist Dragožin Gustinčič wrote in 1938 a letter from Spain to the USA to his former party colleague — the social-democratic politician Ežbin Kristan, attacking the writing of the American emigrant magazines «Proletar» and «Prosveta» on Soviet Union, the Spanish Civil War and communism in general, and espoused for a united performance of the working class against the growing fascist danger. The letter is an interesting illustration of between Wars circumstances as well among Slovenes in the native country as in emigration.

Author's Abstract

UDC 903 «632/633» (497.12)

JOSIPOVIČ Drasko, Archaeologist, YU-64000 Kranj, Oldhamaska 8

Paleolithic and Mesolithic Open Sites in Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 17—24, 61 notes

Sn. (De., Sn., En.)

21 paleolithic and mesolithic open sites were discovered on the territory of Slovenia, up to 1987. Culturally these sites comprehend all up to now defined periods of our territory present paleolithic. Four sites belong to the Moustérienne, one to Aurignacienne, two to Tardigravettienne, to Epigravettienne three, mesolithic are three and eight at present not yet determined.

Author's Abstract

UDK 027.1 (497.12) "13/1895"

REISP Branko, dr., izredni profesor, Narodni muzej, YU-61000 Ljubljana, Presernova 20

O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 37—47, cit. 30

Sn. (De., Sn., En.)

Knjižnico, ki je začela nastajati v 14. stol. na gradu Turjak in bila nato 250 let v knežji palači v Ljubljani, je sredi 17. stoletja zelo pomogli deželni glavar Volfgang Engelbert Auersperg, potem ni imela več omenbe vrednega prisraka. Poleg nekaterih rokopisov, je nastala izjemno zbirka tiskov kontinentalne Evrope, dela vodilnih avtorjev in izdaje znamenitih založnikov, ter je veljala za največje piemško knjižnico na Kranjskem. Po ljubljanskem potresu 1895 so jo lastniki preseleli v Zgornjo Avstrijo. V zadnjih desetletjih navajajo v strokovni literaturi, da je bila vključena v Kongresno knjižnico v Washingtonu, dejansko pa je ostala v rodbini do 1882 in deloma 1883, ko je bila razprodana na dražbi v firmi Sotheby v Londonu. Iz obeh avtijskih katalogov, ki omogočata vpogled v znaten del nekdanjega fonda, se da ugotoviti, da je bilo na dražbi nad 1300 del, od tega 50 inkunabul, nad 300 del iz 16. in nad 900 iz 17. stoletja.

Avtorski izvideček

UDK 355.351 (497.12) "1918"

ŠVAJNCER Janez J., YU-62000 Maribor, Gregorčičeva 13, Slovenija, Jugoslavija

Vojaška organiziranost Slovencev v arbski vojski in nastanek slovenske vojske

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 65—75, cit. 39

Sn. (De., Sn., En.)

Slovenska vojska je novembra 1918 nastala iz slovenskih jeder prejšnjih domačih avstro-ogrskih polkov in ne iz vrst prostovoljcev v srbski armadi v 1. svetovni vojni. Srbska vojska je slovenske in druge jugoslovanske prostovoljce obravnavala zgolj kot vir za polnitev razredčenih vrst svojih polkov in ni omogočala posebnih slovenskih ali hrvaških enot. Tudi Jugoslovanska divizija je bila jugoslovanska samo po imenu in le deloma zaradi sestave, saj je dejansko šlo zgolj za preimenovano Vardarsko divizijo, dopolnjeno s prostovoljci iz Rusije.

Avtorski izvideček

UDK 949.712 "1917.05.30" :327

PLETERSKI Janko, dr., redni profesor v pokojju, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškercjeva 12

Zunanji odmevi deklaracijskega gibanja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 59—64, cit. 16

Sn. (De., Sn., En.)

Stroko politično gibanje Slovencev na podlagi deklaracije Jugoslovanskega kluba v avstrijskem parlamentu (30. 5. 1918) je učinkovalo na diplomacijo Srbije, okolišne dela mirovne konference v Brest-Litovsku, na manifestacijo češkega gibanja 13. aprila 1918, na zavezniško preganjanje Italije in na ocene vrtovnega zavezniškega vojaškega sveta o faktorjih jugoslovanske državnosti.

Avtorski izvideček

UDK 329.23:63.63 (497.12) "1921/1923"

GRDINA Igor, prof. zgodovine in prof. slovenskega jezika, YU-63230 Sentjur, Ul. XIV. div. 29

Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke dr. Antona Novačana

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 77—95, cit. 109

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor na podlagi obeh dr. Novačanovih časnikov, Naša Vas in Republikanec, sledi idejnemu in organizacijskemu razvoju slovenskega zemljoradniškega in republikanskega gibanja v letih 1921—1923 ter njegovemu razmerju do drugih slovenskih strank in jugoslovanske državne skupnosti.

Avtorski izvideček

PLETERSKI Janko, Dr., Retired University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

Outer Echoes of Declarational Movement

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 69—64, 16 notes

Sn. (De., Sn., En.)

A wide political movement of Slovenes on basis of the Declaration of the Yugoslav Club in the Austrian Parliament (30th May 1918) had effect on the diplomacy of Serbia on circumstances on activity of the peace conference in Brest Litovsk, on manifestation of the Bohemian movement on 18th April 1918, on allies propaganda in Italy and on estimations of the allies Supreme military council on factors of Yugoslav citizenship.

Author's Abstract

UDC 329.23:63:63 (497.12) "1921/1923"

GARDINA Igor, History and Slovene Language Master, YU-63230 Senjur, Ul. XIV. 29

A Short History of the Slovene Agricultural and Republican Party of A. Novakan

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 77—85, 109 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author follows — on basis of two articles of Novakan, Naša vas (Our Village) and Republikanec (The Republican) — the ideal and organisational development of the Slovene agricultural and republican movement in the years 1921—1923 and its relation towards other Slovene parties and the Yugoslav community.

Author's Abstract

ŽESP Branko, Dr., Associate Professor, National Museum, YU-61000 Ljubljana, Presernova 20

About the Former Library of the Auersperg Princes (Turjaski) In Ljubljana

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 37—47, 30 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The library, formed in the 14th century in the Turjak castle, being for 260 years in the prince's palace in Ljubljana, in the middle of the 17th century multiplied by the province governor Voifgang Engelbert Auersperg, later had not had a noticeable increase. Beside some manuscripts it kept an exceptional collection of printings from the Continental Europe, works of the leading authors, editions of famous publishers and was considered the largest nobility library in Carniola. After the earthquake in Ljubljana 1895 the owners moved the library to Upper Austria. In receipt decades the library was in specialised literature quoted to have been incorporated into the Congress library in Washington, but it actually remained in the family up to 1982 and partly 1985, when it was sold by auction at Sotheby's in London. From both auction catalogues which enable insight into a considerable part of the former fund, it can be established that over 1300 works were at auction, of which 50 were incunabula, over 500 works from the 16th and 900 from the 17th centuries.

Author's Abstract

UDC 355.351 (497.12) "1918"

ŠVAJNCER Janez J., YU-62000 Maribor, Gregorčičeva 13, Yugoslavija

Military Organization of Slovenes in the Serbian Army and Formation of the Slovene Army

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 65—75, 39 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The Slovene army was in november 1918 formed from the Slovene cores of previous Austro-Hungarian regiments and not from the lines of volunteers in the Serbian army in First World War. The Serbian army treated Slovene and other Yugoslav volunteers merely as a source for completion of the weakened lines of their regiments and did not enable special Slovene or Croatian units. The Yugoslav division was Yugoslav by name mainly and partly on account of the structure. In fact the Varcar division was remained and completed with volunteers from Russia.

Author's Abstract

UDK 7.071 (497.12) (06) "1944/1945"

GABRIČ Aleš, asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Slovenski umetniški klub

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 97—106, cit. 54

Sn. (En., Sn., En.)

Slovenski umetniški klub je bil 3. 10. 1944 osnovan kot samostojno društvo, ki ni bilo vezano na nobeno politično organizacijo. Zato so lahko umetniki enakopravno s politiki nastopali v oblikovanju kulturne politike, kar kasneje ni bilo možno. To je tudi eden izmed vzrokov, zakaj je klub leta 1945 prenehal z delovanjem. Slovenski umetniški klub je za razreševanje osnovnih teoretskih vprašanj uporabil večino svoje moči, tako da so bili njegovi nastopi pred publiko redkost.

Avtorski povzetek

UDK 949.713 "07" (049.2)

STIH Peter, asistent, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

K polemiki o vprašanju časa prihoda Hrvatov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 111—117, cit. 59

Sn. (De., Sn., En.)

Razpravica je replika na tekst L. Margetića, Još o pitanju vremena dolaska Hrvata, ZC 42, 1988, s. 234—240, v kateri se argumentirano zavrača Margetićeva teza o naselitvi Hrvatov v Dalmacijo konec 8. stoletja.

Avtorski izvleček

UDK 929 Britovšek M.

MELIK Vasilj, dr. redni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Marjan Britovšek — petinšestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 120—121

Sn. (Sn., En.)

Marjan Britovšek se je rodil 23. avgusta 1923 v Slovenj Gradcu. Diplomiral je junija 1949. Od 1. decembra 1951 je bil asistent na oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Doktoriral je leta 1960 in postal leta 1962 docent na oddelku za sociologijo, kjer je danes redni profesor. Britovškovo delo lahko razdelimo na štiri področja. Dve področji zajemata problematiko evropskega delavskega gibanja. En del je zahodnoevropsko delavsko gibanje, drug del je raziskovanje zgodovine socializma v Sovjetski zvezi. Tu lahko omenimo vsaj tri knjige: Boj za Leninovo dediščino (1976), Carlizem, revolucija, stalinizem (1980) in Stalinov terminid (1984). Tretji del so dela, posvečena Antonu Fistru. Četrty del so raziskave iz agrarne zgodovine, kar je bila tudi tema doktorske disertacije, ki je izšla pod naslovom Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem (1984).

B. B.

UDK 929 Umek E.

ZONTAR Jože, dr., direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Mestni trg 27

Ena Umek — šesdesetletnica

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 125—126

Sn. (Sn., En.).

Ena Umek se je rodila 14. aprila 1929 v Ljubljani. Leta 1952 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomirala iz obče in narodne zgodovine kot glavnega predmeta in geografije. Po letu dni poučevanja je bila od 1. septembra 1953 do upokojitve leta 1988 zaposlena v Arhivu Slovenije. Dolgo se je ukvarjala z obdelavo arhivskega gradiva za čas pred prvo svetovno vojno. Napisala je inventarje nekaterih samostanov, prikaze arhivskih zbirk v Arhivu Slovenije. Pomembno je njeno delo pri evidentiranju arhivskega gradiva za zgodovino Sloveskem področju, kjer je studentom oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani predavala arhivistiko. Opozoriti moramo tudi na njene članke in razprave iz agrarne zgodovine, zgodovine prometa po Savi in Ljubljanci in objave zgodovinskih virov.

B. B.

STIH Peter, Assistant University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

To the Polemics on Question of Settlement of Croats

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 111-117, 59 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The paper is a replication of the text of I. Margetič, Još o pitanju vremenita dolaska Hrvata (More on question of time of coming of Croats), ZC 42, 1988, pp. 234-240, in which the thesis of Margetič on settlement of Croats in Dalmatia at the end of the 8th century is rejected with arguments.

Author's Abstract

UDC 929 Umek E.

ZONTAR Jože, Dr., Director of Historical Archive Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Mesni trg 27

Emma Umek — Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 125-126

Sn. (Sn., En.)

Emma Umek was born on the 14th of April 1929 in Ljubljana. In 1952 she took her university diploma from general and national history, and geography at the Faculty of Arts in Ljubljana. After a year of teaching she was from the 1st of Sept. 1953 to her retirement in 1988 employed in the Archive of SR Slovenia.

For long she worked on archival records for the time before World War I. She wrote inventories of some convents, a survey of archival collections in the Archive of SR Slovenia. Her work on recording abroad archival materials for the history of Slovenes is also important. To be mentioned is her pedagogical work at the History Dept. of the Faculty of Arts in Ljubljana where she lectured archivists. To be pointed out are her articles and treatises from agrarian history, the history of water traffic along the Sava and Ljubljanska rivers, and publication of historical sources.

B. B.

GABRIČ Aleš, Assistant, Institute for History of Labour Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne I

Slovene Art Club

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 97-106, 54 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The Slovene Art Club was on 3rd October 1944 founded as an independent society, not being attached to any political organisation. Thus the artists were able — equally with politicians — to participate in forming the cultural policy, which was later not possible. This was one among reasons for which the club in 1945 ceased its activities. The Slovene Art Club used most of its power for solving basic theoretical problems; thus it seldom appeared in public.

Author's Abstract

UDC 929 Britovšek M.

MELIK Vasilij, Dr., Professor in Ordinary, University of E. Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Marjan Britovšek — 65 Years of his Life

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1, pp. 120-121

Sn. (Sn., En.)

Marjan Britovšek was born on the 23rd of August 1923 in Slovenj Gradec. He took his university degree in 1949. Since the 1st December 1991 he was assistant at the History Department of the Faculty of Arts in Ljubljana. He took his doctor's degree in 1960 and became in 1982 a university teacher at the Sociology Department where he is regular professor.

His work can be divided into four parts. Two comprise the problems of the European labour movement, one the West European labour movement, the other research into the history of socialism in the Soviet Union. Three of his monographs are here to be mentioned: *Boj za Leningo dediščino* (1976) (Struggle for Lenin's Heritage); *Carlzen, revolucija, stalinizem* (1980) — (Carlzen, Revolution, Stalinism), and *Stalinov dediščina* (1984) — (Stalin's Inheritance). The third part are works dedicated to Anton Fister. The fourth part are researches from the agrarian history which was the theme of his doctoral dissertation, published under the title *Disintegracija feudalne Agrarni Structure in Carniola* (1984).

B. B.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 10.000 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 (ponatis 1988) — 10.000 din
ZČ 2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 15.000 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 (ponatis 1988) — 12.000 din
ZČ 4/1950 (ponatis 1987) — 13.000 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — razprodan
ZČ 5/1951 (ponatis 1987) — 20.000 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 18.000 din
ZČ 6-7/1952-53 (ponatis 1986) — 32.000 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 9000 din
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 9000 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 10.000 din
ZČ 12-13/1958-59 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 3 — 9000 din
ZČ 14/1960 — 25.000 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 4 — 8000 din
ZČ 15/1961 — (ponatis 1989) — 40.000 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 16/1962 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 8000 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 15.000 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 8000 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 13.000 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 9000 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 17.000 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 9000 din
ZČ 21/1967 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 9000 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 8000 din	ZČ 33/1979, št. 4 — 8000 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 15.000 din (kmalu razprodan)	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 11.000 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 (ponatis 1989) — 32.000 din	ZČ 34/1980, št. 3 — 8000 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 (ponatis 1989) — 26.000 din	ZČ 34/1980, št. 4 — 8000 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 8000 din	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 (ponatis 1988) — 11.000 din	ZČ 35/1981, št. 3 — 8000 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 9000 din	ZČ 35/1981, št. 4 — 7000 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986) — 9000 din	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 10.000 din	ZČ 36/1982, št. 3 — 8000 din
ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 9000 din	ZČ 36/1982, št. 4 — 7000 din
ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 7000 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 7000 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 7000 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 7000 din
	ZČ 39/1985, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 39/1985, št. 3 — 8000 din
	ZČ 39/1985, št. 4 — 8000 din
	ZČ 40/1986, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 40/1986, št. 3 — 8000 din
	ZČ 40/1986, št. 4 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 1 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 2 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 3 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 4 — 9000 din
	ZČ 42/1988, št. 1 — 8000 din
	ZČ 42/1988, št. 2 — 8000 din
	ZČ 42/1988, št. 3 — 12.000 din
	ZČ 42/1988, št. 4 — 12.000 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odpravljamo poseben popust. Za naročila, večja od 50.000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 100.000 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštadini nad 2000 dinarjev zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 4000 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1989

941/949

120030128, 1

COBISS •

ZČ, Ljubljana, 43, 1989, številka 1, strani 5–154 in I–VI